ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى ـ رويۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

Жаңа Өмір

1996
ژىل
3 ـ نومۇر
ھۇت
شەنبە
№5
(4016)
ئەركىن باھا

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ھەپتىلىك قوشۇمچىسى 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

قازاقستاننىڭ يېڭى ئىككى پالاتىلىق پارلامېنتىنىڭ دېپۇتاتلىرى ئوز پائالىيىتىنى قەسەم ياد قىلىشتىن باشلىدى

سۈرەتلەردە: 1 . يېڭى پارلامېنتنىڭ بىرىنچى سېسسىيە سىدىن كورۇنۈش.

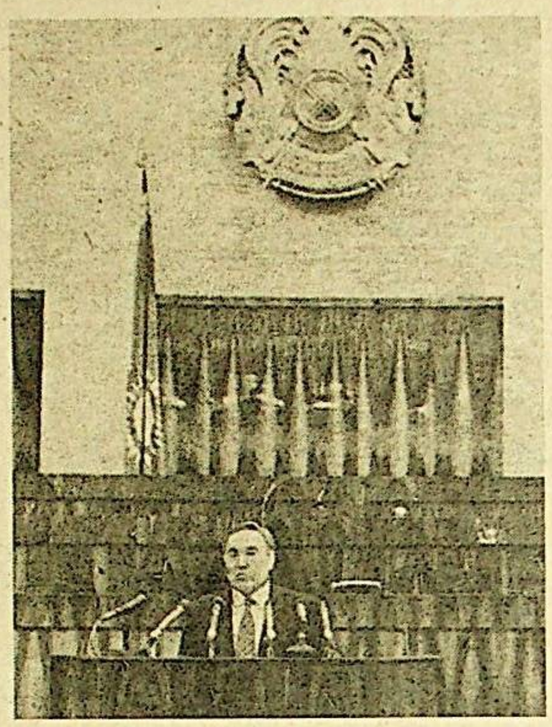

2. قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ن .نازاربايېۋ.
ئۇ. قۇربانىنىيازوۋ چۈشەرگەن سۈرەتلەر.

ئىلگىرى گېزىتىمىزدا خەۋەر قىلىنغىنىدەك 30 ـ يانۋار كۈنى سائات 10.00 دا ئالمۇتىدا يېڭى پارلامېنتنىڭ بىرىنچى سېسسىيەسى ئوتكۈ كۈزۈلدى. ئالدى بىلەن ئۇنى قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى ن. نازاربايېۋ كىرىشمە سوز بىلەن ئاچتى. ئۇ ئوز سوزىدە يېڭى پارلامېنت ئەزالىرىنى تەبرىكلەپ، پارلامېنتسىز ئوتكەن ۋاقىتتىنىڭ ئۆتۈق ۋە قىينچىلىقلىرى بىلەن تونۇشتۇردى. دولەت رەھبىرى شۇنداقلا دېپۇتاتلارنىڭ ئالدىدىكى ژۇكۇرى جاۋاپكەرلىكنىڭ ئۇرغانلىغىنى ۋە پەقەت ئەقىل ـ پاراسەت، ئىرادە ۋە ئوز ئارا كېلىشىش ئارقىلىقلا ئۇنىڭ ھوددىسىدىن چىقىشنىڭ مۇمكىنلىكىنى ئېيتىپ ئوتتى.

ئاندىن زالدا دولەت گىمنى ئورۇنلاندى. شۇنىڭدىن كېيىن ھەر بىر دېپۇتات قەسەمياد قوبۇل قىلدى. ئۇنىڭ تېكىستى توۋەندىكىچە: «مەن، ...قازاقستان خەلقىگە ئادىل خىزمەت قىلىشقا، قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر پۈتۈنلىگىنى ۋە مۇستەقىللىگىنى مۇستەھكەملەشكە، ئۇنىڭ كونستىتۇتسىيەسىگە ۋە قانۇنلىرىغا قەتئىي رايە قىلىشقا، ئوزەمگە ژۈكلەنگەن دېپۇتاتلىق ئالىي ۋەزىپىسىنى ئابروي بىلەن ئورۇنلاشقا قەسەم ياد قىلىمەن».

سېسسىيەنىڭ ئىككىنچى يىرىمىدا سىنات ۋە مەجلىس دېپۇتاتلىرىنىڭ ئالاھىدە ئولتۇرىشى بولدى. ئۇلار ئوزلىرىنىڭ رەھبەرلىرىنى سايلىدى.

نەتىجىدە پرېزىدېنت ن. نازاربايېۋ كورسەتكەن ئومىرىبەك بايگېلدىيېۋنىڭ نامزىتى بىرئېغىزدىن قوللاپ ـ قۇۋەتلىنىپ، ئۇ قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پارلامېنتى سىنىاتىنىڭ رەئىسى بولۇپ، ئۇنىڭ ئورۇنباسارلىغىغا يۇرىدىك پەنلىرىنىڭ نامزىتى سېرگېي تىخونوۋ سايلاندى.

مەجلىس رەئىسىنى سايلاش قىزىق ئوتتى. ئۇنىڭدا تورت نادەمنىڭ ـ ئاكادېمىكلار ئومىرىبەك ژولداسبېكوۋ ۋە ئورازالى سەبدىنوۋ، ئالمۇتا شەھىرىنىڭ سابىق ھاكىمى زامانبەك نۇرقادىلوۋ ۋە ئىختىساتچى، ئالىم مارات ئوسپانوۋلارنىڭ نامزاتلىرى كورسىتىلدى. ئالدىنقى ئىككىسى ئوز نامزىتىنى ئوزلىرى ئېلىپ تاشلىغاندىن كېيىن پەقەت ئىككىلا نامزات ـ زامانبەك نۇرقادىلوۋ ۋە مارات ئوسپانوۋ قالدى. يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش نەتىجىسىدە مونۇلار ئېنىق بولدى: ئاۋاز بېرىشكە قاتناشقان 64 دېپۇتاتنىڭ 48 مارات ئوسپانوۋنى، 13 زامانبەك نۇرقادىلوۋنى ياقلاپ ئاۋاز بەرگەن. شۇنداق قىلىپ، كوپ ئاۋازغا ئېگە بولغان مارات ئوسپانوۋ قازاقستان جۇمھۇرىيىتى پارلامېنتى مەجلىسىنىڭ رەئىسى بولۇپ سايلاندى.

پارلامېنت سېناتىدا تورت كومىتېت ئىش ئېلىپ بارىدىغان بولۇپ، ئۇلارنىڭ رەھبەرلىرى سايلاندى. ئىختىسات، مالىيە ۋە بىيۇدژېت بويىچە كومىتېتنىڭ رەئىسى بولۇپ دەۋلېت سمبايېۋ، قانۇن چىقىرىش ۋە سوت ـ ھوقۇق ئىسلاھاتى كومىتېتنىڭ رەئىسى بولۇپ زىنائىدا ئېدىوتوۋا، خەلىق ئارا ئىشلار، مۇداپىە ۋە بىخەتەرلىك كومىتېتنىڭ رەئىسى بولۇپ ژابايخان ئەبدىلدىن، رېگىونالىلىق تەرەققىيات ۋە يەرلىك ئوزىنى ئوزى باشقۇرۇش كومىتېتنىڭ رەئىسى بولۇپ ئومىرازاق ئوزغانبايېۋلار سايلاندى.

ئەندى پارلامېنت مەجلىسىدە بولسا ئالتە كومىتېت تەشكىل قىلىندى: ئىختىسات، مالىيە ۋە بىيۇدژېت بويىچە كومىتېت (رەئىسى قاراتاي تۇرسوۋ)، قانۇن چىقىرىش ۋە سوت ـ ھوقۇق ئىسلاھاتى بويىچە كومىتېت (رەئىسى روزا ئۇتۇانىشجايېۋا)، خەلىق ئارا ئىشلار، مۇداپىە ۋە بىخەتەرلىك بويىچە كومىتېت (رەئىسى ئەبىش كېكىلبايېۋ)، ئىجتىمائىي ـ مەدەنىي تەرەققىيات بويىچە كومىتېت (رەئىسى ئومىربېك ژولداسبېكوۋ)، ئېكولوگىيە ۋە تەبىئەتنى پايدىلىنىش بويىچە كومىتېت (رەئىسى ئاشىمژان ئاخمېتوۋ)، ئاگرار مەسىلىلەر بويىچە كومىتېت (رەئىسى مخائىل تروشخىن).

شۇنداق قىلىپ، جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ يېڭى پارلامېنتنىڭ سىناتىدا 38، مەجلىسىدە 66 دېپۇتات پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان بولدىۇ. ئۇلارنىڭ 94 ئەر ۋە 10 ئايال. دېپۇتاتلارنىڭ مىللىي تەركىۋى بولسا 68 قازاق، 31 رۇس، 2 ئۇكرائىن ۋە بىر ـ بىردىن ئۇيغۇر، كورېي، نېمىستىن ئىبارەت. 103 پارلامېنتارىي ئالىي بىلىمگە، پەقەت بىرلا تولۇق ئەمەس ئالىي بىلىمگە ئىگە.

ئىرشات ئەسمەتوۋ،
«ئۇيغۇر ئاۋازىنىڭ»پارلامېنتتىكى مۇخبىرى.

• ئەجدادلار داۋامىنىڭ 6-ۋە 15-بەتلىرىدە

شەنبەدىن ـ شەنبىگىچە

روسسىيە پرېزىدېنتىنى تەبرىكلىدى

پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازاربايېۋ روسسىيەنىڭ ئابرويلۇق خەلق ئارا تەشكىلات ـ ياۋروپا كېڭىشىگە ئەزا بولۇپ قوبۇل قىلىنغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن بورىس يېلسىنغا تەبرىك خەت ئەۋەتتى.

روسسىيەنىڭ بۇ كېڭەشكە ئەزا بولۇشى ئۇنىڭ ئىنسان ھوقۇقىنى ھورمەتلەش، دېموكراتىيە نورمىلىرىغا ئەمەل قىلىشنى كۈچەيتىدۇ.

پرېزىدېنت ھاكىملار بىلەن ئۇچراشتى

پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازاربايېۋ 29 ـ يانۋار كۈنى ژىلايەتلەرنىڭ ۋە ئالمۇتىنىڭ ھاكىملىرى بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇلارنىڭ ئالدىدا تۇرغان ئەڭ مۇھىم مەسىلىلەرگە توختالدى. ئىختىساتتىكى سەلبىي ھادىسىلەر بىلەن ئۇقىشالارنى ژۇيۇش ئۇچۇن داۋاملىق ھەرىكەت قىلىش بىلەن بىللە، ـ دەپ تەكىتلىدى ئۇ، ـ ئىجتىمائىي ساھەدىكى مۇئەممالارنى ھەل قىلىشقا يەنمۇ كوپرەك كۈچ چىقىرىش زورۇر. ئەمگەك ھەققىنى، پېنسىيەنى،ستىپېندىيەنى ۋە باشقىمۇ تولەملەرنى ھەر بىر شەھەردە ۋە ناھىيەدە كېچىكتۇرمەي ئوز ۋاقتىدا بېرىش ئۈچۈن بارلىق ئىمكانىيەتلەردىن پايدىلىنىش كېرەك. ناكالارنى، قېرى ئادەملەرنى، كوپ بالىلىق ئائىلىلەرنى، ئاھالىنىڭ ئىختىسادى ناچار قاتلىمىنى ھەر تەرەپلىمە قوللاپ ـ قۇۋەتلەشنى كۈچەيتىش لازىم.

يەنە يادرو بومبىسى پارتلىتىلدى

فرانسىيە دۇنيا خەلقلىرىنىڭ نارازلىغىغا قارىماي، تىنچ ئوكيانىدىكى ئارالالاردا نوۋەتتىكى يادرو پارتلىتىش سىنىغىنى ئوتكۈزدى. ئۇنىڭ قۇۋۋىتى ـ 120 كىلوتوننا.

ھازىر جەنۇبىدە قۇرالسىزلىنىش بويىچە كومىسسىيە يادرو قۇرالىرىنى يوقىتىش توغرىلىق مەسىلىنى قاراۋاتقاندا، فرانسىيەنىڭ يادرو سىنىغىنى ئوتكۈزۈشى خەلق ئارا ئەكسىنەلىشتۇرۇشكە بولغان ئىنتىلىشتىن باشقا نەرسە ئەمەس.

پرېزىدېنت بولۇشىنى خالىغۇچىلار كوپ

روسسىيەدە بىيىل ئوتكۈزۈلىدىغان پرېزىدېنت سايلىمىغا ئوز نامزاتلىرىنى تەۋسىيە قىلىۋاتقانلار ناھايىتى كوپ. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا يۇرت ئىچىدە تارقالغان لەتىپىلەرنىڭ باش قەھرىمانى م. گورباچېۋ بىلەن «يابلوكو» ھەرىكىتىنىڭ رەھبىرى گ. ياۋلىنسكىي بار.

دولەت دۇمىسىنىڭ دېپۇتاتى، سابىق مىنىستر ئىللا پامفىلوۋا بارلىق دېموكراتلار بىرلىشىپ، بىر نامزات كورسىتەيلى، بولمىسا مەخسەتكە يېتەلمەيمىز دەپكەن تەكلىپىنى بەرمەكتە.

تاغ خەلقلىرىنىڭ ئەندىشىسى

روسسىيە فېدېرال كۇچلىرىنىڭ دۇدايېۋ ئەسكەرلىرىنىڭ بازىلىرىنى ئوققا تۇتۇش نىيىتى تاغلارنى ماكانلىغان خەلقلەرنى چوڭ ئەندىشىگە سالماقتا، ھازىر ئۇلار گروزنىيغا قاراپ ئېقىپ كېلىشكە باشلىغان.

مۇنداق بولۇشى تەبىئىي. پېرۇومايسكىي يېزىسىدىكى قانلىق قىرغىنچىلىقتىن كېيىن ب. يېلتسىن تەلەپىزوردىن سوزلىگەن سوزىدە چېچەنىستان تاغلىرىنى ئوققا تۇتمىسۇ دەپ ئوچۇق ئېيتقان ئىدى. ھازىر گرۇزىنىيدا قاچاقلارغا يارىدەم كورسىتىش بويىچە شتاب قۇرۇلۇپ، ئۇلارنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە تاماقلاندۇرۇش ئىشلىرى باشلانغان.

ئافغانستان پرېزىدېنتلىك قارارى

روزا ئېيدا ئافغانستان پرېزىدېنتلىك ئەسكەرلىرى ئوپېوزىتسىيە قۇرالىق كۈچلىرىگە قارشى بىر تەرەپلىمىلىك ئوق ئاتماسلىققا كېلىشتى. بۇ توغرىلىق مۇداپىە مىنىستىرلىكى ۋەكىلى خەۋەر قىلدى.

پرېزىدېنتلىك بۇ توغرىلىق تەكلىۋىنى ئوپپوزىتسىيە تەرەپتىكىلەر، ئاتاپ ئېيتقاندا ھېكمەتيار بىلەن دوستۇم ۋە «تالىبان» ھەرىكىتىنىڭ رەھبەرلىرى قوبۇل قىلمىغان ئىدى. شۇنىڭغا قارىماي، رابىبانى بىر تەرەپلىمىلىك قارار قوبۇل قىلدى. ئەندى قارشى تەرەپ ئوق ئاتىدىغان بولسا، ئۇلار خەلق تەرىپىدىن ئەيىپلىنىدۇ.

سىرلىق ئالەم

تۇرپان ئاستانە قەبرىستانلىقىدىكى موجىزە

تۇرپان شەھىرىدىكى ئاستانىدا مىلادى 3 - 8 - ئەسىرلەرگە خاس بىر قېدىمىي قەبرىستانلىق بار. بۇ قەبرىستانلىقتىكى جەسەتلەر ۋە ئۇنىڭ بىلەن بىللە كۆمۈلگەن بۇيۇملار مىڭ يىلدىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بېرى بۇرۇنقىدەكلا ساقلىنىپ كەلگەن.

قېدىمىي جەسەتلەر بۇ يەردە ياشىغان قېدىمىي خەلقلەرنىڭ بەدەن تۈزۈلۈشىنى، كېسەللىكلەرنىڭ قانۇنىيىتىنى ۋە جەسەتلەرنىڭ ساقلىنىپ تۇرۇشىنى تەتقىق قىلىشىمىزدا ناھايىتى چوڭ ئىلمىي قىممەتكە ئىگە. بۇ قەبرىستانلىقتىن تېپىلغان قېدىمىي جەسەتنىڭ شۇنچە ئۇزۇن زامانلاردىن بېرى ساقلىنىپ قېلىشىدىكى سىرنى قېدىمىي قەبرىستانلىقنىڭ تەبىئىي مۇھىت، جەسەتنىڭ قۇرۇق جەسەتكە ئايلىنىشىغا مۇناسىۋەتلىك بولغان يەرلىك شارائىتى ۋە دەپنە قىلىش ئادەتلىرىنى ئاساس قىلىپ تەھلىل قىلىشقا توغرا كېلىدۇ.

ئاستانە قەبرىستانلىقىدىن قېزىۋېلىنغان قېدىمىي جەسەتلەرنىڭ تېرىسى قارىداپ، قۇرۇپ سۆڭەككە چاپلىشىپ قالغان. ئۇنىڭ ئۈستىگە جەسەتلەردىكى نەملىك تۈگەپ كەتكەن بولغاچقا، ئۇلارنى مىدىرلاتقىلى بولمايدۇ. جەسەت دەسلەپكى قويۇلغان ۋاقىتتىكىگە قارىغاندا كۆپ يىغىلىپ كەتكەن. مەسىلەن، بويى 1.52 مېتر كېلىدىغان ئوتتۇرا ياشلىق بىر ئايالنىڭ جەسىدى يىغىلىپ 9,5 كىلوگرام بولۇپ قالغان. بۇنداق قۇرۇق جەسەتنىڭ بارلىققا كېلىشى ۋە ساقلىنىپ تۇرۇشى، ئۇ قويۇلغان جاينىڭ تەبىئىي مۇھىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك.

تۇرپان ئويمانلىقى — ئاسىيا قۇرۇقلۇقىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان بولۇپ، دېڭىز-ئوكيانلاردىن يىراق.

ئۇنىڭ ئەتراپىنى ئېگىز تاغلار ئوراپ تۇرىدۇ. ھاۋا كىلىماتى ئىنتايىن قۇرغاق، شامىلى كۆپ، ھول يېغىن مىقدارى بەك ئاز، ئويمانلىقتىكى ئىسسىقلىق ئاسان تارقىلىپ كېتەلمەيدۇ. ياز كۈنلىرى ھارارەت 35 گرادۇستىن يۇقۇرى بولىدىغان ۋاقىت 100 كۈندىن ئاشىدۇ.

قەبرىستانلىق يالقۇن تاغنىڭ جەنۇبىغا جايلاشقان. ئۇ يەر چۆل بولۇپ، تومۇز كۈنلىرىدە يالقۇن تاغنىڭ يەر يۈزى 70 - 80 گرادۇسقا چىقىدۇ. بۇ ھارارەت ئاستانە قەبرىستانلىقىنىڭ قۇرغاقلىق دەرىجىسىنى ئاشۇرىدىغان مۇھىم ئامىللارنىڭ بىرى. بۇ يەردىكى ھاۋانىڭ نەملىك دەرىجىسى تۆۋەن، قەبرىستانلىق بىلەن يالقۇن تاغنىڭ جەنۇبىنىڭ ھول-يېغىن مىقدارى 20 مىللىمېترغا يەتمەيدۇ. ئەمما بۇ جايدىكى سۇنىڭ يىللىق پارغا ئايلىنىش مىقدارى 3000 مىللىمېتردىن ئاشىدۇ. مۇنداق پايدىلىق تەبىئىي شارائىت تۈپەيلى جەسەت ساقلىنىپ قالغان.

قۇرۇق جەسەتكە ئايلىنىشتىكى يەرلىك شارائىت: ئاستانە قېدىمىي قەبرىستانلىقىدىكى لەھەتلەر تەخمىنەن 3 - 5 مېتر چوڭقۇرلۇقتا كولانغان. لەھەت تېگىنىڭ مۇھىتى، بۇ جايدىكى يەر ئاستى سۈيىنىڭ جايلىشىشى ۋە يەر قاتلاملىرىنىڭ ئەھۋالى قاتارلىقلار قېدىمىي جەسەتنىڭ ساقلىنىپ تۇرۇشى بىلەن بىۋاسىتە مۇناسىۋەتلىك. تۇرپاننىڭ يەر ئاستى سۈيى ئاساسەن تەڭرى تېغىدىن ئېرىپ چۈشكەن قار سۇلىرىنىڭ يەرگە سىڭىشىدىن ھاسىل بولىدۇ. سۇ تەكشى يونىلىش بويىچە ئاقىدۇ. يالقۇن تاغنىڭ يەر قاتلىمى ئىنتايىن ئەگرى - بۈگرى بولغاچقا، ئۇنىڭ شىمالى تەرىپىدىكى يەر ئاستى سۇلىرى تاغ توسالغۇسى سەۋەبىدىن كەينىگە يانىدۇ. كۆتۈرۈلۈپ سۇ مىقتارى ئاشىدۇ. كېيىن سۇ مەنبەسىدىن ئايرىلىپ ئازىيىپ قۇرۇپ كېتىدۇ.

ئاستانە قەبرىستانلىقىدىكى يەر ئاستى سۈيىنىڭ چوڭقۇرلۇقى 20 مېتردىن ئاشىدۇ. شۇڭلاشقا قېدىمىي قەبرىستانلىقتىكى لەھەتنىڭ ئەتراپى پۈتۈنلەي قۇرغاق بولۇپ، قۇم شېغىللار بىلەن ئورالغان. جەسەتنىڭ مۇنداق لەھەتكە قويۇلىشى، لەھەت ئەتراپىدىكى قۇم - شېغىللاردىن نەملىكنىڭ ئۆتۈشۈپ تۇرۇشى قېدىمىي جەسەتنىڭ تېنىدىكى نەملىكنىڭ پارغا ئايلىنىشىنى تېزلەتكەن چىرىتىش باكتېرىيەلىرىنىڭ ھەرىكىتىنى ھەم ئورگانىزملارنىڭ پارچىلىنىش جەريانىنى ۋاقتىدا تىزگىنلىگەن. شۇنىڭ بىلەن قۇرۇق جەسەت بارلىققا كەلگەن. مىسىردىن تېپىلغان مومىيانىڭ (قۇرۇق جەسەت) سول بىقىنى كېسىلىپ ئىچ باغرى ئېلىپ تاشلانغان، بەزىلىرىنىڭ بۇرنىنىڭ توشۇكىدىن مېڭە سۇيۇقلۇقى ئېلىۋېتىلىپ، جەسەتكە دېۋىرقاي قاتارلىق خۇش پۇراق نەرسىلەر چېچىلىپ، ماتا بىلەن يۆگەش ئارقىلىق ساقلاپ قېلىنغان. لېكىن تۇرپاندىن تېپىلغان جەسەتتە ياكى بىرەر كېسىلگەن جاي، ياكى دورا بىلەن بىر تەرەپ قىلىنغانلىققا دائىر ھېچ قانداق ئىز يوق. شۇڭلاشقا ئۇنى تەبىئىي شارائىتنىڭ ياردىمى بىلەن بارلىققا كەلگەن تەبىئىي قۇرۇق جەسەت دېيىشكە بولىدۇ.

تۇرپاندىن تېپىلغان قۇرۇق جەسەت — ئاغزى پۇختا ئېتىلگەن لەھەت ئىچىدە ساقلانغان بولۇپ، بىر نەچچە مېتىر چوڭقۇرلۇقتىكى قۇم قاتلاملىرى ئاستىغا كۆمۈلگەن. بۇ جەسەتنى كۈچلۈك تەبىئىي بۇزۇلۇشتىن، ياۋايى ھايۋانلارنىڭ يەپ كېتىشىدىن، شۇنىڭدەك فىزىكىلىق ھەم خىمىيىلىك زەخمىلىنىش - چىرىشتىن ساقلاشتا مۇھىم رول ئوينىغان.

يەنە بىرى ئادىتى دەپنە قىلىش: تۇرپان قەبرىستانلىقىدىكى قېدىمىي جەسەتلەرنىڭ ساقلىنىشى، چىرىش، ساقلىنىش، بېجىرىملىك دەرىجىسىنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى يەر ئاستى سۇلىرىنىڭ جايلىشىش ئەھۋالى ھەم دەپنە قىلىش يەسلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك، ئەلۋەتتە. لېكىن بىللە كۆمۈلگەن كىيىم-كېچەك، دەپنە بۇيۇملىرى بەدەن سۇيۇقلىقىنىڭ تېز تارقىلىشىغا بىۋاسىتە تەسىر كۆرسىتىدۇ. تۇرپاندا جەسەتنى قېلىن كىيىندۈرۈپ، مېيىت ساندۇقىغا سېلىش جەسەتتىكى سۇنىڭ تارقىلىشىغا پايدىسىز. ئاستانىدىكى قېدىمىي قەبرىستانلىقتا مېيىت ساندۇقى ئاز ئۇچرايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە جەسەتلەر ئادەتتە كىيىم كېچەك ۋە ئېپەك، كەندىردىن توقۇلغان رەختكە يۆگەلگەن. جەسەتلەرنى سېلىشتۇرۇپ كۆرگەندە مېيىت ساندۇقىغا سالماي كۆمۈلگەن جەسەتلەر بېجىرىم ساقلانغان. ئوڭدىسىغا قويۇلغان جەسەتلەرنىڭ بېلىنىڭ ۋە قورسىقىنىڭ بېجىرىملىك دەرىجىسى بېلىنىڭ تۆۋىنىنىڭ بېجىرىملىك دەرىجىسىدىن ئۈستۈنراق بولغان. بىللە كۆمۈلگەن كىيىم - كېچەكلەرمۇ شۇنداق بولغان. بۇ نەملىكنىڭ پارغا ئايلىنىش تېزلىكى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولسا كېرەك. ئادەتتە دەپنە قىلىش ئۇسۇلىدىن پايدىلىنىش ئەينى زاماندىكى كىشىلەرنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك ئەمەلىيەتتىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق ئېرىشكەن نەتىجىسى بولسا كېرەك.

پەرھات ئەزەم،
ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي خادىمى.

يۇرت موتىۋەرلىرى

دۇئا بىلەن ئەر كۆكرەر

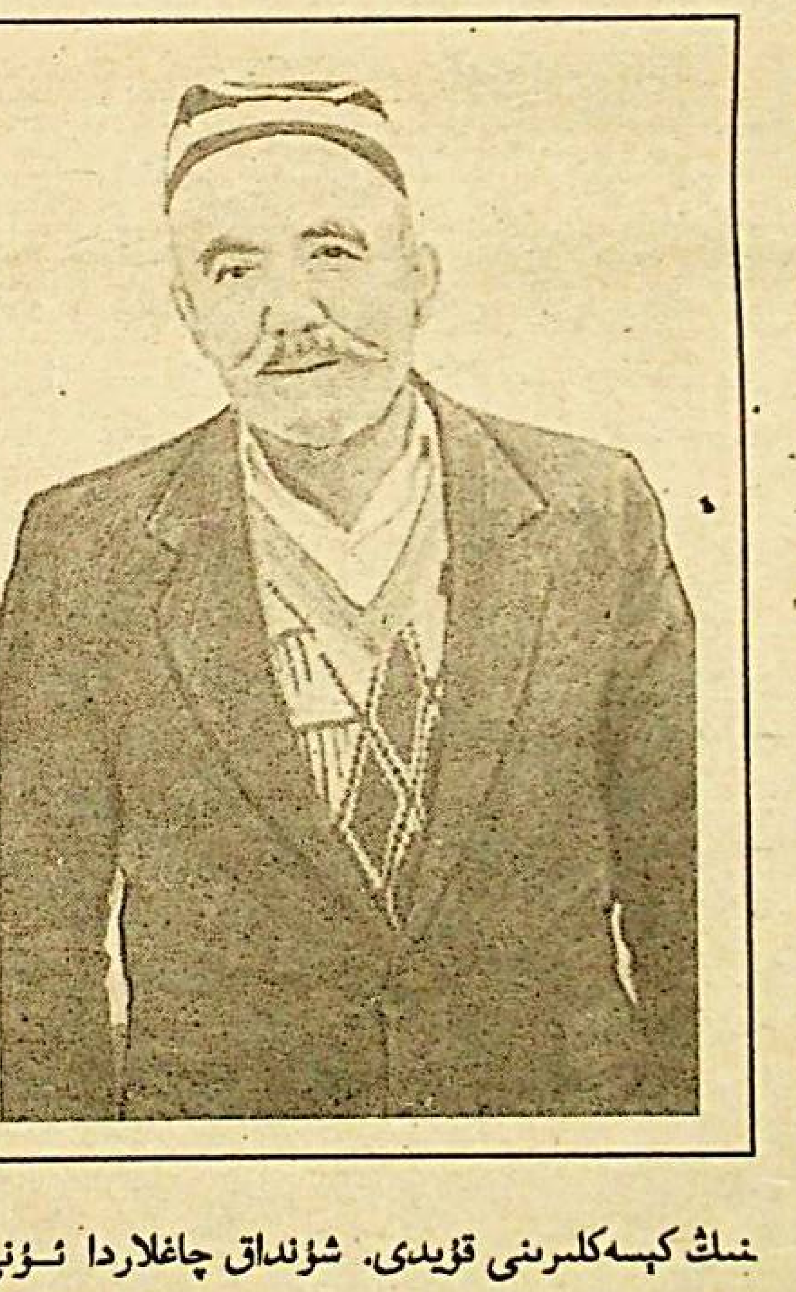

ھەر قانداق يۇرتنىڭ داڭقىنى چىقىرىدىغان ئادەملىرى بولىدۇ. ئۇنداق ئادەملەر يۇرتنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىدىن خۇشال بولۇپ بېشى كۆككە يەتە، يېتەشمەسلىكلىرىدىن ئۆكۈنىدۇ، جېنى ئېچىيدۇ. ئۇلار يۇرتنىڭ ئوتىدىن كىرىپ، كۆلىدىن چىقىمۇ، جاپا - مۇشەققەتنى راھەت دەپ ھېس قىلىدۇ. خۇشاللىقىغا شېرىك بولۇپ، قايغۇسىغا تەڭ ئورتاقلىشىدۇ.

بىزنىڭ بېلوۋودسكي يېزىسىدا ئىستىقامەت قىلىدىغان يارمۇھەممەت تۇختاخۇنوۋ ئەينە شۇنداق ئۆز پايدىسىدىن كۆرە ئۆزگىلەرنىڭ پايدىسىنى كۆزلەپ، باشقىلارنىڭ غېمىنى يەيدىغان كىشىلەرنىڭ بىرى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يېزىدىكى 120 تۈتۈن ئۇيغۇرلارنىڭ ھەر — قانداق ئىشى يارمۇھەممەت ئاكىسىز پۈتمەيدۇ. ئۇ ئۆمۈ يۇرت — جامائەت ئىشى ئۈچۈن ھاردىم — تالدىم دېمەي ياكى بىرەر قېتىم مىننەت قىلماي ماڭىدۇ. ھاياتتا خۇشاللىق بىلەن قايغۇ — ھەسرەت بىللە ياشىغاچقا، يېزىدا بولغان توي — تۆكۈندە باشلامچىلىق قىلغان يارمۇھەممەت ئاكا ئۆلۈم — يېتىمدە يۆلەپ تىرەپ، بەل باغلاپ تۇرۇپ پۈتۈن يۇرتنى ئۇزىتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بۇ يېزىدا ئىستىقامەت قىلىۋاتقان چوڭ — كىچىكلەرنىڭ ئىززەت — ھۆرمىتىگە سازاۋەر بولغان.

يارمۇھەممەت ئاكا 1962 — يىلى غۇلجىدىن كۆچۈش ئىشتىپاقىغا چىققاندا، شىرغۇران ۋىگىت ئىدى. ئۇ دەسلەپ ئالمۇتا ۋىلايىتىنىڭ ئۇزۇن ئاغاچ يېزىسىغا جايلىشىپ، ھەر خىل ئىشلارنى ئىشلەپ يۈردى. ئۇ كۆپ ئۆتمەيلا ئۇرۇق — تۇغقانلارنى پانا تارتىپ، قىرغىزستاننىڭ بېلوۋودسكي يېزىسىغا كۆچۈپ كەلدى. تۇرمۇشنىڭ ئېغىرچىلىقلىرىغا دۇچ كەلدى. ئاتا-ئانىسىدىن كىچىك يېتىم قېلىپ، قېقىلىپ — سوقۇلۇپ يۈرۈپ چوڭ بولغان. يارمۇھەممەت ئاكا قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بېرەلىدى. ئۇ كۈندۈزى كولخوزنىڭ ئېتىزلىقلىرىدا ئىشلىسە، كېچىلىرى كىشىلەرنىڭ كېسەكلىرىنى قۇيدى. شۇنداق چاغلاردا ئۇنى يالغۇزچىلىق دەردى ھەممىدىن بەكرەك قىيناشقا باشلىدى. ئاخىرى تولا ئويلىنىپ «باش ئىككى بولمىغىچە، مال ئىككى بولمايدىغان ئوخشايدۇ» دېگەن قارارغا كېلىپ ئۆيلەندى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىشلىرىدا ئىلگىرى بېسىش بولدى. ئايالى ھاۋاخان ھەدە بىلەن تىرىشىپ — تىرمىشىپ يۈرۈپ، باش پاناھ ئۆيىمۇ سېلىۋالدى. شۇندىن بۇيان ئۇلار بىر — بىرىگە قول - قانات بولۇپ ياشاپ، سەككىز بالىغا ئاتا - ئانا بولدى. ئۇ ئۆمۈر بويى پەرزەنتلىرىنىڭ ئۆزىگە ئوخشاش ئىشچان، ھالال ئادەم بولۇپ ئۆسۈشىگە ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلدى.

يۇرت - جامائەت ئىشى تۈگىمەيدىغان بىر ئىش. ئەمما ئۇنىڭ ئۇزاق ۋاقىت كۆڭۈلدە قالغىدەك ۋە ئىنچام، ئىسراپسىز ئۆتكۈزۈلۈشى كۆپىنچە ۋىگىت باشلىرىغا باغلىق. يارمۇھەممەت ئاكىنىڭ تەشكىللىشى بىلەن ھەر يىلى نەۋرۇز — بايرىمى تولىمۇ كۆڭۈللۈك ئۆتمەكتە. شۇنداقلا ئۇ ئۆزى ياخشى سازەندە بولغاچقا يېزىدا «گۈزەل» ناملىق سەنئەت ئانسامبىلىنى قۇرۇپ، ياش ھەۋەسكارلارنى ئۆز ئۆيىدە مەشقلەندۈرۈپ، بەش — ئالتە يىل ئېرىنمەي ئۆگىتىپ، ئاخىرى ئۇلارنى ئاياغقا دەس تۇرغۇزدى. ئانسامبىل ئەزالىرى ئۆزىنىڭ يېقىملىق ناخشا — مۇزىكىسى بىلەن يېزا ئاھالىسىنى خۇشال قىلىپلا قالماي، ئۇلار بىشكېك ۋە قارابالتا شەھەرلىرى بىلەن ئەتراپىدىكى يېزىلارغىمۇ بېرىپ، ئۆزلىرىنىڭ سەنئەت ماھارىتىنى كۆرسىتىپ خەلقنىڭ ئالقىشىغا ئېرىشتى.

ئىشلىگەننىڭ ئۆزى يورۇق، دەپ بېكار ئېيتمىغان. يارمۇھەممەت تۇختاخۇنوۋ ئۇزۇن يىلدىن بۇيانقى ھالال ئەمگىكى تۈپەيلى پەخرىي يارلىقلارغا سازاۋەر بولغان. ئۇ ئەل ئىچىدە ئابروي تاپقان بولغاچقا بىر قانچە قېتىم يېزا كېڭەشكە خەلق ۋەكىلى — دېپۇتات بولغان ئىدى. موشۇ كۈنلەردىمۇ يېزىدا تەرتىپنى ساقلاش ھەيئىتىنىڭ باشلىقى بولۇپ ئىشلەپ يۈرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنى باشقۇرىدۇ. ناھىيە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان مىڭلىغان ئۇيغۇر ئاھالىسىنىڭ مەدەنىيىتىنى گۈللەندۈرۈشتەك مۇھىم ئىش يارمۇھەممەت ئاكىنىڭ زىممىسىگە يۈكلەنگەن.

ئانا تىلىمىزدا چىقىۋاتقان «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىگە مۇشتەرى توپلاشتەك خالىسانە ئىش بېلوۋودسكىي يېزىسىدا يارمۇھەممەت ئاكىسىز پۈتمەيدۇ. ئۇ ھەتتا ياشىنىپ قالغىنىغا قارىماي، گېزىتلارنى ئۆيمۇ — ئۆي مېڭىپ تارقىتىشقا ئالاھىدە كۆڭۈل بولىدۇ. ئەينە شۇنداق جان كۆيەرلىرىنىڭ خالىسانە ئەمگىكى تۈپەيلى ھازىرقىدەك ئېغىرچىلىق زامانىدىمۇ گېزىتلىرىمىز مۇشتەرىلار سانىنى ئاشۇرىۋاتىدۇ.

يامغۇر بىلەن يەر كۆكرەر، دۇئا بىلەن ئەر دېگەندەك كۆپنىڭ دۇئاسىنى ئېلىپ، ئۇلارنىڭ ئىززەت — ئىكرامىغا ئىگە بولغان يارمۇھەممەت ئاكىدىن يۇرت - جامائەت مىننەتدار. ئەلنىڭ ئىچىدە ئابروي تاپقانغا نېمە يەتسۇن.

مومۇنجان يەھيا
شتاتىدىن تاشقىرى مۇخبىرىمىز.
قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتى.

ئاتىلار ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇپ

قادىر نازىمەتوۋ ئۆز ۋاقتىدا ئۇيغۇر ناھىيەسىنىڭ ئاقتام يېزىسىدىكى خەلقى ئۈچۈن خىزمەت قىلغان ئادەملەرنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ھازىرقى «قىزىل تاڭ» كولخوزىنىڭ دەسلەپكى رەئىسلىرىنىڭ بىرى سۈپىتىدە ئېگىلىكنى باشقۇرۇش، مۇستەھكەملەش ئىشلىرىغا پائال قاتناشقان ئادەم ئىدى...

خەلقىمىزدە «ئاتىغا قاراپ ئوغۇل ئۆسەر، ئانىغا قاراپ قىز» دېگەن ماقال بار. قادىر ئاكا نازىمەتوۋنىڭ بالىلىرىمۇ ئاتىسىغا ئوخشاش ياخشى ئادەملەردىن بولۇپ چىقتى. ئەينە شۇلارنىڭ بىرى — مارات قادىروۋتۇر.

مارات قادىروۋ ئاتىلار ئىشىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ئۆزىنىڭ پۈتكۈل ھاياتىنى ئېگىلىك ئىشلىرىغا بېغىشلىدى. قىرىق يىلدىن ئوشۇق ۋاقىت داۋامىدا «قىزىل تاڭ» كولخوزىدا ئىشلەپ، ئەمگەك مەيدانىدا چوڭ ئۇتۇقلارنى قولغا كەلتۈردى. تەجرىبىلىك شوفيور سۈپىتىدە ئۇ بارمىغان جايلار يوق. بۈگۈنكى كۈندە ئۇ ئاتمىش ياشقا تولدى.

مارات قادىر ئاكىنىڭ تۇنجا ئوغلى بولغاشقا ئۇ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئاتىسىغا قول - قانات بولۇشقا تىرىشتى. ئېگىلىك ئىشلىرىدىن تاشقىرى ئۆي ئىشلىرىغا يېقىندىن ئارىلىشىپ، ئاتىسىنىڭ ئەمگەكچانلىق خىسلەتلىرىنى ئۆگەندى، چۈنكى قادىر ئاكا بالىلىرى ئۈچۈن ھەممە تەرەپتىن نەمۇنە ئىدى. ئاتا نېمە ئىش قىلمىسۇن، جەمئىيەت، جامائەتچىلىك ئارىسىدا ئۆزىنى قانداق تۇتمىسۇن، دايىم بالىلىرىغا ئالاھىدە دىققەت بولۇپ، ئۇلارنىڭ يۇرت ئارىسىدا ھۆرمەتلىك ئادەملەردىن بولۇشىغا، ئەمگەك سۆيەر، مۇتەخەسسەلەردىن بولۇپ چىقىشىغا كۆڭۈل بولدى. شۇڭلاشقىمكىن، مارات ئۆز ئىشىنى سۆيەتلىك ئىشلەيدىغان، چوڭغا — چوڭچە، كىچىككە — كىچىكچە ھۆرمەت قىلىدىغان كەمتەر ئىنسان بولۇپ ئۆستى ۋە كامالەت يېشىغا يەتتى. ئۇ ئېگىلىك رەھبەرلىرى تەرىپىدىن تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىلەرنى قەرەلىدە ئورۇنلاپ، كەسىپداشلىرى ئارىسىدا تىرىشچانلىق بىلەن ھۆرمەتكە ئىگە بولدى. شۇڭلاشقىمۇ مارات قادىروۋنى ئاقساقاللار يۇرتقا قەدىرلىك يۇرتدىشى سۈپىتىدە قەدىرلەيدۇ.

ئى. ھوشۇروۋ.
ئۇيغۇر ناھىيەسى.

● ئىنسان ۋە ئىمان

مۇقەددەس دىنىمىزنىڭ ئاساسچىسى ۋە ھىمايىچىسى

مۇھەممەت ئەلەيھسسالام ئاللانىڭ بەندىلەرگە ئەۋەتكەن ئەلچىسى. دۇنيادىكى چوڭ دىنلارنىڭ بىرى بولغان ئىسلام دىنىنىڭ تەرغىباتچىسى ۋە پۈتكۈل مۇسۇلمانلارنىڭ يول باشلامچىسىدۇر.

غەربىي ئاسىيا دەپ ئاتالغان ئەرەپ يېرىم ئارىلىدىكى خەلقلەر مىلادىنىڭ 6 ـ ئەسىرىدە جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەر خىل باسقۇچلىرىنى باشتىن كەچۈرۈۋاتاتتى. بەزىلىرى ئەندىلا ئوتتۇرا ئەسىر فېئوداللىق جەمىيىتىنىڭ بوسۇغىسىغا قەدەم قويغان بولسا، بەزىلىرى قۇللۇق، ھەتتا باشلانغۇچ جەمىيەت تۈزۈمىنىڭ ئاخىرقى باسقۇچىدا تۇراتتى. بۇ ۋاقىتتا ئەرەپلەرنىڭ دىنى ئېتىقادى ھەر خىل بولۇپ، بەزىلىرى كۈن، ئاي، يۇلتۇزلارغا، بەزىلىرى ئۇزلىرى قول بىلەن ياساپ ئالغان بۇتلارغا ئېتىقات قىلاتتى. ئومۇمەن، ھەر بىر قەبىلىنىڭ ئۆز تەڭرىسى بار ئىدى. بەزى ئەرەپ قەبىلىلىرى يەنى قېدىمىي يەھۇدى دىنىغا ـ تەۋرات (مۇساغا)، بەزىلىرى خرىستان دىنىغا (ئەيساغا) ئېتىقات قىلاتتى. بۇنىڭ ئىچىدە مەككە شەھرىدە ياشايدىغان قۇرەيشلەر كەبىدە تۇرغۇزۇلغان «ھەجرىتىل ئەسۋەت» (قاراتاش). مۇقەددەس بىلىپ، ئۇنىڭ يېنىغا «لات» ناملىق بىر بۇت ئورناتقان ئىدى.

قۇرەيش قەبىلىسى باشقا ئەرەپلەرنى ئۆز ئېتىقاتىغا جەلپ قىلىش ئۈچۈن پۈتۈن ئەرەپ يېرىم ئارىلىدا ئورنىتىلغان 360 بۇتنى كەبىگە يۆتكىگەن ئىدى. شۇنىڭ بىلەن خرىستان دىنىغا ئېتىقات قىلىدىغان ئەرەپلەرنىمۇ ئۆزلىرىگە جەلپ قىلىش ئۈچۈن كەبە بۇتخانىسىدا ئەيسا ئەلەيھسسالامنى قۇچاقلاپ تۇرغان ئانىسى ھەزرەتى بۈۋى مەريەمنى ياساپ بۇت قىلىپ قويغان ئىدى.

لېكىن جەمىيەتنىڭ ھەر خىل باسقۇچىدا ياشاۋاتقان باشقا ئەرەپ قەبىلىلىرى قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ بۇ ئىشلىرىدىن نارازى بولۇپ، دىنىي رىقابەت ۋە ئۇرۇشلارنى قوزغاپ تۇراتتى. بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئەرەپ جەمىيىتى قالايمىقانچىلىق بىر ۋەزىيەتكە دۇچ كەلدى.

دەل موشۇنداق ۋەزىيەتتە ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن قۇرەيش قەبىلىسىدىن چىققان مۇھەممەت ئەلەيھسسالام ئۇلارنىڭ خىلمۇ ـ خىل دىنىي ئېتىقاتىنى بىر خىللىققا، يەنى ئاللا كۆرسەتكەن يولغا باشلاش ئۈچۈن ئاللانىڭ كۆرسەتمىسى بىلەن ئىسلام دىنىنى ئوتتۇرىغا قويدى.

مۇھەممەت ئەلەيھسسالام تەخمىنەن مىلادى 570 ـ ژىلى مەككە شەھرىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇنىڭ باللىق چاغدىكى تۇرمۇشى مۇشەققەت بىلەن تولغان ئىدى. بوۋىسى ئابدۇلمۇتەللىپ ئۇنىڭغا مۇھەممەت (ژۇقۇرى مەرتىۋىلىك ئىنسان) دەپ ئات قويدى. ئۇ ئاتىسى ئابدۇللانى كۆرەلمىگەن ئىدى. 6 يېشىدا ئانىسى ئامىنەمۇ دۇنيادىن ئۆتتى. يەنە ئۈچ ژىلدەك ۋاقىت ئۆتكەندىن كېيىن بوۋىسى ئابدۇلمۇتەللىپمۇ ۋاپات بولدى. مۇھەممەت ئەلەيھسسالامنى تاغىسى ئەبۇتالىپ بېقىپ چوڭ قىلدى. بۇ چاغدا قۇرەيشلەر ئۇنى «ئەلئەمىن» (ئىشەنچلىك ئىنسان) دېگەن نام بىلەنمۇ ئاتىدى.

مۇھەممەت ئەلەيھسسالام باللىق دەۋرىدە پادا بېقىپ ژۈردى. سەل چوڭ بولغاندا سودىگەرلەرنىڭ قۇرۇقچىسى بولدى. ئاندىن چوڭ باي سودىگەر خەلىچىگىمۇ مۇلازىم بولدى. شۇ «ۋەجەدىن ئۇ ئەرەپ ئارىلىدىكى ئۇرغۇن شەھەر، يېزىلارنى ئارىلاپ چىقتى. بۇ سەپىرى ئۇنى ئەرەپ يېرىم ئارىلى جەمىيىتىنىڭ چوڭ تەۋرىنىش دەۋرىدىكى كۆرەشلىرى بىلەن تونۇشۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلدى.

مىلادى 594 ـ ژىلى مۇھەممەت ئەلەيھسسالام 25 يېشىدا ئۆزىدىن 15 ياش چوڭ يەنى ئۆزى مۇلازىملىق قىلغان خوجايىنى خەلىچە بىلەن توي قىلدى. شۇ قېتىمقى نىكا ئۇنىڭ جەمىيەتتىكى ئىجتىمائىي ئورنىنى ژۇقۇرى كۆتەردى. ئۇ ئاللاغا سىغىنىپ پۈتۈن ئەرەپ قەبىلىلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، بىر پۈتۈن دۆلەت قۇرۇش، شۇنىڭ بىلەن ئادەملەر ئارىسىدا يۈز بېرىۋاتقان خاتىرجەمسىزلىكنى يوقىتىش ۋە ئىنسانلار ئۈچۈن ئاللا ئاتا قىلغان ئىسلام دىنىنى تۇرمۇشقا كىرگۈزۈش ئۈچۈن ئەڭ ئۇلۇغ ۋە ئىنسانىيەت تارىخىدا ئەبەدى ئۇچمەيدىغان ئىشقا كىرىشتى.

شۇنىڭ بىلەن ئۇ مەككىنىڭ يېنىدىكى ھىرا تېغىنىڭ غارىغا كىرىپ، كېچە ـ كۈندۈز ئاللاغا ئىبادەت قىلىش بىلەن شۇغۇللاندى. بۇ ئۇلۇغ مۇجىزىنى يارىتىشنى ئاللا مۇھەممەت ئەلەيھسسالامنىڭ دىلىغا سالغا ئىدى.

مۇھەممەت ئەلەيھسسالام ھىرا تېغىدىكى غاردا بولغان ئۆزگىرىشىدىن كېيىن ئىسلام دىنىنى مەخپىي دالالەت قىلىشقا كىرىشكەن. بىرىنچى قېتىم ئايالى خەلىچە، باي سودىگەر ئابابەكرى،سىددىق، ئەلى، قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ ھومەييە جاماسىدىن ئوسمان، سېيىت، زۇبەيدە، تەلھە قاتارلىق مۇسۇلمان بولدى. بۇلارنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى ئىسلام دىنىنىڭ تەرەققىياتىدا ناھايىتى زور رول ئوينىدى. شۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمان بولغانلارنىڭ سانى خېلە سالماقنى ئىگىلىدى.

615 ـ مىلادىدىن سەل ئىلگىرى مۇھەممەت ئەلەيھسسالام ئىسلم دىنىنى ئاشكارە دالالەت قىلىشقا باشلىدى. قۇرەيش قەبىلىسىدىن سۇپيان باشلىق كوپ ئادەملەر مۇھەممەت ئەلەيھسسالامغا ۋە ئۇنىڭغا ئەگەشكۈچىلەرگە قاتتىق قارشى چىقتى. بۇنىڭ بىلەن مۇسۇلمانلار ناھايىتى ئېغىر ئازاپ ـ ئوقۇبەتلەرگە دۇچار بولدى. شۇنىڭ ئاقىۋىتى بىلەن مۇسۇلمانلار مەككىدە تۇرۇشقا زادىلا مۇمكىن بولمىغاندىن كېيىن مىلادى 615 ـ ژىلى 94 ئائىلە (مۇسۇلمان) ھەبەشستانغا كوچۇشكە مەجبۇر بولدى. موشۇ ۋاقەدىن ئۇزاق ئوتمەي، خەلىچە ۋاپات بولدى. مۇھەممەت ئەلەيھسسالام قېيىن ئەھۋالدا قېلىپ، مەككىدىن تايئىپقا بېرىشقا مەجبۇر بولدى. (مەككە بىلەن تايئىپ ئارىلىقى 70 كىلومېتىر). مانا شۇ چاغدا قۇرەيش قەبىلىسىنىڭ ئەڭ جاھىل ئوپۇسلۇق ۋەكىللىرىدىن بىرى ئومەر ئىبنى خەتتابنىڭ مۇسۇلمان بولۇشى ئىسلام دىنىنىڭ رىۋاجلىنىشى ئۈچۈن چوڭ رول ئوينىدى.

مانا شۇ مەزگىللەردە مىلادى 622 ـ ژىلى مەدىنە شەھرىدىن 75 كىشىلىك ۋەكىللەر ئومىگى كېلىپ، مۇھەممەت ئەلەيھسسالامنى مەككىدىن مەدىنىگە تەكلىپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن مۇھەممەت ئەلەيھسسالام بىر نەچچە كىشىلەر بىلەن 9 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنى مەدىنە شەھرىگە كوچتى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ دىنىي، سىياسىي ئورنى تېز ئورلىدى. بىر مۇنچە مەدەنىيەتلىك ئادەملەر مۇسۇلمان بولۇپ، مۇھەممەت ئەلەيھسسالامغا ياردەملەشتى. بۇ ياردەم قىلغان مۇسۇلمانلار ئەنسەرىلەر (ياردەمچىلەر) دەپ ئاتالدى.

بۇ كوچۇش ھىجرەت دەپ ئاتىلىپ، بۇ ۋاقەدىن 17 ژىل ئۆتكەندىن كېيىن خەلىپە ئومەر بۇنى ئىسلام تارىخىنىڭ تۇنجى ژىلى (ھىجرىيە ژىلى) قىلىپ بەلگۈلىدى. ھىجرىيە مىلادىنىڭ 622 ـ ژىلى 7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈندىن باشلىنىدۇ.

ئۇلۇغ پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھسسالام بىر تەرەپتىن تېچ يول بىلەن ئىسلام دىنىنى دالالەت قىلغان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن دىن ئۇرۇشى بىلەن قۇرەيشلەرگە ئىسلام دىنىنى تارقىتىشقا كىرىشتى. شۇنداق قىلىپ، مۇھەممەت ئەلەيھسسالام 20 قېتىم جەڭگە كىردى. ئۇنى دۈشمەن ئوقىدىن ئاللا ساقلاپ قالدى. بولۇپمۇ مۇھەممەت ئەلەيھسسالام دەۋرىدە مەيدانغا كەلگەن تەڭلىك، دېموكراتىيەلىك تۈزۈم ئىسلام خەلىپەلىكىنىڭ مەيدانغا كېلىشىگە ئاساس بولغان.

مۇھەممەت ئەلەيھسسالام ئاللانىڭ چۈشەرگەن سۈرىلىرىنى ساھابىلەرگە (بىرىنچى قېتىم مۇھەممەت ئەلەيھسسالامنى ئەگەشكۈچىلەرگە) ئېيىتىپ بەرگەن. ئۇنى يېزىپ ئالىدىغان قەغەز ئەرەپلەردە بولمىغانلىقتىن ئۇلار ئۇنى تېرىگە، ياپىلاق تاشقا، خورما شېخىغا ياكى ئۇستىخانلارغا يېزىۋالغان. شۇڭا قۇرئان ئەمەلىياتتا مۇھەممەت سۈرىلىرىنىڭ توپلىمى دەپ ئاتىلىپ كەلگەن، بۇ توغرا ئەمەس، قۇرئان ئەسلى ئاللادىن كەلگەن، ھەقىقەت. مانا موشۇنداق ئۇلۇغ قۇرئان شاراپىتى بىلەن قەبىلە ـ قەبىلە، ئۇرۇقمۇ ـ ئۇرۇق بولۇشۇپ، جەڭ جېدەللەر ئىچىدە ياشاپ كېلىۋاتقان ئەرەپلەرنى بىرلىككە كەلتۈردى. ئۇلارغا تېچ ياشاش يارىتىلدى ۋە ئىنسانىيەت ئۈچۈن ئىسلام نۇرى دۇنيانى ئۆزگەرتىشكە يارىتىلدى.

مەككىدە ھوكۇمرانلىق ئورنىدا تۇرغان بايلار، سودىگەرلەر ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىشنى رەت قىلىپلا قالماي، يەنە مۇھەممەت ئەلەيھسسالامغا كوپ تەرەپتىن زىيانكەشلىك قىلدى. مەككە شەھرىدىكى كەبە ئەسلىدە قېدىمىي ئىبادەتخانىسى بولۇپ، ئىبادەتخانىدا رەڭلىك قىلىپ سىزىلغان 360 قەبىلە ئىلاھىسىنىڭ رەسىملىرى بار ئىدى. ئىبادەتخانىدىكى بىر پارچە قارا تاشنى، بەدىۋىلەر (يېزا ئەھلى) ئۇلۇغلاپ، چوقۇناتتى. ئەبۇسۇپيان ۋەكىللىگىدىكى مەككە بايلىرى ئىسلام دىنىنىڭ كۈچىيىشىدىن قورقۇپ يەنى ئۆزلىرىگە كېلىدىغان پايدىدىن ئايرىلىپ قېلىشىدىن ساقلىنىشنى مەخسەت قىلىپ، مۇھەممەت ئەلەيھسسالامنى ئۆلتۈرۈشكە قەسلەشكەن ئىدى.

مەدىنە مەككىدىن 450 كىلومېتىر بولۇپ، ئۇنىڭ ئاھالىسى ئەسلىدە 5 قەبىلىدىن تەركىپ تاپقان، ئۇلارنىڭ ئىچىدە 2 قەبىلە ئىپتىدائىي دىنىسگە ئېتىقات قىلاتتى. قالغىنى يەھۇدى دىنىغا ئىشىنەتتى. مۇھەممەت ئەلەيھسسالام ئۆز ئېتىقاتچىلىرىنىڭ ۋە ئىپتىدائىي دىنىغا ئىشىنىدىغان 2 قەبىلىنىڭ قوللىشىغا تايىنىپ، مەدىنىنى مەركەز قىلىپ، بىرىنچى قېتىم ئىنسانىيەت تارىخىدا ھاكىمىيەت بىلەن دىنىنى بىرلەشتۈرگەن دۆلەتنى قۇردى. بۇ دۆلەتنى ئەرەپ خەلىپىلىگى دەپ ئاتىدى. 624 ـ مىلادىدا دۆلەتنىڭ ئىختىسادىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئەسلىدە ئىسلام ئېتىقاتچىلىرىغا قارىتىلغان ئىختىيارى بىلەن بېرىلىدىغان سەدىقەنىڭ تۈرى ـ ھوشۇر ـ كازاتنى بەلگۈلىدى، شۇ ژىلى يازدا قانۇن تۈزۈپ، ھەر خىل ئوغرىلارغا قارىتا دەررە ئۇرۇش، ئوڭ قولىنى كېسىش، ئولۇم جازاسىنى بېرىش قاتارلىق قاتتىق جازالارنى بەلگۈلىدى.

مۇھەممەت ئەلەيھسسالام خەلىپىلىكنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن شەخسەن ئۆزى 20 قېتىمدىن ئوشۇق جەڭگە چىقتى. مىلادى 627 ـ ژىلى مەككىدىكى سۇپيان 7 قەبىلىسىدىكى 100 مىڭ ئادەم بىلەن بىرلىشىپ، مەدىنىگە كەڭ تۈردە ھۇجۇم قىلدى. مۇھەممەت ئەلەيھسسالام ۋە ئۇنىڭ ئېتىقاتچىلىرى جاپا ـ مەشەققەتلىك جەڭلەر ئارقىلىق دىن دۈشمەنلىرى ئۈستىدىن غالىبىيەت قازىنىپ، ئەتراپتىكى رايونلارنى بىرلەشتۈرۈشكە باشلىدى. مىلادى 630 ـ ژىلى مۇھەممەت ئەلەيھسسالام خەلىپە لەشكەرلىرىنى (ئەسكەرلىرىنى) باشلاپ مەككە شەھرىگە يېقىنلاپ، مەككىنىڭ بايلىرى بىلەن سوھبەت ئۆتكەزدى. ئىككى تەرەپ مورەسسىگە كەلدى. مەككىنىڭ بايلىرى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىپ مۇھەممەت ئەلەيھسسالامنىڭ ئاللا ئاتا قىلغان ئوپۇسلۇق ئورنىنى ئېتىراپ قىلدى. مۇھەممەت ئەلەيھسسالام مەككىنىڭ دىن جەھەتتىكى يېڭى ئورنىنى ساقلاپ قىلىشقا ماقۇل بولۇپ، كەبە ناملىق قېدىمىي ئىبادەتخانىسىنى مەسچىتكە ئۆزگەرتىپ، ئىسلام ئېتىقاتچىلىرىنىڭ ھەج قىلىش ئورنى قىلىپ بەلگۈلىدى. شۇنىڭدىن باشلاپ كەبە ئىچىدىكى كوپلىگەن قەبىلىلەرنىڭ ئىلاھى رەسىملىرى ئېلىپ تاشلاندى. پەقەت قارامتىبۇرىت تاشلار ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس نەرسىسى سۈپىتىدە ساقلىنىپ قالدى.

بۇ مورەسسەدىن كېيىنكى بىر ژىل ئىچىدە ئومان، يەمەن ۋە يېرىم ئارالنىڭ باشقا رايونلىرىدىكى بەزى قەبىلىلەر ۋەكىللىرى مەدىنىگە كېلىپ، مۇھەممەت ئەلەيھسسالامغا ساداقەتلىك بىلدۈردى ۋە ئۇنىڭ پەيغەمبەرلىكىنى ئېتىراپ قىلدى، شۇنىداقلا مۇھەممەت ئەلەيھسسالام باشقا جايلارنىمۇ بويى سۇندۇردى.

مانا موشۇ چاغدا پارسلار (ئىرانلىقلار) بىلەن رومالار (ئىتالىيانلار) دۇنياغا ھوكۇم سۈرۈپ كەلمەكتە ئىدى. باي، ھۈنەرۋەن، ئەسكىرى مۇتتەزىم، ئىنتىزاملىق، ئىلىم، مەدەنىيەتلىك بولغان بۇ ئىككى مەملىكەت ھىجاز تاغلىرىدىن ھالقىپ چىققان، يايما رەختلەرگە يوگىنىپ ژۈرىدىغان ئەرەپلەرگە قارشى تۇرالمىدى. ئۇلارنىڭ جەڭگىۋار قوشۇنلىرى ھەر تەرەپكە قېچىپ، تارىلىپ كەتتى. بۇنىڭ سەۋەۋى ئەرەپلەرگە ئاللا نۇسرەت نۇرىنى چاچتى. ئۇلارغا ئاللانىڭ ئەلچىسى مۇھەممەت ئەلەيھسسالام يولباشچىلىق قىلدى. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ھەج قىلىشنىڭ رەسمىيىتىگە ئايلانغان ئادەملەرنىڭ دەسلەپكى ھاياتىنىڭ بىر كورۈنۈشى بولسا كېرەك.

مىلادى 632 ـ ژىلى ئەرەپ يېرىم ئارىلى ئاساس جەھەتتىن بىرلىككە كەلدى. شۇنىڭ بىلەن 360 ئەرەپ قەبىلىسىنى بىرلەشتۈرۈپ، بىر خۇداغائېتىقات قىلىدىغان ئىسلام دىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇلدى. ئىسلام دىنىغا ئەگەشكۈچىلەر مۇسلىم ياكى مۇسۇلمان (سادىق كىشىلەر) دەپ ئاتىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن بۇيان بىر قانچە ئەسىر داۋامىدا ئىسلام دىنى دەۋىر سىنىقىدىن ئۆتۈپ، پاك، ۋىژدانلىق ئىنسانلار قەلبىنى يورۇتۇپ كەلمەكتە.

شۇ ژىلى مۇھەممەت ئەلەيھسسالام مەككىگە بېرىپ، تۇنجى قېتىم ھەج قىلدى. ئۇ مەدىنىگە قايتىپ بېرىپ، 3 ئاي ئۆتكەندىن كېيىن يەنى مىلادى 632 ـ ژىلى 6 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى كۆكرەك پەردە ئاغرىقىغا گىرىپتار بولۇپ، ئالەمدىن ئۆتتى.

تۇنجى قېتىم رەسۇللانىڭ مەككىدە كەبىنى تاۋاپ قىلىشى بىلەن شۇنىڭدىن باشلاپ كەبە دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ تاۋاپ قىلىدىغان مۇقەددەس جايىغا ياكى دۇنيا مۇسۇلمانلىرىنىڭ قىبلەگاھى بولۇپ قالدى. لېكىن ئىچىنىشلىقى شۇكى: ئىسلامىيەتتىكى بىر قانچە بىلىم تۈسىنى ئالغان پەتىۋالارنىڭ ئىلىم ـ پەن تەرەققىياتىغا پۈتلىكاشاڭ ئويدۇرما ـ ئەقىدىلىرىنىڭ جەمىيەتتە چوڭقۇر يىلتىزتارتىشى ـ ئىلىم ـ پەنگە يول قويماسلىقنى تۇغدۇردى. رەسۇللاللا بۇ توغرىلىق مۇنداق دېگەن: «ئاللا بەندىسىنى خار قىلماقنى خالىسا، ئۇنى ئىلىمدىن مەھرۇم قىلىدۇ» (قۇرئان كەرىم تاھا سۈرىسى 144 ئايەت).

ئوتتۇرا ئەسىرنىڭ جاھىل مۇتەئەسسىپ كۈچلىرى، بولۇپمۇ شەرقىي تۈركىستانغا زەھرىنى چاچقان ئىشان ـ غوجىلار ئىسلام دىنىغا ئۇنىڭ بىردىن ـ بىر مۇقەددەس كىتاۋى بولغان قۇرئانغا قارشى ئېلىپ بارغان سۇيىقەستلىك يولىنىڭ ئەسلى ماھىيىتى ھاكىمىيەتكە ئىگە بولۇش، شەرىئەتكە قارشى ـ ئاللانىڭ كىتاۋىغا قارشى چىقىش ئىدى. بۇ ئېچىنىشلىق ئەرلەرگە ئەسرىنى كورستىپلا قالماي، ئاياللارنى جاھالەتتە تۇتۇش يولىغا باشلىغان ئىدى.

ئىسلامنىڭ 5 پەرزىنىڭ بىرى ـ روزا تۇتۇش دەپ بەلگۈلەنگەن. سەۋەۋى، موشۇ رامزان ئېيىدا ئاللانىڭ كالامى بولغان قۇرئان نازىل بولۇشقا باشلىغان ئىدى. روزا تۇتۇش ئىسلامدا يېڭىلىق ئەمەس. مۇھەممەت ئەلەيھسسالامدىن بۇرۇن ئۆتكەن پەيغەمبەرلەرنىڭ ھەممەتلىرىگىمۇ روزا تۇتۇش پەرىز قىلىنغان. روزا ئادەملەرنىڭ ئىرادىسىنى چىڭىتىدىغان،ئاللاغا بولغان ئېتىقاتىنى كۈچەيتىدىغان ئەڭ مۇھىم ئامىلدۇر. چۈنكى، روزا تۇتقان ئادەم ئىرادىسىنى مۇستەھكەملەپ، ئەپسىنى چەكلەپ پاكلىق تامانغا قەدەم قويىدۇ. بىز، ئادەملەر خام سۈت ئەمگەن بەندە بولغاچقا، گۇنادىن ھېچ بىر خالى بولالمايمىز. ئەگەر بىز مېھرىۋان ئاللانىڭ كورسەتكەن يوللىرىدىن ئوتۇپ ژۈرسەك، گۇنالىرىمىز ژۇيۇلۇپ، پاكلىنىمىز. بۇ ھەقتە پەيغەمبىرىمىز ئۆز ھەدىسلىرىدە شۇنداق دەيدۇ: «كىمكى رامزان روزىسىنى ئىمانى بىلەن سۆۋاپلىققا ئۈمۈت قىلسا، ئۇنىڭ قىلغان گۇنالىرى كەچۈرۈم قىلىنىدۇ».

پەيغەمبىرىمىز مۇھەممەت ئەلەيھسسالامغا كەلگەن ئىسلام دىنىنىڭ باشقا دىنلاردىن پەرقلىنىدىغان يېرى شۇكى، بۇ دىن پۈتۈن ئىنسانلارنى توغرا يولغا، ئادالەتكە، پاكلىققا، تېچلىققا،دەۋەت قىلىدۇ.

قادىرھاجى كېرەم.
بىشكېك شەھىرى.

● يارقىن سىمالار

قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي ۋە ئۇنىڭ تارىخى

تالانتلىق شائىر، ئاتاقلىق تارىخچى، كوزگە كورۇنەرلىك نەشرىياتچى قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي 1876 - يىلى قەشقەر شەھرىدە تۇغۇلغان. ئۇ ئوز ساۋادىنى قەشقەردىكى مەدرىسىلەردە ئوقۇپ چىقارغان. كېيىن بۇخارا، ئىستانبۇل، قاھىرەلەردىكى ئالىي بىلىم يۇرتلىرىدا ئۇزاق ۋاقىت ئوز بىلىمىنى ئاشۇرغان. ئۇ چەت ئەللەردە ۋۇرۇپ جەمىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرخىل باسقۇچلىرىدىكى تۈرلۈك سىياسىي ۋەزىيەتلەردە خەلقلەر بىلەن ئۇچراشتى ھەم ئۇلارنىڭ ئىچكى ئەھۋاللىرى بىلەن يېقىندىن تونۇشتى. قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي ئوز كوزى بىلەن كورگەن ئەللەردىكى تەرەققىي تاپقان خەلقلەرنىڭ ھاياتى بىلەن، شۇنىڭدەك ئازاتلىققا ئىنتىلىۋاتقان ھەم كورەش قىلىۋاتقان خەلقلەرنىڭ ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ئەھۋالى بىلەن تونۇشتى، ئۇ ئەشۇ ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ھاياتى ئوز خەلقىنىڭ ئەھۋالى بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئۇلارنى قانداق قىلىپ قالاقلىقتىن، نادانلىقتىن، جاھالەتتىن قۇتقۇلدۇرۇشنىڭ كويىدا بولىدۇ. شۇنداق قىلىپ ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قايغۇلۇق ھەم ئېچىنىشلىق تۇرمۇش ھاياتى قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىدە ئازاتلىققا ۋە ئۇلاردا ئەركىنلىككە بولغان كوز قاراش ئىدىيەسىنى ئويغاتتى. شۇڭا ئۇ ئوز ئەسەرلىرىدە دايىم ئازاتلىقنى كويلەپ يازدى، خەلقىمىزنىڭ ئىجتىمائىي ھاياتى بىلەن مەدەنىي ھاياتىنى كوتىرىشتە جىددىي كورەش قىلدى. شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ خەلقىمىزنىڭ مول مەزمۇنغا ئىگە تارىخى بىلەن مەدەنىيىتىنى ئۆگىنىشكە ئايرىمچە كوڭۇل بولدى.

ئۇ 1930 - يىللارنىڭ بېشىدىكى خەلقىمىزنىڭ تەقدىرىگە بېغىشلانغان ئىلغار ئىدىيەلەرنى ئوزىنىڭ ئەسەرلىرىدە ئوچۇق كورسىتىپ، خەلقنى ئويغىتىشقا ئۈندەش بىلەن كورەشكە چاقىرىدۇ. قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ ئىجادىي پائالىيەت بىلەن شۇغۇللانغان دەۋرى 20 - يىللارنىڭ ھەم 30 - يىللارنىڭ باشلىرى بولۇپ، ئۇ دەل مىللەتارىست جىڭ شۇرېن بىلەن شىڭ شىسەي ھوكۇمرانلىق قىلغان دەۋرىدى.

مىللەتارىست جىڭ شۇرېن بىلەن شىڭ شىسەي ئىنتايىن قارا كوڭۇل، ھىلىگەر بولۇپ، ئۇلار مىللىي تەڭسىزلىك، مىللىي زۇلۇم سىياسىتىنى يۈرگۈزۈپ، ئۇيغۇرلارنى سىياسىي، ئىقتىسادىي، ھەربىي ھەم مەدەنىيەت جەھەتتە باشقۇرۇش ئىشلىرىغا يېقىن يولاتمىدى. ئۇلارنىڭ سىياسىي ئورنىنى كوتىرىش، ئىقتىسادىي ئېگىلىكنى ياخشىلاش جەھەتتە ھېچ قانداق ئەمەلىي چارىلارنى يولغا قويمىدى. ئەكسىچە ئۇلارنى سىياسىي جەھەتتىن رەھىمسىز باستۇرۇپ، ئىقتىسادىي جەھەتتىن ئۇزلۇكسىز تالان - تاراج قىلدى. ئۇيغۇر خەلقىنى قالاق دەرىجىدە ساقلاپ قېلىش ھەم ئۇلارنىڭ ئويغىنىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە بولۇپ قېلىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەپ ئىش يۈرگۈزدى. قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي جىڭ شۇرېن دەۋرىدىمۇ ھەم شىڭ شىسەي دەۋرىدىمۇ موشۇنداق ئىشلارنىڭ گۇۋاچىسى بولۇپ ياشىدى. ئۇيغۇر خەلقى بولسا، مىللىي زۇلۇم ۋە سىنىپىي زۇلۇمدىن باش كوتىرەلمەي ئېزىلىپ ياتتى. شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ بۇ خىل ئىجتىمائىي ۋە سىياسىي ھايات شەۋقىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتىدە جىددىي ئەكس ئېتىشكە باشلىدى. قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ كۈچلۈك ئارمىنى پەقەت ئوز خەلقىنى ئويغىتىپ، ئەركىنلىك ئۇچۇن كورەش قىلىشقا دەۋەت قىلىش بىلەن خۇراپاتلىقنى تاشلاپ، زامانىۋىي پەن - مەدەنىيەتنى ئىگەللەشكە چاقىرىش ئىدى. ئۇ ئوز خەلقىنىڭ ئەھۋالىغا ئېچىنىپ، ئۇلارنىڭ تارىخى تەقدىرى بىلەن كېلەچىكىگە قايغۇردى. شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ ئادالەتسىز زاماننى، رەھىمسىز قارا كۈچلەرنى كۈچلۈك مەسخىرە قىلدى. شائىرنىڭ ئۇنىڭغا ئوخشاش چاقىرىقلىرىنى ئۇنىڭ ئىجات قىلغان شېئىرلىرىدا ئوچۇق كورەلەيمىز.

قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي ئوزى تەرغىپ قىلغان ئەركىنلىك ھەم ئازاتلىق ئىدىيەلىرىنى ئاڭسىزلىق، ساۋاتسىزلىق ھوكۇمرانلىق قىلغان ئۇيغۇرلار ئارىسىدا بىردىن ئەمەلگە ئاشۇرۇش قىيىن ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ، زامانىۋىي خەلق مائارىپىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈشكە كوڭۇل بولدى. ئۇيغۇر يېڭى مائارىپىنىڭ تەشكىللاتچىلىرىدىن بولغان ئاكا - ئۇكا مۇسابايېۋلار 19. - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا « مەتبە ئى خورشىد، مەتبە ئى نۇر » ناملىق تاش مەتبە ئەنى چەت ئەلدىن ئالدۇرۇپ، قۇتلۇق شەۋقىيلەرنىڭ ئىشلىتىشىگە ياردەم بېرىدۇ. قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي مۇھەررىرلىك قىلغان « ئاڭ گېزىتى » باۋدۇن مۇسابايېۋنىڭ ئىقتىسادىي غەمخورلىقى بىلەن 1910 - يىلى قەشقەر شەھرىدە بارلىققا كېلىپ، مەرتىپەت دۈشمەنلىرى بىلەن جىددىي كورەش قىلىدۇ. قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي بۇ گېزىتتە مۇنۇ شېئىرى ئارقىلىق ئوزىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازىنى خەلققە بايان قىلغان ئىدى:

بىر قىلىچ بەرسە « خۇدا » كەس! دەپ ئۇنىڭغا بۇيرىسام،
ئۇزسە خەلقىم بويىندىن خارلىق كىشەن زەنجىرىنى،
كەرخاراپكەن ئەل - ۋەتەن ،كاللامنى ئۇزسۇن ئۇ قىلىچ،
كورمىسۇن شەۋقىي كوزى قۇللۇقتا ئەل تەغدىرىنى...

« ئاڭ گېزىتى » ئارقىلىق قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي كوپلىگەن شېئىر ۋە ماقالىلارنى يېزىپ خەلق ئاممىسىنى نادانلىققا، جاھالەتكە،زۇلۇمغا قارشى كورەشكە چاقىرىدۇ.ئۇ ئوزىنىڭ قەتئىي نىيەتلىك كورەشچانلىق پائالىيىتىنى داۋاملاشتۇرۇپ، 1933 - يىلى «ئەركىن ھايات» نامى بىلەن گېزىت نەشر قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن 1934 - يىلى يازدىن باشلاپ «يېڭى ھايات» گېزىتىنى نەشر قىلدى. بۇنىڭدا ئېخىمۇ كەڭ دائىردە سىياسىي، ئىقتىسادىي، ئىجتىمائىي بىلىملەرگە دائىر تىل، تارىخ ۋە ھەرخىل خەلق ئارالىق يېڭىلىقلارنى، شۇنىڭدەك ھەر خىل مەزمۇندىكى ئىلمىي ماقالىلارنىمۇ بېسىپ تۇردى. ھەتتا بۇ گېزىت 1933 - يىلى قەشقەر شەھرىنى پايتەخت قىلىپ تەشكىللەنگەن «شەرقىي تۈركىستان جۇمھۇرىيىتى» نىڭ دەسلەپكى پائالىيەتلىرى قاتارىدا « جۇمھۇرىيەت» قۇرۇلغانلىقى توغرىسىدىكى «ھوكۇمەت باياناتى ۋە نىزامنامىسى»، «ھوكۇمەتنىڭ ئاساسىي قانۇنى»، «ھوكۇمەت ئىسىملىكى»، «دولەت شېئىرى» قاتارلىق ماتېرىياللارنى ئېلان قىلدى.

قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي ئۇ يىللاردا ئوتلۇق شېئىرلىرى بىلەن خەلقنى قاراڭغۇ - زۇلمەتتىن قۇتۇلۇشقا چاقىرسا تارىخچى سۈپىتىدە تارىخى ئەسەرلەرنى يېزىپ، ئوز خەلقىنىڭ تارىختىكى ئۈلۈغ رولىنى رىئال فاكىتلار بىلەن ئېنىق كورسىتىپ بەردى. ئۇنىڭ يېزىپ قالدۇرغان «ۋاقەئى كاشغەر»، «شىنجاڭ تارىخى» دېگەن كىتاپلار شۇنىڭ جۈملىسىدىكى ئەسەرلەردۇر. 1930 - يىللارنىڭ باشلىرىدىكى قومۇل دېخانلار قوزغىلىڭى « 12 - ئاپرېل سىياسىي ئوزگىرىشى» پۈتۈن شىنجاڭ دائىرىسىدە، بولۇپمۇ تىيانشاننىڭ جەنۇبىدىكى شەھەر، يېزىلاردا قايتىدىن مائارىپ دولقۇنى ئەۋجىگە كوتۈرۈلۈپ، بۇرۇن تارىتىۋېتىلگەن مەكتەپلەر ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ھەم نۇرغۇنلىغان يېڭى ئوقۇش يۇرتلىرى قۇرۇلۇپ، مانا موشۇنداق داغدۇغىلىق كېتىۋاتقان مەدەنىي مائارىپ دولقۇنىدا قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي چوڭ رول ئوينايدۇ. ئۇ قەشقەردە قۇرۇلغان «مەدرىسەئى دارىلمۇئەللىمىن» دە تارىخ ئىلمىدىن دەرس بېرىپ، نۇرغۇن ئۇيغۇر زىيالىلىرىنى تەربىيلەپ چىقىدۇ.

قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىنىڭ ئىجادىي پائالىيىتى كېيىنكى ۋاقىتلاردا قولغا ئېلىنىپ،شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بىلەن ئالمۇتا شەھرىدىكى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي خادىملىرى تەرىپىدىن ئۇنىڭ ئىلمىي ئىجادىيتى گېزىت - ژۇرناللاردا قىسمەن ھالدا تونۇشتۇرۇلدى. لېكىن شەۋقىنىڭ يېزىپ قالدۇرغان تارىخى ئەسەرلىرىدىن قەشقەردىكى مەدرىسەئى دارىلمۇئەللىمىندە ئوقۇغۇچىلارغا دەرس تەرىقىسىدە ئوتۇلگەن «تارىخى دەرسلىك كىتاۋى» تېخى ھازىرقى كۈنگىچە تونۇشتۇرۇلغىنى يوق . ئۇ « تارىخى دەرسلىك كىتاپ» دەپ تونۇشتۇرۇلۇپ يېزىلغان بىلەن ئوز ئالدىغا ئۇيغۇر خەلقىنىڭ قەدىمىي ۋە يېقىنقى زامان تارىخىنى بايان قىلىپ كورسىتىپ بەرگۈچى ھەقىقىي تارىخى ئەسەردۇر. شۇنىڭ ئۇچۇن مەزكۇر دەرسلىك كىتاپچىنى « ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمقى ۋە يېقىنقى زامان تارىخى» توغرىلىق يېزىلغان قول يازما دەپ تونۇش كېرەك.

بۇ قول يازمىنى شۇ ۋاقىتلاردا قۇتلۇق شەۋقىيدە ئوقۇغان ئەبۇبەكرى دامولاھاجىم ئوزىنىڭ شەخسىي كىتاپخانىسىدا ساقلاپ كەلگەن ئىدى. قول يازما دەرسلىكنىڭ مۇھىملىغىنى ھېسابقا ئېلىپ 1954 - يىلى 4 - نويابىردا«شىنجاڭ ئولكىلىك يەرلىك مۇزېي» نىڭ تاپشۇرۇغىغا بىنائەن(شۇنىڭدەك شۇ ۋاقىتتىكى مەدەنىيەت ئىدارىسىنىڭ بولۇم باشلىغى يۈسۈپبەگ مۇخلىسىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن) موشۇ مۇزېينىڭ ئىلمىي خادىمى ئابلىز خالىق ئەپەندىم تەرىپىدىن كوچۈرۈلۈپ كېلىنگەن ئىدى. ئەينە شۇ قول يازما دەرسلىك ئاساسىدا قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي 1936 - يىللىرىدا قەشقەردىكى مەدرىسەئى دارىلمۇئەللىمىندە تارىخ دەرسىدىن ساۋاق بەرگەن ئىدى . قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي بۇ دەرسلىك قول يازمىنى 4 قىسىمغا بولۇپ يېزىپ چىقىدۇ.

1. تارىخ بىلىمى ھەققىدە ئۇمۇمىي مەلۇمات.
2 . قەدىمقى شىنجاڭ تارىخى.

3. چىڭگىزخان ھەم غوجىلار دەۋرى.
4. جىڭ شورىن ۋە شىڭ شىسەي دەۋرىگىچە.

قول يازما جەمى 16 ۋاراق 31 بەت دەرسلىك ئەسەر بولۇپ، مۇقاۋىسى ئادەتتىكى ساغۇچ رەڭلىك قېلىن قاتتىق قەغەز بىلەن تىكىلىپ، ئۇستىگە «شىنجاڭ تارىخى» دەپ كوچۈرگۈچى تەرىپىدىن چوكايتىپ يېزىلغان. قول يازما ئىسلام دىنىنىڭ ئادىتى بويىچە «مەن سىغىنىمەن بىرئاللاغا، ئاللانىڭ رەخمىتىدىن قوغلانغان شەيتاننىڭ يامانلىغىدىن»، يەنە «ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىۋان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن» دەپ سوز بېشىنى باشلايدۇ.

قول يازمىنىڭ بىرىنچى بېتىگە « مۇقەددىمە» دەپ ماۋزۇ قويۇلۇپ، ئۇنىڭدا تارىخ ئىلمى توغرىسىدا قىسقىچە مەلۇمات بېرىدۇ. مەسىلەن، ئۇنىڭدا - «تارىخ دېگەن نېمە؟»، « تارىخنى ئۆگىنىشتىكى مەخسەت نېمە؟» دېگەن سۇئاللارغا جاۋاپ بېرىپ كېلىپ، ئىنسانىيەت تارىخىنىڭ ئۇچ تۈرلۈك كېلىپچىقىش مەنبەئى توغرىسىدا قىسقىچە توختىلىپ، بەزىبىر كەشپىياتلار ئۇستىدە مەلۇمات بېرىدۇ. شۇنىڭدەك ئىنسانىيەت تارىخىغا مۇنچە يىل بولدى دەپ، ئېيتىش قىيىن بولسىمۇ، تەخمىنەن ھېجرىيەنىڭ 1354 - يىلىدا بىر مىلليارد 500 مىلليون يىل بولىدىغانلىغىنى يازىدۇ. شۇنىڭدەك ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ئاۋۋال ۋەھشىلىك (ھايۋانلىق دەۋرى) دەۋرىدىن چىقىپ مەدەنىي ھاياتقا باشلىغانلىرى شەرىق ۋە ئاسىيا قۇملۇقلىرىدىكى ئىنسانلار تۇپى ئىدى، مانا بۇ « شەرىق ۋە ئاسىياقۇملىرىداتارىختىكى بۇرۇنقى مەدەنىيەتكە قەدەم قويغانلار بىزنىڭ ئاتا - بوۋىلىرىمىز ئۇيغۇرلاردۇر».

قول يازمىنىڭ ئىككىنچى قىسمىدا قەدىمىي ئۇيغۇرلار زىمنى تارىخى قىسمىدا: يەنە « ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىۋان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن» دەپ يېزىپ كېلىپ، « بۇ زىمىندا تارىختىن ئىلگەركى زامانلاردىن تارتىپ تۈرك بالىلىرى بولغان ئۇيغۇرلار بىلەن ئوغۇز كەبى تۈرك قەۋملىرى ياشاپ كەلگەنلىگىنى سوزلەيدۇ ھەم 34 ئەسىر يەنى 3400 يىل ئىلگىرى شىمالىي ئاسىيادىن ئوغۇزخان بۇ يەرلەرگە كېلىپ، ئۇيغۇرلار بىلەن بىرگە ياشاپ دېخانچىلىق، ھۈنەر، سانائەت ئىشلىرىنى رىۋاجلاندۇرغان ئىدى. شۇڭا ئەسكىرى كۈچىنىڭ بىر قىسمى بولغان ئۇيغۇر تۈركلىرىنى «ئۇيۇغان» مەنىسى بىلەن ئاتاپ، ئوغۇزخان تەرىپىدىن «ئۇيغۇر» نامى بېرىلگەن ئېمىش، دەپ بايان قىلىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ ئۇيغۇرلار شۇ چاغلاردا چىن، ھىندىستان، ئىران ۋە ئەرەبىستانغىچە بولغان جايلارنى ئوز تەخت ئىدارىسى قارمىغىغا ئېلىپ بۈيۈك بىر مەملىكەت قۇرغان ئىدى، ئاما كېيىنچە شىمالىي ئاسىيادا موڭغۇلىستان، كەنسۇ، جىلى، شەنشى ۋىلايەتلىرىدە ياشىغان بالىلىرىدىن بولغان ھۇن خانلىغىنىڭ تەركىۋىگە قوشۇلۇپ، زور بىر مەملىكەت تەشكىل قىلغان ئىدى. بۇ خانلىق خۇسۇسەن 165 - يىلى مىلادىيەدە مودۇن خاننىڭ دەۋرىدە ئەجايىپ گۈللىنىپ، كۈچلىنىپ كەتكەن ئىدى. مودۇن خان بەك ئېقىللىق داھى كىشى ئىدى. شۇڭا ئۇلارنىڭ دائىرىسى شەرىقتە چىن (خىتاي) دېڭىزى، غەرىپتە بۇخارا، جەنۇپتا ھىندىستان ۋە ئىرانلارغا قەدەر يەتكەن ئىدى. ئۇيغۇر ئىلى (ئۇيغۇر دولىتى) ئەينە شۇ ھۇنلار بالىلىرىدۇر.

ھۇنلار قول ئاستىدىكى كەڭ مەملىكەتنى ئولكە، ۋىلايەتلەرگە بولۇپ ھەر ۋىلايەتكە مەخسۇس باسقاقلار يەنى ۋالىلار قويۇپ تەرتىپكە سالدى. قوشۇن ئەسكەرلىرىنى يۈزمىڭ، ئون مىڭلارغا تەخسىم قىلىپ يۈز بېشى، مىڭ بېشى، تۈمەن بېشىلارغا قويۇپ، ئەسكەرلىرىگە مۇتتەرىزىم قوماندانلار تەيىن قىلىپ ئىنتىزاملىق بۈيۈك بىر قوشۇن ھالىغا كەلتۈردى ھەم ئۇمۇمىي خەلق ئۇچۇن مەخسۇس قانۇن تۈزۈپ چىقىرىپ، پۈتۈن مەملىكەتتە ئېچىلىق ۋە ئادالەتلىك ئىشلىرىنى بىرلەشتۈردى.

ئۇيغۇرلار زېمىنىدا مىلادىدىن ئىلگىرى دەۋرىدىن تارتىپ تاكى ئىسلامىيەت دەۋرىگە قەدەر ئوغۇز - ھۇن ئۇيغۇر تۈركلىرىنىڭ سىياسىي قىياپىتى ناھايىتى ئۇستۈن بولۇپ، دۇنيادا تولىمۇ ۋۇقۇرى دەرىجىدە ياشاپ كەلگەن ئىدى. خەلقلىرى بىر - بىرلىرى بىلەن ئىناق ھەم ئادالەت ھەم ئېچىلىق بىلەن ياشاپ ئوتكەن ئىدى. ئۇ زاماندا ھۇن ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئىلىم - ھۈنەر ۋە مەدەنىيەتلىرى بەك ياخشى بولۇپ، قەغەز ياساش دۇنيادا بىرىنچى نۆۋەت بىزنىڭ ئۇيغۇر تۈركلىرى ئىچىدە كەشىپ قىلىنىپ، بۇنىڭ بىلەن شېشىچىلىك، زىرائەت، باغۋەنچىلىك ئىشلىرىمۇ ئاجايىپ گۈللەنگەن، ئىچكىرى خىتاي خەلقىمۇ بۇ ھۈنەرنى ئۇيغۇرلاردىن ئۆگەنگەن ئىدى. بۇ ۋاقىتتا بۇ دىياردا ئۇچ خانلىق بولۇپ ئۇلار: خوتەن، قەشقەر، تۇرپان خانلىقلىرى ئىدى. ئۇلار بەزىدە بىرلىشىپ، بەزىدە ئوز ئالدىلىرىغا ئىش كورەتتى.

ئۇيغۇرلار ئېلىگە ھىجرىيەنىڭ 96 يىلى (مىلادىنىڭ 676 -يىلى - ئا) دىن باشلاپ ئىسلام دىنىغا كىرىشكە باشلايدۇ. ھىجرىيەنىڭ 350 - يىلى (مىلادىيەنىڭ 1062 - يىلى - ئا) قەشقەردە سۇتۇق بۇغراخان رەسمىي ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىدۇ، بۇغراخان دەۋرىدە ئۇيغۇر پايتەختى قەشقەردە بولۇپ، بەزىدە بۇخارادىمۇ بولغان. بۇ دەۋرىدە ئۇيغۇر مەدەنىيتى ۋە ئەدەبىياتى ئىسلام مەدەنىيتى بىلەن قوشۇلۇپ تاكى يۈسۈپ قادىرخاننىڭ زامانىسىغىچەبەك ئالىي دەرىجىدە ئىدى. شۇ دەۋرلەردە يېتىشكەن بۈيۈك ئالىم ۋەزىر يۈسۈپ قادىرخان « قوداتقۇ بىلىك» ئىسمى بىلەن بىر بۈيۈك قانۇن ۋە ھوقۇق كىتاۋى تەسنىق قىلغان ئىدى. بۇنىڭدىن بۇرۇن ئۇيغۇر ئالىمى مەھمۇت قەشقەرىي ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا كوپ پايدىلىق ئەسەرلەر قالدۇرغان ئىدى.»

قول يازمىنىڭ ئۇچىنچى قىسمىدا بولسا چىڭگىزخان ھەم ئۇنىڭ ئەۋلاتلىرى توغرىسىدا قىسقىچە سوزلەيدۇ. چىڭگىزخان بولسا قەدىمىي ئوغۇزخان نەسلىدىن قىيات ناملىق بىر تۈرك ئۇرۇغىدىن بولۇپ، ئۇنىڭ جەمەتلىرى شىمالىي خىتاي ھەم موڭغۇلىيە تەرەپلەردە ياشاتتى. چىڭگىزخاننىڭ دادىسى ياسۇتاي باتۇر بولۇپ، ئانىسى ئۇلون ئاكا ئىدى. چىڭگىزخان 1162 - يىلى تۇغۇلۇپ، ئەسلى ئىسمىنى تومۇرچىن قويغان ئىدى. چىڭگىزخان ئوزى بەك باھادىر، چېچەن ۋە تەدبىرلىك كىشى بولغاچقا ئاز ۋاقىت ئىچىدە تۈرك ، موڭغۇل خانلىقلىرىنى ئوز ئىتتىپاقىغا ئېلىپ، بىر بۈيۈك تۈرك - موڭغۇل قاغانلىغىنى قۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولىدۇ. ئۇيغۇرلار چىڭگىزخان بىلەن بىرلىشىدۇ. خىتاي خانلىغى نامۇۋاپىق مۇئامىلىدە بولغانلىغى ئۇچۇن چىڭگىزخان خىتاي خانلىغىغا قارىتا سوقۇش ئاچىدۇ. نەتىجىدە سوقۇش ئۇزۇنغا سوزۇلغان بولسىمۇ ئۇلار مانجۇرىيە، كورىيە، جىلى، بېجىن قاتارلىق رايونلارنى بېسىپ ئېلىپ، تەكدىشى يوق بىر ئىمپېراتورلۇق شەكىلگە كىرىدۇ. شۇنىڭ بىلەن غەرىپكە قاراپ يۈرۈش قىلىپ ياۋروپانىڭ نۇرغۇن رايونلىرىنىھەم بارلىق ئاسىيا رايونلىرىنى بېسىپ ئېلىپ، ئوز تېررىتورىيەسىگە قوشۇپ ئالغاندىن كېيىن، ئەسلى پايتەختى قاراقورۇمغا قايتىپ كېلىدۇ. چىڭگىزخان ۋاپاتىدىن ئىلگىرى ئوز قاغانلىغىغا قارايدىغان شۇ زور ۋە كەڭ يۇرتلارنى تورتكە بولۇپ، تورت ئوغلىغا تەخسىم قىلىپ بېرىدۇ. بىزنىڭ ئۇيغۇرلار دىيارى ئوتتۇرا ئاسىيادىكى سەمەرقەنت، بۇخارالار قوشۇلۇپ چىڭگىزخاننىڭ ئىككىنچى ئوغلى چاغاتاي خانغا بېرىلگەن ئىدى. چاغاتاي خانلىغى 400 يىل ھوكۇم سۈرگەن بولۇپ، بۇ دەۋرىدە مەملىكەت ئىچىدە تىنچلىق بولۇپ گۈللىنىشكە قاراپ ماڭغان ئىدى. بۇنىڭدىن كېيىن چاغاتاي نەسلىدىن بولغان تۇغلۇق تومۇرخان دولەتنى سۈرايدۇ. بۇ ھەم ئەقىللىق، ئالىيجاناپ بىر كىشى ئىدى.

ئەڭ ئاخىرىدا ھاكىمىيەت ئىلىدىكى ۋەيسخان پۇشتىدىن بولغان سەئىدخانغا قالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا سەئىدخانلىغىنىڭ دائىرىسى شىمالدا يەتتە سۇ، جەنۇپتا تىبەت ۋە كەشمىرگىچە قارىغان ئىدى. سەئىدخان ھىجرىيەنىڭ 939 -يىلى (مىلادىنىڭ 1519 - يىلى- ئا) ۋاپات بولىدۇ. ئاندىن سەئىدخاننىڭ ئوغلى ئابدۇرېشتخان تەختتە ئولتۇرىدۇ. ئابدۇرېشتخان دادىسى سەئىدخان ئوخشاش ئادىل ھەم ئەدىپ كىشى ئىدى، ئابدۇرېشتخان دەۋرىدە ئىلىم -

قولىيازمىسى ھەققىدە

پەن، سەنئەت ئىشلىرى ئەجايىپ راۋاج تاپقان ئىدى.

ئابدۇرېشىتخان 27 ژىل ھوكۇمەت سوراپ 967 - ژىلى ھىجرىيەدە (مىلادى 1547 - ژىلى - ئا) ۋاپات بولغان ئىدى. بۇندىن كېيىنكى ھاكىمىيەت قولدىن - قولغا - ئابدۇرېشىتخاننىڭ ئەۋلاتلىرىغا ئۆتۈپ داۋاملىشىدۇ. بىراقتا سەمەرقەنت تەرەپتىن غوجا ئىسھاق ۋەلى دېگەن كىشىنىڭ بالىلىرى كېلىپ ئالتە شەھەردە ئىشانلىق بىلەن ئېتىبار تاپقان ئىدى. بۇلاردىن كېيىن غوجا يۈسۈپ مىرزا دېگەن بىر ئىشاننىڭ ئوغلى غوجا ھىدايەتۇللا بىلەن قەشقەرگە كېلىپ ئىشانلىق قىلىشقا باشلىدى. بۇ ۋاقىت ھىجرىيەنىڭ 1040- ژىلى (مىلادى 1620 - ژىلى - ئا) ئىدى. غوجا ھىدايەتۇللا ئاتىسىنىڭ ئورنىدا ئىشانلىققا ئولتۇرۇپ، شوھرەت قازىنىدۇ. ھەزرەت ئاپپاق نامى بىلەن مەشھۇر بولىدۇ ھەم چاغاتاي خانلىقىنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان ماھىم دېگەن قىزغا ئۆيلىنىدۇ. بىراقتا ئىسھاق ۋەلىنىڭ ئوغلى ئىسمائىل خان ھەزرەت ئاپپاقنىڭ يۇرت ئىچىدىكى ئىناۋىتىنىڭ ئېشىپ كېتىۋاتقانلىقىدىن چۈچۈپ، ئۇنى قەستاگىغا ئالىدۇ ھەم ئاپپاقنى ئۆز جەمەتلىرى بىلەن يۇرتتىن چىقىپ تېتەكە بېرىپ، بۇددا دىن باشلىقى دالاي لامىدىن ياردەم سورايدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئىلى رايونىدا ئويرات موڭغۇللىرى قۇرغان « جۇڭغار خانلىقى » بار ئىدى. دالاي لاما شۇ جۇڭغار خانلىقىنىڭ باشلىقى بولغان غالدانغا ھەزرەت ئاپپاققا ياردەم قىلىش توغرىسىدا خەت يېزىپ بېرىدۇ. ئاپپاق خەتنى ئېلىپ ئىلىغا كېلىپ، قالماق باشلىقى غالدانغا بېرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن غالدان باسىفتو دېگەن سەردارنى 10 مىڭ قالماق چېرىكى بىلەن قوشۇپ ئالتە شەھەر تەرەپكە ئەۋەتىدۇ. ئۇلار ئاقساي يولى بىلەن ژۈرۈپ قەشقەرگە كېلىدۇ. ئىككى ئوتتۇرىدا قاتتىق سوقۇشلار بولىدۇ. سوقۇشتا خەلق ھەزرەت ئاپپاققا ياردەم قىلغانلىقتىن ئالتە شەھەرنىڭ مەركىزى قولدىن كېتىدۇ ھەم ئىسمائىل خان ھوكۇمىتى مەغلۇپ بولىدۇ. ئىسمائىل خان قالماقلار قولىغا ئەسىرگە چۈشىدۇ. بۇنىڭ بىلەن 400 ژىل ياشىغان چاغاتاي خانلىقى مەغلۇپ بولۇپ يوقىلىدۇ. ھەزرەت ئاپپاق ئالتە شەھەرنى سوراۋاتقان مەزگىلدە يەنى ھىجرىيەنىڭ 1105 - ژىلىدا مىلادى 1685 - ژىلى - ئا) قەشقەردە ۋاپات بولىدۇ.

بۇ ۋاقىتتا قالماقلارنىڭ بىر سەردارى بېيجىڭگە بېرىپ خىتاي خېنى « چيەنلۇڭ» خانغا تەۋەلىك بىلدۈرۈپ، قالماغىستاننى قايتۇرۇپ ئېلىشقا چېرىك(ئەسكەر) سورايدۇ. بۇنىڭ بىلەن چيەنلۇڭ خان ئامۇرسىنانى خىتاي خانلىقىنىڭ ھىمايىسى ئاستىدا ئىلىگە ھاكىم قىلىپ قويۇپ، خىتاي چېرىكلىرى قايتىدۇ. ئامۇرسىنا ھاكىم بولغاندىن كېيىن خىتاي خانلىقىغا قارشى ئىسيان كوتىرىپ قالماقلارنى ئولتۇرۇپ، قالماغىستاننى باشقىچە باشقۇرماق بولىدۇ. بۇ خەۋەر بېيجىڭگە يەتكەندىن كېيىن چيەنلۇڭ خان ئىلى تەرەپكە نۇرغۇن چېرىك ماكدۇرۇپ، ئىككى ئوتتۇرىدا بولغان ئۇرۇشتا ئامۇرسىنا مەغلۇپ بولۇپ، رۇس سىبىرىيەسىگە قېچىپ بېرىۋالىدۇ. خىتاي چېرىكلىرى ئىلىنى بويسۇندۇرۇپ ئۆزىگە قارىتىپ ئالىدۇ. ئاندىن ئالتە شەھەر تەرەپكە قاراپ يۈزلىنىپ كۇچارغا كەلگەندە، كۇچار ئابدۇكېرىمخان دېگەن كاتتا بىر كىشىنىڭ ھوكۇمرانلىقىدا ئىدى. ئابدۇكېرىمخان زور تىرىشچانلىق بىلەن مۇداپىيە كورسىمۇ كۈچ ئېلىشالماي خىتايلار بىلەن ھېچ نەرسىگە تەگمەيدىغان شەرتى بىلەن كېلىشىمگە كېلىپ تەسلىم بولىدۇ، بىراقتا خىتايلار ئۆزلىرىنىڭ بۇ تېچلىق كېلىشىمگە ۋاپاسىزلىق قىلىپ، كۇچارلىقلارنى تامامەن قىرىپ تاشلايدۇ. (بۇ ۋاقىتتا كۇچار، خوتەن، يەركەن، قۇمۇللار ئۆز ئالدىغا خانلىق ئىدى). بۇ ھىجرىيەنىڭ 1172 - ژىلى (مىلادىنىڭ 1752 - ژىلى - ئا) ئىدى. بۇنىڭ بىلەن خىتاي چېرىكلىرى داۋاملىق ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىپ ئاقسۇنى بېسىپ ئالىدۇ. بۇ ۋاقىتتا ئالتە شەھەرنىڭ ھاكىملىق ۋەزىپىسىنى ئوتەۋاتقان بۇرھانىدىن خان يەركەنتتىن ئەسكەر باشلاپ چىقىپ خىتاي ئەسكەرلىرى بىلەن قاتتىق ئېلىشىدۇ. خىتايلار يېڭىلىپ ئىلىغا قايتىپ كېلىدۇ. ئىلىغا كەلگەن خىتاي چېرىكلىرى داۋاملىق كۈچ توپلاپ، 100 مىڭدەك چېرىكنى ئىككى سەپكە بولۇپ بىر قىسمى تۇرپان يولى بىلەن ژۈرۈپ، يەنە بىر قىسمى مۇز داۋان بىلەن ژۈرۈپ ئالتە شەھەرگە چۈشىدۇ. بۇ قېتىم بۇرھانىدىن خان جەددىي مۇداپىئەگە ئوتكەن بولسىمۇ، لېكىن ئۆز ئىچىدىن ئىتتىپاقسىزلىق، ساتقۇنلۇق كورۈلگەنلىكتىن ئۇلارغا تاقابىل تۇرالماي مەغلۇپ بولىدۇ. خىتايلار ئالدى بىلەن ئالتە شەھەر پايتەختى يەركەن شەھىرىنى ئاندىن خوتەننى بېسىپ ئېلىش بىلەن پۈتۈن ئالتە شەھەرنى ئۆزلىرىگە قارىتىپ ئالىدۇ. بۇ ھىجرىيەنىڭ 1172 - ژىلى (مىلادى 1752 - ژىلى - ئا) ئىدى.

بۇرھانىدىن خان خىتايلارنىڭ قولىغا ئەسىرگە چۈشۈپ غوجاخاندان بىلەن بىرگە بېيجىڭگە ئەۋەتىلىدۇ ھەم توغراپ ئولتۇرىلىدۇ. موشۇ ۋاقەدىن كېيىن خىتايلار ھەر شەھەرگە ئۆزلىرىنىڭ چېرىكلىرىنى جايلاشتۇرۇپ، شەھەر ھاكىملىقىغا مېھرى شەپقەتتىن ئايرىلغان ئۇيغۇرلاردىن قويۇپ ئىش باشقۇرىدۇ. بۇنىڭ بىلەن ھاكىملىق ۋاڭ نامىغا ئۆزگىرىپ ئەسكىرى ئىشلار خىتايلارنىڭ قولىدا بولىدۇ. بۇ ۋاڭلار پەقەت ئۆز پايدىسىغا ئىشلەپ خەلقنىڭ ھال - ئەھۋالى بىلەن كارى بولماي كەتكەنلىكتىن ئالۋاڭ - ياساق كۆپىيىپ، زۇلۇم ھەددىي - ھېساپسىز ئېغىرلىشىپ كېتىدۇ.

غوجىلارنىڭ تەبرىقچىلىقىدىكى 40 ژىل ئىچىدىمۇ خەلق خورلۇق كورگىنى يوق. ئەندى ئىنتايىن ئېغىر ئورمۇشتا قالىدۇ. مانا موشۇ قالايمىقانچىلىقتا بۇرھانىدىن غوجىنىڭ بالىلىرى قوقەنتكە كېتىشكەن ئىدى. لېكىن بۇرھانىدىن غوجىنىڭ ئوغلى ساماساق غوجا ئاندىن ئۇنىڭ ئوغلى جاھانگىر غوجا ئالتە شەھەر خەلقىنىڭ خىتاي مۇستەملىكچىلىرىنىڭ قولىدا ۋەيرانچىلىققا ئۇچراۋاتقانلىقىغا كوڭلى بۇزۇلۇپ، بىر قىسىم كىشىلەرنى تەشكىللەپ ئالتە شەھەرگە كېلىپ قەشقەر، يەركەن، خوتەن قاتارلىق شەھەرلەرنى ھوجۇم قىلىپ بېسىپ ئېلىپ، ئۆز ھاكىمىيىتىنى تىكلەيدۇ. بىراقتا بۇ ۋاقەدىن خەۋەر تاپقان خىتايلار ھەددى - ھېساپسىز خىتاي چېرىكلىرىنى چىقىرىدۇ. پەيزى ئاباد دېگەن جايدا ئۇچرىشىپ قاتتىق سوقۇش بولىدۇ. موشۇ سوقۇشتا جاھانگىر غوجا يېڭىلىپ تاغ تەرەپكە قاچىدۇ، لېكىن بەزى ساتقۇنلارنىڭ ياردىمى بىلەن جاھانگىر غوجىنى تۇتۇپ كېلىپ بېيجىڭگە ئەۋەتىپ ئولتۇرۇۋېتىدۇ. بۇ ۋاقىتتا بېيجىڭدا خىتاي دوگاڭ خان ھوكۇمرانلىق قىلىۋاتقان مەزگىل ئىدى، موشۇ پالاكەتچىلىكتىن كېيىن نۇرغۇن خەلق چەتكە كوچۈپ چىقىپ كېتىدۇ.

جاھانگىر غوجىدىن كېيىن ئۇنىڭ ئىنىسى يۈسۈپ غوجا ئالتە شەھەرگە كېلىپ يېڭىلىدۇ، ئاندىن باۋدۇن غوجا بىلەن مەھەممەت ئىمىن غوجىلار باشلىق يەتتە غوجا قەشقەر تەرەپكە ھوجۇم قىلىپ يەركەن تەرەپكىچە كېلىدۇ. خىتاي چېرىكلىرى بىلەن قاتتىق سوقۇشىدۇ، بىراق يېڭىلىپ ئەنجان تەرەپكە قاچىدۇ، خىتاي چېرىكلىرى خەلقنى ئايىماي قىرغىن قىلىپ، بۇلاڭ - تالاڭ قىلىش بىلەن خوتۇن - قىزلارنى شەرمەندىلەرچە خورلايدۇ.موشۇ قېتىمقى قىرغىنچىلىق بىلەن خورلۇقتىن يۈز مىڭلارچە ئاھالە قېچىپ پەرغانە تەرەپكە ئوتۇپ كېتىدۇ. بۇ ۋاقىت قىشنىڭ قەھرىتان سوغ كۈنلىرى بولغاچقا تاغ ئارىلىرىدىكى يوللاردا كېيىم - كىچەكلىرى يالاڭ بولغاچ ھەم يېمەك - ئىچمەك ئاز بولغاچ ئۇلارنىڭ 90 نەچچە مىڭى ئولۇپ كېتىدۇ. قالغانلىرى نىمجان بولۇپ ئۇ جايلارغا يېتىپ بارىدۇ. بۇ ھىجرىيەنىڭ 1272 - ژىلى (مىلادى 1850 - ژىلى - ئا) ئىدى.

ھازىرقى ئۆزبەكىستان تەۋەسىدىكى قەشقەر قىشلاقنىڭ ئاھالىسى شۇ ۋاقىتتىكى قاچاق ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلاتلىرىدۇر.

موشۇ ۋاقىتتا ئىلى تەرەپتىمۇ كوتىرىلىش بولۇپ، ئەلى بەگ دېگەن كىشى ئۆزىنى سۇلتان دەپ ئېلان قىلغان پەيتى بولۇپ، قەشقەر، يېڭى سارلارنى قىرغىزسىدىق بەگ بېسىپ ئالغان ئىدى. قىرغىزلار خەلققە قارىتا تەرتىپسىزلىك قىلىشقا باشلايدۇ. بۇنىڭ بىلەن خەلقنىڭ نارازىلىقى ئۇلغىيىدۇ. موشۇ ئەھۋالدا قالغان سىدىق بەگ ھاكىمىيەت سوراشقا كوزى يەتمەي، ھاكىمىيەت بېشىغا قوقەنت تەرەپتىن غوجىلارنىڭ بىرسىنىڭ ئېگىدارچىلىق قىلىشىنى تەلەپ قىلىپ قوقەنتكە ئەلچى ئەۋەتىدۇ. قوقەنت خانلىقى بۇ تەلەپنى ماقۇل كورۈپ، جاھانگىر غوجىنىڭ ئوغلى بوزرۇك خاننى قەشقەرگە ئەۋەتىدۇ. بۇنىڭغا ياقۇپ بەگ دېگەن ھەربىي كىشىنى قوشۇپ بېرىدۇ. بۇلار بارلىقى بولۇپ 80 نەچچە كىشى قەشقەرگە كېلىدۇ. سىدىق بەگ باشلىق يۇرت كاتتىلىرى ئالدىغا قارشى ئېلىپ چىقىپ قەشقەرگە باشلاپ كىرىدۇ.

بوزرۇك خان قەشقەردە رەسمىي ھوكۇمەت باشلىقى بولۇپ تۇرىدۇ. ياقۇپ بەگ بولسا ئەسكەر توپلاپ كۈچ ژىغىشقا باشلايدۇ. كېيىنچە ئاستا - ئاستا ئالتە شەھەردىكى بارلىق بەگلىكلەرنى قولغا ئېلىپ ئاندىن ئۇرۇمچى تەرەپتىكى تۇڭگان خەلپىلىكىگە بېرىپ سوقۇشۇپ، ئۇلارنىمۇ ئۆزىگە قارىتىدۇ. ئاندىن تۇرپان، توقسۇن تەرەپلەرگە ئاتلىنىدۇ. بىراق ئىچكىرىدىن خىتاي چېرىكلىرىنىڭ چىقىۋاتقانلىقىنى كورۈپ، دەررۇلا كورلىغا قايتىپ كېلىدۇ. كورلىدا بۇ ئادەمگە ئۆزىنىڭ ئادەملىرى خائىنلىق قىلىپ ئۇغا بېرىپ ئولتۇرىدۇ. شۇندىن كېيىن ياقۇپ بەگنىڭ بالىلىرى بىلەن ھاكىم، بەگلىرى ئوتتۇرىسىدا ھاكىمىيەت ئۇچۇن كورەش باشلىنىپ، ئەڭ ئاخىرىدا ئۇلار قېچىپ سىرتقا چىقىپ كېتىدۇ. بۇنىڭ بىلەن خىتاي چېرىكلىرى (يەنى زو - زۇڭتاڭ) بارلىق ئۇيغۇر دىيارىنى بېسىپ ئېلىپ ئۆز ھوقۇقلىرىنى ژۈرگۈزىدۇ. شۇنىڭ بىلەن 14 ژىللىق ياقۇپ بەگ ھاكىمىيىتى گۇمران بولىدۇ، بۇ ھىجرىيەنىڭ 1294 - ژىلى (مىلادى 1874 - ژىلى - ئا) ئىدى.

ئەسەرنىڭ تورتىنچى قىسمىدا بولسا، ئىچكىرىكى خىتاي رايونلىرىدا خانلىق ئىدارىسىگە قارشى ئىنقىلاپ قوزغىلىپ مىگوجۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى (1911 - ژىل مىلادىيەدە - ئا) ھەم شىنجاڭدا بولسا ياڭ زېڭشىنىڭ كېيىنچە جىڭ شۇرېن ھوكۇمەتلىرى قۇرۇلۇپ ھېچ قانداق ئىسلاھات ئىشلىرىنى قىلماي خەلقنى قاراڭغۇلۇقتا تۇتۇپ كەلگەنلىكى، شۇنىڭدەك جىڭ شۇرېن ھاكىمىيىتى شىڭ شىسەي تەرىپىدىن ئاغدۇرۇپ تاشلىنىپ، ھاكىمىيەتنى شىڭ شىسەي سوراشقا باشلىغانلىقى توغرىسىدا سوزلىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن قول يازما ئاياقلىشىدۇ. خەلقنىڭ ئازاتلىق ئىشلىرى يولىدىكى ئۇلۇق كورەشكە ئۆز ھاياتىنى بېغىشلىغان قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىينى فاشىست شىڭ شىسەي ھەر خىل جىنايى بەدناملارنى چاپلاپ، ئۇنى خائىن قىلىپ 1938 - ژىلى تۇرمىگە قامايدۇ.

قۇتلۇق ھاجىم شەۋقىي يېڭى زامان، دېموكراتىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ ئالدىنقى ۋەكىللىرىدىن بىرى. ئۇ ئۆزىنىڭ ئوتكۇر سوزلۇك شېئىرلىرى ھەم ئەجايىپ تارىخى ئەسەرلىرى بىلەن ئەينى ژىللاردىكى فېوداللىق زۇلۇمغا قارشى خەلق قوزغىلاڭلىرىغا ئاكتىپ قاتنىشىپ، خەلقنى ئەركىنلىك، دېموكراتىك ۋە مەرىپەت ئۇچۇن جانپىدالىق بىلەن كورەش قىلىشقا ئۈندەپ، ئوتكۇر سىياسىي لىرىكىلىرى بىلەن كوزگە كورۈنگەن شائىر ئىدى. ئەپسۇسكى، ئەكسىيەتچى شىڭ شىسەي ھاكىمىيىتى خەلقىمىزنىڭ بۇ تالانتلىق شائىرىنى تۇرمىدە ئازاپلاپ ئولتەرگەن ئىدى.

ئابدۇكېرىم سابىت،
ئارخېئولوگ.

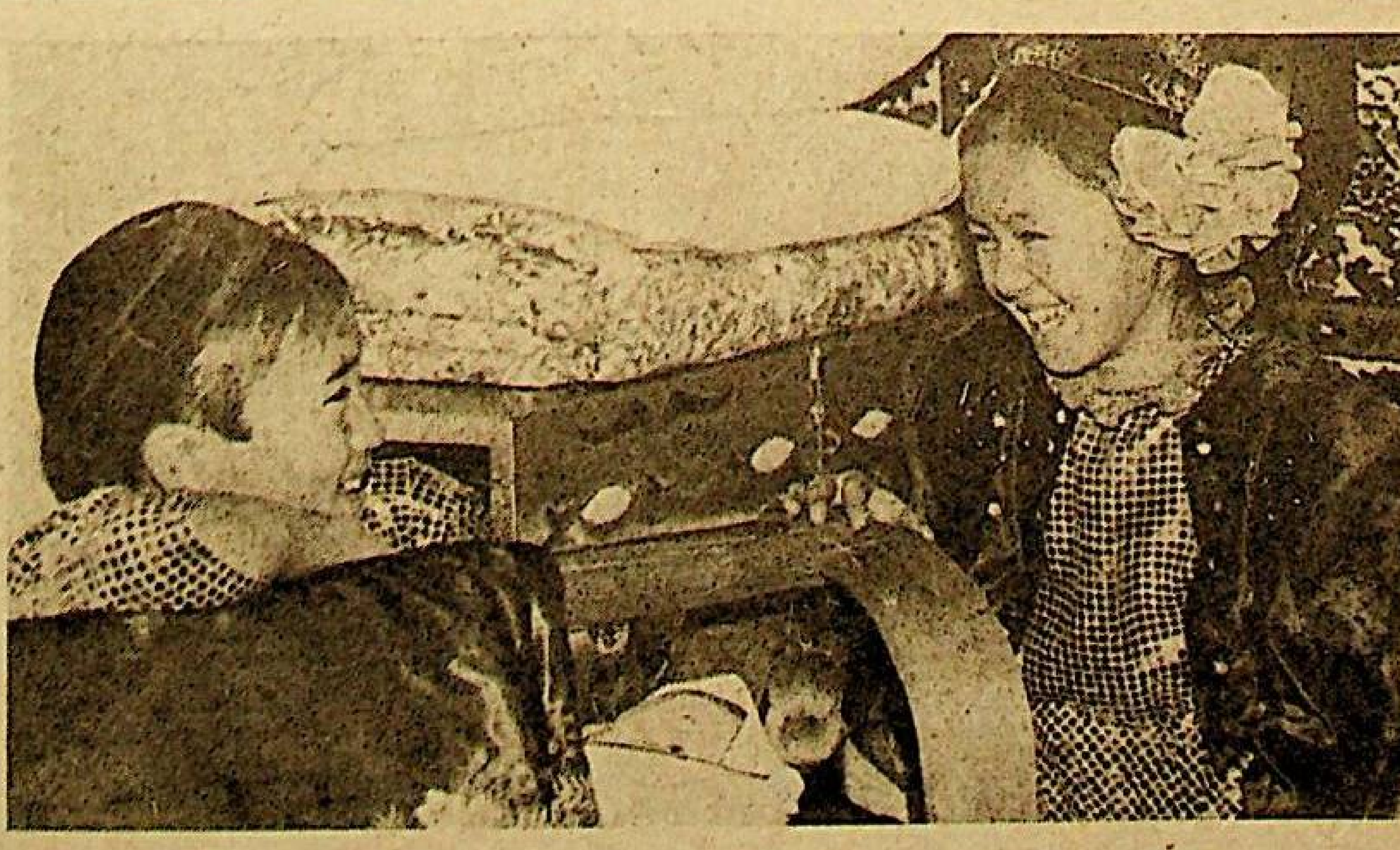

سۈرەت ئېتيۇد: بەختلىك باللىق چاغ.

ئۇ. قۇربانىيازوۋنىڭ سۈرىتى.

● ئاق خالاتلىق شىپاكارلار

بىمارلار دەردىگە داۋا بېغىشلاپ

- رېھانگۈل مەخسۇتوۋا ئۆز ئىشىغا پىششىق. كەسپىنى سويۇپ، بېرىلىپ ئىشلەپ ئۆز ۋەزىپىسىنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ كېلىۋاتقان فېلدشېرلىرىمىزنىڭ بىرى، - دەيدۇ تالغىر ناھىيەلىك مەركىزىي - بىرىنچى دوختۇرخانىنىڭ باشلىقى ۋ. م. لېتۋىنوۋ ئۇنىڭغا ئوز مىننەتدارلىقىنى ئىزھار قىلىپ، - ئۇ كوپ ژىللاردىن بېرى بۇ يەردە ئىشلەپ بىمارلارنىڭ دەردىگە داۋا بېغىشلاۋاتىدۇ.شۇڭا بىز بۇ قىزنىڭ نامىنى ماختىنىش بىلەن تىلغا ئالىمىز...

- رېھانگۈل ئوز كەسپداشلىرى ئارىسىدىمۇ ئابرويلۇق، ئۇ خۇش مۇئامىلىسى بىلەن كوللېكتىۋ ئارىسىدا چوڭ ھورمەتكە ئېگە، - دەپ سوز قوشتى رېھانگۈلنىڭ كەسپدىشى دوختۇر گۈلنارە شامىل قىزى ماخمۇتوۋا.

رېھانگۈل مەخسۇتوۋا تۇرار رىسقۇلوۋ نامىدىكى 16 - ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتىرىپ ئىككى ژىل شەھەرلىك 1 - ئاپتېكادا ئىشلىدى. 1985 - ژىلى ناھىيە مەركىزىدىكى تىببىي ئۇچىلىشىنى تاماملاپ، موشۇ دوختۇرخانىغا فېلدشېر بولۇپ ئورۇنلىشىدۇ. شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن ئوز كەسپىنىڭ جان كويەرى بولۇپ ئىشلەپ، ۋۇقۇرى نەتىجىلەرگە ئېرىشىپ كەلمەكتە.

- قىزىم رېھانگۈل كىچىك چېغىدىلا ئوقۇشنى ياخشى كورەتتى. ھازىرقى ئىشلەۋاتقان كەسپىگە قىزىقاتتى. دادىسى نۇرمۇھەممەت ئىككىمىزنىڭ تەلىم - تەربىيەمىزنى قوبۇل قىلىپ، يۇرت ئىچىدە ئەدەپ - ئەخلاقلىق بولۇپ ئوستى، - دەيدۇ ئۇنىڭ ئانىسى زىلەيخان ھەدە. - قىزىم ئىشقا ئورۇنلىشىپ دەسلەپكى مائاشىغا دادىسى ئىككىمىزگە كىيىم ئېلىپ سوغات قىلغانىدا دادىسى: «قىزىمىز ئەسقېتىپتۇ، ئايىغى ياراشسۇن!» دەپ تولىمۇ خوشال بولۇپ كەتكەن ئىدى. ئەپسۇسكى، ئۇ ھازىر ئارىمىزدا يوق ئەگەر بولغىنىدا قىزىمىزنىڭ خەلق ئارىسىدىكى ئىززەت - ئابرويىنى كورۈپ تېخىمۇ خوشال بولار ئىدى...

- مەن كەسپىمنى سويىمەن، كوپلىگەن بىمارلارنىڭ مېنىڭ قولۇمدىن شىپالىق تېپىپ، ئىللىق سوزلىرى بىلەن ئىلھام بېرىشى، ماڭا مەدەت بولۇپ كەلمەكتە، - دەيدۇ رېھانگۈل، - شۇڭا بارچە بىلىمىم، تەجرىبەم، پۈتكۈل ۋۇجۇدۇم بىلەن ئىنسان سالامەتلىكىنى سەقلاپ قىلىشنى شەرەپلىك بۇرچىم دەپ بىلىمەن.

رېھانگۈل نۇرمەھەممەت قىزى پەقەت ئوزى ئىشلەۋاتقان ئورۇندىلا ئەمەس، بەلكى، ئوزى ياشاۋاتقان ت. رىسقۇلوۋ يېزىسىدىكى ئەھلى جامائەت ئىچىدىمۇ ھورمەت - ئابرويغا ئېگە. يۇرت ئىچىدە كېچىلىرى بىرەر كىشى ياكى باللار ئاغرىپ قىلىپ ئۇنى چاقىرسا دەرھال يېتىپ كېلىدۇ. ئۇنى داۋالايدۇ ياكى نېمە قىلىش توغرىلىق مەسلىھەت بېرىدۇ.

بىز بىمارلار بىلەن يېقىملىق مۇئامىلىدە بولۇپ پەرۋاندەك ئىشلەپ، ياخشى خىسلىتى بىلەن كوزگە كورۈنگەن بۇ ئاق خالاتلىق قىزنىڭ كەلگۈسى ئىشلىرىغا يەنىمۇ چوڭ مۇۋاپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

ئا. قاسىمىي.
تالغىر ناھىيەسى.

(ئاخىرى، بېشى ئۆتكەن ساندا).

ئادەم بالىسى ئاخىرقى دەرمانى قالغىچە تىرىك قېلىشى ئۈچۈن كۈرەشىشى لازىم. مانا بىزنىڭ خەلقىمىزمۇ ئاددىي ئىنسانىي ھوقۇقلىرىنى ھىمايە قىلماستىن موشۇنداق ئاپتاپقا قاخلىنىپ يېتىپ، ناھەقتىن ناھەقلا يوقاپ كېتىپ بارىدىغۇ، ھازىرقى زاماندا بىر مىللەتنىڭ يوقاپ كېتىشى ئاسانلا ئىش. جاننىڭ بارىدا كۈرەشىپ قېلىش كېرەك.

— راست ئېيتىسەن، قېنى تۇرايلىلا، — بارات بار كۈچىنى ژىغىپ، ئورنىدىن تۇردى.

ئاپتاپتا يېتىپ تەرلەپ كەتكەن ئىككى ياش بىر - بىرىنى يۆلەشتۈرۈپ، جىلغىدىن ئېشىپ چىقىرۋىدى، تەنلىرىگە سالقىن شامال ئۇرۇپ، قەدىمىكىدەكلا سەگىپ، كۆزلىرى ئېچىلىپ قالدى.

— ئاداش، ئۆلسەكمۇ موشۇنداق شامال ئۇرۇپ تۇرىدىغان ئېگىز دۆڭلەردە ئۆلەيلىلا! — دېدى بارات.

يېقىن ئارىدا ساقچى كۆرۈنمىدى. ئۇلار ئۆمۈلەپ مېڭىپ، قورغاس سۈيىگە يېقىنلىشۋىدى، تۆۋەن تەرەپتە چاڭ - توزاڭنى پۇرقىرىتىپ كېلىۋاتقان ماشىنىنى كوردى.

— سوۋېت تەرەپتىن بىر ماشىنا كېلىۋاتىدۇ. بىز سۇدىن ئۆتۈۋالغان بولساق، ئۇلار ئېلىپ كېتەتتىدە، — دېدى بارات.

— بىز تەرەپتىن بىر ماشىنا كېلىۋاتىدۇ، — دېدى سادىقجان.

قورغاس سۈيىنىڭ بويى بىلەن ژۇقۇرلاپ كېلىۋاتقان ماشىنىلار توسمىغا كەلگەندە توختىدى.

— ئىچىدىن ئادەملەر چۈشۈۋاتىدۇ، كوردۇڭمۇ ئۇلار بىر - بىرى بىلەن قۇچاقلىشىپ كورۈشۈۋاتقىنىغا قارىغاندا تونۇشلار بولسا كېرەك. بۈگۈن بۇ يەردە چوڭ بىر سورۇن بارغۇ دەيمەن، — دېدى ئۇلاردىن كوز ئۈزمەي قادىلىپ تۇرغان سادىقجان.

بىر چاغدا ئۇلار ئۆزلىرى تەرەپكە بولۇنۇپ ئېقىۋاتقان توسمىنىڭ قاپقىلىرىنى كوتۇرۇپ سۇلىرىنى تەكشەشكە باشلىدى.

— سۇ بولگۇچىلەر ئوخشايدۇ، — دېدى سادىقجان.

ئىككى تەرەپنىڭ مۇراپلىرى سۇلىرىنى تەكشەپ بولغاندىن كېيىن ماشىنىلىرىنى دالدا قىلىپ توختىتىپ، ئېلىپ كەلگەن نەرسىلىرىنى دەستىخان يېيىپ توكۇشكە باشلىدى.

— ئۇلار بىر - بىرىنى مېھمان قىلىۋاتىدۇ، ھەي ئىككى دولەت، ئۆز ئارا نارازى دېيىشۋاتاتتى، ئادەملىرى مېھمان بولۇشۇپ، قەدەھ ئۇرۇشۇۋاتقىنى نېمىسى؟! بۇ قانداق بولغىنى، ئاغىنە؟ — دېدى مونۇ ئىشقا ھەيران قالغان بارات.

— ئىككى چوڭ دولەت ئوتتۇرىسىدا بىزگە ئوخشاش خەلقنىڭ مەسىلىسى مەسىلىچە بىلىنمەيدۇ، دېگىنە.

— شۇ چاغدا ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ ئاساسىي مەسىلىلىرىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن بىزنى دوغا تىكىشكىنىمۇ تەييار ئېيتكەندە؟ - بارات - بۇ ۋاقەنى كورۇپ بەك تەسىرلىنىپ كەتتى.

— چوڭ دولەتلەر مەسىلىسى ھەل بولۇۋاتقاندا بىزلەر كوزگىمۇ كورۇنمەي قالىمىزدە. بىز يوغان ئىككى تاش چېقىلىشقاندا ئوتتۇرىدا مىجىپ يوق بولۇپ كېتىدىغان ئۆگۈندىگا ئوخشاشلا.

ئۇلار ئىككى دولەت ئوتتۇرىسىدىكى كوكۇل مەيدانىدا ئېلىپ كەلگەن تاماكىلىرىنى يېيىشىپ، شاراپ ئىچىپ، مېھمان بولۇۋاتقان ئادەملەر ھەرىكىتىگە قاراپ ئولتىرىشتى. نەچچە كۈندىن بېرى ئاغزىغا بىر چىشلەم نەرسە سالمىغان ژىگىتلەر كېكىتەكلىرىنى قىرىشتۇرۇپ قوياتتى.

بۇ يەرگە كەلگەن ئادەملەر خوشلىشىپ، ھەر قايسىسى ئۆزلىرى تەرەپكە ئوتۇپ كېتىشتى. توسمىدا ساقچىلاردىن باشقا ھېچ كىم كورۇنمەيدۇ. چېگارا يەنە ئىلگىرىكىدەكلا جىم - جىت.

— ياخشىراق سەپ سېلىپ بايقىدىڭمۇ؟ ژۇرى كەتتۇق، بۇ يەردە ياتمىز دەپ يەنە ساقچىنىڭ كوزىگە چېلىقىپ قالمايلى. بىرازدىن كېيىن ئەۋۇ ساقچى ژۇرۇۋلاپ ماڭىدۇ، — دېدى سادىقجان.

ئۇلار يەر بېغىرلاپ مېڭىپ، جىلغىغا چۈشتىدە، يەنە سۇ ئېقىپ، ئويۇۋەتكەن ئۆڭكۈرگە كىرىپ يېتىشتى.

ئۇلار يەرگە قاراڭغۇ چۈشۈپ، ئەتراپ جىم - جىتلىققا بولەنگىچە يېتىشتى.

— قېنى تەۋەكەل دەپ ئورنىمىزدىن تۇرايلى، — دېدى سادىقجان يېرىم كېچىدە.

ئۇلار قويۇق تېۋىلغا ئۆسكەن جىرادىن تاشقىرىغا ئۆمىلەپ چىققاندا ئاسماندىكى ئايمۇ يوق ئىدى. پەقەت بۈپ - سۈزۈك ئېچىلىپ كەتكەن ئاسمان توۋرىدە پىلدىرلىغان يۇلتۇزلار بولەكچە روشەن كورۇنىدۇ.

تاغنىڭ ئىچى بولەكچە قاراڭغۇ. ئىككى ياش قورغاس سۈيىگە كېلىشى بىلەن ئالدى - كەينىگە قارىماي، دەم يېتىپ سۇ ئىچىشۋىدى، كوزلىرى ئېچىلىپ، ئۆزلىرىنى قايتىدىنلا جانلىنىپ قالغاندەك ھېس قىلىشتى.

— سۇ كوپىيىپ كېتىپتۇ، — دېدى بارات تاغنى بېشىغا كىيىپ غالجىرلىشىپ كەتكەن ژىرىنتقۇچلاردەك قەشىغا پاتماي، ئەتراپقا سوغ سۈيىنى چاچرىتىپ، ئېقىۋاتقان قورغاس دەرياسىغا قاراپ تۇرۇپ.

— قانداق قىلىمىز؟ — دېدى ئاغىنىسىگە قاراپ.

— ئۆتۈمىز! قورقما، ئاغىنە. سادىقجان كۈچىنىڭ بارىچە، ئاغىنىسىنى مەككەم تۇتتى.

— قورقىۋاتقىنىم يوق، — دېدى باراتمۇ ئۈنلۈكىرەك سوزلەپ.

— بىراز تۆۋەنىرەك ماڭايلى. توسمىغا يېقىنلاشقاندا سۇمۇ ژۇكاچلاپ قالار.

ئۇلار بىر — بىرىنىڭ قوللىرىنى مەككەم تۇتۇشۇپ، دەريانى بويلاپ بىراز يەرگىچە ماڭدى.

— مانا موشۇ يەردىن ئۆتسەك بولىدىكەن، تولىمۇ تۆۋەن ماڭساق ساقچىنىڭ كوزىگە چېلىقىپ قېلىشىمىز مۇمكىن. كوتەمسىگە يېقىنلىغاندا ئۆزەڭگىنى سوۋېت تەرەپتىكى قاپقىغا تارتىپ ئۆرۈۋشكە تىرىش. يەنە قاپقىنىڭ ئۈستىدىن ئوتمە، ساقچى كورۇپ قالىدۇ.

سادىقجان بۇ ھەقتە ئاغىسى بىلەن بىر نەچچە قېتىم پاراڭلاشقان بولسىمۇ، ئامما، ھازىر يەنە بىر قېتىم ئەسكەرتتى.

سادىقجان باراتنىڭ قولىدىن تۇتۇپ، ئۇنى ئۇلۇق سۇغا باشلىدى. ئۇلار دەرياغا چۈشىشى بىلەنلا قىرغاقتىكى سۇ ھەر ئىككىسىنىڭ بېلىدىن كەلدى. ياشلار پۇتلىرىنى ئاۋايلاپ ئالغا تاشلاپ، ئىلگىرىلىگەنسېرى سۇمۇ ئۇلغىيىپ، ئەندى ئۇلارنىڭ مەيدىسىگە كوتىرىلگەن ئىدى.

ئۇلار سوۋېت تەرەپتىكى قاپقىغا يېقىنلىغاندا كوكۇللىرى ئورنىغا چۈشۈۋىدى، ئامما كوپ ئوتمەي، سۇ يەنە ئىشتىكلەپ، ئىككىسىنى تۆۋەن تارتىپ، ئۆز قويىنىغا ھەمىرىپ ئېلىپ كىرىپ كەتتى. تويۇقسىز ھادىسىدىن ھەر ئىككىسى ئەندىكىپ، دەم ئالالماي، بىر - بىرىنى قويىۋىتىپ، ئىككى تەرەپكە ئاقماقتا. ئۆلگەن يېرىمىز موشۇ ئوخشايدۇ، سۇ بىزنى باشقا قايىنىمىغا ئېلىپ كەتتە كېرەك، دەپ ئويلىغان ياشلار جان ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن تېپىرلاپ كورۈۋىدى، بىراق ھەرىكىتىدىن ھېچ بىر نەتىجە چىقمىدى. ئۇلۇق سۇ ئېخىمۇ تۆۋەن تارتىپ، كېتىپ بارماقتا. يەنە بىراز ۋاقىت موشۇنداق سۇنىڭ ئېكىدە ژۇرسە ھەر ئىككىسى دەم ئالالماي ئولۇپ كېتىشى مۇمكىن.

ئۆزلىرىنى قايتىپ چىقمايدىغان چوڭقۇرغا چۈشۈپ كەتكەندەك ھېس قىلغان ياشلار قاتتىق نەرسىگە ئۇرۇلغاندىن كېيىن، ئىشتىك ئېقىپ كەتتى.

ھالسىراپ قالغان سادىقجان پۇت — قولىنى تاشلىۋېتىپ، يېرىمجان ئادەمدەك كېلىۋاتاتتى. بىر چاغدا تېنى تومۇرگە تەگكىندە، سۇدىن قاقىپ چىقىپ كەتتى. « بۇ يەنە نېمە بالا — قازادۇ » دېگەندەك كوزىنى ئېچىپ قارىۋىدى، ئۇنىڭ تېنى تومۇر بىلەن قاپلانغان توسمىغا چاپلىشىپ قاپتۇ. ئىككىنچى قېتىم سەپ سېلىپ قارىغاندا باراتنىڭمۇ توسمىدىن ئوتەلمەي، تومۇرگە تاقىشىپ ياتقىنىنى بايقىدى. يېقىن ئارىدا ھېچ كىم كورۇنمەيدۇ. نەچچە كۈندىن بېرى تاماق يېمەي ھالسىراپ كەتكەن ژىگىتلەر موشۇ ياتقان بويىچە خېلە ياتتى. ئۇلار خېلە كوپ ۋاقىت ئاقسا كېرەك، بىر چاغدا قارىسا شەرىقتىن كۈنمۇ قىزىرىپ چىقىپ كېلىۋېتىپتۇ.

ئېقىپ كېلىۋاتقاندا سوغ سۇنى ئىچىۋېرىپ، قوسۇغى ئاغرىۋەك كوپۈپ كەتكەن سادىقجان بىرازى ئاغزىدىن چىقىپ، سەل يېنىكلەشكەندە:

بارات، ھەي بارات، — دەپ ئۇنىنىڭ بارىچە ۋاقىرىغاندەك قىلىۋېدى، لېكىن ئاغىنىسى جاۋاپ بەرمىدى. ئۇنى نوقۇپ كورۈۋىدى، كەپ قىلمىدى. «راستىلا ئولۇپ كەتمىگەندۇ» دەپ ئويلىغان سادىقجان تور تومۇرگە يامىشىپ، ئورە تۇرۇۋىدى، سۇ ئۇنىڭ مەيدىسىگە كەلدى. يېقىن ئارىدا ھېچ كىم كورۇنمەيدۇ. تومۇر بېتون بىلەن قاپلانغان ئۇستەڭنىڭ ئوپ - چورىسىدە كوكىرىپ ئوسۇۋاتقان كومۇقوناق كورۇنىدۇ.

— ھەي، بارات، ئورنىڭدىن تۇر، سوۋېتكە يېتىپ كەپتىمىز. ھوشۇڭنى ژىغقىنا، — دەپ ئاغىنىسىنىڭ چاپىنىدىن تۇتۇپ، يەرگە چۈشەرمەكچى بولۇپ تارتىۋىدى، ئۇ سۇدا ياتۇۋېرىپ، بەك ئېغىرلىشىپ كېتىپتۇ. بىر ئىككى قېتىم سىلكىگەندە، باراتنىڭ تۇۋلىغان ئۇنى ئاڭلاندى.

خۇدايا شۈكرى، تىرىك ئېكەنسەنغۇ! بايىتىن بېرى ئاغىنىسىنى ئولۇپ كەتكەن ئوخشايدۇ، دەپ بەك ئەندىشە قىلىۋاتقان سادىقجاننىڭ كوڭلى ئورنىغا چۈشكەندەك بولدى.

باراتنى تارتىشتۇرۇپ، ئۇستەڭنىڭ قىرىغا ياتقۇزغاندا، ئۇنىڭ ئاغزىدىن سۇ ئېقىشقا باشلىدى. ئۆزى ئۇستەگدىن ئارتىلىپ، سىرتقا چىقتىدە، تويلىق يەرگە ژىقىلدى. ھەممە نەرسە بەكمۇ ژىراقتا تۇمان ئىچىدە قالغاندەك غۇۋا كورۇنىدۇ. ئەتىگەندىلا كويدۇرۇپ چىققان كۈن ئۇلارنىڭ تېنىنى ئىسسىتۋىدى، ھەر ئىككىسى ئېزىلىپ ئۇيقىغا كەتتى.

تۇرغان توختەمۇۋ

چېگارا

(ھېكايە)

ئىككى دوست شۇنچە كۈن چېگارا بويلاپ ژۇرۇپ نە بىر قىيىنچىلىقلارنى باشتىن كەچۈرسىمۇ، ئەندى چېگارىدىن ساق - سالامەت ئوتۇۋالغاندىن كېيىن، ئۆپكە - ئۆپكۈسىنى باسالماي، بىر - بىرىنى قۇچاقلاپ ژىغلىشىپ كەتتى.

ئۇلار ئاپتاپقا قاخلىنىپ بىراز يېتىشۋىدى، كىيىملىرى قۇرۇپ، ئېزىلىشكە باشلىدى.

بۇ يەردىمۇ يەنە ئاپتاپقا قاخلىنىپ ياتىماق بولاتتىغۇ.

ياق، بارات، ئەندى ئۇنداق بولماس، سەل ماغدىرىمىزغا كەلگەندىن كېيىن ئەتراپتىكى يېزىلارنىڭ بىرىگە بېرىپ تونۇشلارنى ئىزدەشتۇرۇپ تاپىمىز. ساقچىلارغا يولۇقساقمۇ ياردەم قىلار.

ژىراقتىن ئۇستەڭنى بويلاپ، تىقىرلاپ كېلىۋاتقان ھارۋىنىڭ ئۇنى ئاڭلاندى.

— ئېشەك ھارۋىدا بىرسى كېلىۋاتىدۇ، — دېدى سادىقجان.

— ئابلا، ئاداش، بىز خىتاي چېگارىسىدا ژۇرسەك كېرەك. شۇنىڭغا قارىغاندا سوۋېت چېگارىسىغا ئاقمىز دەپ باشقا تەرەپكە ئېقىپ كەتمىگەندىمىز.

— قويغىنا، يوق پاراڭنى.

— بولمىسا سوۋېتتە ئېشەك ھارۋۇ نېمە قىلىدۇ؟

— بەلكى چەت ئولكىلەردە ساقلىنىپ قالغاندۇ.

تىقىرلاپ كېلىۋاتقان ھارۋۇ يېقىنلىشىپ قالدى. قارا ئېشەك بۇلارنى كورگەندە بىر قېتىم پۇشقىرىپ، ھەققەتەنلا يوچۇن ئادەمنى كورگەندەك، كەينىگە تىرەجەپ توختىدىدە، ئاندىن يولىنىڭ چېتىدە ياتقان ئادەملەردىن چەتنەپ، ھارۋۇنى ياندىپ ئېلىپ ماڭدى. بۇنى بايقىغان ھارۋۇكەشمۇ تىزگىننى تارتىپ:

— قايسۇڭلارۇي، بۇ يولدا ياتقان، — دەپ ۋاقىرىدى.

— بىز، — سادىقجاننىڭ ئۇنى ئارانلا ئاڭلاندى. ھوي، ئاكا، بۇ بىز، چېگارىدىن قېچىپ ئوتكەن ئىدۇق.

— چېگارىنىڭ قەيىرىدىن ئوتتۇڭلار؟ — دەپ سورىدى ھارۋۇكەش ھارۋۇسىدىن چۈشۈۋېتىپ.

— قورغاس سۈيىدىن ئوتۇپ، مانا مونۇ ئۇستەڭ ئارقىلىق ئېقىپ كەلدۇق، — دېدى بارات ئۈنلۈكىرەك سوزلەپ. ئۇ قانداق بولمىسۇن موشۇ ھارۋۇكەشتىن ئايرىلىپ قالماسقا تىرىشماقتا. بىزنى بۇ يەرنىڭ ساقچىلىرىغا ئېلىپ بارسىڭىز؟

— ملتىغىڭلار بارمۇ؟ — دەپ سورىدى ھارۋۇكەش ئۇلارغا يېقىن بېرىشقا ئەيمىنىپ.

— ئەنىڭ ملتىغى، ملتىق تۇتماق جېنىمىزنى ئاران ساقلاپ كېلىۋاتىمىز.

— قېنى ئولتىرىڭلار، — دېدى ھارۋۇكەش ھارۋۇسىنى ئۇلارغا يېقىن ئېلىپ كېلىپ.

ئۇلار ئورۇنلىرىدىن تۇرماقچى بولۇپ ھەرىكەت قىلىپ كورۇۋىدى، لېكىن قوزغۇلالمىدى.

دوغىلاڭ كەلگەن مويلاۋلۇق دېخان سادىقجاننىڭ بېلىدىن قولتۇقلاپ، خۇددى ئوغلاقنى كوتەرگەندەك كوتىرىپ، ھاۋۇغا سالدى. ئاندىن كېيىن ئۇنىڭ قېشىغا باراتنى يولەپ ئولتارغۇزدى.

— سوۋېتكە چىقىمىز دەپ، چېگارىدىن ئوتەلمەي، كوپ كۈن ئاچ يېتىپ قالدۇق، — دېدى تىلى ئارانلا كەپكە كەلگەن بارات.

ھارۋۇكەش ئۇلارنى بىردەمدىلا ئېگىلىكنىڭ ئېتىز شىپاڭىغا يەتكۈزۈپ باردى.

— سىلەر نېمىشكە قېچىپ چىقتىڭلار؟ — دېدى - ئۇلارنى چورەدەپ تۇرغانلارنىڭ ئىچىدىكى ئېگىز بويلۇق، ئاقسېرىق ئۇيغۇر.

— بىر سەۋەۋى بارغۇ دەيمەن، بولمىسا قېچىپ چىقامدۇ. — دېدى قاچاقلار ئۈچۈن جاۋاپ بەرگەن ژىگىت. — قارىغىنا، ئۆلەيلا دەپ قاپتۇ.

— بۇلارنى چاپسانىراق ھوكۈمەت ئورگانلىرىغا تاپشۇرۇۋەتمىسە بالاسىغا قالدۇ. ھازىر ئۇ تەرەپلەردىن چىققان ئادەملەرنىڭ ئىككىسىنىڭ بىرى شپيون.

— بۇلارغا يېقىنلىغۇچى بولماڭلار، راستاۋىغا خەۋەر قىلىۋەتتىم، ھازىر سولداتلار ئېلىپ كېتىدۇ، — دەپ ئادەملەرنى قوغلاشقا باشلىدى. — بۇلار دېگەن چەتئەلدىن قېچىپ چىققان ئادەملەر — ئۇلار بىلەن قانداق بولسا شۇنداق سوزلىشىشكە بولمايدۇ. قېنى ھاۋۇدىن نېراق كېتىڭلار.

— ئەينە ئوترەتتىن سولداتلار كېلىۋاتىدۇ، — دېدى چاڭ - توزاڭنى پۇرقىرىتىپ كېلىۋاتقان ماشىنىلار كورۇنگەندە.

بۇ خەۋەر ئاڭلانغاندا ژىگىتلەرنىڭ كوڭۇللىرى كوتىرىلىپ كوزلىرىدە ئۇمۇت ئۇچقۇنلىرى پارلاشقا باشلىدى.

ئېتىز شىپاڭىغا تورت — بەش ماشىنا كېلىپ توختىشى بىلەنلا ئۇنىڭدىن قىرىق — ئەللىكتىن ئوشۇق سولدات ملتىقلىرىنى تەڭلەپ چۈشتى. يەنە بىر ماشىنىدىن سولداتلار بويىنىغا زەنجىر باغلانغان ئىتلارنى سەكرىتىپ ئېلىپ چۈشتى.

ملتىق ئېسىۋالغان سولداتلاردىن ئوزگىچەرەك كىيىنىپ، بېلىگە تاپانچا ئېسىۋالغان بىرسى ئالدىغا سوغۇرۇلۇپ چىقتىدە:

— ۋستات! — دەپ ۋاقىرىدى.

— نېمە دەۋاتىدۇ؟ — دېدى چوچۇپ كەتكەن بارات.

— ئورنىڭلاردىن تۇرۇڭلار دەيدۇ.

— قانداق قىلىپ بولمىسۇن تۇرايلى، يەنە ئېتىۋېتىپ ژۇرمىسۇن.

بارات ئاغىنىسىنى يولەپ، ھاۋۇدىن سىرىلىپ چۈشۈۋىدى، دەرھال ئىككى سولدات ئۇلارنىڭ قوللىرىنى كەينىگە قايرىپ تومۇر كىشەنلەرنى سالدى. ئاندىن يانلىرىنى سىپاپ، يانچۇقلىرىنى ئاختۇرۇپ چىققاندىن كېيىنلا بايىقى باشلىقىغا چاس بېرىپ، بىر نەرسىلەرنى دېدى.

— ھەي، سادىقجان، مونۇلارنىڭ نېمە قىلغىنى؟ بىز بۇ تەرەپلەرگە كوپ قىيىنچىلىقلارنى تارتىپ، سوۋېتتىن پانا ئىزدەپ چىقتۇق. كىچىكىمىزدىن سوۋېتكە مېھىر باغلاپ ئوستۇق دېگىن. بەلكى بۇلار خاتالىشىۋاتقاندۇ. بىز ئىچكىرىنىڭ سوۋېتكە قارشى ئادەملىرىدىن ئەمەس، بۇۋىلىرىمىزمۇ موشۇ يەردە سوۋېت ھاكىمىيىتىنى قۇرغان. شۇلارنى چۈشەندۈرگىنە بۇلارغا.

بارات ئاغىنىسىگە خېلە نەرسىلەرنى جېكىمەكتە.

— شۇلارنى سورىمايۋاتىدۇ ئەمەسمۇ، سورىسىلا دەيتتىمغۇ، — دېدى سولداتلارنىڭ ھەرىكىتىدىن ئاڭ - تاڭ بولۇپ قالغان سادىقجان.

— سىلەر چېگارىنىڭ قەيىرىنى بۇزۇپ ئوتتىڭلار؟ — دېدى بىر چاغدا ئۇيغۇرچە بىلەن قازاقچىنى ئارىلاشتۇرۇپ سوزلىگەن سولدات.

— بىز چېگارا بۇزغىنىمىز يوق. سۇ بىلەن ئېقىپ ئۆزىمىز كەلدۇق. بىزنى ئەۋۇ ئېشەك ھارۋۇدىكى دېخان تېپىۋالدى.

— ياق، سىلەرنى ئېشەك ھاۋۇدىكى دېخان ئەمەس، بىز چېگارىدىن ئوتكەندە تۇتۇۋالدۇق. بۇنىڭدىن كىم سورىسا، شۇنداق جاۋاپ بېرىسىلەر.

— نېمە دەۋاتىدۇ؟ — دەپ سورىدى بارات.

قاراساڭ بۇلارنىڭ بىزگە ھېلىتىن يالا يېپىۋاتقىنىنى. بىز سىلەرنى چېگارىدىن ئوتۇپ كېلىۋاتقاندا تۇتۇۋالدۇق، دەۋاتىدۇ. بۇلار بىزنى كورمەي، چېگارىدىن ئوتكۈزۈپ قويغىنى ئۈچۈن باشلىقلىرى تىللايدىغان ئوخشايدۇ.

— زادى كېلىشمە. بۇ دولەتتە ھەق پاراڭنى ئېيتقان ئادەمنى ياخشى كورىدۇ. بىر ئېغىزمۇ يالغان پاراڭ قوشماي، نېمە قىلغان بولساق شۇنىلا ئېيت. بىز تەرەپلەرگە ھەقنى ئىزدەپ چىققان ئادەملەر.

— مەنمۇ شۇنداق دەۋاتىمەن. بىزنى كورمەي قالغىنى ئۈچۈن بۇلارنى جازالايدىكەن ئەمەسمۇ؟

— قېنى مېڭىڭلار! — سولداتلارنىڭ بىرى ئۇلارغا ملتىغىنى تىرەپ ئىشتەردى.

ئىككىسى بىر — بىرىنى مورلىرىدىن يولەشتۇرۇپ، ماشىنا تەرەپكە ماڭدى. زەنجىردە باغلاقلىق تۇرغان ئىتلار ژۇلقۇنۇپ، سەكرەپ قاۋاشماقتا.

— سولداتلار خىتاينىڭ ئەڭ چوڭ شپيونلىرىنى تۇتۇۋاپتەك، — دېدى چەتتە بۇلارغا قىزىقىپ قاراپ تۇرغان يەرلىك ئادەملەرنىڭ بىرى. — كوردۇڭمۇ ئۇلارنىڭ چىرايلىرىنىڭ سۇرلۇكلىكىنى.

— ئەندى بۇلار ئومۇر بويى تۇرمىدىن چىقمايدۇ دە.

— بەلكى چېگارا بۇزغىنى ئۈچۈن ئېتىۋېتىدىغاندۇ.

ئۇلارنى ئەگەشكەن يەرلىك خەلقلەرنىڭ پاراڭلىرىنى ئاڭلاپ كېلىۋاتقان بارات سادىقجانغا:

— ئەۋۇلارنىڭ دەۋاتقانلىرىنى قارا، — دېدى، — راستىلا شۇنداق قىلارمۇ؟

— بۇ يەرنىڭ قانۇن — قائىدىسىنى كىم بىلىدۇ؟

— شۇ چاغدا بىز سوۋېتكە قولىمىزغا كىشەنلەرنى سېلىپ، تۇرمىلەردە يېتىپ چىرىيمىز، دەپ چىقتۇقما؟

— ۋەتەندىن ئايرىلغاندىن كېيىن ھەر نېمە بولمىغىنىمىز ھەق ئوخشايدۇ.

ئۇلار ئۈستى يېپىق ماشىنىغا چۈشۈۋاتقاندا چېگارىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تۇغۇلغان يۇرتلىرىغا بىراز قاراپ تۇرۇۋىدى، ھەر ئىككىسىنىڭ كوزلىرىدىن تارام — تارام ياش ئېقىپ كەتتى.

ژىتىلسا كالېندارنىڭ بىر ژارىغى،
ياشلىق كۆلىدىن توكۆلىدۇ بىر يوپۇرماق.
ل. مۇتەللىپ.

ژاقىت ئىنسان ھاياتىدا زور ئەھمىيەتكە ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىنسانلار قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپلا ژاقىتنىتوغرا ھېساپلاشقا ئورۇنغان.چۈنكى قەدىمىي زامان ئادەملىرى كۆپىرەك چارۋىچىلىق ۋە دېھانچىلىق بىلەن شۇغۇللانغانلىقتىن ژاقىتنى دەل ھېساپلاش، ژىل پەسىللىرىنى توغرا بەلگۈلەش ھايات تەلىۋى، تۇرمۇش تەرتىبى، ئەينى ۋاقىتتا ئېلىپ كەلگەن. ئەتىجىدە ئىنسان ھاياتىدا قەدەممۇ - قەدەم ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىش بىلەن ئاسترونومىيە پەنى پەيدا بولدى ۋە بۇ پەن ژاقىتنى توغرا ھېساپلاشقا يارەدەم بەردى. ئاسترونوملار ژاقىت كالېندارىنى تۈزۈپ چىقتى. ئەڭ ئەتە، ئەجداتلىرىمىز ئاي، كۈن، ئورکە، يەتتە يۇلتۇز ۋە باشقا يۇلتۇزلار تۈركۈملىرىنى ئۈزۈن ژاقىتلار بايقاپ، تەجرىبە ئوتكۈزۈش ئارقىسىدا ژاقىت ئولچەملىرىنى تۈزۈپ چىققان. ئەينە شۇنداق ژاقىت ئولچەملىرىدىن: كۈن، سۇتكا (كېچە - كۈندۈز) ھەپتە،ئاي، ژىل، ئەسىرلەرنى قوبۇل قىلغان.

سۇتكا - كېچە - كۈندۈز يەرنىڭ ئوز ئوقى ئەتراپىدا بىر ئايلىنىپ چىقىش مۇددىتىدىن ئىبارەت بولۇپ، 24 سائاتقا تەڭ.

ژىل - يەرنىڭ كۈن ئەتراپىدا بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقىش ژاقىتىدىن ئىبارەت بولۇپ، 365 كۈن 5 سائات 48 مىنۇت 46 سېكۇندقا بارا - ۋەر، ئەۋرۇز - ئەتىيازدىكى تەڭ كۈنلۈكتىن (20 - 21 - مارت) كېيىرکى ژىل ئەتىيازدىكى تەڭ كۈنلۈككە قەدەر بولغان ژاقىتتىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ « تروپىك ژىلى» دەپ ئاتىلىدۇ. كالېندار دا ژىلنى 365 كۈن ياكى 366 كۈن ھېساۋىدا ئىشلىتىدۇ. بۇ « پۈخرالىق ژىل» ياكى « كالېندارلىق ژىل» دەيىلىدۇ.

بىر ئاي - يەرنىڭ ھەمرائىي بولغان ئايىنىڭ يەر ئەتراپىنى تولۇق بىر ئايلىنىپ چىقىش ژاقىتىدىن ئىبارەت بولۇپ 29 كۈن (سۇتكا، 12 سائات 44 مىنۇت 3 سېكوندقا تەڭ كېلىدۇ، ياكى 29,536 كۈن (سۇتكىغا) تەڭ بولغىنى ئۈچۈن ئايىنى ، ئاي پازىللىرىغا قاراپ ھېساپلىغاندا، بىر ئاي 29 كۈن يەنە بىر ئاي 30 كۈن بولىدۇ. مۇنداق ھېساپلاش «ئاي تەقۋىمى» (ئاي كالېندارى) دەپ ژۇرگۈزۈلىدۇ.

تۇغۇش ئېيى - تۇركىي تىللىق خەلقلەر، شۇ جۈملىدىن، ئۇيغۇرلار قەدىمىي زاماندىن تارتىپ ئوكەر يۇلتۇزى بىلەن ئاينىڭ ئوتۇشىدىن ھاسىل بولغان «تۇغۇش ئايلىرىنى» ھەم قوللانغان. (بۇ 27 كۈن (سۇتكا) 7 سائات 43 مىنۇت 11 سېكۇندقا تەڭ). بۇ ھەقتە ئۇيغۇر خەلقىدە كۆپ لىگەن ماقال - تەمسىللەر ئىجات قىلىنغان:

ئۇركەر يانغا ئوتسە يازغا تەۋە،
قۇماق گەدەنگە چۈشسە تازغا تەۋە.
« ئۇركەرنىڭ ئېغىشىنى كور،
يامغۇرنىڭ يېغىشىنى كور».

ھەپتە - ئاينىڭ 4 چارىكىگە (بىر چارەك 7كۈنگە قەدەر، ئىككىنچى چارەك 14 كۈن، ئۈچىنچى چارەك 22 كۈنگە، تورتىنچى چارەك 29، 30كۈنگە قەدەر) ئاساس قىلىپ ئېلىنغان. ژاقىتنى ھەپتە بىلەن ھېساپلاش ژاۋېلونلىقلاردىن (بابىل، ئاسورىيەدىن) باشلانغان. ھەپتە سوزى يەتتە دېگەن سوز مەنانسىنى بىلدۈرىدۇ.

ژاۋېلونلار ھەپتە كۈنلىرىنىڭ ناملىرىنى ئاتاشتا، شۇ ژاقىتتىكى ئادەتى كوز بىلەن كورۈش مۇمكۈن بولغان ۋە ئوزلىرىگە موجۇزلىك بولۇپ كورۈنگەن 5 چوڭ سەييارىنى ئاي ھەم كۈننى قوشۇپ 7 گە يەتكۈزۈپ، ھەر قايسىغا بىردىن كۈننى بەلگۈلەپ، ھەپتە كۈنلىرىنى ھاسىل قىلغان.

ھەپتىدىكى كۈنلەرنىڭ ناملىرى ئاتالىشىدا تۈرلۈك مىللەتلەردە ھەر تۈرلۈك ئاتالسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ كېلىپ چىقىشى ئاساسەن ژۇقارقىغا ئاساسلىنىدۇ. بۈنى ھازىرقى ھەپتە كۈن ناملىرىمۇ ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. مەسىلەن، ئېمىس تىلىدا يەكشەنبە - زونتاگ (قۇياش)، دۈشەنبە - مونتاگ (ئاي كۈنى) دېيىلىدۇ. ئەندى ئېنگلىز تىلىدا بولسا، يەكشەنبىنى - ساندى (كۈن - كۈنى)، شەنبىنى - سەتادى (ساتۇرن كۈنى) دەيدۇ.

● مەدەنىي مىراسلىرىمىز

كالېندار - ژاقىت ئولچىمى

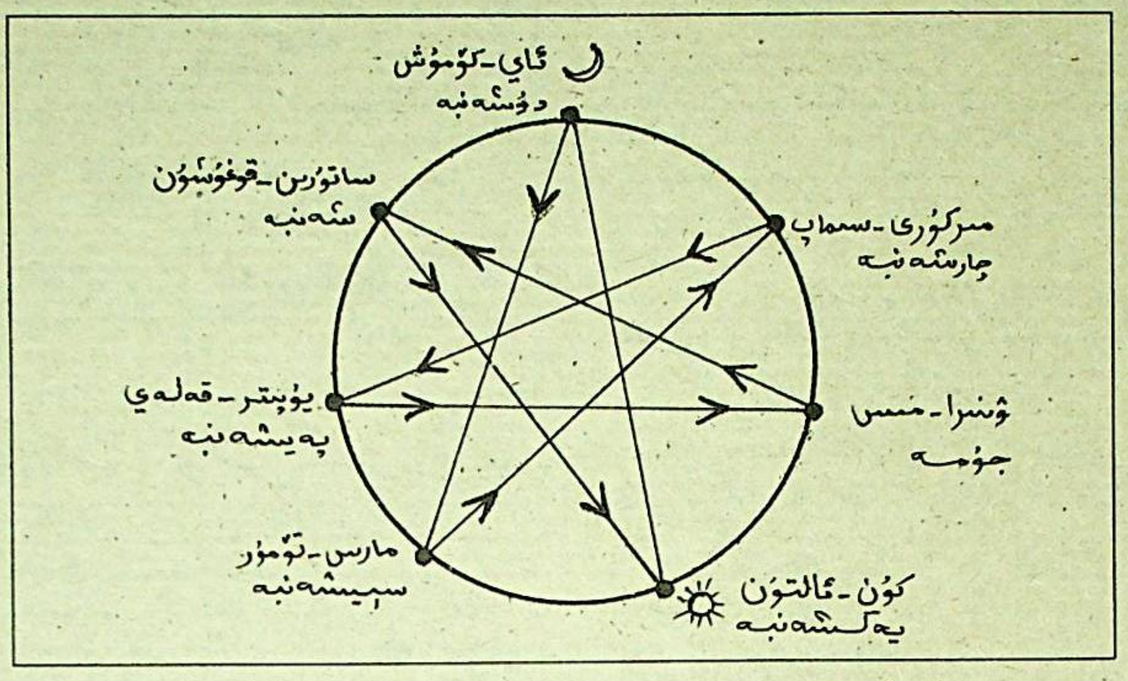

ھەپتە كۈنلىرىگە ئاساسەن سېزىلغان ئاسترولوگىيەلىك يەتتە بۇلۇك.

ئۇيغۇرلار ئىشلىتىۋاتقان ھەپتە ناملىرىمۇ شۇ ئاساسلاردا مەيدانغا كەلگەن. مەسىلەن،شەنبە - « شەمسى» دېگەن سوزدىن كېلىپ چىقىقان «قۇياش» مەنانسىدا، يەكشەنبە، دۈشەنبە، چارشەنبە، پەيشەنبە سوزلىرى قوش ئىسىم بولۇپ،يەك - بىر، دۇ - ئىككى، سىسى - ئۈچ، چار - تورت، پەنجە - بەش دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ، يەنى - بىرىنچى كۈن، ئىككىنچى كۈن دېگەندەك.

جۈمە - جەممە سوزىگە كەلسەك - ئىسلام دىنىدا ھەپتىنىڭ بىرىنچى كۈنى شەنبىدىن باشلىنىپ، پەيشەنبە كۈن ئاياقلىشىپ، جۈمە كۈنى دەم ئېلىش كۈنى ھېساپلىنىدۇ. ئەينە شۇ جۈمە كۈنى ھەممە مۇسۇلمان ئەھلى مەسچىتلەرگە ژىغىلىپ، جۈمە نامىزىنى ئوقۇيدۇ. جۈمە دېگەن سوز - ژىغىلىش، جەم بولۇش دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ.

سائات - پۈتۈن يەر شارى 24 مېرىدىان سەنزىغى ئارقىلىق 24 سائاتلىق مىنۇت، سېكۇندلار - بولەككە (پوياسقا) بولۇنىدۇ (چۈنكى يەر ئوز ئوقى بويىچە 24 سائاتتا بىر قېتىم ئايلىنىپ چىقىدۇ).

ھەر بىر بولەكنىڭ ئىككى چېتىدىكى مېرىدىانلارنىڭ ئارىلىغى جۇغراپىيەلىك بويىچە 15 گرادۇسقا تەڭ. $360^0 - 15^0 \times 24$ ئانگلىيەدىكى گرىنۋىچ ئابسېرۋاتورىيەسىنىڭ (نولىنچى بولەك) كورسىتىدىغان ژاقتى - دۇنياۋىي يۇزلىك ژاقىت دەپ ئاتىلىدۇ. ئالمۇتا - بەشىنچى بولەككە (پوياسقا) توغرا كەلگەنلىكتىن لوندوندىن 5 سائات، موسكۋادىن 3 سائات ئالدىن ھېساپلىنىدۇ. (موسكۋا ئۈچىنچى بولەكتە).

تۈركىي تىللىق خەلقلەر، شۇ جۈملىدىن، ئۇيغۇرلار كېچە - كۈندۈزنى 12 بولەككە بولگەن.

ھەر بىر بولەكنى چاغ - ژاخ دەپ ئاتىغان. ئۇيغۇرلاردا ئىشلىتىلىپ كەلگەن « 12 ژاخ 24 سائات» دېگەن سوز ئەينە شۇ بولۇنۇشتىن ئېلىنغان.

ژاۋېلونلىقلار سانىنىڭ 60 لىق سىستېمىسىنى قوللانغان. شۇنىڭ ئۈچۈن سائاتنىڭ 60 دىن بىرىنى مىنۇت، ئۇنىڭ 60 دىن بىرىنى سېكوندىكەن. «مىنۇت» لاتىن تىلىدا بولۇنگەن دېگەن مەنانى، « سېكۇند» ئىككىنچى قېتىم بولۇنگەن دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ.

ئەسىر - ئۇزۇن ژاقىتلارنى ھېساپلاشتا يەنى ژىللارنى ھېساپلىغاندا ناھايىتى كوپ سان بىرىزىشقا توغرا كېلىدۇ. ھېساپ ئىشلىرى قىيىنلىشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن 100 ژىلنى بىر ئەسىر دەپ قوبۇل قىلغان.

تۈركىي تىللىق خەلقلەر، جۈملىدىن، ئۇيغۇرلار - قەدىمىي تارىخقا ئىگە مەدەنىيەتلىك خەلقلەرنىڭ بىرى. ئۇيغۇرلار ئاسمان جىسىملىرىنى كۆزىتىپ بېرىش ئارقىلىق بىز ھازىر قوللىنىۋاتقان كالېندارغا يېقىن، ژاقىتنى دەل ھېساپلايدىغان تۈرلۈك كالېندارلارنى تۈزۈپ چىققان. مەسىلەن، ئەۋرۇزلۇق - بۇرچلىق كالېندار ئايىنىڭ يەرنى ئايلىنىشىغا ماس كېلىدىغان «ئاي كالېندارى»، «ئاي كۈن كالېندارى»، «تۇغۇش كالېندارى»، «مۇچەللىك كالېندار» دېگەنگە ئوخشاش كالېندارلار بىلەن ژاقىتنى دەل ھېساپلاپ، ئوزىنىڭ ھاياتىغا ماسلاشتۇرغان.

ژۇقۇرىدا كورۇپ ئوتكىنىمىزدەك، كىشىلىك جەمىيەتتە ئاسمان جىسىملىرىنىڭ (ئاي، كۈن، يولتۇزلارنىڭ) ھەربىرىگە ئاساسەن تۈرلۈك كالېندارلار مەيدانغا كەلگەن. شۇنداق كالېندارلار دىن ھازىر بىز 3 تۈرلۈك كالېندارنى دۇنيا خەلقلىرى ھاياتىدا كوپىرەك ئۇچرىتىمىز. 1 - ئاي كالېندارى، 2 - كۈن كالېندارى، 3 - ئاي - كۈن كالېندارى. بۈنىڭدىن باشقا ھەممە كالېندارلار ژۇقۇرىدا كورستىلگەن 3 تۈرلۈك كالېندارنى ئاساس قىلىپ تۈزۈپ چىققان.

1. ئاي كالېندارىغا ئاساسلانغان ھېجرىيە كالېندارى

ئىسلام دولەتلىرىدە قوللىنىۋاتقان ھېجرىيە كالېندارى ئاي كالېندارى ئاساسىدا تۈزۈلگەن كالېندار بولۇپ ئايىنىڭ يەر نى بىر قېتىم تولۇق ئايلىنىپ چىقىشىغا ئاساسەن ئاي پازىللىرىغا قاراپ تۈزۈلگەن كالېندار دۇر. بۇ كالېنداردا ئايىنىڭ بىر خىلدىكى، ئىككى پازىسىنىڭ ئارىلىغىنى، مەسىلەن، يېڭى ئاي كورۈنۈشىدىن يەنە بىر ئاي كورۈنۈشىگىچە بولغان ۋاقىتنى، بىر ئاي دەپ، شۇنداقلا 12 ئاينى بىر ژىل دەپ قوبۇل قىلغان. بىز ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، بۇ كالېندار بويىچە ئاينى 29، 30 كۈندىن قىلىپ ئالغانلىقتىن بىر ژىل 354 ۋە 355 كۈن بولىدۇ. (بۇ، ئاي، ژىلنىڭ ئۈزۈلمىگەن 354,367056 سۇتكىغا تەڭ)، يەنى ھەقىقىي ژىلدىن (تروپىك ژىلدىن) تەخمىنەن 11 كۈن قىسقا بولىدۇ.

تروپىك كۈن كالېندارى بويىچە بىر ژىل 365,242,195.

ئاي كالېندارى بويىچە بىر ژىل 354,367,056، تەخمىنەن 11 كۈن (سۇتكا) قىسقا. شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسلام دىنىدىكى بايراملار ھەر ژىلى تەخمىنەن 11 كۈن بۇرۇن كېلىدۇ.

ئاي كالېندارى بۇنىڭدىن 5 مىڭ ژىل مۇقەددەم ژاۋېلونلار تەرىپىدىن قوبۇل قىلىنغان. 7 - ئەسىردە سەئۇدىيە ئەرەبىستانىدا ئەرەپ ئىسلام دۆلىتىنىڭ تەشكىل قىلىشى بىلەن «قەمەرىيە تەقۋىمى» (ئاي كالېندارى) دولەتلىك كالېندار قىلىپ بەلگۈلەنگەن.

ئاكا - ئۇكا شاۋدۇن غىلاجدىن ئايۇپوۋلار.
(داۋامى بار).

ئاي ھېجرىيە كالېندارى بىلەن گرىگورىئان (مىلادىيە) كالېندارىنىڭ سېلىشتۇرما جەدۋىلى
(ھېجرىيە 1416 - يىلدىن 1421 - ژىلغىچە؛ مىلادىيە 1995 - ژىلدىن 2000 - ژىلغىچە)

ھېجرىيە ژىلى	مىلادىيە بويىچە ھېجرىيە نۆۋەتچى ھېيىتنىڭ باشلىنىشى	ھەپتىنىڭ باشلىنىشى	ئاينىڭ باشلىنىشى (بايرات)	روزا ھېيىتنىڭ باشلىنىشى	قۇربان ھېيىتنىڭ باشلىنىشى	ژۇلھەججە
1416 (1995 - 1996)	1995 - ژىل 31 - ماي چارشەنبە	1995 - ژىل 29 - ئىيۇل يەيشەنبە	1996 - ژىل 6 - يانۋار شەنبە	1996 - ژىل 2 - يانۋار شەنبە	1996 - ژىل 19 - فېۋرال دۈشەنبە	1996 - ژىل 29 - ئاپرىل دۈشەنبە
1417 (1996 - 1997)	1996 - ژىل 19 - ماي يەكشەنبە	1996 - ژىل 16 - ئىيۇل سېيشەنبە	1997 - ژىل 26 - دېكابىر يەيشەنبە	1997 - ژىل 9 - يانۋار يەيشەنبە	1997 - ژىل 8 - فېۋرال شەنبە	1997 - ژىل 18 - ئاپرىل جۈمە
1418 (1997 - 1998)	1997 - ژىل 9 - ماي جۈمە	1997 - ژىل 6 - ئىيۇل يەكشەنبە	1997 - ژىل 16 - دېكابىر سېيشەنبە	1997 - ژىل 30 - دېكابىر سېيشەنبە	1998 - ژىل 29 - يانۋار يەيشەنبە	1998 - ژىل 7 - ئاپرىل سېيشەنبە
1419 (1998 - 1999)	1998 - ژىل 28 - ئاپرىل سېيشەنبە	1998 - ژىل 25 - ئىيۇن يەيشەنبە	1998 - ژىل 5 - دېكابىر شەنبە	1998 - ژىل 19 - دېكابىر شەنبە	1999 - ژىل 19 - يانۋار سېيشەنبە	1999 - ژىل 27 - مارت شەنبە
1420 (1999 - 2000)	1999 - ژىل 17 - ئاپرىل شەنبە	1999 - ژىل 14 - ئىيۇن دۈشەنبە	1999 - ژىل 25 - نويابىر يەيشەنبە	1999 - ژىل 9 - دېكابىر يەيشەنبە	2000 - ژىل 8 - يانۋار شەنبە	2000 - ژىل 17 - مارت جۈمە
1421 (2000 - 2001)	2000 - ژىل 6 - ئاپرىل يەيشەنبە	2000 - ژىل 3 - ئىيۇن شەنبە	2000 - ژىل 14 - نويابىر سېيشەنبە	2000 - ژىل 28 - نويابىر سېيشەنبە	2000 - ژىل 29 - دېكابىر جۈمە	2001 - ژىل 6 - مارت يەيشەنبە

ئەسكەرتىش:
1 - ⊕ بەلگۈ قويۇلغان ھېجرىيە ژىللىرى 354 كۈندىن ئەمەس، 355 كۈندىن ھېسابلىنىدۇ.
2 - ھەر دۈشەنبە بىرلىكتە ژاقىتلار ئايىنىڭ ئاينىش ۋاقتىغا قارىماي، مەسىلەن، 1996 - ژىل روزا ھېيىتىنىڭ باشلىنىش كۈنى - يانۋارنىڭ 2 - كۈنى شاھىد تۇتۇلغان بولسىمۇ، ئايدىڭ ئاينىش ۋاقتى 1 - كۈنى ئاخشىمى بولغاچقا، روزا ھېيىتى 3 - كۈنى بولىدۇ.
3 - ئاينىڭ كورۈنۈش ۋاقتى ئاساسەن 29 - ياكى 30 - كۈنى ئاخشىمى بولغاچقا، روزا ھېيىتى 1 - ياكى 2 - كۈنى بولىدۇ.
4 - ئىسلام دۇنياسىدا روزا ھېيىتى ئىسلامىيە.

بۈگۈنكى ھايات كورۇنۇشلىرى

ئالتۇن قۇشقاچ: «قىنى سوراڭ، ئېيتقىنىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمەن!»

دېرىزىنىڭ ئۇچۇق فورتوچكىسىدىن ئۇيگە كىرىپ قالغان قۇشقاچنى چىقىرالماي خېلە ئاۋارە بولدۇم. تېلېۋىزورنىڭ ئۇستىدىكى گۇل چىلاغلىق تۇرغان خرۇستالل ۋازىغا قولۇم تېگىپ كەتتىدە، يەرگە چۈشۈپ پاچاق — پاچاق بولۇپ كەتتى. «خەپ، ئەندى تۇتۇۋالىدىغان بولسام بېشىڭنى ئۈزۈپ تاشلىمسام» غەزىۋىم قايناپ تاشتى.

ئاخىر تۇتۇۋالدىم. «ئەندى بېشىڭنى ئۈزۈپ تاشلايمەن» دېيىشىمگە، ئىككى ئالقىنىم ئارىسىدىكى قۇشقاچ بىر — ئىككى سىلكىندى. ھەيران قالدىم، سىلكىنىشى بىلەن قانات — قۇيرۇقلىرى بىردىن ئالتۇن رەڭگە ئۆزگەردىدە، پاقىراپ كوز چېقىپ كەتتى. خا ئىشىنىڭ، خا ئىشەنمەڭ قۇشقاچ تولىمۇ يېقىملىق، نەپىس ئاۋازدا ياش قىزلاردەك ئۇن قاتتى: «ھەي، ياخشى ئادەم، مېنى ئۆلتۈرۈپ نېمە قىلىسىز! قويۇۋېتىڭ، نېمە سورىسىڭىز، شۇنى بەجا كەلتۈرىمەن؟! مەن ئەجايىپ قۇدرەت — كامالەتكە ئىگە قۇشمەن!»

«ۋاي تۇۋۋا، بۇ چۈشۈممۇ ياكى ئوڭۇممۇ؟ قۇشقاچنىڭ ئادەمگە ئوخشاش سوزلىگىنى، بۇ، خۇددى پۇشكىنىنىڭ «ئالتۇن بېلىق» چوچىكىدەكلا بىر ئىشقۇ؟!» بۇ كارامەتتىن تىلىم سوزگە،ئوزەم ھەرىكەتكە كەلمەي، تاشتەك قېتىپ تۇرۇپ قاپتىمەن. بىر چاغدا قۇشقاچ يەنە ئۇن قاتتى: «قېنى سوراڭ، ئېيتقىنىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمەن!». ئېمىنى سوراشنى بىلمەي قالدىم. «ھېلىم بەيۋەچچىنىڭكىگە ئوخشاش ئوي قۇرۇپ بېرەيمۇ؟» دېدى قۇشقاچ.

تېخىمۇ ھەيران بولدۇم. بۇ قۇشقاچ ھېلىم بەيۋەچچىنى نەدىن بىلىدىكىنە؟ خىياللىرىم چاقماق تېزلىكىدە ھېلىم بەيۋەچچىگە قاراپ قانات قاقتى... ھەقىقەتەنمۇ بۇ ئالمۇتىدا ھېلىم بەيۋەچچىنىڭكىگە ئوخشاش سېلىنغان ئوينى كورگىنىم يوق تېخى. سىزمۇ كورمىدىڭىز تايىلىق. ئىككى يېرىم قەۋەت. ئوينىڭ سىرتىغا قارىسىڭىز ئاغزىڭىز ئېچىلىپ قالىدۇ. ئوينىڭ ئىچىنى شۇنداق ياسىغان ئىكەنكى، قويىۋېرىڭ، ئۇ تەرىپىنى سورىماڭ. بىر قىزىق يېرى، شۇنچە ژىللار يېمەي — ئىچمەي — مىڭ بىر ماشاقەتلەر بىلەن سالدۇرغان ئەشۇ ئاق سارايلارغا ھېلىم بەيۋەچچە ئاۋان — ناۋاندا بىر كىرىپ قالمىسا، ژىل ئون ئىككى ئاي كەڭلىگى تورت، ئۈزۈنلۇغى سەككىز مېتىر قىلىپ سېلىنغان ھويلىدىكى ئاشخانىسىدىلا ئايالى، ئۈچ بالىسى بىلەن ياشايدۇ. چوڭ ئوينىڭ ئىشىگى كېچە — كۈندۈز قۇلۇپلاقلىق. ئەشۇ بىر ئېغىز ئوي ئۇ بەيۋەچچىنىڭ ھەم ئاشخانىسى، ھەم مېھمانخانىسى، ھەم ياتاقخانىسى...

ئالتۇن قۇشقاچتىن ئىككى — ئۈچ قەۋەتلىك ئوي سورىغىنىم بىلەن ئۇنىڭ نېمە پايدىسى ماڭا. پايدىسىدىن زىيىنى كوپ ئىكەن. ھېلىم بەيۋەچچىگە ئوخشاش «ئوي ئەسكى بولۇپ، جەھازلار ئۇپراپ كېتىدۇ» دەپ ئىشىككە قۇلۇپىنى سېلىپ، بىر ئېغىز ئويدىلا ياشايدىغان گەپ. كىچىك بولسىمۇ موشۇ ئويۇم ياخشى. ئاشخانىسى ئايرىم، مېھمانخانىسى ئايرىم، ياتاقخانىسى ئايرىم. شۇلارنى ئويلىدىمدە: «ياق، ئۇنداق ئوي كېرەك ئەمەس!» دەپ ۋاقىراۋەتكىنىمنى ئوزەممۇ سەزمەي قاپتىمەن.

«بولمىسا سېلىم باينىڭكىگە ئوخشاش چەت ئەلنىڭ قىممەت باھالىق قارا ماشىنىلىرىدىن بىرسىنى مىنگۈزۈپ قويايمۇ؟!»دېدى ئالتۇن قۇشقاچ. خىياللىرىم شۇ زامان سېلىم بايغا قاراپ قانات قاقتى...ھە، سېلىم باي ماشىنىنىڭ ئەڭ نوچىسىنى سېتىۋالدى. ئوتكەندە ئۇنىڭ ماشىنىسى بىلەن بىر ئاغىنىنىڭ مەسلىھەت چېيىغا بېرىپ قالدۇق. بېچارە سېلىم قەۋەت — قەۋەت ئەتلەس كورپىدە ئەمەس، تىكەننىڭ ئۈستىدە ئولتارغاندەك قىينالدى. « ماشىنام كوچىدىلا قېلىۋېدى، ئاداش» دەيدۇ ئۇ تەشۋىش بىلەن ئوي ئىگىسىگە.«خاتىرجەم بولسىلا بەيۋەچچە، بۇ يەردە ماشىنىغا ھېچ كىم تەگمەيدۇ. كىچىك ئوغلۇمغا «ماشىنىغا قارىغىن» دەپ ئىشىك ئالدىغا ئولتارغۇزۇپ قويغانمەن» دەپ تىچلاندۇرغاندەك بولدى.

ئويۇن — تاماشە، چاقچاق دېگەن راسا قىزىدى. دەستىخان ئۈستىدە نېمە يەيمەن، نېمە ئىچىمەن دېسەك، ھەممىسى تەييار. بىر چاغدا ساز — نەغمە باشلاندى. سىلىمدىن باشقا ھەممەيلەن راسا يايراشتۇق.ئۇ يېمەيدۇ، يە ئىچمەيدۇ، يە سوزلىمەيدۇ، يە كۇلمەيدۇ. « نېمە بولدۇڭ، بەيۋەچچە، ئېچىلىپ ئولتارساڭ؟» دېدىم ئۇنىڭغا. «ئاداش، كوڭلۇم ئەنسىرەپ كېتىۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ تىترەك ئاھاڭدا، — بايا بىز ئويگە كىرىپ كېتىۋاتقاندا، ئىككى ئوي نېرىدا بىر توپ ئۇششاق باللار ئويناۋاتاتتى. شۇلار كېلىپ ماشىنىنى مىخ، سىملار بىلەن سىزاۋەتمىسە دەيمەن...».

ئەشۇلارنى ئويلىدىمدە: «ياق، ئۇنداق قىممەت ماشىنىلارنى مىنگەن بىلەن ئۇنىڭ ئازاۋى كوپ ئىكەن. كېرىگى يوق. «ئېشىگى يوق موللامنىڭ قۇلغى تىنچ» دېگىنىدەك، ماڭا ماشىنا كېرەك ئەمەس!» دېدىم.

«بولمىسا دوللار كېرەكمۇ؟ قانچىلىك كېرەك؟ 50 مىڭ، 100 مىڭ، مىللىون كېرەكمۇ؟ قېنى سوراڭ، ئېيتقىنىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمەن! — دېدى ئالتۇن قۇشقاچ.

ئويلىنىپ قالدىم. ئويگە ئۇنىمىدىم، ماشىنىغا ئۇنىمىدىم. ئەندى مىللىون دوللار بېرىمەن دەپ تۇرسا، قانداقلارچە ياق دەلەلەيمەن.بوپتۇ، مىللىون دوللارنى ئېلىپ ساندۇققا سېلىپ قويۇپ، بىر چېتىدىن يەپ — ئىچىپ، غەم — تەشۋىشسىز، راھەت — پاراغەتتە ياشىمايمەنمۇ؟ ياق، ياق، كېرەك ئەمەس! مىللىون دوللارنى دەپ تىنچ — خاتىرجەملىك تۇرمۇشۇمدىن ئايرىلغۇم كەلمەيدۇ. نېمىشكە دەپ ھەيران بولۇشىڭىز مۇمكىن. ئېيتىپ بېرەي، تىڭشاڭ؛ مەن ياخشى بىلىدىغان بىر كىشىنىڭ باللىرى ئۇقتى ئالغا باسقان چوڭ تىجارەتچىلەر. ئۇ كىشىنىڭ ئېيتىشىچە، بىركۈنى ئوغۇللىرى: «دادا، مونۇ يۈز مىڭ دوللار بىر، ئىككى كۈن ئويدە تۇرۇپ تۇرسۇن» دەپ تاشلاپ كېتىپ قاپتۇ. كەچ كىرگەنسىرى ئۇنى قورقۇش، ئەندىشە، ۋاھىمە بېسىشقا باشلاپتۇ. ئاقچىنى نەگە يوشۇرۇشىنى بىلمەي بېشى قېتىپتۇ. ئاخىرى ئەسكى لاتىغا ئوراپ تەھىيىنىڭ ئاستىغا قويۇپ يېتىپتۇ. بولماپتۇ، ئۇخلالماپتۇ. خۇددى ھازىرلا رېكىت — پېكىت دېگەنلىرى كىرىپ بېشىغا بىرنى ئۇرۇپ، ئاقچىنى ئېلىپ چىقىپ كېتىدىغاندەكلا قىلىپ تۇرغىدەك. ئاخىرى بولمىغاندىن كېيىن دوللارنى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دوكلاپ قويغان قارنىڭ ئاستىغا تىقىپتۇ. تاڭ ئاتقىچە ئۇخلالماي دېرىزىدىن ھويلىدىكى دوكلاغلىق قارغا قاراپ ئولتۇرۇپتۇ. بىر نەرسە تاراقلا قىلسا، ژۈرىگى ئاغزىغا تىقىلغاندەك بولغىدەك... ئەشۇنى ئويلىدىمدە؛ «ئۇ يۈز مىڭ دوللار بىلەن شۇنچە ئازاپقا قالغان ئىكەن، ھە، مىللىون دوللار بىلەن مېنىڭ كۈنۈم نېمە بولماق؟ بولمايدۇ! دوللار دەپ غەم — تەشۋىش، قايغۇدا ئىنفارك ياكى قان بېسىمىم كوتىرىلىپ، كېسەلگە ئۇچراشنى خالىمايمەن. ماڭا خاتىرجەملىك، تىنچلىق كېرەك. خۇدايىم بەرىكىتىنى بەرسە، ھەر ئايدا ھوكۈمەت بېرىۋاتقان ئۈچ مىڭ تەڭگە مائاشىمۇ نان بىلەن چايغا يېتىدىكەن.

«ياق، مىللىون دوللار كېرەك ئەمەس!» — دېدىم قەتئىي تۈردە.

«ھەي، ياخشى ئادەم، سىز ئەجايىپ ئىنسان ئىكەنسىز. ھازىر ئادەملەر موشۇ ئۈچ تۈرلۈك نەرسىنى ئاتا— ئانىسىدىنمۇ ئەزىز كورۇشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىززىتىنى ئۇنتۇشمۇ، سۇغىمۇ تاشلاشقا تەييار. سىز بولسىڭىز بىرسىنىمۇ سورىمايسىز؟».

«مەن مال — دۇنياغا كوپ قىزىقىپ كەتمەيمەن!».

«ئۇنداق بولسا، قېنى سوراڭ، سىزگە نېمە كېرەك،بەجا كەلتۈرىمەن!» دېدى قۇشقاچ.

«سورىسام سوراي، مەن ئىككى تۈرلۈك نەرسە سورايمەن؛ شەھەرنىڭ كۈن چىقىش تەرىپىدە، يەنى ئالمۇتىنىڭ ماگلىيىدىلا كاللىنىن كولخوزى دېگەن يېزا بار. ئۇ يەردە بىر مىڭ ئۈچ يۈزگە يېقىن ئائىلە ياشايدۇ. شۇ كۈنلەردە ئۇ يەردىكى خەلق دوزاخنىڭ ئازاۋىنى كورۇشمەكتە. ئادەملەر كەچكى غىزاغا ئەندىلا «بىسمىللا» دەپ قول سوزۇشىغا يەنى سائات ئالتىمۇ بولدى ئېلېكتر چىراقلىرى لاپپىدە ئوچىدۇ. سائات ئونلاردا يانىدۇ. بۇ ئىش يە ئونئوگۈن، يە بۈگۈن بولۇۋاتقىنى يوق، ئوتكەن ژىلىدىن بۇيان شۇنداق. بىر قىزىق يېرى، ئۇ يېزىدىكى بەزى بىر «ئەمەلدارلارنىڭ» ئېلېكتر چىراقلىرى ئوچمەيدۇ. مېنىڭ سېڭىلدىن سورايدىغان بىرىنچى نەرسەم، ئاددى پۇخرانىڭ ئويىدە ھېچ قاچاندا ئېلېكتر چىراقلىرى ئوچمەيدىغان بولسۇن، «ئەمەلدارلارنىڭ» ئويلىرىدە بولسا يانمايدىغان بولسۇن! قېنى، ئۇلارمۇ قاراڭغۇ — زۇلمەتنىڭ قانداق بولىدىغىنى كورۇپ باقسۇن!

«بۇ ئېيتقىنىڭىزنى بەجا كەلتۈرىمەن! — ئۇن قاتتى ئالتۇن قۇشقاچ، — قېنى، ئىككىنچىسىنى سوراڭ، بەجا كەلتۈرىمەن؟!

«ئەشۇ يۇرتنىڭ بىرىدە بولۇپ، بىرىدە بولماي تۇرىدىغان كولونكىلىرىدىكى سۇلىرىنىڭ توختاپ كەتكىنىگە ئون كۈندىن ئاشتى. ماشىنىسى بارلار ئالمۇتىدىن، ئېشەك ھارۋىسى بارلار بۇلاق — سايلاردىن سۇ توشۇۋاتىدۇ. ئەندى ھېچ نەرسىسى يوق بېچارىلەر قار — مۇزنى ئېرىتىپ ئىچىۋاتىدۇ. مېنىڭ سورايدىغىنىم، كولونكىلاردا سۇ توختىماي ئېقىپ تۇرسۇن!

«شۇلىما؟».

«ھە، شۇلا».

ئېيتقانلىرىڭىزنىڭ ھەممىسنى بەجا كەلتۈرىمەن!».دەپ ئالتۇن قۇشقاچ پوكىنىنى بىر چوقۇپ بىر تال پەينى ئالدىدە، ئالقىنىمغا قويدى، — ئەگەر مەن كېرەك بولسام، موشۇ پەينى كويدۇرسىڭىز، شۇ زامان ئالقىنىڭىزدا پەيدا بولىمەن. خوش، ياخشى ئادەم! — دەپ پۇررىدە ئۇچۇپ چىقىپ كەتتى.

بۇ يە چۈشۈم ئەمەس، يە ئوڭۇم. مېنىڭ ئالقىنىمدا ئەشۇنداق «ئالتۇن قۇشقاچ» بولغىنىدىغۇ... ھەر ھالدا تالغىر ناھىيەسىنىڭ رەھبەرلىرىگە خۇدا ئىنساپ بېرىپ، كاللىنىن يېزىسىدا ئېلېكتر ئېنېرگىيەسى بىلەن ئىچىدىغان سۇ مەسىلىسىنى تېزىرەك ھەل قىلىپ بەرسە، بىز «ئالتۇن قۇشقاچنى» كۈتۈپ ئولتارمىساق. ئۇنىڭسىزمۇ پۇخرانىڭ تارتىۋاتقان ئازاپ — ئوقۇبىتى، غەم — تەشۋىشى يېتىپ ئاشىدىغۇ!..

ئالىمجان باۋدىنوۋ.

خەۋەر

نوۋەتتىكى ۋەزىپىلەر بەلگۈلەندى

يېقىندا ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ئالاتاۋ ناھىيەلىك شۆبىسىدە جامائەتچىلىك ئاكتىۋىستلىرى، شۇبە ھەيئەت ئەزالىرىنىڭ باش قوشقان مەجلىسى ئوتكۈزۈلۈپ، ئۇنىڭدا مەركەز تەرىپىدىن ئاتقۇرۇلۇۋاتقان ئىشلار ۋە نوۋەتتىكى ۋەزىپىلەر ھەققىدە مەسلىلەر قارالدى.

مەجلىستە دەسلەپكىلەردىن بولۇپ سوز ئالغان ئا. روزباقىيېۋ نامىدىكى مەكتەپنىڭ مۇدىرى شاۋكەت نىيازوۋ ناھىيە تەۋەسىدىكى بىردىن بىر بۇ ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ كوللېكتىۋى ئالدىغا دۇچ كېلىۋاتقان ئوقۇش قۇراللىرىنىڭ، مۇئەللىملەرنىڭ يېتىشمەسلىكى قاتارلىق قىيىنچىلىقلارنى ھەل قىلىشنىڭ يوللىرىنى ئىزدەشتۇرۇش، ئۇنىڭغا مەدەنىيەت مەركىزى ياردىمىنىڭ ھاجەتلىكىنى تەكىتلىدى. ژىغىن قاتناشچىلىرىدىن پىردۇس ساقىيېۋ، سەيدۇللا رەخموۋ، ئابدۇۋەلى ئاخۇنوۋ ۋە باشقىلار تەرىپىدىن ئاقسايدىكى ئۇيغۇر باللار باغچىسىنىڭ يېپىلىپ قالغانلىغى، «دۇرۇژبا» مەھەللىسىدىكى باغچىنىڭ ئەھۋالىنىڭ ئېغىرلىغى توغرىسىدىكى پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلۇپ، بۇ مەسىلىلەرنى ھەل قىلىشتا مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلار بىلەن ئالاقە ئورنىتىپ، ئاتا— ئانىلار ئارىسىدا باللارنى ئۇ باغچىلارغا بېرىش ھەققىدە تەشۋىقات ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش بەلگۈلەندى.

بايرام كۈنلىرى، سەيلىلەرنى داغ — دۇغىلىق ئوتكۈزۈشنى ئويۇشتۇرۇشتا «يۇلتۇز»، «دىلرابا» ئانسامبىللىرىنى ئۇلارغا جەلىپ قىلىش توغرىسىدىكى پىكىرلەر ئوتتۇرىغا قويۇلدى. ژىغىندا ئەمەلى — مەدەنىي چارىلارنى ۋۇرگۈزۈشتە ئا. روزباقىيېۋ مەكتىۋىدە تەشكىل قىلىنغان «زاكىر توختىيېۋ» نامىدىكى ياش سپورتچىلار كلۇبىنىڭ ئىشىنى جانلاندۇرۇش، كوپچىلىك ژىغىلغان سورۇنلاردا تارىخىي، ئىلمىي، سىياسىي تېمىلاردا لېكسىيەلەر ئوقۇشنى يولغا قويۇش مەخسەت قىلىندى. شۇنداقلا بۇ ئۇچرىشىشتا ياشلىرىمىزنىڭ ئەخلاقى جەھەتتىن بۇزۇلۇپ كېتىۋاتقانلىغى، ئاھالى بىلەن بىرلىكتە ئۇلارنى تەربىيەلەش ئىشلىرىنى ئېلىپ بېرىش مەسىلىسى قارالدى.

خ. ئىلاخۇنوۋا.
ئالمۇتا شەھىرى.

ئالمۇتىدا يەر تەۋرىدى

30 — يانۋار كۈنى يەرلىك ۋاقىت بويىچە 19 سائەت 38 مىنۇتتا قازاقىستان پايتەختىدە يەر تەۋرىدى. «ئالماتى» مەركىزىي سېيسمىكا ستانسىيەسىنىڭ خەۋەر قىلىشىچە، يەر ئاستى سىلكىنىشىنىڭ كۈچى 2 — 3 باللى بولغان. يەر تەۋرەش مەركىزى سېيسمىكا ستانسىيەسىدىن 12 كىلومېتر جەنۇپتا، شەھەرنىڭ سىرتىدا بولغان.(قاز تاگ)

بىر يېرىم ژىلدا تېپىلدى

بېيجىن. ئاقسۇ شەھىرىدىن (شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى)ئوغرىلانغان 12 بالىنىڭ ئاتا — ئانىلىرى بىلەن ئۇزۇرۇق — ئۇزۇقانلىرى باللار تېپىلغىچە بىر يېرىم ژىلغا يېقىن ئازاپ چەكتى. مانا، ئاخىرىدا ئۇزۇن ۋاقىت كۈتكەن خوشاللىق كۈنىمۇ كەلدى، بۇ كۈنى ئاتا — ئانىلار بىلەن ئۇلارنىڭ باللىرى ئەمەس، بەلكى بۇ ۋاقىت ئىچىدە مەشەقەتلىك ئىزدەش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارغان ھەم باللارنىڭ بىر كۈنى تېپىلىدىغانلىغىدىن ئۈمۈت ئۈزمىگەن ئىزدىگۈچىلەرمۇ پۇتكۈل ھاياتى داۋامىدا ھېچ قاچان ئۇنتۇمايدۇ.

روسسىيەنىڭ كۈندىلىك ھاياتىدا يۈز بېرىپ تۇرىدىغان بۇ ۋاقەە، ساقچىلار 1994 — ژىلى ماي ئېيىدا 10 ياشلىق ئوغۇل بالىنىڭ يوقالغانلىغى توغرىلىق دەسلەپ خەۋەر تاپقاندا باشلانغان ئىدى. شۇنىڭدىن كېيىن باللارنىڭ ئىزسىز ژۇتۇپ كېتىشى داۋاملاشتى.1994 — ژىلى مايدىن 1995 — ژىلى ئاۋغۇستىغىچە ئاقسۇ شەھىرىدە ئون ياشتىن ئون ئالتە ياشقىچە بولغان 11 ئوغۇل ۋە بىر قىز دەرەكسىز يوقىلىپ كەتتى.

ساقچىلار نامەلۇم شەخسلەرنىڭ بالا ئوغرىلاش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقانلىغى توغرىلىق خەۋەر تاپتى. جىنايەتچىلەر باندىسى باللىرنى ئىچكى ئولكىلەردىكى ئانچە چوڭ بولمىغان رېستورانلار بىلەن كافېلارغا ساتقان بولۇپ، ئەڭ ئېغىر ئىشلارنى ئورۇنلىغان.

مىللىي ئىزدەش ئېلان قىلىندى، مەملىكەتلىك جەمىيەت بىخەتەرلىكى مىنىسترلىگىنىڭ ئەڭ تەجرىبىلىك ئىزدىگۈچىلىرىدىن مەخسۇس بىرىگادا تەشكىل قىلىندى. باللارنى ۋە جىنايەتچىلەر باندىسىنى ئىزدەپ تېپىشقا خىتاي جەمىيەت ۋە دولەت بىخەتەرلىكى مىنىسترلىگىنىڭ بارلىق باشقارمىلىرى دېگەندەك جەلىپ قىلىندى.

ئاخىرىدا ئىزدىگۈچىلەر بىرىگادىسى ئوغرىلانغان بارلىق باللارنىڭ شاڭخەيدىكى بىر نەچچە كىچىك رېستورانلارغا سېتىلغانلىغىنى ئېنىقلىدى. شۇنداقلا جىنايەتچىلەر باندىسىنىڭ قەيەردە تۇرىدىغانلىغى توغرىلىقمۇ مەلۇماتلار قولغا چۈشتى.

ئوپېراتسىيەنىڭ ئاخىرقى باسقۇچى قانداق ئېلىپ بېرىلغانلىغى ۋە جىنايەتچىلەرنىڭ ژىپ ئۇچى قانداق تېپىلغانلىغى توغرىلىق تەپسىلىي بىلىشكە مۇمكىن بولمىدى. ھە، بۇ ئۆز خىزمىتى ئۈچۈن ياخشى سوزۋە ژۇقۇرى باھاغا سازاۋەر خىتاي ئىزدىگۈچىلىرىنىڭ كەسپىي سىرى بولۇپ قالغۇسى. ئەڭ مۇھىمى — باللار تېپىلدى ۋە خېيىم — خەتەرگە ئۇچرىمىغان ھالدا ئاتا — ئانىلىرىغا قايتۇرۇلدى.

باش مۇھەررىر ي. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئېپەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 — قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى — قازاقىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەتبۇئات ۋە ئاممىۋىي ئەخبارات ئىشلىرى بويىچە مىللىي ئاگېنتلىغى.

تىراژى 5580

تېلېفونلار: قوبۇلخانا — 59 — 84 — 33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01 — 92 — 33، مەسئۇل كاتىپ — 27 — 86 — 33، ئىجتىمائىي — سىياسىي،مەدەنىيەت بولۇملىرى — 81 — 86 — 33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بولۇمى — 06 — 86 — 33،ئىختىسات بولۇمى 50 — 86 — 33.

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 62359, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство №480, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатано в республиканском газетно-журнальном Издательстве «Дəуір», Алматы, 480044, пр. Достык,7/4

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قاتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى ـ رويۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

Жаңа Өмір

1996
ژىل
10 ـ فېۋرال
(ھۇت)
شەنبە
№6
(4017)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ ھەپتىلىك قوشۇمچىسى 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

بۈگۈنكى ھايات كورۇنۇشلىرى

قىشتىن ئامان چىقىۋالساقلا بولاتتىغۇ...

ئىلگەركى ۋاقىتلاردا يېزا ئەمگەكچىلىرى «جەمئىيەت مېلىنى قىشتىن چىقىرىۋالساق بولىدۇ» دېگەن شوئارنى توۋلاپ ئۆرەش قىلىدىغان، ھازىر ئادەملەرنىڭ ئوزۇقلۇقىنى ئاساسلىقى قىشتا توكلاتماي ئۆزى ئاچ قالدۇرماي ئامان چىقىرىش كويىدا سەرسان بولماقتا.

بولۇپمۇ يېزىلاردا ئاھالىنىڭ ئۆچتىن بىر قىسمىغا يېقىن قىشتا يەتكىدەك كومۇر تەييارلالمىغان. نان ۋە ئوتۇنغا ئاخچىسى يەتمەي قىينىلىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس.

تېخى يېقىنقى زامانلاردىلا تۇرمۇشتىن ئانچە تەشۋىشى يوق يېزا ئادەملىرىنىڭ مۇنداق ئېغىر ئەھۋالغا چۈشۈپ قېلىشىغا نېمە سەۋەپ بولدى؟

بىرىنچىدىن، يەتمىش ژىل جەريانىدا قېلىپلاشقان كولخوز، سوۋخوزلارنىڭ بايلىغى ئۈشتۈمتۈت باشلانغان خۇسۇسىلاشتۇرۇش دەۋرىدە تاللان ـ تاراجغا ئۇچراپ، پارچىلاندى. ئىككىنچىدىن، يەر دولەت مۈلكى بولۇپ، دېخانلارغا مەڭگۈلۈك بېرىلمىگەنلىكتىن ئۇنىڭدا ئىشلىگۈچىلەردە چوڭ قىزىقىش پەيدا قىلمىدى. ئۈچىنچىدىن، يەرنى ئىجارىگە ئېلىپ پايدىلىنىش ئۇچۇن تېخنىكىنىڭ يېتىشمەسلىكى، يانار ماي، ئېھتىياتى قىسملارنىڭ قىممەتلىكىدىن ئوزۇنى تولۇق ئاقلالمايۋاتىدۇ. نەتىجىدە ئىشلەپ چىقىرىشى ئالغا بېسىغانلىقتىن دېخانلارنىڭ كىرىمى يوقىماقتا. ئىشسىزلار كۆپەيمەكتە. يېڭى بىر سەنەپ ـ يالالانما ئىشچىلار بىلەن يالالانما دېخانلار قاتلىمى شەكىللەنمەكتە. يېزا ياشلىرى كۆپلەپلارداكىتو، مەدەنىيەت سارايلىرىدا كونسېرتلارنى كورۇشنى ئالالمىغاچقا ئۇنۇقماقتا. ئۇلار يېزىدىن زېرىكىپ، جان بېقىش ئۈچۈن شەھەرگە قاراپ ئاقماقتا...

ئېگىلىكلەر ياز بويى ئېتىزدا، قىرمىدا تەر توكۈپ ئىشلىگەنلەرگە ئەمگەك ھەققىنى ۋاقتىدا بېرەلمەي مەسئۇلىيەت بىلەن پارچىلاپ تولىمەكتە. پېنسىونېرلار پېنسىيە پۇلىنى ئايلاپ كۈتۈپ ئالغان ئېلىۋاتىدۇ. ئەينە شۇنداق شارائىتتا يېزا ئادەملىرىدە ئاخچا تاپچىلىغى يۈز بەرمەكتە. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ بىر ماشىنىسى 10 مىڭ تەڭگە تۇرىدىغان كومۇرنى، بىر قېپى مىڭ، بىر يېرىم مىڭ تەڭگە تۇرىدىغان ئۇننى ۋە باشقا تۇرمۇشقا ئەڭ كېرەكلىك مەسئۇلىيەتلارنى سېتىۋېلىشقا ھەممىلا ئادەمنىڭ قۇدرىتى يەتمەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يېزىلاردا كوپلىگەن ئائىلىلەردە قىسىنچىلىق، قەھەتچىلىك، ناماراتلىق يۈز بەرمەكتە.

مەن يېقىندا ئالمۇتا ئەتراپىدىكى بىر نەچچە يېزىنى ئارلاپ، كوپلىگەن كىشىلەر بىلەن سوھبەتلەشتىم. ئۇلارنىڭ كوچىلىگىنىڭ ئاساسىي سوزى «توكلاپ قالماي، ئاچ قالماي قىشتىن ئامان چىقىۋالساقلا بولاتتىغۇ...» دېگەندىن ئىبارەت بولدى.

قىشتا قالايدىغان كومۇرى يوق ئادەملەر ئوزلىرىنىڭ ئىشگى ئالدىدىن ھويلا ـ ئارام ۋە كوچىغا سايە سېلىپ تۇرىدىغان ياغاچلىرىنى ئوتۇن ئۈچۈن كىسىشكە مەجبۇر بولۇۋاتىدۇ. بەزىلەر بولسا ئامالىنىڭ يوقلىغىدىن ساي ـ سالا، يوللاردىكى يېزىغا زىيانەت بېرىپ تۇرىدىغان سايلىق دەرەخلەرنى كېچىلىرى ئوغۇرلۇقچە كېسىشكە باشلىغان...

ئەتىنى ئالدىن ـ ئالا كورەلەيدىغان بەزى تەجرىبىلىك كىشىلەر يېزا بويى كالا ۋە قوي قىغلىرىدىن لاي ئېتىپ، كېسەك قۇيۇشقان، تېزەك قالاشماقتا... يېزىدا كوپلىگەن ئادەملەرنى «زادى بىز نەگە كېتىپ بارىمىز؟» دېگەن سوئال قىينىۋاتىدۇ.

شەھەردىكى تىلەمچىلەر

كېيىنكى بىر نەچچە ژىل ئىچىدە ئالمۇتىدا تىلەمچىلەر ئىنتايىن كوپەيىپ كەتتى. يازكۇنلىرى شەھەر ئەتراپىدا كارتوندىن ياسالغان دۆڭلار «شەھەرچىلىرى» پەيدا بولىدىغان بولدى. قىش كۈنلىرى ئۇلار سەل سىلكىپ قالسمۇ، ھازىر ئادەم مىغلىداپ ئۇركەن بازار رەستىلىرىنىڭ دوخمۇشلىرىدا، بېتون پەلەمپەيلەردە، كىشىلەر كوپ ماكىدىغان كوچىلاردا سەدىقە سوراپ، زار قاخشاپ ئولتارغان ئاياللارنى، بالىلارنى ئۆز قېرىنداشلارنى ئۇچراتسىز. ئۇلارنىڭ ئالدىدىن يېنىكىزدا ئازراق ئاخچىكىز بولسىلا سەدىقە بەرمەي ئوتۇپ كېتىش قېيىن...

تىلەمچىلەرنىڭ سەدىقە سوراش ئۇسۇللىرىمۇ ئۇلارنىڭ مىللىي كېلىپ چىقىشىغا قاراپ ھەر خىل بولىدىكەن. رۇس بوۋايلىرى گارمون چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ ئاخچا سورىسا، مومايلىرى قالغان كۈنىگە ئىچىنىپ، خىجەلەت بولغان ھالدا يارەم سورايدۇ...

ئاخىرقى ۋاقىتلاردا كوزلىرىگە قارا كوز ئەينەك تاقاپ، قارغۇ سياقىغا كىرىپ، دومبىرا چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ سەدىقە سۇرايدىغان ياش قازاق ۋېگىتلىرى بىلەن چوشۇرىدەك بىر نەچچە بالىنىڭ يېنىغا ئېلىپ، يارەم سورايدىغان قازاق كېلىنچەكلىرىمۇ پەيدا بولۇپ قالدى...

شۇنداقتىمۇ شەھەردىكى تىلەمچىلەرنىڭ ئاساسىي قىسمىنى چەتتىن كەلگەن لوللىلار بەلەن تەبىئەت ۋە ئۇرۇش ئاپىتىگە ئۇچرىغان تاجىكلار تەشكىل قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ ئارسىدا دۆلەتلىكى كەسىپ قىلىۋالغان، سەدىقە سورىغاندا ھاسا تاينىپ دۈك بولۇپ، كەچتە قايتقاندا خالىغان كىشىدەك ماكىدىغان، مەكىرى قەپقەنزىل، قارا ساقاللىق، تەپسە تومۇر ئوزكىدەك بەقۇۋەت، ياش ھېلىگەرلەرمۇ بار. نەق ئەينە شۇنداق» تىلەمچىلەر» ھازىر ياپ ـ ياش ئايالى ۋە بالىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئويمۇ ـ ئوي، مەلمۇمەلە، يېزىلارغا بېرىپ، ئىشلىك، دەرۋازا قېقىپ كىشىلەرگە ئارام بەرمەيۋاتىدۇ. ئۇلار كوزدىن سەل ژىراقلا بولسىكىز، بىر نەرسىلىرىكىزنى ئېلىپ كېتىشتىنمۇ يانمايدۇ...

مەن يېقىندا ئالمۇتىنىڭ مەركىزىي كوچىلىرىنىڭ بىرىدە تورت ياشتىن ئون ياشقىچە بولغان كېيىملىرى ناچار، چىرايلىرى سۇلغۇن، يىلىك كىيىنگەن ئۇچ بالىسىنى ئۇ يەر، بۇ يەرگە قاتار ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ ئالالا يولىدا سەدىقە سوراپ تۇرغانبىر ئايالغا ئاز ـ تولا يارەم بەرگەچ بىر دەقىقە سوھبەتلىشىپ قالدىم.

ـ تاجىكستاندىن كەلدۇق. ئويۇمىز ئوز ئارا ھاكىمىيەت تالىشىپ مەملىكەتتە يۈز بېرىۋاتقان قانلىق توقۇنۇشلارنىڭ بىرىدە ۋەيران بولدى. يولدىشىم قازا تاپتى، ـ دېدى ھېلىقى ئايال ئېچىنىش ۋە ھەسرەت بىلەن. ئۇنىڭ قەلب ياشلىرى ئاقىۋېرىپ، كوز چاناقلىرىدا قېتىپ قالغاندەك كورۈندى ماكا... دېمىسمۇ، ھازىر تاجىكستاندا ئوز ئارا ھاكىمىيەت تالىشىش ۋە چوڭ دولەتلەر مەنپەئىتى يولىدىكى كۈرەش كىملەرنىكىدۇ سوغۇق قولى بىلەن مۇسۇلمانلار بىر ـ بىرىنى قىرىدىغان پۇخرالار ئۇرۇشىغا، مىللەت پاجىەسىگە ئايلىنىش ئالدىدا تۇرىدۇ...

مەن ئەينە شۇلارنى تەسەۋۋۇر قىلىپ، قازاقستاندا، گەرچە ھازىر قىينچىلىق بولسىمۇ، تېخى، خاتىرجەم ھايات، مىللەتلەر ئارا دوستلۇق ۋە رازىمەنلىكنىڭ داۋاملىشىۋاتقانلىغىغا، دۆلەتلەر ئارسىدا ھازىرچە ئۇيغۇر تىلەمچىلىرىنىڭ يوقلىغىغا مىڭ مەرتە شۈكرى ئەيلىدىم.

م. سادىروۋ.

ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەرلىرىدىن

شەنبىدىن ـ شەنبىگىچە

داۋوستىكى ئۇچرىشىشلار

شۋېيتسارىيەنىڭ داۋوس شەھىرىدە بولۇپ ئوتكەن دۇنياۋىي ئىختىسادىي فورۇم جەريانىدا «دوگلەك ئۇستەل» ئەتراپىدىكى ئۇچرىشىشلار ئوتكۈزۈلدى. ئۇلاردا سىياسىي رەھبەرلەر چوڭ تىجارەتچىلەر بىلەن نارەسمىي ھالدا پىكىر ئالماشتۇردى.

3ـ فېۋرال كۈنى پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازارباييۇ ئاق ش نىڭ، كانادا، ئۇلۇق بېرتانىيە، تۈركىيەنىڭ. مىسىر، ئىسپانىيە، فرانسىيەنىڭ ئاھايىتى چوڭ كومپانىيەلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچراشتى. ئۇلارنى قازاقستاندىكى سىياسىي ۋە ئىختىسادىي ئەھۋاللارغا، بازار ئىختىسادىغا ئوتۇش جەريانىغا جۇمھۇرىيەت پايتەختىنىڭ ئاقمولىغا كوچىرىلىشىگە ۋە باشقا مۇئەممالارغا باغلىق مەسىلىلەر قىزىقتۇردى. نۇرسۇلتان نازارباييۇ ئىشتىراكچىلارنى جۇمھۇرىيەتتە ژۇرگۈزۈلۈۋاتقان ئىسلاھاتلار بىلەن تەپسىلى تونۇشتۇردى.

ن. نازارباييۇ شۇنداقلا ياۋروپا قايتا قۇرۇش ۋە تەرەققىيات بانكىسىنىڭ پرېزىدېنتى ژ. لاروزېر ۋە ۋېتسى ـ پرېزىدېنتى ر. فىرمان بىلەن ئۇچرىشىپ، ئاقتاۋ دېكىز پورتىنى قايتا قۇرۇش ۋە كاسپىي تروبا يولى كونسورتسىومى لايىھەسىنى مەبلەغ بىلەن تەمىنلەشكە موشۇ بانكىنىڭ قاتناشىدىغان مەسىلىلىرىنى مۇھاكىمە قىلدى.

تاجىكستاندىكى ۋەزىيەت

تاجىكستاندىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەرگە قارىغاندا ئى. راخمانوۋ قوزغىلاڭچىلارنىڭ تەلەپلىرىنى ئورۇنلاپ، بىرىنچى ۋېتسى ـ پرېمىيېر م. ئوبەيدۇللايېۋنى، خاتلۇن ۋىلايىتىنىڭ ھاكىمى ئا. سالىموۋنى، پرېزىدېنت ئاپپاراتىنىڭ يېتەكچىسى ئى. خايېيېۋنى ئورنىدىن ئالغان. شۇنىڭ بىلەن قوغلاڭچىلار رايىدىن قايتىپ، قۇرال تاپشۇرۇشقا باشلىغان.

پرېزىدېنت سارىيىدا ـ ئىچكىرىيە بايرىغى

گروزنىي شەھىرىدە داۋام قىلىۋاتقان نامايىشقا قاتناشقۇچىلار ئىلگەركىدەكلا فېدېرال ئەسكەرلىرىنى جۇمھۇرىيەتتىن ئېلىپ چىقىپكېتىشنى تەلەپ قىلماقتا. ئۇلار ۋەيران بولغان پرېزىدېنت سارىيىغا ئىچكىرىيە چېچەن جۇمھۇرىيىتىنىڭ بايرىغىنى ئېلىپ قويدى. بۇ يەردە شۇنداقلا دۇدا ـ يېۋنىڭ چوكايتىلغان پورترېتى ئېسىپ قويۇلغان.

پارلامېنت ئاسسامبلېيەسىنىڭ پىكرى

ياۋروپا كېڭىشىنىڭ پارلامېنت ئاسسامبلېيەسى چېچەن ئۇرۇشى روسسىيەنىڭ ئىچكى ئىشى دەپ قارىماسلىقى دوروس ئەمەس دەپ ھېسابلىدى. چېچەنستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ ھوقۇقى خەلق ئارا دەرىجىدە ھەل قىلىنمىغىچە، چېچەن جاكىجلىنى تېچلىق يولى بىلەن ھەل قىلىش مۇمكىن ئەمەس.

ئۇرۇشقا قارشى تۇرغۇچىلار كوپەيمەكتە

چېچەنستاندىكى ئۇرۇشقا قارشى تۇرغۇچىلار ئىلگىرىدىن بار ئىدى. لېكىن ب. يېلتسىنىنىڭ جۇمھۇرىيەتتىكى قان توكۈش سىياسىتىنى قوللايدىغانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى.

مانا ئەندى ئۇلارنىڭ سانى بارغانسىرى كامايماقتا. پرېزىدېنتنىڭ تەشەببۇسى بىلەن قۇرۇلغان «روسسىيە ـ بىزنىڭ ئۆيۈمىز» ھەرىكىتىنىڭ پارلامېنتتىكى فراكسىيەسىمۇ بۇ ئۇرۇشقا قارشى ئىكەنلىگىنى رەسمىي تۇردە جاكالىدى. فراكسىيە نۇرگورود گۇبېرناتورى ب. نېمسوۋنىڭ چېچەنستاندىكى ئۇرۇشنى توختىتىش چاقىرىغىنى قوللاپ ـ قۇۋۋەتلىمە كەتە.

ئەۋلات جىنايەتنى كەچۈرمەيدۇ

ئالبانىيەدە دولەتنىڭ ئاخىرقى كومۇنىست داھىسى ر. ئالىيە قامالقا ئېلىنغان. ئۇنىڭغا چەت ئەللەرگە كەتمەكچى بولغان ئادەملەرنى ئېتىشقا يول ـ يورۇق بەرگەن ۋە مىڭلىغان ئادەملەرنى سىياسىي كوز قارىشى ئۈچۈن مەملىكەتتىن كېتىشكە مەجبۇر قىلغان دېگەن ئەيىپ قويۇلماقتا. ئەگەر بۇ ئەيىپ دەللىلەنسە، 70 ياشلىق ر. ئالىيە 17 ژىللىق تۇرمە ياكى ئولۇم جازاسىغا ھوكۇم قىلىنىشى مۇمكىن.

4 تريللىون سومغا ئازبىيدۇ

روسسىيەنىڭ ئىلگىرى ئىنۋېستىتسىيەلىك پروگراممىسى ئۈچۈن بەلگىلەنگەن مەبلەغنىڭ 4 تريللىون رۇبلىسى چېچەنستاندىكى ئىشلارنى ئەكسىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئەۋەتىلدى. بۇنىڭ بىلەن مەزكۇر پروگراممىدا 4 تريللىون رۇبلىغا ئازبىيدۇ، دەپ بىلدۇردى ئىختىسات مىنىستىرى يېۋگېنىي ياسىن ئىتار ـ تاس س مۇخبىرىغا بەرگەن ئىنتېرۋيۇسىدا، ئۇ چېچەنستان ئۈچۈن بولۇنگەن ئاخىرقى جايىغا يېتىپ بارماي، يولدا يوقلىپ كېتىدىغانلىغىدىن تەشۋىشلىنىدىغانلىغىنى بىلدۈرگەن.

خىتاي كۇچىنى كورسەتمەكچى

شاڭخەيدا چىقىدىغان «سىنتائۇ دەيلى» گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، موشۇ ھەپتىدە خىتاي كولەمى جەھەتتىن ئىلگىرى بولۇپ كورۈلمىگەن چوڭ ھەربىي مەشىق ئوتكۈزۈشنى باشلىغان. ئۇنىڭغا ئەسكەرلەرنىڭ ئاساسىي ئوچ تۈردىن 400 مىڭ ئادەم قاتنىشىۋاتىدۇ.

مۇنچىلىك كۇچنى ھەرىكەتكە كەلتۈرۈش ئاسان ئەمەس، ئەلۋەتتە. ئۇ ناھايىتى كوپ چىقىمنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ خىتاي ئۇچۇن نېمىگە كېرەك بولۇپ قالدى؟ بايقىغۇچىلار ئۇنى تەيۋەن پرېزىدېنتى دەپ ھېسابلىماقتا، ھەربىي مەشىق بىر ئاي داۋام قىلماقچى.

ئىنسان ۋە ئىمان

ئەجداتلار روهى ئىزگۇ ئىشلارغا دەۋەت قىلىدۇ

1917ـ ژىلقى ئوكتەبر دولەت ئوزگىرىشىدىن كېيىن هاكىم مۇتلەق كومۇنىستىك هاكىمىيەت پەقەت ئوزىنىڭ ئىدېولوگىيەسىنلا تەرغىپ قىلىش، ئادەملەرنى خۇددى روبورت ئوخشاش ئەشۇ ئىدېولوگىيەنىڭ ئىتائەتمەت ئېتىقاتچىلىرىغا ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئۇلارنى هەرقانداق دىنىي ئېتىقاتتىن چەتلەشتۇرۇشنى مەخسەت قىلغان ئېدى. ئوزلىرىنىڭ ئەينە شۇ رەزىل، قەبىھ نىيەتلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كوممۇنىستىك هاكىمىيەت چىركولارنى، مەسچىتلارنى، بارلىق ئىبارەتخانلارنى يوقىتىشقا ياكى ئۇلارنى تامامەن باشقا مەخسەتلەر ئۈچۈن پايدىلىنىشقا هەرىكەت قىلدى. نەتىجىدە ئىنتايىن نۇرغۇن ئىبادەتخانىلار ۋەيران قىلىندى، دىنىي زاتلار تەقىپلەندى، جىسمانى يوقىتىلدى.

لېكىن ئېتىقادى كۈچلۈك، ئىرادىلىك ئادەملەر هېچ قانداق تەقىپلەشلەرگە قارىماي، بەزىدە ئوچۇق ۋە بەزىدە يوشۇرۇن هالدا ئاللاغا ئىبادەت قىلىپ، ئوز پەرزىنى ئوتىدى. ئامما بېسىم كوپچىلىگىدىكى ئادەملەر يەتمىش ژىلدىن ئوشۇق دەۋىردە دىن ئەپىيۇن دېگەن خاتا تەرغىبات تەسىرى ئاستىدا، ئىسلام دىنىغا نىسبەتەن هەرخىل بېمەنە يالا ـ توهمەتلەرنىڭ سەلبى تەسىرى ئاستىدا تەربىيەلەندى.

مانا ئەندى هاكىم مۇتلەق كوممۇنىستىك كېڭەش ئىمپېرىيەسى پارچىلىنىپ، ئىلگەركى ئىتتىپاقداش جۇمهۇرىيەتلەر ئوز ئىستىقلالىيىتىنى ئالغاندىن كېيىن دىنغا بولغان كوز قاراش ئىجابىي تەرەپكە ئوزگەردى، بارلىق جايلاردا مەسچىتلەر، مەدرىسىلەر سېلىنىشقا باشلىدى. كوپلىگەن يېزا، قىشلاق، مەهەللىلەردە يېڭى مەسچىتلەر قەد كوتىرىپ، ئۇلاردا مومۇن مۇسۇلمانلار ئاللاغا ئىبادەت قىلىپ، بۇ ئاللاھ دەرگاهىدا ئىنساننى توغرا يولغا باشلايدىغان ۋەز ـ نەسىهەتلەرنى تىڭشاپ بەهىرلەنمەكتە.

باشقا يۇرتلاردىكىگە ئوخشاش ئالمۇتا شەهىرى درۇژبا مەهەللىسىدىمۇ يېڭى مەسچىت قۇرۇلۇشى قولغا ئېلىندى.

ئىلگەركى مەسچىت هازىرقى تەلەپكە جاۋاپ بېرەلمىگەنلىكتىن يۇرت ـ جامائەت مەسلىهەتلىشىپ درۇژبا مەهەللىسىدە تەلەپكە لايىق بىر مەسچىت سېلىشنى قارار قىلدى. يۇرت ئاقساقاللىرى ئىنەمجان مەشرەپ ئوغلى خۇدەيبەردىيېۋنى مەسچىت هەيئىتىنىڭ رەئىسى قىلىپ سايلىدى ۋە ئۇنى مەسچىت قۇرۇلۇشىغا مەسئۇل قىلىپ بەكىتكەن ئېدى. يۇرت موتىۋەرلىرى بۇ سوۋاپلىق ۋە شۇنىڭ بىلەن بىللە جاۋاپكەرلىك ئىشقا ئىنەمجاننى تاللاپ ئېلىشتا بىرىنچىدىن ئۇنىڭ ياشلىغىنى، بىر ئىشنى قولغا ئالسا ئۇنىڭ هوددىسىدىن چىقمىغىچە تىنىم تاپمايدىغىنىنى كوزدە تۇتقان بولسا، ئىككىنچىدىن ئۇنىڭ دىيانەتلىك، ئادەمگەرچىلىك تەرەپلىرىنى كوزدە تۇتقان ئېدى.

شۇنىڭ بىلەن ئىنەمجان باشلىق هەيئەت ئەزالىرى مەسچىت قۇرۇلۇشىنى جىددىي قولغا ئالدى. 1993ـ ژىلى هازىرقى مەسچىت سېلىنىۋاتقان يەرگە هاكىمىيەت ئورۇنلىرىدىن رۇخسەت ئېلىشقا ئۇرۇش ۋە ئەمگەك ۋېتېرانلىرى پىردۇس ساقىيېۋ، ئابدۇراخمان ئامۇتوۋ ئوخشاش ئاقساقاللار بىلەن ئىنەمجان خۇدايبەردىيېۋ ۋە تىجارەتچى ئالىمجان زاكىروۋلار مېڭىپ، ئۇنى هەل قىلغان ئېدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئىنەمجان ۋە يۇرت ئاقساقاللىرىدىن هېيىبۇللام ئىبراگىموۋ، مەهەمەتجان قادىروۋلار بىلەن مەسلىهەتلىشىپ مەسچىت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن جامائەتتىن مەبلەغ توپلاش ۋە سپونسورلارنى ئىزدەش قارار قىلىندى. شۇنداق قىلىپ يۇرتتىن مەبلەغ ژىغىلدى، تۇركىيەلىك تىجارەتچى جامالدىن تارانچى 4مىڭ دوللار ئىئانە قىلدى.

1993ـ ژىلى كۇزدە چوڭ بىر خەتمە قۇرئان بېرىلىپ، ئارخىتېكتور شوهرەت يۇسۇپوۋنىڭ لايىهەسى بويىچە مەسچىت قۇرۇلۇشى باشلاندى. مانا هازىر مەسچىتنىڭ ئالدى تەرىپى، يەنى مەدرىسە پۇتتى.

مەسچىتنىڭ ئاساسىي بېناسىنىڭ قۇرۇلۇشى 1994ـ ژىلى قولغا ئېلىندى. بۇ ئىككى قەۋەتلىك چوڭ ئىككى زالدىن ئىبارەت بېنا بولۇپ، بىر زالغا بىر مەزگىلدە 250ئادەم ناماز ئوقۇشى مۇمكىن. هازىر بېنانىڭ تورت تېمى تۇرغۇزۇلۇپ بولدى، ئەندى ئۇنىڭ ئۇستىنى يېپىش ئىشلىرى تۇرىدۇ. مۇنداق چوڭ قۇرۇلۇشقا جامائەتتىن ژىققان مەبلەغ ئازلىق قىلىدۇ ئەلۋەتتە. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن پاكىستانلىق «جەمىيە تافىزۇل قۇرئان» (قۇرئاننى يادقا ئالدۇرۇش جەمىيىتى)نىڭ پرېزىدېنتى بارخۇرداری ئالتاف هۇسەيىن جاناپلىرى ئاللا تائاللا يولىدىكى بۇ ئىزگۇ ئىشقا ياردەم قىلىدىغانلىغىنى بىلدۇردى. موشۇ زاتنىڭ ئىئانە قىلغان مەبلىغى بەدىلىگە، يەنى 38مىڭ ئاق ش دوللىرىغا مەسچىتنىڭ هۇلى ۋە تورت تېمى تۇرغۇزۇلدى. بارخۇرداری ئالتاف هۇسەيىن جاناپلىرى يەنە 12مىڭ دوللار ئىئانە قىلىشقا ۋەدە بەردى.

مەسچىت قۇرۇلۇشىنى «ئارگوس» كىچىك كارخانىسىنىڭ باش دىرېكتورى تايىرجان غوپۇروۋ رەهبەرلىگىدىكى قۇرۇلۇشچىلار بىرىگادىسى ئېلىپ بارماقتا. ئوز خەلقىگە ئازىراق بولسىمۇ خىزمەت قىلىپ، سوۋاپلىق ئىزگۇ ئىشلىرى بىلەن ئىز قالدۇرۇشنى نىيەت قىلغان كەمتەر ئىنسان تايىرجان غوپۇروۋنىڭ ئىسمىنى يۇرت ئاقساقاللىرى مىننەتدارلىق بىلەن تىلغا ئالماقتا. تايىرجان مەسچىت قۇرۇلۇشى ئۈچۈن زورۇر بولغان كوپلىگەن ماتېرىاللارنى ئوزى ئىزدەپ تېپىپ، مەسچىتنىڭ چاپسان پۇتۇشى ئۈچۈن بارلىق كۇچ قۇۋىتىنى سەرىپ قىلماقتا.

هەر كۇنى مەسچىت ئادەملەردىن خالى ئەمەس، ئۇنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن خالىس ياردەم بېرىۋاتقانلار كوپ. سەيدۇللام رەهىموۋ، ئابدۇسېمەت ئىسلاموۋ، ئومەرجان زائىتوۋ، هېبۇللام ئىبراگىموۋ، ماخمۇت ئىمام، سادىقجان يەهىياروۋ، ئابدۇجېلىل مەزىن، مۇزەپپەر ئوخشاش كوپلىگەن ئادەملەر ئەينە شۇلار جۇملىسىدىندۇر.

بىز بۇگۇنكى ئېغىر ئىختىسادىي شارائىتتىكى تىرىكچىلىگىمىز بىلەنلا ئاۋارە بولۇپ كېلەچەكنى، ئوسۇۋاتقان ئەۋلادىمىزنى ئۇنتىغان هالدا ياشايدىغان بولساق، نەۋرىلىرىمىز بىزنى چۇشەنمەسلىگى تۇرغان گەپ. موشۇ سېلىنىۋاتقان مەسچىت ئەينە شۇ كېلەچەكنى ئويلاشنىڭ بىر رەمزى.

يا. سابىتىي،
مەخسۇس مۇخبىرىمىز.

يۇرت خىزمىتىدە

بىلگەنگە ئەل باشقۇرۇش تەس ئەمەس

هەربىر يۇرت، مەهەللىلەرنىڭ ئوزىگە خاس ژىگىت باشلىرى بولىدۇ. ئۇيغۇر جامائەتچىلىگى ئارىسىدا مىللىي ئۇرپى ـ ئادەت، مەدەنىيەت ۋە باشقا كوپلىگەن ئىشلارنىڭ توغرا باشقۇرۇلۇشى ئەلنىڭ سەركىسى بولغان ژىگىت بېشىغا باغلىق.

«قىزىل غەيرەت» يېزىسىدا ياشايدىغان ئاسىمجان تايىروۋ ئەينە شۇنداق كوپچىلىك قەلبىدىن ئورۇن ئالغان ژىگىت بېشىنىڭ بىرىدۇر. ئۇنىڭ ژىگىت بېشى بولۇپ سايلانغىنىغا پەقەت ئىككى ژىل ۋاقىت بولدى. موشۇ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە ئۇ نۇرغۇن ياخشى ئىشلارنى قىلىپ هەقىقىي ژىگىت بېشى نامىغا مۇناسىپ بولۇپ كوزگە كورۇندى.

ـ ئەهلى جامائەت ئەسلىدىكى ژىگىت بېشىنى قالدۇرۇپ مېنى سايلىغاندىن كېيىن، ئالدى بىلەن قانداق قىلغاندا كوپچىلىكنىڭ ئىشەنچىسىنى ئاقلىغىلى بولىدۇ؟ دېگەن مەسىلە ئۇستىدە كوپ ئويلاندىم، ـ دەيدۇ ئا. تايىروۋ سوهبىتىمىز ئارىسىدا. ـ 800ئۇيغۇر ئاهالىسىغا ئېگە بۇ چوڭ يۇرتنى باشقۇرۇش ئوڭاي ئەمەس. شۇڭا مەن پروگرامىسىز ئىشنىڭ هۇلى ياخشى بولمايدىغانلىغىنى هىس قىلىپ يۇرت موتىۋەرلىرى بىلەن سوهبەتلىشىپ، ئىشنى قەيەردىن، قانداق باشلاشتىن بۇرۇن توۋەندىكى پروگراممىنى تۇزۇپ چىقتىم:

1. ئوتتۇز ئوغۇلنىڭ ئوتەشكە تېگىشلىك بىر ۋەزىپىسى، ژىتىم يېسىرلەرگە، بالا ـ جاقىسىز يالغۇز قېرىلارغا ياردەم قىلىش.

2. مەكتەپ بالىلىرىنىڭ ئىمان، ئېتىقات، ئەدەپ، ئەخلاقلىق بولۇشى ئۈچۈن ئۇلارغا قوشۇمچە دىنى دەرىس ئوتۇش.

3. مىللەتلەر ئارا دوستلۇق، ئىناقلىقنى كۇچەيتىش ۋە ئۇنى هىمايە قىلىپ قوغداش.

4. جىنائىي ئىشلارغا يول قويماسلىق، تەرتىپ ئىنتىزامىنى كۇچەيتىش.

5. «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى هايات» گېزىتلىرىغا مۇشتىرى توپلاش باشلانغاندا ئالاهىدە كوڭۇل بولۇپ ئۇنى قىزغىن ئۇيۇشتۇرۇش.

6. ئۇيغۇر ئاياللىرىنىڭ مەدەنىيەت مەركىزى بىلەن هەمكارلىشىپ، ئاياللار خىزمىتىنى تەرەققىي ئەتكۇزۇش.

7. ئاممىۋىي تازىلىق هەرىكىتىنى يولغا قويۇش، تازىلىق هەيئەتلىرىنى تەشكىللەپ كوچا ـ يول، مەهەللىلەرنى ئارىلاپ تەكشۇرۇپ تۇرۇش.

8. هەۋەسكارلار سەنئەت ئانسامبلىنى تەشكىللەپ، ئۇنىڭ ئىش ـ پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش.

9. مۇسىبەت ئىشلىرىغا هەممە بىردەك قاتنىشىش. مۇسىبەت بولغان ئائىلىگە يېقىندىن ياردەم قىلىش.

10. ئىلغار مىللىي ئۇرپى ـ ئادەتلىرىمىزنى تەرەققىي ئەتكۇزۇش، توي ـ توكۇن ئىشلىرىنى ئەمىلى ئەهۋالغا قاراپ ئىختىساتچانلىق بىلەن ئوتكۇزۇش.

مەن بۇ پروگراممىنى ياردەمچىلىرىم ر. ئايتبا ـ قىيېۋ، ئو. ئېسىموۋ، ت. يەهياروۋ، ن. ماڭگۇتوۋلارنىڭ يېقىندىن كۇچ چىقىرىشى بىلەن ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كېلىۋاتىمەن...

مەن بىر قانچە يۇرت موتىۋەرلىرى ۋە ياشلار بىلەن ئاسىمجان تايىروۋ توغرىلىق سوهبەتلەرشكىنىمدە، ئۇلار: «ئاسىمجان ژىگىت بېشى بولغاندىن بېرى يۇرتنى ئۇبدان باشقۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. چوڭ ـ كىچىك هەممە بىلەن تىل تېپىشىدۇ. ئۇنى هەممىمىز هورمەت قىلىمىز. ئۇ قېرىلاردىن هال ـ ئەهۋال سوراپ تۇرىدۇ. قىيىنچىلىقلىرى بولسا هەل قىلىپ بېرىدۇ. ئۇنىڭ تەشەببۇسى ۋە قول سېلىپ ئىشلىشى نەتىجىسىدە 5 ـ 6 مېتر كەڭلىكتىكى ئوستەڭگە كورۇك سېلىندى. ئەسلىدىكى قەبرىستانلىق ئۈچۈن بېرىلگەن ئورۇن ئاز قالغاندا ئۇ يېزا مەمۇرىيىتى، كولخوز رەهبەرلىرى بىلەن سوزلىشىپ يەنە ئۇچ كېكتار يەرنى هەل قىلدى. قەبرىستانلىققا قوشۇپ بېرىلگەن بۇ يەرگە كوچەت تىكىلدى. ئۇنىڭ ئەتراپى قۇرشالدى. ئالمۇتا شەهىرىدە تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغۇچى تۇرسۇن مەهەممەت مەخپىرخوجايېۋ دېگەن كىشى سوۋاپلىق ئىشلار ئۈچۈن يۇرتقا 1000دوللار بەرگەن ئېكەن. ئاسىمجان موشۇ پۇل بىلەن قەبرىستانلىققا ئۇزۇنلىغى ئون، كەڭلىگى تورت مېتر بىر ئوينى تۇرغۇزدى. قار، يامغۇر ياققان، بورانلىق كۇنلەردە ياكى ناماز ۋاقتى بولۇپ قالغان چاغلاردا قەبرىستانغا چىققانلار بۇ ئويدىن پايدىلىنىپ كېلىۋاتىدۇ. ئوتكەن ژىلنىڭ نويابر ئېيىدا يۇرتىمىزدا «ئوتتۇز ئوغۇل فوندى» قۇرۇلغان ئېدى. رېنات مەمۇروۋ كاسسىر بولۇپ بەلگۇلەندى. ئاسىمجان فوندقا چۇشكەن پۇلنىڭ مەلۇم قىسمىنى ئاجرىتىپ، هازىرقى قىيىنچىلىق زاماندا هال ئەهۋالى ناچار قېرىلار، ژىتىم بالىلارغا غەمخورلۇق قىلىپ تەغدىم قىلدى. ئۇمۇمەن، ئاسىمجاننىڭ يۇرت باشقۇرۇپ، قىلىۋاتقان سوۋاپلىق ئىشلىرى بىزنى تەسىرلەندۇرىدۇ ۋە هەممىمىز ژىگىت بېشىمىزدىن رازىمەنلىك هىس قىلىۋاتىمىز» دېيىشتى.

مەن هازىر گەرچە تالغىر شەهىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتساممۇ تۇغۇلۇپ ئوسكەن يۇرتۇم موشۇ قىزىل غەيرەت يېزىسى، ـ دەيدۇ ياشلاردىن سەيدەخمەت رازىيېۋ، ـ مەن كىچىگىمدىن تارتىپلا ئاسىمجان ئاكامنى ياخشى بىلىمەن. ئۇ ئوزىنىڭ كەمتەر، كىچىك پېيىللىغى، ئىنسانىي خىسلىتى بىلەن باشقىلاردىن پەرىقلىنىپ تۇرىدۇ. ئۇ مىلىتسىيە خىزمىتىدە ئىشلىگەندىمۇ ياخشى ئىنكاسلارنى ئاڭلاپ تۇراتتۇق. موشۇنداق ئاق كوڭۇل، سەممىي نىيەتلىك كىشىنىڭ ژىگىت بېشى بولۇپ يۇرت باشقۇرۇشى هەممىنى خوشال قىلىدۇ.

ئاسىمجان تايىروۋ 1938ـ ژىلى قىزىل غەيرەت يېزىسىدا دېخان ئائىلىسىدە دۇنياغا كېلىدۇ. باشلانغۇچ ۋە ئوتتۇرا مەكتەپنى قىزىل غەيرەت ۋە «قىزىلتۇغ» مەكتەپلىرىدە ئوقۇپ پۇتىرىدۇ. كولخوزنىڭ ئېگىلىك ئىشلىرىغا بىر ژىل قاتناشقاندىن كېيىن مىلىتسىيە بولۇمىگە لېيتىنانت ئۇنۋانى بىلەن بېرىپ خىزمەت قىلىدۇ. ئۇ ئوتكەن كۇنلەرنى ئەسلەپ مۇنداق دەيدۇ: ـ ئۇ ياشلىق باهارىمنىڭ گۇللىگەن، كۇچ ـ قۇۋەت، شىجائىتىمنىڭ ئېشىپ تۇرغان چاغلىرى ئېدى. ناهەق ئىشلار، جىنائىي هەرىكەتلەرگە قارشى كۇرەش قىلاتتىم. 1962ـ ژىلى يالاڭاچ بىلەن چېلەك چېگارىسىدا مۇنداق بىر ۋاقىە يۇز بەردى:

نارىنقولدىن ژۇك بېسىپ كېلىۋاتقان بىر شوفيورنىڭ ئالدىنى توسىغان يۇچۇن ئۇچ كىشى شوفيوردىن ئوزلىرىنى ئالمۇتىغا يەتكۇزۇپ قويۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. شوفيور بولسا رەت قىلىدۇ. شۇ چاغدا بىرى شوفيورغا پىچاق سېلىۋېتىدۇدە، ئۇلار قېچىپ كېتىشىدۇ. بىز بۇ ئىشتىن خەۋەرتېپىپ دەرهال هەرىكەتكە كېلىپ، ۋاقىە يۇز بەرگەن يەرگە يېتىپ باردۇق. شەخسەن مەن ئوزەم قاتىل باشلىق قاچقۇنلارنىڭ ئىزىنى قوغلاپ ماڭدىم. ئاخىرى ئۇلارنى قولغا چۇشەردىم. جىنايەتچىلەر تېگىشلىك جازاسىنى ئېلىشتى.

ئا. تايىروۋ مىلىتسىيە ساهاسىدا پەقەت 1963ـ ژىلغىچە ئىشلىگەن بولسىمۇ كېيىن بۇ خىزمىتىنى داۋاملاشتۇرالمىدى. سەۋەۋى، ماشىنا هالاكىتىگە ئۇچراپ ناكا بولۇپ، ئوز يۇرتىغا قايتىپ كەلدى. كولخوزدا ئۇ قۇرۇلۇش بىرىگادىسىدا بىرىگادىر بولۇپ ئىشلىگەن. هازىر بولسا ئۇكۇزەتچىلىك قىلىدۇ.

ياشلىق دەۋرىدىن بىر ـ بىرىگە قول قانات بولۇپ تۇرمۇشىنى گۇللەندۇرۇپ، قەد كوتەرگەن ۋە يۇرت ئىچىدە ئىززەت ـ ئابروي تاپقان ئا. تايىروۋ بىلەن ئۇنىڭ ئومۇرلۇك يولدىشى خاسىيەت تورت پەرزەنتنى تەربىيەلەپ قاتارغا قوشتى.

ئابدۇرىشىت قاسىمىي.
تالغىر ناهىيەسى.

● تارىخ سەھىپىلىرىدىن

سەئىدىيە خانلىغىنىڭ مۇنەۋەرلىرى بولۇشى

ھىدايەتۇللا غوجا (ئاپپاق غوجا) نۇر-غۇن مۇزىرت توپلاپ، قەشقەر، يەكەنلەردە چوڭ ئابروي قازانغاندىن كېيىن، ئىسمائىلخاننىڭ ئورنىغا خان بولۇش قەستىدە بولىدۇ. « ھىدايەتۇللا پەيغەمبەر ئەۋلادى، يۇرتنى ئۇ سوراش كېرەك»دېگەن سوزلەرنى ئۇنىڭ مۇرتلىرى تاراتقاندا،ھىدايەتۇللا ئۇنىڭغا خوشال بولىدۇ. ئۇ «ۋاقتى كېلىپ، نەسىپ بولسا، يۇرتنى بىز سورايمىز» دەپ مۇرىتلىرىنى ئىسمائىلخاننى ئاغدۇرۇشقا كۈشكۈرتىدۇ.

يەكەن خانى ئىسمائىلخان بۇنىڭدىن خەۋەر تېپىپ، ئاپپاق غۇجىغا (ھىدايەتوللا غوجىغا) سوغۇق مۇئامىلە قىلىپ، يۇرت ئىچىدەپىتنە ــ پاسات تۇغلىدۇ. ئۇنى بىر تەبىر بىلەن بۇ يۇرتتىن كەتكۈزۈۋېتىش كېرەك، ئۇ كەتكەندىن كېيىن ئىشلار جايىغا كېلىپ، يۇرت خاتىرجەملىشىدۇ، دەپ بىر قارارغا كېلىدۇ. بۇنىڭدىن خەۋەر تاپقان ئاپپاق غوجا مۇرىت ــ مۇخلىسلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، ئىسمائىلخاندىن ھاكىمىيەتنى تارتىۋېلىپ، ئوزلىرى باشقۇ ــ رۇشنى قارار قىلىشتى. شۇنىڭ بىلەن مۇرىت ــ مۇخلىسلىرىنى ھەركەتكە كەلتۈرۈپ، پىتنە ــ پاسات، ھىلە ــ مىكىرلەرنى، سۈيىقەستلىك ھەرىكەتلەرنى ئۇيۇشتۇرىدۇ. بۇ ساختا ئەۋلىيا ــ ماشايىقلاردىن بىزار بولغان ئىسمائىلخان جىددىي چارە تەدبىر قوللىنىپ، ھىجرىنىڭ 1082 ــ ژىلى (مىلادى 1672 ــ ژىلى) بىر ھوكۈمبىلەن ئاپپاق غوجىنى چېگرادىن قوغلاپ چىقاردى. ئۇيغۇر زىمىنىدىن ھايداپ چىقىرىلغان ئاپپاق غوجا ئىشان سەمەرقەنت، خۇراسان ،پەرغانەۋاخان ۋە بۇخاراقاتارلىق جايلارغا بېرىپ، ئوزىگە باش پاناھۋە تەرەپدار بولغىدەك يار ــ يولەك تاپالماي،5 ژىل ئايلىنىپ ژۇرۇپ، كەشمىرگە بارىدۇ. ئۇ كەشمىرده پادىشاھ مۇھەممەت راجاغا يولۇقۇپ، ژىغىلاپ تۇرۇپ، ئوزىنىڭ بېشىغا چۈشكەن سەرگۈزەشتىلىرىنى ئېيتىدۇ.ئىشانىنىڭ ئەھۋالىدىن خەۋەر تاپقان شاھ ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ، مەسلىھەت بېرىپ مۇنداق دەيدۇ: «بۇ كۈنلەردە ئۇ ــ رۇشۇپ، ئىسمائىلخاندىن سىزنىڭ ئىنتىقامىڭىزنى ئېلىپ بەرگۈچى بىر ئالىي ھىممەت يوق، لېكىن مېنىڭ بىر مەسلىھىتىم بار، قوبۇل كورسىڭىز، سىزنىڭ مۇراتىڭىزغا مەخسىتىڭىزشۇنداق ھەل بولىدۇ.ئامما بۇ ئاھايىتى مۇشكۈل بىر ئىش. يەنە كېلىپ سىزگە يارىدەم بېرىدىغانلار بۇددا، براخمان دىنىدىن بولغان كۈپارلار. ئۇلار ئىسلام دىنى بىلەن ھەرگىزمۇ كېلىشەلمەيدۇ. ئەگەر ئۇلارنى قولغا كەلتۈرەلسىڭىز، سىزگە ئەسكەر كۈچى بىلەن يارىدەم بېرىدۇ. بۇ كۈچ شىنجاڭنىڭ شىمالىنى ئېگىلىپ ياتقان جۇڭغار خانلىغىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن سىز براخمانلارنىڭ لاسادىكي پېشۋاسى دالاي لامانىڭ قېشىغا بېرىپ، ئۇنىڭدىن يارىدەم ئېلىشىڭىزغا توغرا كېلىدۇ. سىز ئۇبدان ئويلىنىپ بىر قارارغا كېلىڭ ». ئاپپاق غوجا ئۈچ كۈن قاتتىق ئويلانغاندىن كېيىن خانغا تەشەككۈر ئىزھار قىلىپ، ئۇنىڭ رازىلىغىنى ئېيتىدۇ. شۇ چاغدا مۇھەممەت راجا مۇنداق دەيدۇ: «كەشمىر بىلەن تىبەتنىڭ ئارىلىغى يېقىن. تىبەتنىڭ پايتەختى لاساغا كەرەلسىڭىز، مەخسىتىڭىزنى ھاسىل قىلىدىغان كىشى شۇ چاغدا، سىزنى بۇتۇرقۇڭىز بىلەن براخمانلار قاتارىشى ئالمايدۇ.سىز لاساغا بارغاندىن كېيىن براخمانچە كىيىنىڭ. لاسانىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر چوڭ قوڭغۇراق بار، بېرىپ شۇ قوڭغۇراقنى ئۇرسىڭىز، دەرھال بىر براخمان چىقىپ، قولۇڭىزدىن يېتەلەپ، بىر بۇتخانىغا باشلاپ كىرىدۇ. ھېلىقى براخمان نېمە قىلسا، سىزمۇ شۇنى قىلىسىز. قانداق ئىشقا بۇيرىسا، شەرتسىز ئورۇندايسىز. شۇ يول بىلەن ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېگە بولسىز ۋە مەخسىتىڭىز ھەل بولىدۇ دەپ يول ــ يورۇق بېرىدۇ».

ئاپپاق غوجا شاھنىڭ ئېيتقىنى بويىچە 21 كۈندە لاساغا يېتىپ بېرىپ، كاتتا قوڭغۇراقنى ئۇرىدۇ. قالغان ئىش مۇھەممەت شاھ دېگەندەك بولىدۇ، ئاردىن 90 كۈن ئوتكەندە بىر دىنىي بايرام بولۇپ، ئۇنىڭغا دالاي لاما قاتنىشىدۇ. لاماسۇن بۇتخانىسىدىكى بىر راھىپ غوجا ھىدايەتۇللانى دالاي لاماغا تونۇشتۇرىدۇ. دالاي لاما غوجىنىڭ ئەھۋالىنى سورايدۇ. ھىلىقى راھىپ: «بىزنىڭ لاماسۇنغا بۇ براخمان كېلىپ قالدى. ئۇ بۇرھان ئالدىدا ناھايىتى چىڭ ئېتىقات بىلەن ئىبادەت قىلدى...» دەپ ئۇنىڭ تەرىپىنى قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا دالاي لاما ئاپپاق غوجىنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭدىن نېمە ئىش بىلەن كەلگەنلىكىنى سورىدى. ئاپپاق غوجا: «مەن بولسام يەكەن، قەشقەر، بەلكى ئالتىشەھەرنىڭ غوجىسىدۇر. مەن..ئىسمائىلخان منى ھايداپ چىقاردى، ماڭا دەشنام بېرىپ، منى ھاقارەتلىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇرھانغا ئەرزە قىلغىلى كەلدىم» دېدى، بۇنى ئاڭلىغان دالاي لاما غوجىغا ئىچ ئاغرىتىپ: «ھەي، غوجا، سىز خاپا بولماڭ، بىز سىزگە جۇڭغار رىيەدىكى باتۇر قۇنتەيجىدىن يارىدەم ئېلىپ بېرىشىمىز مۇمكىن. بىز ئۇنىڭغا نامە يازايلى، سىز ئۈنى ئېلىپ، باتۇر قۇنتەيجىگە تاپشۇرسىڭىز، ئۇ سىزگە ئەسكىرىي كۈچ بىلەن يارىدەم قىلىپ، يۇرتىڭىزنى قولۇڭىزغا ئېلىپ بېرىدۇ» دەپ تەسەللىي بېرىدۇ. دالاي لاما ئوزىنىڭ نامىدىن خەت يۇتۇپ بېرىدۇ. ئۇ خەتنىڭ مەزمۇنى مۇنداق: « جۇڭغارىيەنى باشقۇرغۇچى باتۇر قۇنتەيجىگە يېتىپ مەلۇم بولسۇنكى بۇ غوجا بولسا بىزنىڭ لاماسۇندا ئوچ ئاي يېتىپ، بۇتخانا ئەزەرىدىن ئوتتى. ئۇ سىز بىلەن كورۇشمەكچى. بۇ كىشى بولسا ئۇلۇق كىشىمىش. ئالتە شەھەرنىڭ ئاتاقلىق غوجىسى ۋە ئىشانىمىش، بۇ كىشىنىڭ شەھىرىنى ئىسمائىلخان بېسىۋېلىپ، ئۇنى ۋەتىنىدىن ھايداپ چىقىرىپتۇ. كېرەككىسىز ئەسكەر ماڭغۇزۇپ، بۇ كىشىنىڭ يۇرتىنى قولغا ئېلىپ بەرگەيسىز».

ئاپپاق غوجا بۇ نامىنى ئېلىپ، بىر موڭغۇلنىڭ يول باشلىشى بىلەن چىڭخەي، گەنسۇ ئارقىلىق ئۇچ ئاي يول ژۇرۇپ، ئاخىرى ئىلىغا كېلىپ، قونتەيجىگە يولۇقۇدۇ ۋە دالاي لاما يېزىپ بەرگەن خەتنى ئىككى قوللاپ تاپشۇرىدۇ.

رىۋايەت قىلىنىشىچە: شۇ كۈنلەردە ئىلىنى مەركەز قىلغان جۇڭغار قالماقلىرى تازا كۈچەيىپ، بېجىننى بېسىۋالمىز دەپ قۇتۇراپ تۇرغان بىر ۋاقىت ئىدى. ئۇلار ئالتە شەھەرنى بېسىۋېلىشقا بەر باھانە تاپالماي، تامغىنى چېكىپ تۇرۇشاتقاندا. شۇنداق بىر پەيتتە ئاپپاق غوجا تاپشۇرغان خەت باھانىسىدا قۇنتەيجى ئەسكىرىي كۈچ بىلەن يارىدەم بېرىدىغانلىنى بىلدۇردى. ئۇ دەرھال ئوغلى،غالدان سېرىلىنى قوماندان قىلىپ12 مىڭ ئاتلىق قالماق ئەسكىرى بىلەن ئالتە شەھەرگە يولغا سالدى. بۇ قوشۇن 1678ــ ژىلى ئىككىگە بولۇنۇپ، بىر بولىگى ئۇچتۇرپان، كەلپىن، ماراڭ ۋېشى، كالتە يايلاقتىن ئوتتى. ئۇلار ئاتۇشقا چۈشۇپ، قەشقەرگە ھۇجۇم قىلدى. يەنە بىر بولىگى ئاقسۇدىن ئۇددۇل غۇرۇچول، مەكىتنى كېسىپ ئوتۇپ، يەكەنگە ھۇجۇم قىلدى. شۇنىڭ بىلەن ئىككى ئوتتۇرىدا قانلىق قىرغىن باشلاندى. ئاردا باسقۇنچى قالماق قوشۇنى چېكىنىشكە مەجبۇر بولدى. بۇنى كورگەن ئاپپاق غوجا قەشقەر ۋە يەكەنلەردىكى سوپى، ئىشان ۋە مۇرىتلىرىغا يوشۇرۇن خەت ئەۋەتىپ، ئىسمائىلخانغا ئىچكىي تەرەپتىن قارشى چىقىپ، قالماق قوشۇنلىرىغا ماسلىشىشنى بۇيرىدى. جاھىل سوفى ــ ئىشانلار يەكەن ۋە قەشقەر خانلىغىدا بۇلاڭ . تالاڭ تېرورلۇق ھەرىكەتلىرىنى ئو ۋ ج ئالدۇردى. ئۇنىڭ نەتىجىسىدە كۇچ سېلىشتۇرمىسىدا تەسادىپى ئوزگىرىش بولۇپ، قالماقلار قوشۇنى يەنە ھۇجۇمغا ئوتتى. شۇنداقتىمۇ ئىسمائىلخان قوشۇنلىرى 17 كېچە ــ كۈندۈز باسقۇنچىلار بىلەن قاتتىق ئۇرۇشتى. بىراق تاشقى ھۇجۇمغا ئىچكى جەھەتتە سوفى ــ ئىشانلارنىڭ ماسلىشىشى، ئوزۇق ــ تۇلۇكنىڭ تۇگەپ قېلىشى سەۋەبىدىن ئىسمائىلخان يەكەن شەھەر دەرۋازىسىنى ئاچتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئاپپاق غوجا قالماق قوشۇنلىرىنى باشلاپ شەھەرگە باستۇرۇپ كىردى. غوجا ھىدايەتۇللا ئىشان قالماقلارنىڭ كۈچى بىلەن ئىسمائىلخاننى ۋە ئۇنىڭ 70 تىن ئارتۇق ئۇرۇق ــ جېمەتىنى ئەسىر قىلغا. قەشقەر ھاكىمى شىرمۇھەممەت قالماقلارغا تەسلىم بولغان بولسىمۇ، قالماقلار ئۇنى چاناپ ئولتۇردى.

ئاپپاق غوجىنىڭ خانلىغى ئارقىسىدا بولغان بۇ ئۇرۇشتا ئىسمائىلخان ئەسكەرلىرىدىن 8300 كىشى قۇربان بولدى. ئامما قەشقەر، يەكەن ۋەبا-شقا جايلاردا قالماقلار قىلچى ئاستىدا ئولگەنلەر سانى 74 مىڭدىن ئېشىپ كەتتى. ھەتتا ئاتا ئانىلىرى ئولۇپ، تالادا تەمتىلەپ ژۇرگەن يىتىم - يېسىر بالىلارمۇ قالماقلار ئاتلىرىنىڭ تۇياقلىرىدا چەيلىنىپ ئولدى. بۇ توغرىلىق موللا مۇھەممەت قەشقەرىي مۇنداق يازىدۇ:

كورۇڭ ئەۋلادى پەيغەمبەر يېتىپ
بۇتخانىدا ئۇچ ئاي،
مۇسۇلمان قەتلىچۇن قاتراپ يۈگۈردى
زادىلا تىنماي،
خۇدا رەھمىتى مەۋج ئۇردى بېچارە
ئالتە شەھەر خەلقىگە،
بۇ قالماقلار قولى بىلەن كېسىلدى باش
نى كەنبىغەل نى باي.
كوچىلاردا خارۇ ــ زار بولدى گودەك
قىز ــ ئوغۇل ياشلار،
بۇلارنىڭ گەۋدىسى ئاتلار ئاياغىندا
ئامان تاپماي.
تەرەھىم ئەيلەگىل ئاللامۇ مۇنىڭدەك
خارۇ ــ زارلارغا،
يېتىپ كەتكەن ئولۇكلەرگە كومۈشكە بىر
ئىلاج تاپماي.
....
مۇسۇلمانلارغا ئول كۈن بىر قىيامەت
ئەيلىدى ئاشكار،
ئولۇكلەر كوچىدا ياتار قىلالماي سوزىنى
ئىزھار.
ئېگىسىز قىز ــ ئوغۇللار ھەم گودەكلەر خارۇ ــ
خەس يەكلىغ،
بۇلارنى باشقۇرۇپ ئاش ــ نان بېرەرگە
قايىدىدۇر غەمخار؟

دېمەك، خوجا ھىدايەتۇللانىڭ جۇڭغار قالماقلىرى بىلەن تىل بىرىكتۈرۈپ ئۇيغۇر خانلىغىغا ھۇجۇم قىلىشى نەتىجىسىدە 170 ژىلدىن ئارتۇق سەلتەنەت ژۇرگۈزۈپ، پارلاق مەدەنىيەت يارىتقان يەكەن سەئىدىيە خانلىغى ئاغدۇرۇپ تاشلاندى ۋە جۇڭغارلار خانلىغى نازارىتىدىكى ئاپپاق غوجىنىڭ تورچاق ھوكۈمرانلىغى تىكلىنىپ، ئالتە شەھەر خەلقى قايتىدىن قۇللۇق زەنجىرىگە باغلاندى.

ئىبراھىم نىيازى،
تارىخچى.
تارىختىن قىسقىچە بايانلار خىتاۋىدىن.

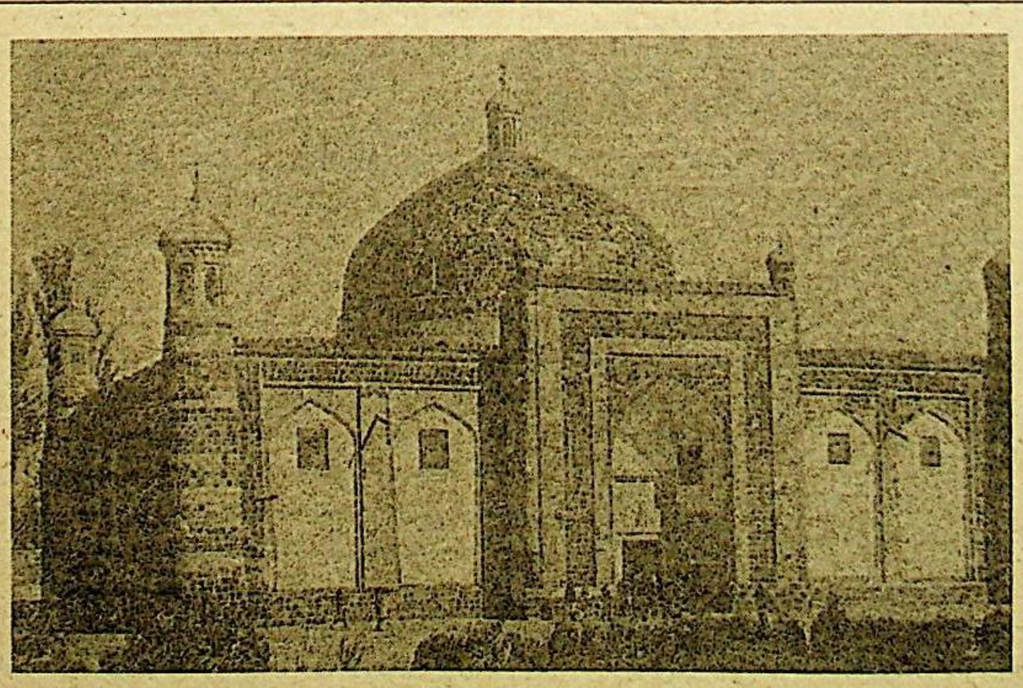

سۈرەتتە: قەشقەر، ئاپپاق غولام مەقبىرىسى.

يادنامە

(مۇرات ھەمرايېۋ تەۋەللۇدىنىڭ 60 يىللىقىغا دائىر)

ئۇنىڭ يوقلىغى بىلىنمەكتە...

بىز كىشىلەر ئارىسىدا پات — پاتلا «مۇرات
ھەمرايېۋ موشۇ كۈنلەردە بار بولسا، باشقىچە بولا-
تتى» دېگەن سوزلەرنى ئاڭلاپ تۇرىمىز. ئادەم-
لەر نېمە ئۈچۈن ئارىمىزدىن ياش كەتكەن ئالىم-
نى ئارزۇ قىلىپ قالىدى، بۇ سوزلەردە نېمە مەنا
بار؟

ئىستېبداتلىق ئالىم، شائىر ۋە ئەجايىپ ئىن-
سان مۇرات ھەمرايېۋتا خەلىق ھورمىتىنىڭ چە-
كسىزلىكى ناھايىتى ئاز ساندىكى ھەسەتخور رە-
قىپلەرنى ھېساپقا ئالمىغاندا، ھېچكىمدىن سىر ئە-
مەس. ھەر بىر خەلىق ئوز دەردىنى ئېيتماقچى
بولغاندا ئوزىنىڭ مۇناسىپ ۋەكىلىنى ئىزدەيدۇ
ۋە شۇ ئارقىلىق كوكلىدىن ئويلىرىنى ئىزھار قىل-
شنى لايىق كورىدۇ. قايتا قۇرۇش جەريانى باش-
لانغاندىن كېيىن دەردى بارلارمۇ، يوقلارمۇ ئوخ-
شاشلا دەرتمەن بولۇپ، ھال مۇڭلىرىنى ئوتتۇر-
ىغا قويۇشقا باشلىدى. بىچارە ئۇيغۇر خەلقى بول-
سا ئېغىچىلا تەغدىرگە تەن بەرگەندەك، ھەممى-
دىن كوپ ئازاپ چەككىنىگە قارىماي، سۈكۈت
ساقلىماقتا، ئوز مۇڭىنى يەتكۈزىدىغان جۇرئەت-
لىك، دادىل، ئەقىللىق ۋەكىلگە مۇھتاج بولماقتا.
مۇرات ھەمرايېۋ ئەينە شۇنداق ئوغلان ئىدى.

ھېلىمۇ يادىمدا، 1956 — يىلىنىڭ ئاخىر-
لىرى دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ (شۇ چاغدىكى
ئوتتۇرا ئاسىيا دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ) بىز
ئورۇنلاشقان ياتاقخانىسىغا ئوتتۇرا بويلۇق — قارا
قاشلىق، كوزلىرىدىن ھېلىگەرلىك كۈلكىسى چە-
قىپ تۇرىدىغان يىگىت كىرىپ كەلدىدە، يېرى-
مى ئۇيغۇرچە، يېرىمى رۇسچە قىلىپ «مەن شەر-
قىي تۈركىستاندىن كەلگەن ۋەتەنداشلىرىم بىلەن
تونۇشاي دېگەن ئىدىم» دېدىدە، ئىسمىنىڭ مۇ-
رات ئېكەنلىكىنى ئېيتىپ، ھەممىمىزگە قول
ئۇزارتتى. مانا شۇ كۈندىن باشلاپ، بىز قويۇق
دوستلىشىپ كەتتۇق. ئۇ ماڭا رۇس تىلىنى، مەن
ئۇنىڭغا ئۇيغۇر تىلىنى ئۆگەتمەكچى بولدۇم.
مۇراتنىڭ شېئىر يېزىشى، مېنىڭمۇ ئانچە — مۇنچە
مەشىقلىنىشىم بىزنى تېخىمۇ يېقىنلاشتۇرۇۋەتتى.

ستۇدېنتلىق شىرىن دەملىرىنى بىزدىن
ئەتتەي ئېلىپ قاچقاندەك يىللار چاپان ئوتۇ-
ۋەردى. ئۇنىڭدىن ئەپچىل، ھەرىكەتچان، ئىش-
چان ياشلار پايدىلىنىپ قالغان بىلەن كوپلىرى-
مىز پەقەت دەرسلىكلەرنى ئوقۇپلا ھاياتنىڭ قا-
نداق ئوتكەنلىكىنى سەزمىگەنلىكىمىزنى كېيى-
نىرەك ھىس قىلدۇق. مۇرات بولسا ھېمىشەم نە-
گىدۇر ئالدىرىغاندەك، قانداقتۇ بىر ئىشنى بۈگۈن
تۈگىتىۋالمسام بولمايدۇ، دېگەندەك ياشاتتى.
تاشكەنتتىكى قەرەللىك گېزىتلارغا ئۇيغۇر ئەدەبىيا-
تى توغرىلىق ماقالىلارنى يېزىپ تۇراتتى.
1957 — يىلىنىڭ كۈزىدە ئۇ ماڭا «نەشرىيات
بىلەن شەرقىي تۈركىستاندىكى ئۇيغۇر شائىرلىرىنىڭ شېئىر-
لار توپلىمىنى ئوزبەك تىلىدا چىقىرىشقا كېلىش-
تىم، توپلاشقا ياردەملەشەڭ» دېدى. ئۇ يىل-
لىرى ئوزبەكىستان پايتەختىگە شىنجاڭ — ئۇي-
غۇر ئاپتونوم رايونىدا نەشىر قىلىنغان ھەممە گېز-
ىت ۋە ژۇرناللار كېلىپ تۇراتتى. بىز ئۇيغۇر شا-
ئىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى تاللاپ كوچىرىشكە باشلى-
دۇق. ئاز ئوتمەي تەرجىمىسىمۇ پۈتتى. بۇنىڭدا
مۇرات ھەمرايېۋنىڭ تىنىمسىزلىغى، باشلىغان ئى-
شنى ئاخىرىغا يەتكۈزۈشتىكى قەيسەرلىكى
چوڭ رول ئوينىدى. تەرجىمىلەر پۈتۈپ، شېئىرلار
نەشرىياتقا يوللىنىپ، بىر ئاز ۋاقىت ئوتكەندىن
كېيىن شەرقىي تۈركىستان دىيارىدا باشلانغان
«يەرلىك مىللەتچىلىككە قارشى كامپانىيەنىڭ»
كاساپىتى بۇ كىتاپنىڭ چىقىشىغىمۇ دەخىل قىل-
شقا باشلىدى. ئۇ چاغدا دوست، مەخسەتداش
ئىككى چوڭ ئىمپېرىيە بىر — بىرىنىڭ خەلىققە
قارشى ژۈرگۈزىۋاتقان سىياسەتلىرىنى سوزسىز
قوللاپ — قۇۋەتلەتتى ۋە مەدەت بېرەتتى. شەر-
قىي تۈركىستان شېئىرلىرىنىڭ تاشكەنتتە چىق-
شىنى توختىتىپ قويۇشمۇ ئەينە شۇنىڭ بىر
ئىپادىسىدۇر. ئەينە شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە
مۇرات ھەمرايېۋ رەنجىگەن قىياپەتتە كىرىپ
كەلدى. قولىدا «پراۋدا» گېزىتىنىڭ يېڭى سانى
تۇراتتى. «مانا بۇ يەرلەرنى ئوقۇپ باققىنا»
دەپ ماڭا ئۇزاتتى. كوزۈم گېزىتنىڭ ئاخىرقى
سەھىپىدىكى «شىنجاڭ — ئۇيغۇر ئاپتونوم
رايونىدا يەرلىك مىللەتچىلىككە زەربە بېرىلدى»
دېگەن خەۋەرگە چۈشتى. ئۇنىڭدا خىتاي كوممۇ-
نىستىك پارتىيەسى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم
رايونلۇق كومىتېتىنىڭ پلېنۇمىدا ئىمىنوۋ، سەي-
پۇللايېۋ، ئىسخاقوۋلارنىڭ يەرلىك مىللەتچىلىك
ئەيىۋى ئاشكارىلىنىپ، ئۇلارنىڭ قاتتىق تەنقىت
قىلىنغانلىغى ھەققىدە يېزىلغان ئىكەن. مەن بۇ
خەۋەرنى ئوقۇپ كوڭلۈمدە غەمكىنلىك ھېس
قىلغان بولۇشۇم كېرەك، مۇرات ماڭا قاراپ: «ھە-
مىسى ئوتۇپ كېتىدۇ. بىز قانداق قىلىپ شەر-
قىي تۈركىستان شائىرلىرى شېئىرلىرىنى كىتاپ
قىلىپ چىقىرىۋېلىشنىڭ يولىنى ئىزدەيلى. بۇ-
نىڭ ئۇ ياقتىكى قېرىنداشلىرىمىزغا روھى مە-
دەت بولۇشى مۇمكىن» دېدىدە، يەنە ئوزىگە
خاس ھەرىكەتچانلىق بىلەن بولۇمدىن چىقىپ
كەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن خېلىغىچە ئىككىمىز ئۇچرى-
شالمىدۇق. ھەممىمىز دەرسلەر بىلەن بەنت ئې-
دۇق. شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە تويۇقسىز مۇ-
رات پەيدا بولدى ۋە مۇنداق دېدى: «ھەل بول-
دى، كىتاپ چىقىدۇ، بىراق «شەرقىي تۈركىستان
شائىرلىرى ئەمەس» «شىنجاڭ شائىرلىرى» دەپ
ئاتىلىدىغان بولدى. ئۇنداق دېمەسلىككە ئامال
قىلالمىدۇق. نەشرىياتتىكىلەرمۇ ئوز چۈشىنىشىنى
قورۇيدۇ دە. مەيلى، بۇ قېتىم كىتاپ «شىنجاڭ
شائىرلىرى شېئىرلىرى» نامى بىلەن چىقىپ تۇر-
سۇن. كېيىن بۇنىڭغا يول قويمايدىغان چاغلارمۇ
كېلەر».

شاھادەتنامىسىنى ئالغان مۇرات بۇ ژۇقۇرى نا-
مى پەللە دەپ ئەمەس، بەلكى يۈكسەكلىككە قو-
يۇلغان قەدەملەرنىڭ بىرى دەپ ھېساپلىدى.
يەنى «دوكتۇر بولدۇم، ئارمىنىمغا يەتتىم، شان —
شوھرەت قازاندىم» دەپ ژۇقۇرىدىن تۆۋەنگە تەكەب-
بۇرانە نەزەر تاشلىمىدى. ئۇنىڭ ئەكسىچە دوكتۇر-
لۇقنى ئىلىم پەزاسىغا يول ئېلىشنىڭ كەڭ مەيدانى
دەپ چۈشەندى. شۇڭلاشقا ئۇنىڭ بىر قاتار مونوگ-
رافىيە، نەزەرىي — ئىلمىي ۋە ئاممىباپ ئەسەرلىرى
كەينى — كەينىدىن بېسىلىپ چىقىشقا باشلىدى.

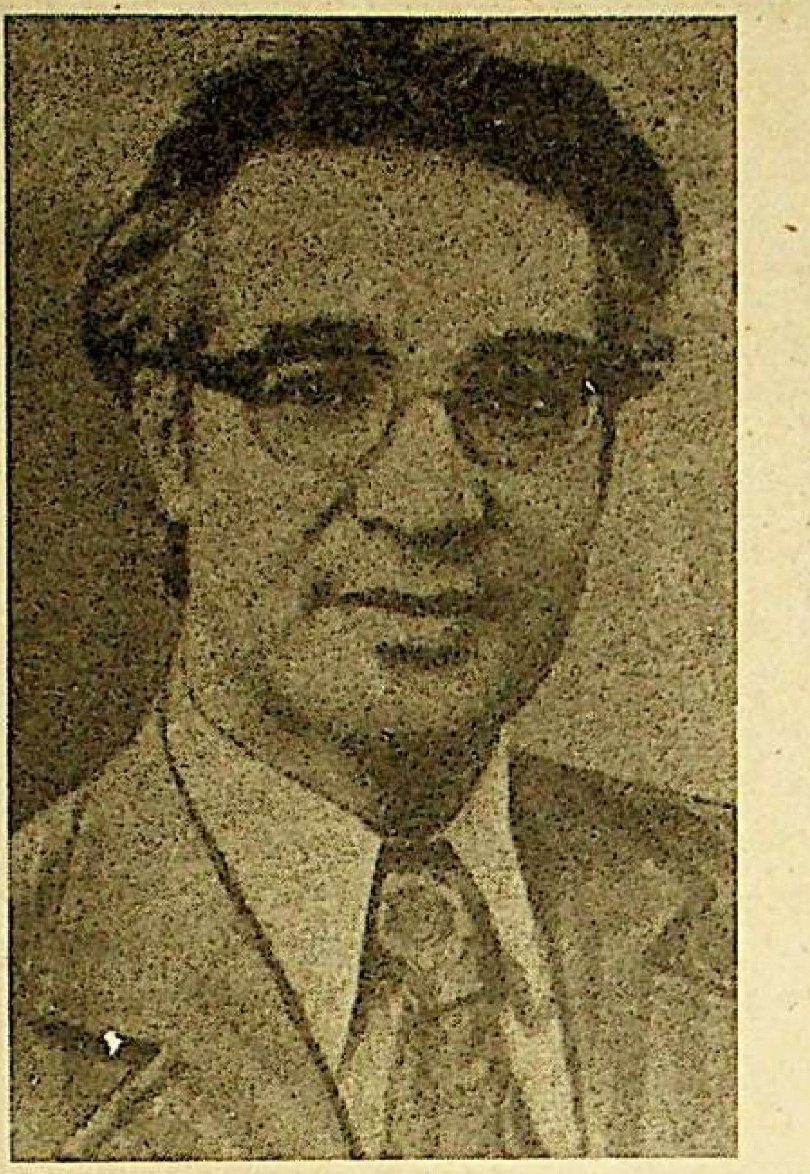

مۇراتنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنى باشقا خەلىق-
لەرگە تونۇشتۇرۇش جەھەتتىكى پائالىيىتىنىڭ
دەسلەپكى قەدەملىرىنىڭ بىرى بولغان مەزكۇر
توپلامنىڭ شەرقىي تۈركىستاندىكى قەلەمداش-
لارغا قانچىلىك روھىي مەدەت بولغانلىغىنى كې-
يىنىرەك ۋەتەنگە قايتىپ بارغىنىمدا ئېنىق بىل-
دىم. مۇراتنىڭ نامى ئەينە شۇ چاغلاردىلا ئەدە-
بىيات ئەھلى ئارىسىدا تونۇلۇشقا باشلىغان. كې-
يىن بۇنام بارغانسېرى كەڭ دائىرىگە چىقىپ،
سابىق س س س ر دىكى ئەدىپلەر ئىچىدىلا ئە-
مەس، بەلكى شۇنداقلا پۈتكۈل دۇنيادا تىلغا ئې-
لىنىشقا باشلىدى.

مۇراتتا بىر قاتار پەزىلەتلەر مۇجەسسەم ئې-
دى. بىرىنچىدىن، ئۇ ئەقلى جەھەتتىن يېتۈك،
ژىراقنى كورەلەيدىغان، روشەن خاتىرە كۈچىگە
ئېگە ئىنسان ئىدى. ھەر قانداق ئىشنى باشلاش-
تىن ئاۋال ئۇنىڭ ئاقىۋىتىنى، خەلىققە نېمىلەر ئې-
لىپ كېلىشىنى پەرەز قىلالاش ۋە شۇنىڭغا ماس-
لىشىپ ھەرىكەت قىلىش مۇراتنىڭ كوپلىگەن
پائالىيىتىنىڭ مەخسەتچانلىق پائالىيەتلەر ئېكەن-
لىكىدىن دالالەت بېرەتتى. ئۇنىۋېرسىتېتنى ئەلا
باھالار بىلەن تۈگىتىپ، قازاقىستان پەنلەر ئاكادې-
مىيەسىگە ئىشقا كىرگەندىن كېيىن ياش ئالىم
ئەجايىپ بىر تەشنالىق ۋە ئىجتىھات بىلەن بى-
لىم چوققىلىرىغا ياماشتى. 25 يېشىدا پەن — كان-
دىداتى، 28 يېشىدا پەن دوكتورى بولۇش ھەم-
مىگىلا نېسىپ بولىۋەرمەيدۇ. ئىجتىمائىي پەن-
لەر بويىچە س س س ر دىكى ئەڭ ياش دوكتور
مۇرات ھەمرايېۋنىڭ شان — شوھرىتى گەرچە
ئۇنىڭ ئىختىدارى ۋە ئەمگىكى ھېساۋىغا كەلگەن
بولسىمۇ، كوزلىرىنى ھەسەت پەردىسى توسۇپ
قالىدىغان كىشىلەر ھەتتا بەزى بىر دوستلارمۇ
ئۇنىڭغا سەممىي ھەسداشلىق قىلىپ، بۇ تالانت-
قا ھورمەت بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلالمىدى.

بىراق ھايات بەزىدە كۈلدۈرۈپ، بەزىدە ژى-
غلىتىپ، ئوز يولىنى داۋام قىلىۋېرىدىكەن قاتە-
ھۇ — قات توسالغۇلۇقلارنى يېڭىپ، دوكتورلۇق

م. ھەمرايېۋ «تۈرك شېئىرىيىتى تۈزۈلۈشىنىڭ
ئاساسلىرى» دەپ ئاتىلىدىغان ژىرىك ئەمگىكىنى
روياپقا چىقىرىشقا تاشكەنتتە ئوقۇپ ژۈرگەن چاغلى-
رىدىلا كىرىشكەن. بىر ئاتىنىڭ باللىرى بولۇپ ھې-
ساپلانغان ئۇيغۇر، ئوزبەك، ئەزەربەيجان، قازاق، تا-
تار، قىرغىز، قاراقالپاق، تۈركمەن شېئىرىيىتىنى تەقا-
سلاش، تەھلىل قىلىش ئاساسىدا يارىتىلغان مەزكۇر
ئەسەر پۈتكۈل تۈرك دۇنياسى ئۈچۈن بىباھا كەش-
پىيات بولۇپ ھېساپلاندى. راستىنى ئېيتقاندا، تا-
شۇ كەمگىچە مۇنداق كەڭ مىقياستىكى سېلىشتۇر-
مىلار ئاساسىدا بىر پۈتۈنلۈك ئىسپاتلانغان ئەمگەك
يوق ئىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن بولسا كېرەك، «تۈرك
شېئىرىيىتى تۈزۈلۈشىنىڭ ئاساسلىرى» سابىق
س س س ر تەۋەسىدە ۋە پۈتكۈل دۇنيا تۈركىشۇ-
ناسلىرى ۋە ئەدىپلىرى ئارىسىدا ئىجابىي مەنادا
غۇل - غۇلا قوزغىدى. ئەپسۇسكى، ئوز خەلقىمىز-
نىڭ ئىچىدە مۇناسىپ ئىنكاسىغا ئېگە بولالمىدى.

مۇرات ھەمرايېۋتىكى پەزىلەتلەرنىڭ يەنە بىرى
ھازىر — جاۋاپلىق، بۈگۈنكى ئىشنى ئەتىگە قويماس-
لىق، تومۇرنى قىزىغىدا سوقۇش. بەزىدە قەلەمداش-
لار ئارا سوھبەتلەردە «مۇرات ھەمرايېۋ قىسقا ئومرى-
دە قانداق قىلىپ شۇنچە كوپ ئىشلارنى قىلىشقا
ئۈلگەردى؟» دېگەن مەسىلە ئۈستىدە كەپ — سوز
بولۇپ قالىدۇ. بۇنىڭ باشقىچە ئىلاھى سەۋەپلىرى
يوق. بۇ پەقەت مۇراتتىكى ژۇقۇرىدا تەكىتلىگەن
پەزىلەتلەر مەھسۇلاتى. ئەگەر ئۇنىڭغا مۇراتنىڭ ئەم-
گەكچانلىق خۇسۇسىيىتىنى قوشساق، ئۇ بۈگۈنكى
ئەۋلات ئالدىدا تېخىمۇ تەل — توكۈز ۋە يارقىن نا-
مايەن بولىدۇ. ھەر بىر ئىجاتكار ئۈچۈن، ئالىم ئۇ-
چۈن ئىنتايىن زورۇر بولغان بۇ پەزىلەتلەر مۇرات-
نىڭ ئادەتتىكى ئىنسان ئەقلىگە سىغمايدىغان چاپ-
سانلىق ۋە شىددەت بىلەن شان - شوھرەت قۇ-
چۇشىغا سەۋەپچى بولدى دېسەم خاتالاشمايمەن.
يىلىنىڭ ھەر قانداق پەسلىدە، ھەر قانداق كۈنى ھە-
مرايېۋلار ئائىلىسىگە قەدەم تەشرىپ قىلماڭ، مۇرات-
نىڭ ئىش ئۈستىدە ئېكەنلىكىنى كورەتتىڭىز. ئۇن
يىللاپ ئادەتتىكى ئەمگەك دەم ئېلىشىغا چىقماي
ئىشلىگەن ئالىمنىڭ توم — توم ئەسەرلەر يېزىشى-
دىن كۈمانلىنىشىنىڭ ئوزى ھالاللىق ئەمەس. ئۇ
گويا ئوز ھاياتىنىڭ قىسقىلىقىنى چۈشەنگەندەك
بىر دەقىقىنىمۇ بىكار ئوتكۈزمەتتى. ئۇ كوچىدا ژۈر-
گەندىمۇ ئىشلەتتى. مۇنداق دېگىنىم ئەقلى ھېمى-
شەم ئەتىكى خىزمەتنىڭ، ئۇنىڭدىن كېيىنكى پا-
ئالىيەتلەرنىڭ رېجەسى بىلەن تولۇق ئىدى. مەن
بۇ يەردە بىر مىسال كەلتۈرۈپ ئوتمەكچىمەن.

1983 - يىلى يانۋاردا تاشكەنتتىن مۇراتنىڭ يە-
نە ئاغرىقخانىدا يېتىپ قالغانلىغى ھەققىدە خەۋەر
كېلىپ قالدى. مەن ئاغىنەمنى يوقلاش ئۈچۈن
دەرھال ئۇ ياققا ئاتلاندىم. دوختۇرخانىغا بارسام، كو-
رىدوردا ئۇنىڭ ئانىسى بەشەرەت ھەدە ئولتارغان
ئېكەن. مېنى كورۇپلا ھەم خۇرسەنچىلىك — ھەم مە-
يۈسلىك بىلەن سالىمىمنى ئىلىك ئالدى. كېيىن
يالۋۇرغاندەك كوزلىرىمگە تىكىلىپ: «دولقۇن با-
لام، ئاغىنىڭىزگە نېسىھەت قىلىپ قويۇڭ، ئاغرىق-
خانىدا يېتىپمۇ ئارام ئالمايۋاتىدۇ. كەچكىچە ئىش
توغرىلىق پاراڭ قىلىدۇ. مانا ھازىرمۇ يېنىدا ئىنس-
تىتۇتنىڭ مۇئاۋىن دىرېكتورى ئولتىرىدۇ. ئۇلار يە-
نە ئەشۇ ئىنستىتۇت توغرىلىق سوزلىشىۋاتىدۇ. ئو-
زىنى ئېمىشكە ئايىمايدىغاندۇ بۇ بالا!» دېدى.

مۇراتنىڭ قېشىغا كىرسەم، ھەقىقەتەن ئانىسى
ئېيتقاندەك، ئوزبەكىستان پېداگوگىكا پەنلىرى ئىل-
مىي تەتقىقات ئىنستىتۇتى دىرېكتورىنىڭ ئورۇنبا-
سارى بىلەن جىددىي سوزلىشىپ ئولتارغان ئې-
كەن. بىزنىڭ كىرىشىمىز بىلەن ئۇ كىشى چىقىپ
كەتتى. مەن ئانىسىنىڭ بايا ئېيتقان گەپلىرىنى تە-
كرارلىدىم. «سەنمۇ بىزنى ئىشلىمەسلىكتە، ۋاقىتتىن
ياخشى پايدىلانماسلىقتا ئەيىپلەيسەن، بىراق سەن
ئوزەڭنىڭ سالامەتلىكىنى ئويلىماي ئۇنداق قىل-
ساڭ بولمايدۇ. دەم ئېلىشنىمۇ بىلىش كېرەكتە» —
دېدىم. مۇرات ئادەتتىكىدەك ھېلىگەرلىك بىلەن
كۈلۈپ قويدىدە، «بولدى، بولدى، دوختۇرخانى-
دىن چىققاندىن كېيىن بىر ئاز ئىشلىرىم بار، شۇنى
تۈگىتىۋېلىپ، نەچچە يىللىق ئوتپۇسكامنى بىراقلا
ئالىمەندە، ئالمۇتىغا بارىمەن. تاماشىنى شۇ ۋاقىتتا
قىلىمىز» دەپ بىزنى ئىشەندۈردى.

تاشكەنتتىن قايتىپ كېلىپ، ئاز ئوتمەيلا دوستۇ-
مىنىڭ ۋاپات بولغانلىغى ھەققىدە شۇم خەۋەر كەل-
دى. بىز غوجەخمەت ئاكا سەدۋاقاسوۋ، رابىك
ئىسمايىلوۋ ۋە قازاق ئالىمى تۇرسۇنبېك كەكىشوۋ
بىلەن تاشكەنتكە يېتىپ كەلگىنىمىزدە ئالىمنى دە-
پىن قىلىپ بولغان ئېكەن. مانا شۇ قايغۇلۇق كۈن-
لەرگە ھەش - پەش دېگىچە ئون ئۈچ يىل بولۇپ
قاپتۇ.

ئوتكەن ئون ئۈچ يىل ھەقىقەتەن خەلقىمىزنىڭ
ئېچىنىش، ئەپسۇس ئىلكىدە «مۇرات بولسا ئې-
دى...» دەپ بىكار ئېيتمىغانلىغىنى تالاي قېتىم
كورسەتتى. ئەدەبىياتىمىز، پەنىمىز بۇ تالانتلىق ئا-
لىمنىڭ ۋاپات بولۇشى بىلەن ناھايىتى چوڭ يو-
قىتىشقا ئۇچرىغانلىغىنى سېزىۋاتىمىز.

مۇرات ھەمرايېۋتا ئالىمغا خاس ئەمگەكچانلىق،
قەيسەرلىك، جامائەت ئەربابىغا خاس سىياسىي
سەزگۈرلۈك، ئامما بىلەن چىقىشىش ۋە ئاتىقلىق
خۇسۇسىيەتلىرى بولىدىغان. ئۇ ھېمىشەم ۋە ھەر
قانداق ئىشتا خەلقىمىز ئۈچۈن زورۇرىيەتلىكنى
ئىزدەتتى ۋە تاپاتتى. مۇرات ئۈچۈن ئەمگەكنىڭ
چوڭ — كىچىكى يوق، دېسەك خاتالاشمايمىز. بە-
زىلەر ئۇنىڭ گېزىتلارغا ئاكتىپ قاتنىشىپ تۇرۇش-
ىنى، يەنى بەزىدە تەقرىزلەر، بەزىدە ئايرىم
سەنئەتكارلار مۇناسىۋىتى بىلەن ماقالىلار يېزىپ تۇرۇشنى
«ئۇششاقلىشىپ» كەتكەنلىك دەپ ھېساپلاتتى.
ئەسلىدە بولسا، ھەر قانداق ھەقىقىي ئالىمنىڭ
ھەر بىر ئەمگىكى پۈتكۈل بىر خەلىققە تەن ئىلىم-
نىڭ ئاجرالماس سەھىپىلىرىدۇر. شۇڭلاشقا بۈ-
گۈن بىز ھەمرايېۋ ئىجادىي مىراسىغا نەزەر تاشلى-
غىنىمىزدا، ئۇنىڭ يېزىپ قالدۇرغانلىرىنىڭ ھەر
بىر تارىخىي دەۋرىدە خەلقىمىز مەنىۋىي ھاياتى-
نىڭ يىلنامىسىدىن مۇناسىپ جاي ئالغانلىقىغا
كوز ژۇمالمايمىز. مۇرات ھەمرايېۋتىكى پەنگە مۇن-
داق جىددىي قاراش، ئۇنىڭ ھەممە ئىشنى ئوز
ۋاقتىدا قىلىش پەزىلىتى بىلەن بىرلەشكەنلىكى ئۇ-
چۈن كوپ چاغلاردا باشقىلار ئەمەلگە ئاشۇرالماي-

دىغان ئىشلار بۇ ئالىم ئۇچۇن ئادەتتىكىدەك بىلە- نەتتى. بۇ يەردە مەن يەنە بىر مسالنى كەلتۈرۈش نى ئورۇنلۇق دەپ ھېسابلايمەن. يەتمىشىنچى ژىللارنىڭ ئوتتۇرىلىرى بولسا كېرەك، مۇرات ئىنـ تايىن خوشال ھالدا بولۇمگە كىرىپ كەلدى. قو لىدا يوغان بىر كىتاپ تۇراتتى. ئۇ ئوزىگە خاس باللارچە شادىيانىلىق بىلەن كىتاپنى ئاچتىدە، «مانا بۇنى كور، ئوقۇپ باق» دېدى. مەن «منو گوناتسونالنايا سوۋېتسكايا لىتېراتۇرا» دەپ ئاتا- لىدىغان بۇ كىتاپنىڭ تورتىنچى تومىنى قولۇمغا ئالدىمدە، ۋاراقلاشقا باشلىدىم. ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىلىقمۇ چوڭ ماتېرىال بېسىلىپتۇ. ھەيران قا- لدىم. چۇنكى ئوز جۇمھۇرىيەتلىرىگە ئېگە ئوزبەك، قازاق، قىرغىز ۋە باشقا خەلقلەر ئەدەبىياتىغا ئون - ئون بەش بەتتىن جاي بېرىلگەن مەزكۇر كىتاپتا ئۇيغۇر ئەدەبىياتىغا ژىگىرمە تورت بەت ئاجرىتـ لىپتۇ. «بۇ قانداق بولغىنى؟» دېگەندەك مۇراتقا باقتىم. ئۇ كوكلۇمدىكى سوئالنى چۈشەنگەندەك، كىتاپقا ئۇيغۇر ئەدەبىياتى توغرىلىق ماتېرىالنىڭ قانداق كىرىپ قالغانلىغىنى سوزلەپ بەردى.«نە شىرىياتقا بارغىنىمدا تۇيۇقسىز سوۋېت ئىتتىپاقـ لىدىكى بارلىق مىللەتلەر ئەدەبىياتى يورۇتۇلغان تورت تومۇق كىتاپنىڭ چىقىۋاتقانلىغىدىن خە- ۋەر تېپىپ قالدىم. سۇرۇشتۇرسەم، ئۇيغۇر ئەدە — بىياتى نەمۇنىلىرى بۇ ياقتا تۇرسۇن، ھەتتا ئوزى توغرىلىق بىر ئېغىز سوز يوق ئېكەن. « بۇ قانداق گەپ، ئۇيغۇرلار ئوتتۇرا ئاسىيادىكى ئەڭ قېدى- مىي ۋە باي مەدەنىيەتكە ئېگە خەلق. ئۇنىڭ ئە- دەبىياتىنى كىرگۈزمەي، مۇنداق كىتاپنى چىقى- رىشىگىلار دۇرۇس بولماپتۇ» دېدىم. نەشرىياتتىكى لەر «ئۇنداق بولسا ساڭا ئوچ كۈن ۋاقىت بېرى- مىز. موسكۋادا چېغىڭدا يېزىپ، بىزگە قالدۇرۇپ كەت» دېيىشتى. شۇنداق قىلىپ «منوگوناتسو- نالنايا سوۋېتسكايا لىتېراتۇرا» قامۇسىدىن ئۇي- غۇر ئەدەبىياتىمۇ ئورۇن ئالدى».

بۇ ۋاقىتە ئاڭلىغۇچىلارغا ئاددىيلا سېزىلىشى مو مكىن. بىراق مۇرات ھەمرايېۋ ئاسانلا ھەل قىلغان مۇنداق ئىشنى ئونلىغان ئالىملارنىمىز، ئەدىبلىرـ مىز بىرلىشىپ ھەل قىلالماس ئېدى دېسەم مۇـ بالىغە بولماس.

مۇرات ئوز ئەسەرلىرىنى چىقىرىش بىلەنلا مەھـ لىيا بولۇپ قالغان ئالىم ئەمەس. ئۇ ئۇيغۇر خەل- قى ئەدەبىياتىنىڭ نەمايەندىلىرىنى باشقا مىللەتـ لەرگە تونۇشتۇرۇشنى مۇھىم ۋەزىپەم دەپ ھىس قىلاتتى. يالقۇنلۇق شائىر لۇتپۇللا مۇتەللىپنىڭ ئە سەرلىرىنى توپلاپ، ئۇيغۇر، رۇس، ئوزبەك تىللـ ىرىدا نەشر قىلىش، بىلال نازىم لىرىكىسىنى رۇس تىلىغا تەرجىمە قىلىش، رۇس ۋە ئوزبەك تىللىرىدا چىقىرىش ھەممىلا ئادەمنىڭ قولىدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس. گەرچە مۇنداق خالىسانە پائالىيەتـ لەر ئالمنىڭ كوپلىگەن ۋاقتىنى ئالسىمۇ، ئۇ ھېچ قاچان يېرىم يولدا توختاپ قالمىپ، ئوزىنىڭ شە خسىي ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللىنىشىنى ئەۋزەل كورمىگەن.

م. ھەمرايېۋ بىلال نازىمدىن كېيىن بىر قاتار ئۇي- غۇر كلاسسىك شائىرلىرىنىڭ كىتاپلىرىنى ئوزبەك، رۇس تىللىرىدا چىقىرىشنى ئارمان قىلغان ۋە بۇ جەھەتتىن ئەھلىي ئىشلارنىمۇ قىلىپ قويغان.مۇ رات ئارىمىزدىن كېتىپ كوپ ژىللار ئوتۇپ كەتـ كەن بولسىمۇ، بىرەر ئالىمىمىز ياكى شائىرىمىز ئۇ باشلىغان ئىشنى داۋاملاشتۇرالمىغنى يوق. بۇنىڭـ دىن كېيىنمۇ داۋاملاشتۇرىدىغان ئادەمنىڭ چىقـ ىشى ناتايىن. ئىستېداتلىق ئىنسانلارنىڭ ۋاپاتـى تۇيەيلى پۇتكۇل بىر خەلق مەنىۋي ھاياتىدا مە-

لۇم كاۋاكلىقنىڭ پەيدا بولۇشى ھەمرايېۋ مسالـ ىدىن ئېنىق بايقىلىدۇ.

ژۇقۇرىدا تەكىتلىگىنىمدەك، مۇرات بىلەن ئىك كىمىزنىڭ ئوتتۇرىمىزدىكى دوستلۇقنىڭ ۋاستـ سى شەھرىيەت بولغان. ئۇرۇس شەھرىيىتىنى ئىد تايىن مۇكەممەل بىلەتتى. كېيىنىرەك ئۇيغۇر، ئوز بەك، قازاق ۋە باشقا قېرىنداش خەلقلەر ئەدەبىيا تى بىلەن تونۇشۇپ، شۇغۇللانغاندىن كېيىن ئوز شەھرىيىتىمىزغا مۇھەببەت ۋە ئىشتىياقى تېخىمـۇ چوڭقۇرلاشتى. مېنىڭ شەھرىيەتتە شارۇزلىقتىن، مەدھىيە ۋازلىقتىن، بايانچىلىقتىن، قۇرۇق دەبدـ ۋازلىقتىن، قىسقىسى رەڭۇازلىقتىن خالىس بولۇـ شۇمدا ئاغىنەم مۇراتنىڭ رولى چوڭ. ئۇ ھەمىشەم دېگىدەك رۇس شائىرى ستېپان شىپاچىيېۋنىڭ شەھرلىرىنى ياتقا ئوقۇپ،ئۇلگە قىلىپ كورسىتەتـ تى.

مەزمۇن بىلەن شەكىل بىرلىگى، ئىخچاملىق،پـ كىر چوڭقۇرلۇغى مۇرات تەرىپىدىن شېرغا قو- يۇلغان ئاساسىي تەلەپلەر. ئۇ ئوزىنىڭ بەدىئىي ئە سەرلىرىدىمۇ ئەينە شۇنىڭغا ئىنتىلەتتى.مەن ئۇ — نىڭغا: « ئەسلىدە سەن شائىر بولىدىغان ئادەم ئې- دىڭ، ئىلمغا ئوزەڭنى بېكارلا قۇرۇدان قىلدىڭ» دېگىنىمدە، مۇرات: «گېپىڭغۇ تاغرا، بىراق، بىز— نىڭ خەلقىمىزگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، فىلولوگىيە بويىچە ئالىمۇ زورۇر. ئەدەبىياتىمىزنى رۇس خە- لقىگە، رۇس تىلى ئارقىلىق دۇنياغا تونۇشتۇرۇش كېرەك. شۇڭلاشقا ئوزەمنى پەنگە بېغىشلىدىم » دەپ ھېچ بىر پۇشايمانسىز كۇلۇمسىرىگىنى ھا — زىرمۇ كوز ئالدىمدا. شۇنىڭغا قارىماي، ئالىم ئەمـ گەكچانلىغى شائىر ژۇرنىلىدىكى ھىسسىياتلارنى بېسىپ، توختىتىپ قويالمىدى. ئۇ شېر يېزىشنـ ىمۇ ئومرىنىڭ ئاخىرىغىچە داۋاملاشتۇردى. موسـ كۇادا «مولودايا گۋاردىيا» نەشرىياتىدا بېسىلغان «گۇل ئۇيگۇرسكوگو بۇبنا» («ئۇيغۇر دېپىنىڭ ئا ۋازى») ناملىق كىتاپتىكى شېرلار تەرجىمـ ىنىڭ كوپچىلىگى م. ھەمرايېۋ قەلىمىگە مەنسۇپ.

مۇرات ھايات پەيتىدە موسكۋادا، تاشكەنتتە چىقىدىغان قەرەللىك مەتبۇئاتلار ئۇيغۇرلار توغرى لىق ماتېرىاللارنى پات - پات باسىدىغان. ئۇنى ھېچ قانداق ئىككىلەنمەي ياش ئالىمنىڭ كۇچ چـ قىرىشىنىڭ نەتىجىسى دەپلەيمىز. م. ھەمرايېۋتـ كى دوستلارغا كويۇنۇش، خەلقىنىڭ غېمى بىلەن ياشاش خۇسۇسىيەتلىرى ئۇنى ھەمىشەم يېكى - يېكى پائالىيەتلەر بىلەن مەشغۇل بولۇشقا دەۋەت قىلغان. ئالىم تەشەببۇسى بىلەن ئۇيغۇر گېزىتلـ رى سەھىپىلىرىدە قېرىنداش خەلقلەر ئەدەبىياتـ ىنىڭ نەمۇنىلىرى بېسىلىپ، خەلقىمىزگە تەغـدىم قىلىنغان .

ياشلىغىدىلا ئوز خەلقى ئارىسىدا س س س ردا ۋە پۈتكۈل دۇنيادا داڭقى قازانغان بۇ ئەجايىـپ ئىنسانىنىڭ ئەقلى يېتۈكلىگى شۇنچىلىك چوڭقۇر، پىكىر دائىرىسى شۇنچىلىك كەڭ، ھەربىرىكەت كولە مى شۇنچىلىك خىلمۇ - خىل ۋە ئەتراپلىق بولـ غان ئىدىكى، ئۇ ياشىغان ژىللار بىزدىن قانچـە ژىراقلاشقانسىرى ئالىمنىڭ خەلقىمىز ئۇچۇن قىلـ غان ئەمگىنىڭ تەڭداشسىز ئىكەنلىگى شۇنچـە ئېنىق بايقالماقتا.

بىيىل مۇرات ھەمرايېۋ ھايات بولسا 60 ياشقا تولار ئىدى. راستىنى ئېيتقاندا، بۇ تالانت ئىگـ ىسىنىڭ خەلقىمىز ئۇچۇن قىلغان ئەمگىكى ھازىر غىچە ئوز باھاسىنى تاپقىنى يوق. ئالىم تۇغۇلغان ئالمۇتا شەھىرىدە، ئۇ ياخشى كورگەن خەلقى زىج ياشايدىغان مەھەللە، ناھىيەلەردە مۇرات ھەمرا — يېۋ نامىدىكى كوچا ياكى مەكتەپلەر كامىدىن — كام. ھاياتقا، ئىنسانلارغا خوشاللىق تىلەپ، ئوزـ مۇ ھەمىشەم خۇشخوي ژۇرنىدىغان ۋە ياش پېتىچە قەلبىمىزدە قالغان دوستىمىز توغرىلىق بىزنىـڭ يازغانلىرىمىزمۇ چاغلىق بولدى. ئۇنىڭ خاتىرىسـ ىنى مەكگۈلەشتۇرۇش ھەممىمىزنىڭ ئىشى دەپ ئويلايمەن.

دولقۇن ياسىن.

مۇرات ھەمرايېۋ

شېرلار

ۋەتەن

سەن خۇددى ئوكياندەك كەڭ سەن بېپايان،
قىممەتسەن،ئەزىزسەن ئەركىنلىك مىسال.
سەن بارچە خەلقلەر ياشلىغى، بەختى،
جىمكى ئەللەرگە ئوزەڭ ئىستىقبال.

تەغدىردىن رازىمەن، سېنىڭ ئوغلۇڭمەن،
بىراقتا بەندە قايغۇ يەتكۈدەك.
چۇنكى مەن تاپمىدىم لايىغراق سوز،
خەلقىم ئارمانلىرى ئەكسى ئەتكەندەك.

شېرىم

شېر يازار بىرى شوھرەت چۇن،
بىرى ئارام ئىزدەپ ئوزىگە.
مەن قولۇمغا قەلەمنى ئالدىم،
مە ھليا بوپ ئەجدات سوزىگە.

شۇڭا ژۇرەك ساداسى شېرىم،
ساڭا ئەسىر بولۇپ ئاققايمەن.
بولالمىساڭ مەلھەم دەرتمەنگە،
شېرىم سېنى ئوتقا ياققايمەن.

دوستۇمغا

مەن سېنى سويىمەن دوستۇم ئەزەلدىن،
ئارىدىن ئوتسىمۇ جۇدالىق ژىللار.
ئىككىمىز تورەلگەن بىر بېيىت - غەزەلدىن،
ساداقەت ئىشقىدا باغلانغان دىللار.

بىر بولدى ناخشىمىز، بىردۇر يولىمىز،
قىممەتلىك بىز بىللە ئوتكەن دەقىقە.
رەقىپلەر بۇزالماس، پىشىق ھۇلىمىز،
تەڭداشسىز ياشلىقتا قويغان ئېقىدە.
ياشلىققا مىسال بوپ قالارمىز ئەبەت.

ئالتاغ چوققىلىرى

سويىمەن ئالتاغ چوققىلىرىنى،
ھەر بىرى بىر باتۇر داناغا ئوخشار.
زوققىلىنىپ كۇندۇزى قوياش، كەچتە ئاي،
شۇ بۇيۇك چوققىلار يېنىدا توختار.

سويىمەن ئالتاغ چوققىلىرىنى،
ئۇ ئىلىم شوھرىتى — شەنىگە قىياس.
بۇلۇتلار ئوخشايدۇ نەپەسلىرىگە،
ئېتىگى ياپ — يېشىل ياشلىققىلا خاس.

سويىمەن ئالتاغ چوققىلىرىنى،
ناۋاتتەك ئاق مۇزلۇق تاجلىرى بېزەك.
ھە، ئۇلار ئانىنىڭ ئارزۇسى گويا،
گودەككە پەرۋاز بەخش ئەتكۇچى تىلەك.

چوققىلار ئوتكۇنچى ئالەمگە بېقىپ،
تاشلايدۇ يۇكسەكتىن ژىراققا نىگاھ.
ئۇ يەردە ھاۋاساپ، يامغۇرلار پاكىز،
چوققىدا بۇلغانماس كۇن توككەن زىيا.

قىلماس بېقارار

باھاردىنمۇ گوزەلىرەك چېھرىڭ،
شەھلا كوزۇڭ بەئەينى چولپان.

كلاس كەبى سۇزۇك لەۋلىرىڭ،
ناق بەدەندە ئوخلاپ ناتار تاڭ.

بىراق مېنىڭ مەيلىم ئوزگىدە،
گوزەللىگىڭ قىلماس بېقارار.

ژۇرىكىمدە ئوزى بىر گوھەر،
خۇلقى ئېسىل تاللىغىنىم بار.

تاشكەنت

ۋەتىنىمنىڭ تەڭسىز گوھىرى،
مېنىڭ يەتتە پۇشتۇممۇ گۇۋا.
چىرايلىقسەن تاشكەنت،
گۇزەل قىز
ئوزىدىكى زىناقتەك گويا.

كىمكى سېنى بىر قېتىم كورسە،
مەڭگۇ كويۇپ قالار بېگۇمان.
ھەشەمەتلىك قوينىڭدا ژۇرسە،
كېلەچەككە بولغۇسى مېھمان.

ۋىسال

بەدەن تىترەر، ياغماقتا ئاق قار،
كوچىلاردا، باغدا شۇۋۇرغان.
لېكىن موشۇ كېچىمۇ، دىلدار،
يول ئالسەن جەزمەن سەن تامان.

مەن بارىمەن مەيلى قار ياغسۇن،
مەيلى نەشتەر سانچىسۇن شامال.
سوغلاردىمۇ ئاتەش ياقىدەك،
ھارارەتكە ئېگىدۇر ۋىسال.

قازاقستان

بېپايان، قۇچىغىڭ كەڭ، قازاقستان،
تاغلىرىڭ بۇلۇت بىلەن قۇچاقلاشقان.
تەڭلىكتە تەڭ كېلەلمەس دېگىزلارمۇ،
قىياستۇر ساڭا پەقەت تېچ ئوكيان.

قوينۇڭدا بايلىقلىرىڭ تولۇپ — تاشقان،
دالالىرىڭ ئالتۇن دانغا، ناشلىققا كان.
ئوغلانلار پەرۋاز قىلسا بايقۇكۇردىن،
باغرىغا باسىدۇ شات سۇزۇك ئاسمان.

كۇيلەشچۇن كوز يەتمەس كەڭ دىيارىڭنى،
مەھلىيا قىلغان گۇزەل چىرايىڭنى.
كېرەك دەپ بۇ دانىشمەن تەبەتمۇ،
تەغدىم قىلغان ساڭا ئۇلۇق ئاباييڭنى!

يامغۇر ياغماقتا

ئالمۇتىدا ياغماقتا يامغۇر،
تاشكەنتتىچۇ، كويدۇرەر قۇياش.
«خەت يازمەن»دېدىڭ، تەلمۇردۇم،
تەلمۇردۇم خوش خەۋەرگە ئوخشاش.

كۇتمەكتىمەن، سەنچۇ دىلدارىم،
تۇگەرمۇ بۇ جۇدالىق — ھىجران!
خۇددى ۋىسال يۇلتۇزى بولۇپ
قۇچىغىمغا سىغارسەن قاچان!

رۇسچىدىن دولقۇن ياسىن،
تەرجىمىسى.

قەلەمداش ھەققىدە سوز

ئاتا ئۈمۈتىنى ئاقلىغان ئوغۇل

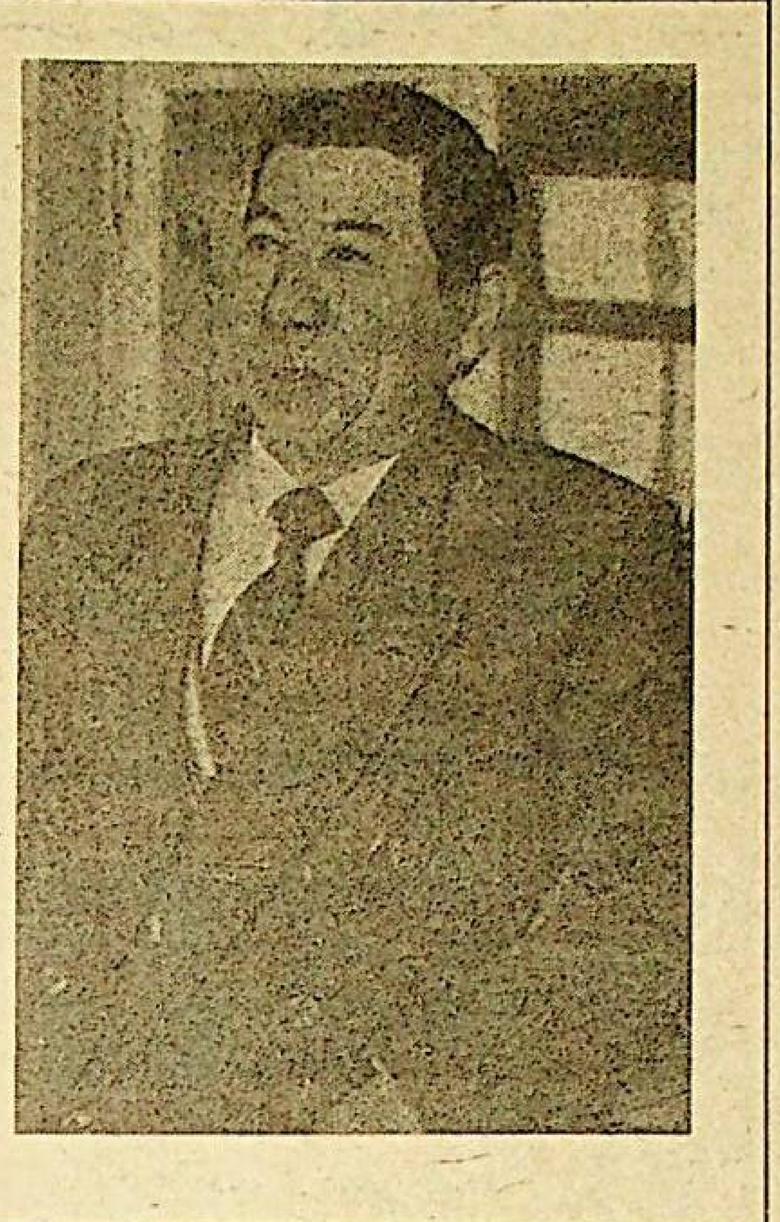

كونىلارنىڭ ئېيتىشىچە: پەرزەنتلەرنىڭ بويىندا مېھرىبان ئاتا بىلەن غەمگۇزار ئانىنىڭ تۆگمەس قەرزى بولىدىكەن. باللار پەرزەنتلىك بورچىنى ئادا قىلىپ، زىممىسىدىكى قەرزىنى ئۆتەش ئۈچۈن خالاسكار بۇزرۇكۋارلىرىنى بويىنىغا ھاپاش قىلىپ، مەككە مۇكەررەمگە يەتتە نوۋەت پىيادە ئاپىرىپ ئەكەلسىمۇ، يەنىلا ئۇلارنىڭ بويىندا ئاتا — ئانىسىنىڭ ھەققى قالارمىش. بۇ ھەق — ھوقۇق ئاتىنىڭ پەرزەنت بېشىدا پەرۋانە بولۇپ، ئۇنىڭ غېمىنى يەپ، ئۇنىڭ كويىدا ئومۇر بويى سىڭدۈرگەن ئەمگەك ئەجرى بىلەن مۇشپىق ئانىنىڭ بەرگەن ئاق سۈتىنىڭ بەدىلى بولسا كېرەك.

يان خوشنام ئاپپاق چاچلىق، 85 ياشلىق نۇرانىي خېلچەم موماممىنىڭ پەرزەنت بورچى توغرىلىق پىكرى سەل باشقىچىرەك. ئۇ مېنىڭ «بىر تاللا ئوغلۇڭىز ئۆردۆلەتتىن رازىمۇسىز؟» دېگەن سوئالىمغا «رازى بولمايچۇ، رازى بولمىسام كويۈرلۈك بولۇپ كېتەر. ئوغلۇم مېنى بويىنىغا ھاپاش قىلىپ، مەككىگە ئاپارمىغان بىلەن بېشىدا كوتۇرۇپ ژۈرۈۋاتىدۇ. نەۋرىلىرىمنىڭ قىزىقىنى كورۇپ، ئۈينىڭ توردە ھېچ نېمىدىن غېمىم يوق ئولتىرىۋاتىمەن. ئىلاھىم زامان تېچ بولۇپ، بالامنىڭ ئايىغىدىن شامال ئوتۇپلا تۇرسا، ئۇنىڭ خۇشغۇي چېھرىسىنى كورۇپلا ژۈرسەم، شۇنىڭغا رازىمەن. ئاتا رازى — خۇدا رازى، دېگەن بىر گەپ بار. مېنىڭ ئوغلۇمدىن ئاتىسىمۇ رازى بولۇپ، بەختىنى تىلەپ دۇئا بەرگەن. دادىسى رەمەتلىك بۇ كۈنلەردە بولسىغۇ، ئوغلىنىڭ ئاتا ئۈمۈتىنى ئاقلاپ ژۈرگىنىنى كورۇپ، بېشى كوككە يېتەر ئېدى. ئامال يوق!..» دەپ كوز ياشلىرىنى ئاق رومالى بىلەن سۈرتتى.

خۇدا قوشقان جۈپىنى ھالالى نادىر ئاكىنى ئەسلەپ خېلچەم موماممىنىڭ كوڭلى بۇزۇلغان ئېدى. نادىر ئاكا خېلچەم ھەدە بىلەن 1930- ژىلى ئاردىكى چەك — چېگارىدىن ئوتۇپ، ئۇيغۇر ئېلىنىڭ قاش دەرياسى بويىدىكى سېپىل دېگەن يېزىغا ئورۇنلىشىدۇ. ئىككى بىلىگىنىڭ كۈچىگە تايىنىپ، كەتمەن چېپىپ ئوتكەن نادىر ئاكىنىڭ ئومۇر بويى ئىككى قېتىم كوزدە ياش كورگىنىگە خېلچەم ئانام گۇۋاھ. 1944- ژىلى ئۇيغۇرلارغا قىيپاش بولسىمۇ كۈن چىقىپ، ئوزىنىڭ جۇمھۇرىيىتى قورۇلغاندا، نادىر ئاكا قىن — قىنىغا سىغماي خۇشال بولۇپ، كوزىدىن تاراملاپ ياش ئاققانلىقىنى ئوزىمۇ سەزمەي قالغان. 1946- ژىلى ئوغۇل تاپقاندا، «خۇداغا ئاھىم يېتىپتۇ» دەپ بېشىدىكى مالىخايىنى ئاسمانغا ئېتىپ، خوشاللىقىدىن كۈندە كويگەن مەگزىنى ئىككى تامچە ياش ژۇيۇپ ساقىغان ئېدى. نادىر ئاكا «ماڭا بەرمىگەن بەختنى، دولەتنى بالامغا بولسىمۇ بەرسۇن» دەپ، ئارزۇلۇق ئوغلىغا ئۆردۆلەت دەپ ئات قويىدۇ.

ئۆردۆلەت دادىسىغا ئەگىشىپ قاش دەرياسى بويىغا پات — پاتلا باراتتى. شۇ ژىللىرى ئەلنى يەنە قەھەتچىلىك باستى، قۇيرىقى ئۇزۇلمىدىغان، ھەر خىل قاملاشمىغان ھەرىكەت، «ئۇگىنىشلەر» نادىر ئاكىنىمۇ جېنىدىن جاق تويغۇزدى. ئاخىرى ئۇ كەنتتىكى قېنى تامغان مالباي يېزىسىغا 1955- ژىلى ئائىلىسىنى ئېلىپ كوچۇپ چىقتى. ئۆردۆلەت يۇرتىغا كېلىپ مەكتەپتە ئوقۇپ ژۈرگىنىدە، ئۇلگىلىك ئوقۇشى بىلەن بىر قاتاردا شېئىر يېزىش بىلەنمۇ قىزغىن شۇغۇللاندى. ئۇنىڭ ئىشقى — مۇھەببەت، دوستلۇق ھەققىدىكى دەسلەپكى شېئىرلىرىنى ئۇستازى ھۈسەيىن ناسىرىي كورۇپ، كەلگۈسىدە ئۇنىڭدىن بىر نەرسە چىقىشىنى دەرھال بايقاپ، كوپىرەك يېزىشقا دەۋەت قىلدى. ژىللار ئوتۇپ، ئۇنىڭ يازغان ماقالە، ئوچېرك، شېئىرلىرى چېلەك ناھىيەلىك «ئەمگەك تۇغى» گېزىتىدا بېسىلىشقا باشلىدى.

1966- ژىلى ئۆردۆلەت نادىر ئوغلى مۇرادىلوۋنىڭ تالانتىنى دەسلەپ بايقىغان پېشقەدەم ژۇرنالىست مۇسرەت ۋېلاخۇنوۋ ئۇنى «ئەمگەك تۇغى» گېزىتىغا ئىشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇ گېزىت رېداكسىيەسىدە دەسلەپ كوررېكتور بولۇپ ئىشلەپ ژۈرۈپ، ئىجادىيەتنىڭ سىر — سىرلىرىنى پۇختا ئىگەللەشكە تىرىشتى. شۇ ژىللىرى ئۇنىڭغا ھەر بىر قەدەمدە ئالىي بىلىم ئېلىش زۆرۈرىيىتى سېزىلدى. ئاتىسىنىڭ قوللىشى بىلەن ئۇ 1967- ژىلى قازاقستان دولەت دارىلفۇنۇنىنىڭ ژۇرنالىستىكا فاكۇلتېتىغا سىرتتىن ئوقۇشقا چۈشتى. ئوغلىنىڭ ئالىي بىلىم دەرگاھىدا ئوقۇۋاتقىنىغا ئىچىدە شۇنچىلا خوش بولغان ئاتا بالىسى دارىلفۇنۇننىڭ دىپلومىنى قولغا ئالغاندا، ئۇنى كورەلمەي قالدى، ئەپسۇس...

ئاتا رازىلىق بېرىپ قىلغان دۇئانىڭ خاسىيىتىمۇ يە ۋۇجۇدىدا جوش ئۇرغان قابىلىيىتى تۈپەيلىمۇ ئۆردۆلەت ئاز ۋاقىت ئىچىدىلا پۈتۈن چېلەك ناھىيەسىگە تونۇش ژۇرنالىستقا ئايلاندى. ئۇ ئوز ئىشىغا پۇختىلىقى، تىرىشچانلىقى تۈپەيلى باش مۇھەررىرىنىڭ مۇئاۋىنى دەرىجىسىگە كوتۇرۇلدى. ئۇ سېيىت مۇھەممەت قاشىي باشلىغان كوچ — كوچنىڭ 100 ژىللىقى ھارپىسىدا چېلەكلىك ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخىغا ئائىت «دوستلۇق يۇرتى» ناملىق كىتاۋىنى نەشر قىلدۇردى.

بۇ تارىخىي كىتاب ئۆردۆلەتنىڭ ئابرويىغا ئابروي قوشتى. شۇندىن كېيىن يۇرتداشلىرى ھەققىدە يازغان ئوچېركلىرى «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى سەھىپىلىرىدە ئېلان قىلىنغان يېپىق كونكۇرس — بايقاشلاردا دايىم مۇئەللىپكە غالىبلىق ئاتىغىنى ئېلىپ كەلدى.

1984 — ژىلى قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن «ئالىتاغ» پروگراممىسىنى ئېچىپ بەرگەندە ئۇ يەرگە ئىشقا ئورۇنلاشتى. دەسلەپكى چاغلاردا تۇرمۇشتا قىيىنلىپ قالغاندا 1- سىنىپتا بىر پارتىدا بىللە ئولتارغان ساۋاقدىشى — بۈگۈندىن چارەك ئەسىر بۇرۇن تەغدىر قوشقان ئومۇرلۈك يولدىشى گۈلبەھرەم تورت بالىسىنى قانىتىغا قىسىپ، ئۆردۆلەتكە مەدەت بېرىپ تۇردى، ئۆردۆلەت مۇرادىلوۋ ئون ئىككى ژىلدىن بۇيان «ئالىتاغدا» ئىشلەپ باش مۇھەررىر لاۋازىمىغا، قازاقستان ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى لاياقىتىگە ئېرىشكەن بولسا، رەپىقىسى گۈلبەھرەم ئالمۇتا 101 — ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىدە ئابرويلۇق مۇئەللىم، ئۇلارنىڭ تۇنجى پەرزەندى زۇلفىيە قازاق دولەت دارىلفۇنۇنىنى تاماملاپ، ئانا ئىزىنى بېسىپ، ئالمۇتىدىكى 49 — رۇس ئوتتۇرا مەكتىۋىدە مۇئەللىملىك قىلىدۇ. سەئىدە بولسا سوداخادىمى، يالغۇز ئوغلى دولقۇنجان ئالمۇتا يېزا ئېگىلىكى ئىنستىتۇتىنى تاماملىغان ئىنژېنېر، كەنجە قىزى ماھىردەم تېبىدىكى بىيوتوكنىڭ كۈچى بىلەن ھەر كۈنى ئونلىغان بىمارلارنىڭ دەردىگە داۋا، رەنجىگە شىپا بولۇپ ژۈرىدۇ.

ھەر كۈنى دېگىدەك ئىشتىن چارچاپ كېلىپ ئالىتاغنىڭ ئۇلاققا خوش ياققىدەك كورسەتمىلىرى بولسا، كورۇپ ھادۇق چىقىرىمىز. بەزى كورسەتمىلەرنى ئەتىسلا ئۇنتۇپ قالساق، بەزىلىرىنى ئومۇر بويى ئۇنتالمايمىز. ئۆردۆلەت كوپ ئۇنچە تېلېۋىدېنىيەنىڭ ئالتۇن فوندىدا ساقلىنىپ قالغىدەك «پەرۋاز»، «يەرگە مۇھەببەت» ۋە «دولان قىشلىقى توغرىلىق ھەققەت» قاتارلىق تېلېوچېركلەر بىلەن كىشىگە زوق بېرىدىغان كونسېرت پروگراممىلىرىنىڭ مۇئەللىپى. بىز ئۇنىڭدىن تېخى كوپ نەرسىلەرنى كۈتۈمىز. تالانتلىق ژۇرنالىست ئۆردۆلەت مۇرادىلوۋقا بىر ژىللىرى ئاتا — ئانىسىنىڭ بىرلا تال ئارزۇلۇق ئوغلى بولغان بولسا، ئەندىلىكتە ئەلنىڭ ئارزۇلۇق ئوغلىغا ئايلىنىشىنى تىلەپ، قەلەمداش ئىنىمىزنى خوش مۇبارەك 50- باھارى بىلەن چىن قەلبىمىزدىن سەممىي تەبرىكلەيمىز.

ئا. قۇتلۇق.

تىلىگىمىز يەردە قالماس دەپ ئويلايمىز

مىللىي مائارىپىمىزنى جانلاندۇرۇش ئىمكانىيىتىنىڭ يارىتىلىشى دەۋرى ئۆزگىرىشكە مۇناسىۋەتلىك كېيىنكى ژىللاردا قولغا كەلتۈرگەن ئۇتۇقلىرىمىزنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. جاي — جايلاردا پەرزەنتلىرىمىزنى ئانا تىلىدا ئوقۇتۇش دائىرىسىنىڭ كەڭىيىشى، يېڭى مەكتەپلەرنىڭ ئېچىلغانلىقى ئەينە شۇنىڭ دەلىلىدۇر. شۇ قاتاردا بۇنىڭدىن بەش ژىل ئىلگىرى ئالمۇتا شەھىرىنىڭ زارە — ۋوستوكا مەھەللىسىدىكى رۇس مەكتىۋى تەركىۋىدىن ئۇيغۇر مەكتىۋى بولۇنۇپ چىقىپ، ئۇنىڭغا خەلقىمىزنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى مۇرات ھەمراييېۋنىڭ نامى بېرىلگەن ئېدى. ئەلۋەتتە، ئۇ ئاسانلىق بىلەن قولغا كەلگىنى يوق. ئۇنىڭ ئۈچۈن مەھەللە جامائەتچىلىكى، يۇرت ئاكتىۋىستلىرى، زىيالىلارغا كوپلىگەن قارشىلىقلار، توسالغۇلۇقلارنى يېڭىشقا توغرا كەلدى.

دەسلەپ 120 ئوقۇغۇچىسى بىلەن ئوز ئىشىنى ئاچقان بولسىمۇ ھازىر 500 دىن ئوشۇق ياش ئوسمۈرلەر ئوقۇۋاتقان بۇ مەكتەپتە ھەر بىر پەنلەر بويىچە مەخسۇس بىلىمگە ئىگە ئۇستازلار ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ. ھاياتىمىزدا يۈز بېرىۋاتقان ئىقتىسادىي قىيىنچىلىقلارغا بەرداشلىق بەرگەن ھالدا ئەشۇ ئۇستازلار ئوقۇغۇچىلارغا ئاڭلىق تەربىيە، سۈپەتلىك بىلىم بېرىش ئۈچۈن بارلىق كۈچ — غەيرىتىنى، قابىلىيىتىنى سەرىپ قىلماقتا، لېكىن مەكتەپ بىناسىنىڭ ناھايىتى كىچىك بولۇشىغا باغلىق دەرسلەر قىستارتىلغان ھالەتتە ئۈچ سمېنىدا ئوقۇتۇلۇۋاتقان بۇ بىلىم جايىدا ئوقۇتۇش ۋە تەربىيە ئىشلىرىنى تەلەپ دەرىجىسىدە ئېلىپ بېرىش ئەمەلىي شارائىتنىڭ يار بەرمەيۋاتقانلىقى پېداگوگلار كوللېكتىۋىنىڭ ئالدىدىكى چوڭ توسالغۇلۇق بولۇپ تۇرىۋاتىدۇ. شۇنىڭغا مۇناسىۋەتلىك مەكتەپ مەمۇرىيىتى بىر نەچچە ژىللاردىن بېرى دەرت — مۇڭىنى ژۇقۇرى مەسئۇلىيەتلىك ئورۇنلارغا ئېيتىپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ھازىرغىچە ئۇنىڭدىن ھېچ بىر نەتىجە چىقماي كەلدى.

يېقىندا جۇمھۇرىيەتلىك دېموكراتىيە ئۆيىنىڭ مەجلىس زالىدا ئوتكۈزۈلگەن كونفېرېنسىيەسىدە قارالغان بىر نەچچە مەسىلىلەر قاتارىدا بۇ مەكتەپكە ئەمەلىي ياردەم قىلىشنىڭ چارە — تەدبىرلىرى بەلگۈلەنگەن ئېدى. شۇ بويىچە ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ رەئىسى رەخمجان قاسىموۋ، ئۇنىڭ ئورۇنباسارى رەخمجان مۇزەپپەروۋلار ئەۋېزوۋ ناھىيەلىك مەمۇرىيىتىنىڭ ھاكىمى شاتوۋ يېۋگېنىي ئىۋانوۋىچنىڭ قوبۇل قىلىشىدا بولۇپ، بۇ ئىشقا ياردەم بېرىش ئىلتىماسىنى بىلدۈردى. ھاكىم بۇ مەسىلىنى ئېنىقلىغىنىدىن كېيىن، ھازىرقى ئېغىر شارائىتتا يېڭى مەكتەپ سېلىپ، بېرىش مۇمكىنچىلىكىنىڭ يوقلىقى، لېكىن ئۇيەردىكى كەچكى مەكتەپنىڭ كونا بىناسىنى ئۇيغۇر مەكتىۋى ئىختىيارىغا ئېلىپ، بېرىدىغانلىقى، شۇنداقلا مەكتەپ ئەتراپىنى بىر ئوتاش — تۇمۇر — بېتون بىلەن قورشاپ بېرىشنى ئوز ئۇستىگە ئالىدىغانلىقىنى ۋە كەچكى مەكتەپنى رېمونت قىلىشتا تۈزۈلىدىغان سمېتا(كېتىدىغان كېرەك — ياراق ۋە چىقىملارنىڭ تىزىمى) ئۈچۈن تولىنىدىغان 250 — 300 مىڭ تەڭگە مىقدارىدىكى پۇلنى ئوزلىرى تولەپ بېرىدىغانلىقىغا ۋەدە بەردى. ھاكىم كەچكى مەكتەپنى رېمونت قىلىشقا كېتىدىغان چىقىمنى مەھەللىدىكى ئاھالىنىڭ ئوز ئۈستىلىرىگە ئېلىشى لازىملىقىنى تەكىتلىدى.

مەسىلىنى ھەل قىلىش يولى قىسمەن ئايدىڭلاشقاندىن كېيىن شەھەرلىك مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن مەھەللە جامائەتچىلىك ئاكتىۋىستلىرىنىڭ ژىغىنى ئوتكۈزۈلۈپ، ئۇنىڭغا قاتناشقان يۇرت موتىۋەرلىرى: ئابلىز خەيرى، تۇرسۇن قاھاروۋ، يۇرت ئىمامى ئابدۇشۇكۇر ھاجى ئابدىروۋ، شەمشىدىن تاجىدىنوۋ، ئاببابس ئالىيېۋ، مەكتەپ مۇدىرى رابىيەم ئەخمەتوۋالار يۇرت — جامائەتكە زور ئىشەنچە بىلدۈرگەن ھالدا ئەگەر كەچكى مەكتەپ بىناسى قانۇنىي تۈردە ئۇيغۇر مەكتىۋىگە بېرىلسە، ئۇنى رېمونتلاپ ئوزلىرىنىڭ ئىختىيارىغا ئېلىشنى بۇ يەردىكى ئاھالىنىڭ ياردىمى بىلەن ئوز زىممىسىگە ئالىدىغانلىقىنى بىلدۈردى. ئەينە شۇمەزمۇندا ناھىيە ھاكىمى نامىغا خەت يوللاندى.

ھازىر ھاكىمنىڭ بىۋاستە كۈچ چىقىرىشى بىلەن بۇ مەسىلە ھەل قىلىنىپ، نوۋەتتە ئوزلىرى تەرىپىدىن كورسىتىلىدىغان ئەمەلىي ياردەم ئىشلىرى قولغا ئېلىنىۋاتىدۇ. بۇنىڭغا يېقىنىشتە شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى ۋە ئۇنىڭ رەئىسى رەخمجان قاسىموۋنىڭ قوشقان ھەسسىسىنى ئالاھىدە تىلغا ئېلىشقا ئەرزىيدۇ.

دېمەك، ئەندىكى گەپ زارە — ۋوستوكا مەھەللىسى ئاھالىسىنىڭ بۇ خەيرىلىك ئىشنىڭ ماھىيىتىنى دورۇس چۈشىنىپ، ئۇنىڭغا ئوزلىرىنىڭ سەممىي ياردەملىرىنى كورسىتىشكە باغلىق بولماقتا. مەكتەپ كوللېكتىۋى ھاياتىمىزنىڭ كېلەچىكى بولغان پەرزەنتلىرىمىزنىڭ تەغدىرىگە كويۈنۈپ، بۇ مۇھىم ئىشتا مەھەللە ئاھالىسىنىڭ ياردىمىنى ئايىمايدىغانلىقى، بىلدۈرۈۋاتقان تىلىگىنىڭ يەردە قالمايدىغانلىقىغا ئىشەش بىلدۈرىدۇ. نەق پۇل تاپشۇرۇشنى خالىغۇچىلار ئۇنىڭغا بەلگۈلەنگەن ھەيئەت ئەزالىرى: ئابلىز خەيرىي، تۇرسۇن قاھاروۋ، ئاببابس ئالىيېۋلارغا تاپشۇرۇشىغا بولىدۇ. سىرت جايلاردىن ئىختىيارى ياردەم قولىنى سۇنۇشنى خالىغۇچى كارخانە، مەھكىمە، جەمئىيەتلىك تەشكىلاتلار ئوز ئاتىغانلىرىنى مونۇ تۆۋەندىكى ئادرېسقا ئەۋەتىشى لازىم.

ئالمۇتا شەھىرى ئىنتېرئىنۋېست بانك ھېسابچوتى 007200802 كود 704 ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى.

س. ئىسكەندەرىي،
مەخسۇس مۇخبىرىمىز.

مەدەنىي مىراسلىرىمىز

كالېندار – ۋاقىت ئۆلچىمى

(داۋامى. بېشى ئوتكەن ساندا)

ھازىر ئىسلام دولەتلىرىدە ئاي كالېندارىنىمۇ بىرلىكتە قوللىنىپ كەلمەكتە. قەمەرىيە (ئاي) كالېندارى بىلەن شەمسىيە (كۈن) كالېندارىنىڭ پەرقى 33،6 يىلدا بىر يىل پەرق قىلىدۇ.

بۇ يىل قەمەرىيە تەقۋىمى بويىچە 1416 – ھىجرىيە؛ شەمسىيە تەقۋىمى بويىچە 1374 – بولىدۇ. ئىسلام دولەتلىرىنىڭ يىل سانىشى «ھىجرىيە» دەپ ئاتىلىدۇ. يەنى پەيغەمبەر مۇھەممەت ئەلەيھىسساللامنىڭ مەككىدىن – مەدىنىگە كوچكەن (ھىجرەت قىلغان) ۋاقتىدىن باشلاپ، يەنى ملادى بويىچە 622 – يىل، 16 – ئىيۇلدىن باشلاپ ھېساپلىنىدۇ.

ئۇيغۇرلار – قاراخانىيلار دولىتىنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى بولغان سۇلتان ساتۇق بۇغراخان ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىش بىلەن ئىسلام دىنىنى دولەت دىنى ۋە ھىجرىيە كالېندارىنى دولەتلىك كالېندار قىلىپ بەلگۈلىگەن ئىكەن. شۇڭلاشقا تارىخىي ۋاقىئەلەر، تارىخىي ھوججەتلەر ھىجرىيە ھېساۋى بىلەن يېزىلغان. مەسىلەن، شاھ ماھمۇت جۇراس ئوزىنىڭ «تارىخىي رەشىدىيە زەيلى» (تارىخىي رەشىدىيەنىڭ داۋامى) دېگەن كىتاۋىنىڭ «ھەزرىتى ئىسمايىل خانىنىڭ خانلىق تەختىگە ئولتارغىنى ۋە ئۇنىڭ پادىشاھلىق تۈزۈمى» دېگەن بابىدا «1080 – يىلى (ھىجرىيە) زۇلقەدە ئېيىنىڭ 11 – كۈنى دۈشەنبىدە ھەزرىتى خانىنى پادىشاھلىققا كوتىرىشتى» دەيدۇ. خۇددى شۇنداقلا ئۇبۇلغازى «شەجەرەئىي تۈركىي» (تارىخىي تۈركىي) كىتاۋىدا «تۇغلۇق تومۇرخان 730 – يىل (ھىجرىيەدە) تۇغۇلدى» دەپ يازىدۇ.

ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمىزدەك، تارىخىي ۋاقىئەلەر ئىسلام دولەتلىرىدە ۋە تۈركىي دولەتلىرىدە ھىجرىي ھېساۋى بويىچە يېزىلغانلىقتىن، ھىجرىيە يىلىنى ملادى يىلىغا، ياكى ملادى يىلىنى ھىجرىي يىلىغا ئايلاندۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

ئالىملار ھىجرىي يىلنى ملادى يىلىغا ياكى ملادى يىلىدىن ھىجرىي يىلىغا ئايلاندۇرۇش جەدۋەللىرىنى تۈزۈپ چىققان. توۋەندىكى ئىككى تەڭلىمە ملادىدىن ھىجرىيگە، ھىجرىيدىن ملادىغىچە ئايلاندۇرۇش ئۈچۈن ئىشلىتىلىدۇ. م – ملادى، ھ – ھىجرىينى كورسىتىدۇ.

$$X–M-622+(M–622):32$$
$$M–X–X:33+622$$

ئىسمايىل خانىنىڭ خانلىق تەختىگە چىققان ۋاقتى ملادى بويىچە

(1080 :33) + 622 = 1669 ـ 1670

ـ 1080 = م (ئەسكەرتىش: بۇ تارىخىي يىلنامە «تارىخىي زەيلى» دىكى سان بويىچە مىسال تەرىقىسىدە كورسىتىلدى).

ئىسلام دىنىدىكى بايراملار – روزا، روزا ھېيت قۇرۋان ھېيت ۋە باشقىلار «قەمەرىيە تەقۋىمى» يەنى ئاي كالېندارى بويىچە ئېلىپ بېرىلغانلىقى ئۈچۈن ھەر يىلى ئوزگىرىپ تۇرىدۇ. ئوتتۇرا ئاسىيا خەلقلىرى ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلىش بىلەن ھىجرىي كالېندارىنىمۇ قوبۇل قىلغانلىقتىن ئۇيغۇرلار ھىجرىي ئايلىرىنىڭ ناملىرىنى ئىشلەتكەن:

1. مۇھەررەم – 30 كۈن – خاسىيەتلىك ئاي، يامان ئىشلاردىن چەكلەنگەن ئاي.
2. سەپەر – 29 كۈن – كارۋانلار سەپەرگە چىققان ئاي.
3. رەبىيەل ئەۋۋەل – 30 كۈن – باھارنىڭ ئالدىنقى ئېيى.
4. رەبىيەل ئاخىر – 29 كۈن – باھارنىڭ ئاخىرقى ئېيى.
5. جۇمادىل ئەۋۋەل – 30 كۈن – سۇ توڭلايدىغان ئاۋالقى ئاي.
6. جۇمادىل ئاخىر – 29 كۈن – سۇ توڭلايدىغان كېيىنكى ئاي.
7. رەجەپ – 30 كۈن – خوۋۇپسىز ئۇرۇش بولمايدىغان ئاي.
8. شەبان – 29 كۈن – قېدىمىي ئەرەپلەرنىڭ ئۇرۇشۇپ، تارقاپ كەتكەن ئاي.
9. رامازان – 30 كۈن – روزى ئېيى. ۋەھى ئارقىلىق پەيغەمبىرىمىزگە قۇرئان چۈشكەن ئاي.
10. شەۋۋەل – 29 كۈن – ئىسسىق قايتىپ، توگە سوغىلىدىغان ئاي.
11. زۇلقەدە – 30 كۈن – چەكلەنگەن ئاي، ئۇرۇشنى يەڭگەن ئاي.
12. زۇلھەججە – 29 كۈن – مەككىگە بېرىپ، ھەج – تاۋاپ قىلىدىغان ئاي.

توۋەندە ملادى 1992 – يىلدىن 2000 – يىلغىچە دىنىي بايراملارنىڭ ئوتۈش جەدۋىلى بېرىلدى:

2. كۈن كالېندارى ئاساسىدىكى بۇرۇجلىق (زودىاك) كالېندارى

بۇ كالېندار يەرنىڭ كۈن ئەتراپىدىكى يىللىق ھەرىكىتىگە ئاساسەن تۈزۈلگەن بولۇپ، بۇنىڭدىن يەنى ئالتە مىڭ يىللار ئىلگىرى مىسىردا قوللىنىشقا باشلىغان.

بۇ كالېندار بويىچە يىل 195 242 ، 365 كۈنگە (سۇتكىغا) ياكى 365 كۈن ۋە 5 سائات 48 مىنۇت 46 سېكۇندقا تەڭ. بۇ «ئاسترونومىيە يىلى» دەپ ئاتىلىدۇ. ئەمەلىيەتتە كۈن كالېندارى بويىچە يىل 365 ۋە 366 كۈن (سۇتكا) قىلىپ ئېلىنىدۇ. بۇ كالېندارلىق ياكى گراۋدانلىق يىل دەپ ئاتىلىدۇ.

ئاسترونومىيەلىك ياكى تروپىك يىلنىڭ بېشى نەۋرۇزدىن – 20 – 21 – مارتتىن، كالېندارلىق ياكى گراۋدانلىق يىلنىڭ (ھازىرقى بىز قوللىنىۋاتقان) بېشى 1 – يانۋاردىن باشلىنىدۇ.

يەرنىڭ ئوز ئوقى ئەتراپىدا ئايلىنىشىدىمۇ، كۈن ئەتراپىدا ئايلىنىشىدىمۇ يەر كۈننى ئەمەس، بەلكى كۈن يەرنى ئايلانغاندەك بىلىنىدۇ. (پويېزد ۋاگونىدا ئولتارغان ئادەمگە ۋاگون دېرىزىسىدىن سىرتقا قارىسا، پويېزد ماڭغاندەك ئەمەس، سىرتتىكى نەرسىلەر: ئويلەر، دەرەقلەر ماڭغاندەك بىلىنگەن ئوخشاش. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يەرنىڭ كۈننى ئايلىنىشى شەرتلىك ئاساستا كۈننىڭ ئايلىنىشى دەپ قوبۇل قىلىنىدۇ.

يەر كۈننى ئايلانغاندا چەمبەرشەكلىدىكى ئىكلىپتىكا دەپ ئاتىلىدىغان ئايلانما ئارقىلىق ئايلىنىپ، ئوز يولىدا بۇرج (ئىلمىي تىلدا زودىاك) دەپ ئاتىلىدىغان. 12 يۇلتۇز تۈركىمىنى بېسىپ ئوتىدۇ. يەرنىڭ بۇ بېسىپ ئوتكەن چەمبىرىنى 360 گرادۇسقا بولۇپ، گرادۇس (دەقىقە) دەپ ئاتىغان. كۈن شۇ 12 بۇرجنىڭ ھەر بىرىنى بېسىپ ئوتكەندە بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت كېتىپ چەمبەرنىڭ 30 گرادۇسىنى بېسىپ ئوتىدۇ. شۇنىڭغا ئاساسەن بۇرجلىق كالېنداردا ئايلار نامى شۇ يۇلتۇزلار تۈركۈمىنىڭ نامى بىلەن ئاتىلىدۇ. بىز توۋەندىكى جەدۋەلدە بۇرج (زودىاكنىڭ) ئايلىرىنىڭ كۈنىنىڭ (يەرنىڭ) ھەر بىر بۇرجدا قانچە ۋاقىت بولىدىغانلىقىنى كورۇمىز. سۈرەتتە:

كۈن ئېكلىپتىكا بويىچە ھەرىكەت قىلغاندا، ئاسمان ئېكۋاتورى ئىككى قېتىم كېسىپ ئوتىدۇ. بىرىنچىسى ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈك (نەۋرۇز) يەنى كۈننىڭ قوزا بورجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرىش ۋاقتى ھازىرقى ھېساپتا 20 – ياكى 21 – مارتقا توغرا كېلىدۇ.

ئىككىنچىسى – كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈك بولۇپ، كۈننىڭ تارازا (مىزان) بۇرجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرىش ۋاقتى. ھازىرقى ھېساپتا 22 – ياكى 23 – سېنتەبىرگە توغرا كېلىدۇ. ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن كېيىن كۈن ئۇزىرىشقا باشلايدۇ. كۈن ئۇزىرىپ، كۇلمىناتسىيەلىك ئوختىغا يېتىدۇ، يەنى تىمساق (سەراتان) بورجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرىدۇ. ئۇ 22 – ئىيۇنغا توغرا كېلىدۇ. بۇ ۋاقىتتا يازلىق چوڭ چىللە (چىللە – قىرىق دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ) باشلىنىدۇ. بۇ يازنىڭ ئەڭ ئىسسىق 40 كۈنى. ئۇ 26 – ئىيۇندىن 5 – ئاۋغۇستقىچە داۋام قىلىدۇ.

ئۇيغۇرلارغا تونۇش بولغان ئوركەر يۇلتۇزى يازلىق تەڭ كۈنلۈكتە، كېچىسى ئاسماننىڭ غەرىپ تەرىپىدە كورۈنگەن بوسا، چىللە ۋاقتىدا ئوركەريۇتۇنلەي كورۇنمەيدۇ، يەنى ئۇيۇقنىڭ توۋەن تەرىپىدە قالىدۇ. كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈكتە ئاسماننىڭ شەرىق تەرىپىدە كورۈنىدۇ. كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈكتىن كېيىن كۈن قىسقىراپ، كېچە ئۇزىرىشقا باشلايدۇ. كېچە ئۇزىرىپ، كۇلمىناتسىيەلىك ئوتتىسىغا يېتىدۇ. كۈن ئوغلاق (جەدى) بورجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرىدۇ. بۇ 22 – دېكابىرغا توغرا كېلىدۇ. قىشلىق «كىچىك چىللە» باشلىنىدۇ، قىشنىڭ ئەڭ سوغ 40 كۈنى 26 – دېكابىردىن 5 – فېۋرالغىچە بولىدۇ.

كۈننىڭ تىمساق بورجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرگەن ۋاقتى (22 – ئىيۇن) كۈندۈزنىڭ ئەڭ ئۇزۇن ۋاقتىدۇر. شۇنىڭدىن باشلاپ كۈن توختاپ، كۈندۈزى قىسقىراشقا، تۈن ئۇزۇرىشقا باشلايدۇ. ئەندى كۈننىڭ ئوغلاق بورجىنىڭ بىرىنچى دەقىقىسىگە كىرگەن ۋاقتى (22 – دېكابىر) كېچىنىڭ ئەڭ ئۇزۇن ۋاقتىدۇر. شۇنىڭدىن باشلاپ كېچە قىسقىراپ، كۈندۈز ئۇزىرىشقا باشلايدۇ. قەرىق كۈنلىك قىشلىق «كىچىك چىللە» دە ئوركەر يۇلتۇزى كېچىسى ئاسماننىڭ تىك ئۈستىدە كورۈنىدۇ.

ژۇقۇرىدىكى جەدۋەلدە كورۈپ ئوتكىنىمىزدەك ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈككىچە بولغان «يازغا» ھېساپ بىرىنچى يېرىم يىل 186 كۈننى تەشكىل قىلسا، كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈكتىن يازلىق تەڭ كۈنلۈككىچە بولغان «قىشقا» ھېساپ ئىككىنچى يېرىم يىل 179 كۈننى تەشكىل قىلىدۇ. بۇنىڭ سەۋەۋى ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن، كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈككە قەدەر كۈن ئوتۇشكە تېگىشلىك بولغان 360 گرادۇس دەقىقىنىڭ 180 گرادۇس دەقىقىسىنى بېسىپ ئوتۇشتە ھەرىكىتى ئاستىراق بولۇپ، 186 كۈندە بېسىپ ئوتىدۇ. قىشلىق يېرىم دەقىقىسى 180 گرادۇسنى چاپسانراق ھەرىكەت بىلەن 179 كۈندە بېسىپ ئوتىدۇ.

ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈك ھازىر قوزا (ھەمەل) بورجىغا توغرا كەلگەن بولسا، بۇنىڭدىن بىر نەچچە مىڭ يىللار بۇرۇن بېلىق (ھوت) بورجىدا بولغان. بۇنىڭ سەۋەۋىنى يۇنان ئالىملىرىدىن گىپارك (مىلادىدىن 160 – 125 – يىللىرى ياشىغان) ئېنىقلاپ چىققان. 12 يۇلتۇز تۈپى – بىلىنەر – بىلىنمەس ھالدا ئايلانما يول بىلەن (چەمبەر شەكلىدە) ئالغا سىلجىپ تۇرىدۇ. شۇ سەۋەپتىن ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكنىڭ (نەۋرۇزنىڭ) بىر بورجىدىن ئىككىنچى بورجىغا يوتكىلىشى ئۈچۈن 2166 يىل كېرەك بولىدۇ. بۇ ۋاقىتنى «ئاسترونومىيەلىك دەۋر» دەپ ئاتىلىدۇ. ھازىر تەڭ كۈنلۈك قوزا بورجىدا بولغان بولسا، يەنى 26 مىڭ يىلدىن كېيىن چوگىلەپ يەنە قوزا بورجىغا كېلىدۇ.

ئوتتۇرا ئاسىيا ئاسترونومىيە ئالىملىرىدىن بىرۇنىي (973 – 1048) ئوزىنىڭ «ئەل ئەسرى – ئەل باقىيە» (ئوتمۇش يادىكارلىقلىرى) كىتاۋىدا تۈركىي تىللىق خەلقلەردىن ئۇيغۇرلار كۈن كالېندارىغا ئاساسلانغان «بورچلىق ئايلارنى» قوللانغانلىقىنى كورسىتىپ ئوتسە، يۇسۇپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسەرىدە:

ياشىق ياندى بولغاي يانا ئورنىغا،
بېلىق قۇيرۇغىدىن قوزى بۇرنىغا.
(كۈن يەنە قايتىپ كەلدى ئورنىغا،)
بېلىق قۇيرۇغىدىن قوزى بۇرنىغا.
ئۇچى يازغى يۇلتۇز – ئۇچى يايقى بىل،
ئۇچى كۈزگە يۇلتۇز – ئۇچى قىشقا بىل.
ئۇچ يۇلتۇز باھارنىڭ، ئۇچى يازغىدۇر،
قىشنىڭكىدۇر ئۇچى، ئۇچى كۈزگىدۇر.

دېگەن مەسنەۋىلىرى ئارقىلىق ئۇيغۇر قاراخانىلار دەۋرىدە ئۇيغۇرلارنىڭ بورچلىق ئايلارنى قوللانغانلىقىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. ژۇقۇرىدا كورۈپ ئوتتۇق، بورچلىق ئايلارنىڭ بېشى يېڭى يىل «نەۋروز» دىن (ھەمەل) قوزا ئېيىنىڭ كىرىشى بىلەن باشلىنىدۇ. يەنى ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن باشلىنىدۇ.

ئاكا – ئۇكا شاۋدۇن، غىلاجىدىن ئايۇپوۋلار.
(داۋامى بار).

ناملىرى.

بۇرجلۇق (زودىاك) كۈن كالېندارىدىكى ئاي

ئۇيغۇرچە	قازاقچە	ئوزبېكچە	مۇچەل	يۇلتۇز	زودىاك	ملادىيە	ملادىيە ھېساۋى بويىچە ۋاقىت كورسىتىش		كۈننىڭ ئوتۇش ۋاقتى: كۈن	سائەت	مىنۇت	سېكۇنت	ھىجرىيە ئايلىرى
نەۋروز	ناۋروز	ھەمەل	چاشقان	قوزا	ОВЕН	مارت	21.20 - مارتتىن	21 - ئاپرېلغىچە	30	22	12	8	زۇلقەدە
ئۇمۇت	كوكوك	سەۋر	كالا	ئۇي (كالا)	Телец	ئاپرېل	21 - ئاپرېلدىن	22 - مايغىچە	31	9	40	8	زۇلھەججە
باھار	مامىر	جەۋزە	يولۋاس	ئىگىزەك	БИЛИЗНИЦ	ماي	22 - مايدىن	21 - ئىيۇنغىچە	31	14	39	2	مۇھەررەم
سەپەر	ماۋسۇم	سەرەتان	توشقان	تىمساق	РОК	ئىيۇن	22 - ئىيۇندىن	22 - ئىيۇلغىچە	31	11	16	8	سەپەر
چىللە	شىلدە	ئەسەد	بېلىق	يولبارس	ЛеВ	ئىيۇل	23 - ئىيۇلدىن	23 - ئاۋغۇستقىچە	31	0	52	0	رابىيەلئاۋال
تومۇز	تامىز	تامىز	ئىلان	باشاق	ДЕВА	ئاۋغۇست	23 - ئاۋغۇستتىن	22 - سېنتەبىرگىچە	30	10	51	8	رابىيەلئاخىر
مىزان	قىركۇيەك	مىزان	ئات	تارازا	ВЕСИ	سېنتەبىر	22 - سېنتەبىردىن	22 - ئوكتەبىرگىچە	29	21	38	8	جۇمادىلئاۋال
ئوغۇز	قازان	ئەقرەپ	قوي	چايان	СКОП	ئوكتەبىر	22 - ئوكتەبىردىن	22 - نويابىرغىچە	29	12	9	6	جۇمادىلئاخىر
ئوغلاق	قاراشا	قەۋس	مايمۇن	ياچاق	СТРЕЛИЦ	نويابىر	22 - نويابىردىن	22 - دېكابىرغىچە	29	8	29	2	رەجەپ
كۆنەك	جەلتوقسان	جەدى	توخو	ئوغلاق	КОЗОРК	دېكابىر	22 - دېكابىردىن	21 - يانۋارغىچە	29	10	24	4	شابان
قەھرىتان	قاڭتار	دەلۋە	ئىشت	سوغا	ВОДОЛИЙ	يانۋار	21 - يانۋاردىن	20 - فېۋرالغىچە	29	11	21	6	رامىزان
ھوت	ئاقپان	ھوت	تولغۇز	بېلىق	РЫБЫ	فېۋرال	20 - فېۋرالدىن	21 - مارتقىچە	30	8	8	4	شەۋۋال

ئېلاۋە: 1996 – يىلى 22 – مارتتىن 1997 – يىلى 22 – مارتقىچە چاشقان يىلى.

ئوز كەسپىنىڭ ماھىرلىرى

گېرمانىيەدىكى ئۇيغۇر تائاملىرى

ھاياتتىن ئوزى تاللاپ ئالغان كەسپىنىڭ قىر- سىرلىرىنى مۇكەممەل ئوزلەشتۇرۇپ، ئەمگەك ئەجرى بىلەن شوھرەت قازىنىپ ژۇرگەن ژىگىتلىرىمىزنىڭ بىرى ـ تۇركىستان سادىقوۋتۇر. غۇلجا شەھىرىنىڭ ئۇچ دەرۋازا مەھەللىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۇنىڭغا تۇركىستان نامىنىڭ قويۇلىشىمۇ بەلگۇلۇك تارىخىي موجۇتلۇققا باغلىق بولغان. ئۇچ ۋىلايەت مىللىي ئازاتلىق ئىنقىلاۋى قولغا كەلتۇگەن غەلبىلەر تۈپەيلى « شەرقىي تۇركىستان جۇمھۇرىيىتى » قۇرۇلغىنىدا، ئۇنىڭ غالىبىيىتى ئۇچۇن مۇناسىپ ھەسسە قوشقان دادىسى ۋىلەم ئاكا شۇخۇش كەيپىياتى ئىلكىدە ژۇرگىنىدە تۇغۇلغان ئوغلىغا تۇركىستان دەپ ئات قويغان ئېدى. ئاتا كوڭلىدە بۇ جۇمھۇرىيىتىمىزنىڭ مەڭگۇلۇك قۇدرەت ـ كامالەتكە ئېگە بولۇشىنى، شۇنداقلا ئوغلىنىڭ خەلىق خىزمىتىگە يارايدىغان ئەزىمەتلەردىن بولۇپ ئوسۇشنى ئارمان قىلغان بولغىدى. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ دەسلەپكىسى ئەركىنلىگىمىزگە تەرەپ ـ تەرەپتىن كوز ئالايتقان رەزىل نىيەتلەر قەستىدىن تۇنجۇقتۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئوغلى ئىدرەكلىك، ئىش بىلەرمەن ژىگىت بولۇپ ئوسۇپ، ئاتىنىڭ ئىشەنچىسىنى ئاخلىغان ئېدى.

كەلگىندىلەرنىڭ زو راۋانلىغى دەستىدىن نەچچە مىڭلىغان ۋەتەنداشلىرى قاتارىدا ئانا يۇرتىدىن ئايرىلىشقا مەجبۇر بولغان ۋىلەم ئاكا 1955 ـ ژىلى ئائىلىسى بىلەن ئالمۇتا شەھىرىگە كوچۇپ چىقىپ ئورۇنلىشىدۇ. ئوغلى تۇركىستان بۇ يەردىكى رۇس مەكتىۋىگە كىرىپ ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى تاماملىشى بىلەنلا شەھەردىكى «ژېتىسۇ» رېستورانىنىڭ مىللىي ۋە شەرىق خەلىقلىرىنىڭ تائاملىرىنى تەيارلايدىغان بولۇمىگە شاگىرت بولۇپ ئىشقا ئورۇنلىشىشى كوڭلىگە ئاشپەزلىك كەسپىنى ئېگەللەپ چىقىشنىڭ دەسلەپكى قەدىمى بولغان ئېدى. ئائىلە تەربىيىسى بىلەن ئىنتىزاملىق، ئەمگەكچانلىق خىسلەتلىرىنى بويىغا سىڭدۇرۇپ ئوسكەن بۇ ئىدرەكلىك ژىگىت ئارىدىن كوپ ۋاقىت ئوتمەيلا كەسپ سىرلىرىنى ئوزلەشتۇرۇپ، كوللېكتىۋنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشەلىدى. ئۇ ساھادا نەزەرىيەۋىي بىلىم ۋە ئەمەلىي قابىلىيىتىنى يېتىلدۇرۇش مەخسىتىدە ئۇ ئىشتىن قول ئۇزمەي ژۇرۇپ مەخسۇس كەسپىي تېخنىكىلىق بىلىم جايىنى تاماملاپ شەھەردىكى چوڭ «ئىسسىك» رېستورانىغا باش ئاشپەز ۋەزىپىسىگە تەيىنلەندى.

ھەر قانداق كەسپىنىڭ ئوزىگە خاس نازۇك سىرلىرىنى مۇكەممەل ئوزلەشتۇرۇش لاياقىتىگە ئېگە كىشىلەرلا شۇ ساھادامۇۋاپپەقىيەت قازىنىپ، ئوز گىلەرگە رازىمەنلىك بەخش ئېتەلەيدۇ. شۇنداقلا تاماق تەيارلاشنى بىلىدىغان ئاشپەزلەرنىڭ ھەممىسىلا كىشىلەر ئېتىۋارىغا ئېگە بولماي، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى مىڭدىن بىرى ھەقىقىي مەنادىكى ئەشۇ كەسپىنىڭ ماھىرلىرى بولۇپ قالىدۇ. كەسپىگە چىن دىلىدىن ئىخلاس باغلىغان تۇركىستان سادىقوۋ ئەينە شۇنداق ماھارەت ئېگىلىرىنىڭ بىرى رېتىدە قابىلىيىتىنى ژىلدىن ـ ژىلغا يېتىلدۇرۇپ، خرىدارلارنىڭ كوڭلىدىن چىققانلىغى ئۇچۇن ئوتكەن ژىللار ئىچىدە «كوكتوبە»، «ئالمۇتا» قاتارلىق شەھەردىكى ئەڭ چوڭ رېستورانلارغا تەكلىپ قىلىنىپ، ئۇلاردىكى مىللىي تائاملارنى تەيارلاش بولۇملىرىنى باشقۇردى. پۇتكۇل ئالمۇتا شەھىرى بويىچە ئالىي دەرىجىلىك 17 ئاشپەزنىڭ بىرى ئاتالدى. جۇمھۇرىيەتلىك ئوزۇق ـ تۇلۇك سانائىتى مىنىسترلىگى تەستىغى بىلەن بېرىلىدىغان بۇ ژۇقۇرى نامغا ئېرىشىش ئۇچۇن پەقەت لەزەتلىك تاماق تەيپارلاشنى بىلىشلا ئەمەس، ئاشپەزدىن تاماقنىڭ يېكى تۇرلىرىنى كەشىپ قىلىش تەلەپ قىلىناتتى. بۇ سىناقلاردىن ئابروي بىلەن ئوتۇشى تۇركىستان سادىقوۋنىڭ شوھرىتىنى يەنىمۇ ئاشۇردى.

كېڭەش ھوكۇمىتى پارچىلانماي تۇرغان مەزگىللەردە پۇتكۇل ئىتتىپاقلىق كونكۇرسلارغا قازاقستاندىن ئىككىنىڭ بىرى بولۇپ قاتنىشىپ، مىللىي تاماقلارنى تەيارلاش ماھارىتىنى نامايىش قىلغان ت. سادىقوۋ ئەينە شۇ بايقاشلارنىڭ غالىبى ئاتالغان. ئۇنىڭ ئارخىۋىدا ساقلىنىۋاتقان موسكۋا، كىيېۋ، مىنسك شەھەرلىرىدە ئوتكەن كونكۇرسلاردا ئالغان دىپلوم، تەغدىر ناملىرى شۇنىڭ دەلىلىدۇر. شۇنداقلا ئۇ بىر نەچچە قېتىم قازاقستان ئوزۇق ـ تۇلۇك سانائىتى مىنىسترلىگى تەرىپىدىن پەخرىي يارلىقلار بىلەن تەغدىرلەنگەن.

كېيىنكى ژىللاردا سىرتقى ئالاقىلارنىڭ كېڭىيىشىگە باغلىق گېرمانىيەنىڭ لىيۇنېبۇرگ شەھىرىدە قازاقستان جۇمھۇرىيىتى ئاشخانىسى ئېچىلىپ، ئۇنىڭغا جۇمھۇرىيەت شەنىنى قوغداش ئىختىدارىغا ئېگە ماھىر ئاشپەزت. سادىقوۋقا چوڭ ئىشەنچ بىلدۇرۇلۇپ، ئۇمەزكۇر ئاشخانىغا دىرېكتور بولۇپ بەلگۇلەندى. ئۇ باشقۇرۇپ كېلىۋاتقان «ئىلېزسون» ناملىق بۇ ئاشخانىدا ئاساسىي جەھەتتىن مىللىي تائاملار تەييارلىنىدۇ.

ـ ھېچ قاچان تەمىنىمۇتېتىپ كورمىگەن نېمىس خەلقىنى ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزنىڭ ئەسىرلەردىن بېرى ئىستىمال قىلىپ كەلگەن تاماقلىرى بىلەن غىزالاندۇرۇش، ـ دەيدۇ ئۇ سوھبىتىمىز ئارا، ـ ئەينە شۇ تائاملار ئارقىلىق خەلقىمىنى غەيرىبىر مىللەتكە تونۇشتۇرۇۋاتقاندەك كوڭلۇمدە ئالاھىدە مەغرۇرلىق ھىس تۇغدۇرىدۇ. ئۇنىڭ قەلب تەۋرىنىشىدىن ئېتىلىۋاتقان بۇ سوزلىرى «ئاتاڭنىڭ ئوغلى بولغىچە ئەلنىڭ ئوغلى بول» دەيدىغان ئاتا ـ بوۋىلارنىڭ نەسىھىيىتىنى يەنە بىر قېتىم مېنىڭ يادىمغا سالدى. ھە، كىم نېمىگە قابىل بولسۇن خەلىق مەنپىيىتىگە ماس، ئۇنىڭ شەنىنى كوتىرىدىغان خىزمەتكە يارىسا شۇ غېنىمەت.

س. ئىسكەندەرىي.

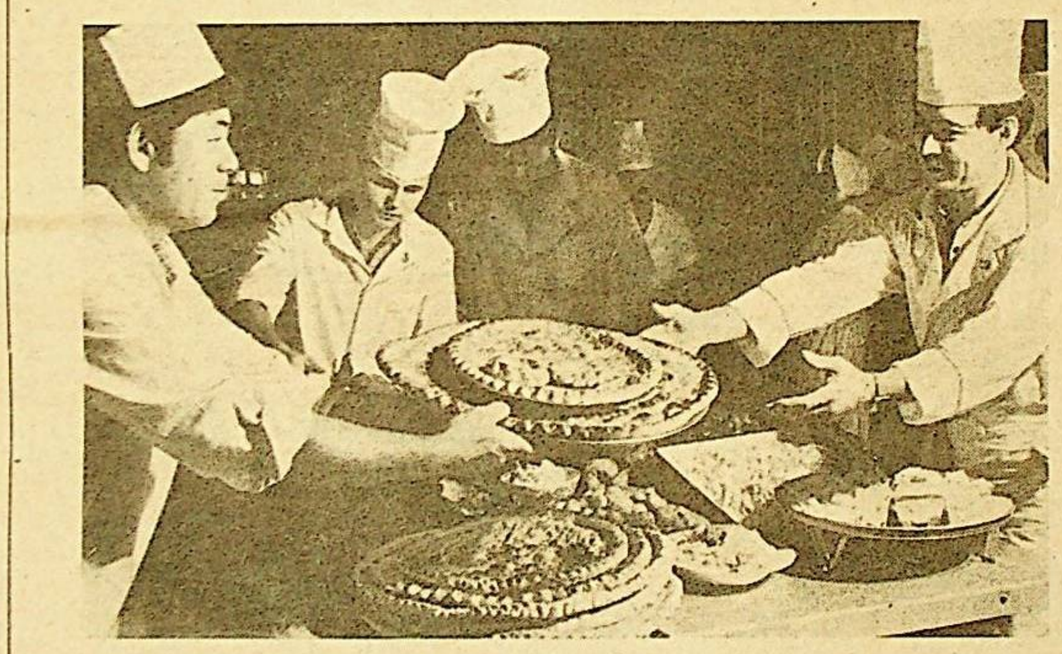

سۇرەتتە تۇركىستان: سادىقوۋ (سولدىن بىرىنچى) شاگىرتلىرىغا كەسپ سىرلىرىنى ئۇگەتمەكتە.

مەخپىر باقىيېۋ

قازاقستان تېاتر سەنئىتى ئېغىر يوقىتىشقا ئۇچرىدى. 7 ـ فېۋرال كۇنى ئۇزۇنغا سوزۇلغان ئاغرىقتىن كېيىن جۇمھۇرىيەت ئۇيغۇر مۇزىكىلىق كومېدىيە تېاترى ئاساسچىلىرىدىن بىرى قازاقستان خەلىق ئارتىستى مەخپىر باقىيېۋ 81 يېشىدا ئالەمدىن ئوتتى.

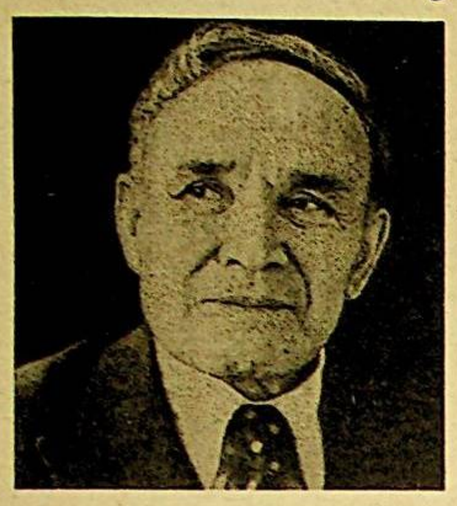

مەخپىر باقىيېۋ 1915 ـ ژىلى 20 ـ ئىيۇن كۇنى ئالمۇتا ۋىلايىتى ئەمگەكچىقازاق ناھىيەسىنىڭ يېڭىشەر يېزىسىدا تۇغۇلغان. ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشى ژىللىرىدا 1940 ـ 1942 ـ ژىللاردا كېڭەش ئارمىيەسى سېپىدە خىزمەت قىلىپ، 1942 ـ ژىلى نوۋوروسىسكىنىڭ يېنىدا ئېغىر جاراھەتلەنگەن. مەخپىر باقىيېۋ 1943 ـ ژىلدىن تارتىپ 1984 ـ ژىلغىچە يەنى دەم ئېلىشقا چىققىچە ئۇيغۇر تېاترىدا ئىشلىدى.

ئۇ بىردىن ـ بىر كەسپىي ئۇيغۇر تېاترى سەھنىسىدە ئەستىن چىقمايدىغان يارقىن ئوبرازلار گاللېرىيەسىنى يارا تتى. م. باقىيېۋ ئىجادىيىتىگە يۇكسەك قىزغىنلىق، جاۋاپكەرلىك، ھاياتبەخشىلىك ۋە ئاددىيلىق پەزىلەتلىرى خاستۇر. ئۇ ج. ئاسىموۋ ۋە ئە. سادىروۋنىڭ «ئانارخان» درامىسىدىكى ھەمرا، لوزۇك، لاۋار، ئى. ساتتاروۋ ۋە ۋ. دياكوۋنىڭ «غېرىپ ـ سەنەم» سېپىكتاكلىدىكى غېرىپ، س. مۇرادوۋنىڭ «پەرھات ۋە شېرىن» سېپىكتاكلىدىكى پەرھات، ئا. مەخپىروۋنىڭ «سادىر پالۋان» سەھنە ئەسەرىدىكى سادىر روللىرىنى بىرىنچى بولۇپ ئىجرا قىلغان سەنئەتكاردۇر.

م. باقىيېۋ تېاترنىڭ ھورمەتلىك ئاقساقىلى سۇپىتىدە نۇرغۇنلىغان ياش ئاكتيورلارنى تەربىيلەپ يېتىشتۇردى. مېھرىۋان ئۇستاز، سەنئەتكار ئومرىنىڭ ئاخىرىغىچە تېاتر كوللېكتىۋى ھاياتىغا دېگىلىك ئارىلىشىپ كەلدى.

م. باقىيېۋنىڭ قازاقستان سەنئىتىنى تەرەققىي ئەتكۇزۇشتىكى خىزمىتى جۇمھۇرىيەت ھوكۇمىتى تەرىپىدىن ژۇقۇرى باھالاندى. 1971 ـ ژىلى ئۇنىڭغا قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ خەلىق ئارتىسى دېگەن پەخرىي نام بېرىلدى.

ئىستېداتلىق ئاكتيور، ماھىر پېداگوگ ۋە ساخاۋەتلىك ئىنسان مەخپىر باقىيېۋنىڭ يارقىن سىماسى كوپ مىللەتلىك خەلقىمىز خاتىرىسىدە مەڭگۇ ساقلىنىپ قالغۇسى.

قازاقستان جۇمھۇرىيىتى مەدەنىيەت مىنىسترلىگى، قازاقستان تېاتر ئەرباپلىرى ئىتتىپاقى، جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مۇزىكىلىق كومېدىيە تېاترى.

جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھايات» گېزىتلىرى رېداكسىيەسىنىڭ كوللېكتىۋى كورنەكلىك سەنئەتكار، قازاقستان خەلىق ئارتىستى

مەخپىر باقىيېۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتىغا، ئۇرۇق ـ تۇققانلىرىغا چوڭقۇر تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

ئالمۇتا شەھەرلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركىزى كورنەكلىك سەنئەتكار، قازاقستان خەلىق ئارتىستى

مەخپىر باقىيېۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتىغا ۋە ئۇرۇق ـ تۇققان، قومى ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرىدىكى «لەززەت» ئۇيغۇر ئاشخانىسىنىڭ كوللېكتىۋى جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر دولەت تېاترى سەھنىسىنىڭ مەشھۇر ماھىرى، قازاقستان خەلىق ئارتىستى

مەخپىر باقىيېۋنىڭ

ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتىغا، قومى ـ قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى سۇلتان قورغان مەھەللىسىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان ئابدۇساتتار ئاۋۇتوۋقا ۋە ئۇنىڭ ئائىلە ـ تاۋابىئاتىغا ئاكىسى

مۇزەپپەر ئاۋۇتوۋنىڭ

مەزگىلسىز ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن بىر توپ ئاغىنىلىرى چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

ئۇچ شېىر

دىدار غېنىمەت

ئىشىگىم چېكىلسە ژۇگرەپ چىقىمەن،
كەلگەندۇ دەپ ئويگە بىر ئەزىز مېھمان.
سېغىنىپ ھەر دايىم سىزنى كۇتىمەن،
دوستلىرىم ئالدىڭغا يېيىپ دەستىخان.

مەرھابا، ئەزىزلەر، دىدار غېنىمەت،
قەدەملەر مۇبارەك، ئېيتاي تەشەككۇر.
دۇنيانىڭ تەشۋىشىنى ئۇنتۇپ بىر مۇددەت،
يايرايلى چېلىپ شوق دۇتار ۋە تەمبۇر.

كېچىكمەي ئاق سانچىپ چاچلارغا ژىللار،
تۇتقۇزۇپ قويىدۇقوللارغا ھاسا.
كېلىڭلار دوستلىرىم، ئېچىلسۇن دىللار،
بەزمە قىپ كوڭۇللەر يايرىسۇن راسا...

بۇگۇن بار بىرىمىز، مۇمكىن ئەتە يوق،
قەدىرلەڭ دوستلارنى بولمىغاي غېيۋەت.
سىز ئۇچۇن ئىشىكلەر ھەر قاچان ئوچۇق،
مەرھابا دوستلىرىم، دىدار غېنىمەت.

دېخانمەن

ئاتامدىن قالمىغان ئېكەن چوڭ مىراس،
كەتمىنى يالداما بولۇپ قالغان راست.
بايلىقنىڭ كەينىدىن ئاتمۇ چاپمىدىم
ئەشۇ بىر كەتمەنگە قويغانمەن ئىخلاس.

قۇياشتىن ئىلگىرى تۇرۇش ئادىتىم،
ئاشلىققا سۇ باشلاپ ئىشلەيمەن سەھەر.
ئېتىزدا تاۋلىنىپ قاتقان قامىتىم،
چارچاشنى بىلمەيمەن قانچە تۇكسەم تەر.

جوزىغا قويۇلغان نازۇ ـ نېمەتلەر،
دېخاننىڭ ئەجرىدۇر، دېخان ساھىپخان.

ئېتىزدا توككەچكە پېشانەمدىن تەر،
سېزىمەن ئوزەمنى قولى گۇل دېخان.

ئىلھام

قولۇمغا تۇتقازدىڭ ئوزەڭ قەلەمنى،
ئىزگۇ ھىس ـ تۇيغۇلار قىلدىڭ ھەم ئىنئام.
ئويۇمنى جەملەلمەي چەكسەم ئەلەمنى،
ئەشۇ مۇشكۇلاتتىن قۇتقازغان ئىلھام.

شېرىيەت ئوتىدىن ياندى ژۇرىگىم،
قەلىمىم ئۇچىنى باسمىسۇن ھېچ دات.
جاراڭلاپ تۇرسۇن ھەر نەپەستە ئۇنۇم،
ئىلھامىم، سەن ماڭا بېغىشلا ھايات!

تىلىگىم، تەنھا قالدۇرما ھەرگىز،
بەرمىگىن مەيلى سەن ماڭا ھېچ ئارام.
داۋانلار ئاشىۋەر ئورلىگىن ئېگىز،
سەن بىلەن بىر ئوتەي تا ئەبەت، ئىلھام!

مومۇنجان يەھىيا.

باش مۇھەررىري. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بېنا، 8 ـ قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەتبۇئات ۋە ئاممىۋىي ئەخبارات ئىشلىرى بويىچە مىللىي ئاگېنتلىغى.

تراژى 5692

تېلىفونلار: قوبۇلخانا ـ 59 ـ 84 ـ 33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01 ـ 92 ـ 33، مەسئۇل كاتىپ ـ 27 ـ 86 ـ 33، ئىجتىما ـ ئىي ـ سىياسىي، مەدەنىيەت بولۇملىرى ـ 81 ـ 86 ـ 33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بولۇمى ـ 06 ـ 86 ـ 33، ئىختىسات بولۇمى 50 ـ 86 ـ 33.

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 62359, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство №480, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатано в республиканском газетно-журнальном Издательство «Дәуір», Алматы, 480044, пр. Достык,7/4

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقىەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىاللار قاتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى ـ رويۇڭ سامان بولماس

يېڭى ھايات

Жаңа Өмір

1996
ژىل
17 ـ فېۋرال
(ھوت)
شەنبە
№7
(4018)

جۇمھۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» كېزىتىنىڭ ھەپتىلىك قوشۇمچىسى 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

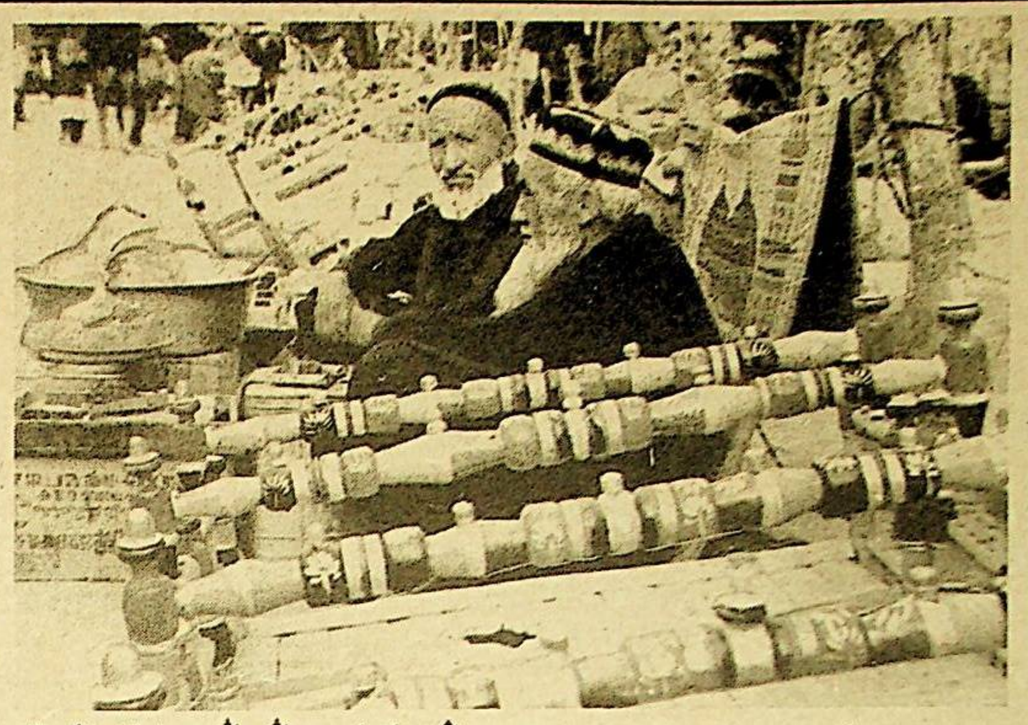

ئويغىنىدۇ سېنى كورسەم دىلدا ئىللىق ھىسلىرىم، مېنى دەسلەپ قۇچىغىڭغا ئوزەڭ ئالغان، بوشۇگۇم. سىڭىپ كەتكەن ساڭا مۇڭلۇق ئانىلارنىڭ ئەللىسى، تەۋەرۇك بوپ ئەجداتلاردىن مىراس قالغان، بۇشۇگۇم.

● ئەخبارات ئاگېنتلىقلىرى خەۋەرلىرىدىن

شەنبىدىن ـ شەنبىگىچە

پرېزىدېنتلار ئۇچراشتى

13 ـ فېۋرال كۇنى چۇشتىن كېيىن روسسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ پرېزىدېنتى بورىس يېلتسىن موسكۋا يېنىدىكى بارۋىختا دەم ئېلىۋاتقان نۇرسۇلتان نازاربايېۋ بىلەن ئۇچراشتى.

ئۇچرىشىش داۋامىدا قازاقستان ـ روسسىيە مۇناسىۋەتلىرىنى تەرەققىي ئەتكۇزۇش مەسىلىلىرى، شۇنداقلا م د ھ دىكى ئىنتېگراتسىيە مۇئەممالىرى مۇھاكىمە قىلىندى. ئىككى مەملىكەت رەھبەرلىرى قازاقستان بىلەن روسسىيە خەلىقلىرىنىڭ مەنپىيىتىنى كوزدە تۇتىدىغان ئىختىسادىي، مەدەنىي ۋە ئىلمىي ساھالاردىكى ئىنتېگراتسىيەنى چوڭقۇرلىتىش يولىدا يېڭى قەدەم تاشلاشنى ياقلاپ پىكىر ئىزھار قىلدى.

بېجىندىكى مۇزاكىرىلەر

12 ـ فېۋرال كۇنى قازاقستان تاشقى ئىشلار مىنىسترى قاسىمژومارت توقايېۋنىڭ خىتايغا سەپىرى باشلاندى. 13 ـ فېۋرال كۇنى ئۇنى خ خ ج رەئىسى جەن زىمىن قوبۇل قىلدى. ق. توقايېۋ ئۇنىڭغا پرېزىدېنت نۇرسۇلتان نازاربايېۋنىڭ ئالاھىدە مەكتۇبىنى تاپشۇردى.

خىتاي رەھبىرى جۇمھۇرىيەتنىڭ قازاقستان ـ خىتاي مۇناسىۋەتلىرى ساھاسىدىكى سىياسىتىدىن رازىلىغىنى بىلدۇردى. ن. نازاربايېۋنىڭ تەيۋەننىڭ خىتاي خەلىق جۇمھۇرىيىتىگە تەۋەلىگى ۋە سېپاراتىزم بۇلگۇنچىلىك بويىچە مەسىلىلەردە تۇراقلىق ۋە بىر خىل يول تۇتۇپ كېلىۋاتقانلىغىنى ئالاھىدە تەكىتلىدى. شۇ كۇنى ق. توقايېۋنىڭ خ خ ج دولەت كېڭىشى پرېمىيېرىنىڭ ئورۇنباسارى. تاشقى ئىشلار مىنىسترى جەن سىچەن بىلەن مۇزاكىرىلىرى بولۇپ ئوتتى. ق. توقايېۋ خ خ ج رەئىسى جەن زىمىننىڭ قازاقستانغا قىلغۇسى سەپىرى ئىككى تەرەپلىملىك مۇناسىۋەتلەرنىڭ مۇھىم ئامىلى بولىدىغانلىغىنى تەكىتلىدى.

ئىككى تەرەپ چېگارا توغرىلىق مۇزاكىرىلەرنىڭ ئەھۋالىغا قانائەتلىنىدىغانلىغىنى بىلدۇرۇشتى. ق. توقايېۋ خىتاي كوممۇنىستىك پارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى خەلىق ئارا مۇناسىۋەتلەر بولۇمىنىڭ باشلىغى لى شۇچېن بىلەن ئۇچراشتى. 14 ـ فېۋرال كۇنى ق. توقايېۋ ئالمۇتىغا قايتىپ كەلدى.

بارلىق ھوقۇق ئاقايېۋنىڭ قولىغا ئوتتى

ئوتكەن ژىلنىڭ ئاخىرىدا قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ پرېزىدېنتى بولۇپ قايتا سايلانغان ئاسقار ئاقايېۋ ئوتكەن شەنبە كۇنى خەلىق ئىشەنچىسىگە يەنە بىر قېتىم ئېگە بولدى ـ پرېزىدېنت ھوقۇقىنى كەڭەيتىش بويىچە مەسىلە رېفېرېندۇمدا ئېنىقلاندى.

رېفېرېندۇمغا ئاھالىنىڭ 96 پروتسېنتى قاتنىشىپ، ئۇلارنىڭ 94 پروتسېنتى پرېزىدېنتقا قوشۇمچە ۋاكالەت بېرىشنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەپ ئاۋاز بەردى. شۇنداق قىلىپ، ئەندى بارلىق ھوقۇق ئاقايېۋنىڭ قولىغا ئوتۇپ، بارلىق جاۋاپكەرنىڭمۇ ئۇنىڭغا ژۇكلەندى.

چېچەنستاندىكى ۋەزىيەت

كېيىنكى كۇنلەردە چېچەنستاندىكى سىياسىي ۋەزىيەت بىر ئاز ئوزگەردى. گروزنىيدىكى بىر ھەپتىگە يېقىن داۋام قىلغان نامايىش توختىدى. شاتوي ناھىيەسىدىن فېدېرال ئەسكەرلىرىنىڭ بىر باتالئونى ئېلىپ كېتىلدى. نوۋوگروزنىي يېزىسىدا د. زاۋگايېۋ جەنۇبىي كاۋكاز ھەربىي ئوگروگىنىڭ قوماندانى ئا. كۋاشنىن ۋە يەرلىك رەھبەرلەر بىلەن ئۇچراشتى.

بۇنىڭ بارلىغى تەرغىبات چارىلىرى ئېكەنلىگى مەلۇم. كېلىشىم، مۇزاكىرىلەر قارشى كۇچلەر ئوتتۇرىسىدا ئوتكۇزۇلۇۋاتقىنى يوق. پەقەت دۇدايېۋ ئەسكەرلىرى بىلەن روسسىيە ئەسكەرلىرى ئوتتۇرىسىدا كېلىشىم قولغا كەلگەندىلا چېچەنستاندىكى جاڭجال ھەل بولۇشى مۇمكىن.

يادرو سىنىغىنىڭ ياخشىسى بولمايدۇ

ئالدىمىزدىكى ۋاقىتتا يادرو سىناقلىرىنى تولۇق ۋە پۇتۇنلەي توختىتىش توغرىلىق شەرتنامە ئىمزالانغاندا، خىتاينىڭ «تېچلىق مەخسىتىدىكى يادرو پارتلىتىشلىرىغا» رۇخسەت قىلىش توغرىلىق ئىلتىماسىنى باشقا مەملىكەتلەر قوللىمايدۇ، دەپ بىلدۇردى ئاق ش پرېزىدېنتىنىڭ ۋەكىلى توماس گرېم.

ئۇ بۇ بىلدۇرۇشنى ئاسىيانىڭ بىر قاتار مەملىكەتلىرىنى ئارىلىغان ۋاقتىدا ئېيتقان.

تۇركمەن گازى تۇركىيەگە بارىدۇ

ھەر ژىلى تۇركمەنستاننىڭ 8 ـ 10 مىللىارد كوبۇمېتر تەبىي گازى تۇركىيەگە بارىدىغان بولىدۇ. بۇ توغرىلىق بىيىل ماي ئېيىدا ئاشخابادتا كېلىشىمگە قول قويۇلماقچى.

تۇركمەنستان پرېزىدېنتى سەپەر مۇراد نىيازوۋ ئوزىنىڭ تۇركىيەگە قىلغان سەپىرىنى خۇلاسىلاپ، ژۇرنالىستلار بىلەن ئۇچراشقاندا بۇ توغرىلىق بىلدۇردى. گاز گرۇزىيە ۋە ئىران ئارقىلىق يەتكۇزۇلۇشى مۇمكىن.

تاجىكستاندىكى ۋەزىيەت ب م ت نەزىرىدە

بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىنىڭ بېخە ـ تەرلىك كېڭىشى موشۇ خەلىق ئارا تەشكىلاتتىكى تاجىكستان ۋەكىلىنىڭ ئىسلام ئوپپوزىتسىيەسىنىڭ قۇراللىق كۇچلىرىنىڭ ھەرىكىتىگە باھا بېرىش بويىچە ئىلتىماسىنى مۇھاكىمە قىلدى.

كېڭەش رەئىسى م. ئولبرايت خانىم (ئاق ش) بۇ مەملىكەتتىكى ۋەزىيەتنى بەتەپسىل كۇزىتىپ تۇرغانلىغىنى بىلدۇردى. بولۇپمۇ ھوكۇمەت ئەسكەرلىرى بىلەن ئوپپوزىتسىيە ئوترەدلىرى ئوتتۇرىسىدىكى ئوق ئېتىشنى توختىتىش توغرىلىق كېلىشىمنىڭ قەرەلى 26 ـ فېۋرالدا تۇگەيدىغانلىغىغا ئالاھىدە كوكۇل بولۇنمەكتە.

مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ رەئىسلىرى ئۇچراشتى

13 ـ فېۋرال كۇنى ھىندىستان ئەلچىخانىسى ھوزۇرىدىكى ھىندىستان مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ دىرېكتورى ناسىم بخاتىيا خانىم ئوز ئىلتىماسى بويىچە جۇمھۇرىيەتلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمىيەتنىڭ رەئىسى رابىك ئىسمائىلوۋ بىلەن ئۇچراشتى. سوھبەت جەريانىدا ناسىم بخاتىيا خانىم قازاقستاندىكى ھىندىستان مەدەنىيەت مەركىزىنىڭ ئەمەلگە ئاشۇرۇۋاتقان ئىشلىرى ھەققىدە، ر. ئىسمائىلوۋ بولسا، ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمىيەتنىڭ پائالىيىتى توغرىلىق سوزلەپ بەردى. ھىندىستان مەدەنىيەت مەركىزى، شەخسەن ئۇنىڭ دىرېكتورى ئۇيغۇر مەدەنىيىتى، بولۇپمۇ سەنئىتى بىلەن قىزىقماقتا.

ئىككى تەرەپنىڭ كېلىشىمى بويىچە بىرلىشىپ ئېلىپ بېرىلىدىغان ئىشلار پروگراممىسىنى تۇزۇش كوزدە تۇتۇلماقتا. ئوزى ئالىم بولغاچقا، ناسىم بخاتىيە خانىم ئۇيغۇر ئالىملىرى بىلەن ئۇچرىشىش ھەم ئۇيغۇرلار زىچ ياشايدىغان جايلارنى زىيارەت قىلىش خائىشىنى ئىزھار قىلدى.

(ئوز مۇخبىرىمىز).

● بۇگۇنكى ھايات كورۇنۇشلىرى

ھارام ئولگەن مالمۇ... پۇل بولماقتا

ئادەملەر ھاراقتىن، پىۋودىن، بېلىقتىن، چۇبەرەك ـ ساما، كولباسا ۋە باشقىلاردىن زەھەرلىنىپ ئولۇپتۇ، دېگەن سوزلەرنى بارغانسىرى كوپ ئاڭلايدىغان بولۇپ قالدۇق. دېمىسىمۇ كېيىنكى ژىللاردا يازنىڭ ئىسسىغىدا توپا توزۇپ، چىۋىن قايناپ تۇرغان كوچىلاردىلا بىر پارچە ئەسكى كارتوننىڭ ئۇستىدە گوش سېتىۋاتقان. ئادەم مىغىلداپ، چاڭ ـ توزاڭ قايناپ تۇرغان بازارلارنىڭ ئوتتۇرىسىغىلا كوچمە قازاننى ئېسىۋېلىپ، تاماق پىشىرىپ سېتىۋاتقان. ئويلىرىدە ساما، مانتا لەڭمەن ۋە باشقا تائاملارنى تەييارلاپ، سۇمكىلارنى كوتەرگەن ھالدا بازارمۇ ـ بازار خېرىدار ئىزدەپ ژۇرگەن ئادەملەر كوپىيىپ كەتتى. قانداق قىلىدۇ جان بېقىش كېرەك! بىراق، ئۇلارنىڭ تازىلىغىغا، ئىشلىتىۋاتقان مەھسۇلاتلىرىنىڭ سۇپىتىگە قاراۋاتقان كىم بار؟

ئىلگىرى بىرەر مالنى سويۇپ بازاردا سېتىش ئۇچۇن ئالدى بىلەن ئۇ مالنىڭ ھەقىقەتەن ئوزىنىڭ ئېكەنلىگى توغرىلىق يېزا كېڭىشىدىن سپراۋكا، ئاندىن مالنىڭ ئاغرىق ئەمەسلىگى توغرىلىق مال دوختۇرىنىڭ سپراۋكىسىنى ئېلىش كېرەك ئېدى. شۇ ھوججەتلەر بىلەن بازارغا كەلگەندىمۇ، دوختۇرلار ئۇنى تەكشۇرۇپ، ئاندىن بەلگۇلەنگەن مەخسۇس ئورۇنلاردىلا سېتىشقا رۇخسەت قىلاتتى. ئويىدىن تاماق پىشىرىپ ساتقۇچىلار تۇتۇلۇپ قالسا، جەرىمانە سېلىنىپ، تاماقلىرى ئەخلەت ساندۇقلىرىغا توكىلەتتى. ھازىرچۇ؟ ئەركىنچىلىك... ئوزىڭىزنىڭ مېلىنى سويۇپ سېتىۋاتامسىز، ئوغرىلاپ ئەكىلىپ سېتىۋاتامسىز، ئاغرىق مالنىڭ گوشىنى سېتىۋاتامسىز ھېچ كىمنىڭ چاتىغى يوق. توغرا كەلگەن كوچا دوخمۇشلىرىدا، بۇلۇڭ پۇشقاقلاردا ئۇلارنى كىم تەكشۇرەيدۇ دەيسىز؟ كوپ ۋاقىتلاردا ئادەملەر سالامەتلىگىگە زەرەر يەتكۇزۇۋاتقان بالا ـ قازالار مانا موشۇنداق تازىلىققا رىئايە قىلمىغان ئەھۋالىلاردىن سادىر بولماقتا.

مەن يېقىندا ئالمۇتا ئەتراپىدىكى يېزىلارنىڭ بىرىدە تۇرىدىغان يېقىن تونۇشۇمنىڭ ئويىگە بېرىپ، مۇنداق بىر ۋاقتىدىن ھەيران بولدۇم. قىش كۇنى ئۇنىڭ ئېغىلىدا بىر نەچچە سىيىر، توپىغى باغلاغلىق، قوتىنىدا قويلىرى سولاقلىق تۇراتتى. بىر كۇنى ئۇ ئويدە يوق چاغدا كېلىشمەسلىك يۇز بېرىپتۇ. سېغىپ سۇتىنى ئىچىۋاتقان سىيىر ئارقانغا چىرمىشىپ، ئورتىنىپ، قىينىلىپ ئولۇپ قاپتۇ. ئۇ ئويگە كەلگەندە سىيىرنىڭ جېنى چىقىپ بولغان ئېكەن. نېمە قىلىش كېرەك؟ ھارام ئولگەن مالنىڭ گوشىمۇ ھارام. ئۇنى يېيىشكە بولمايدۇ. تېرىسىنى سويۇۋېلىپ، گوشىنى تاشلاۋېتەي دەپ تۇرغاندا ھويلىغا ئىككى تەدبىرچان ژىگىت كىرىپ كەپتۇ.

سۇتىنى ئىچىۋاتقان سىيىر بولغاندىن كېيىن بوغۇزلانمىسىمۇ، گوشى ھارام ئەمەس. سىزگە ئۇگال بوپتۇ. ياخشىسى ئۇنى كولباسا سېخىغا ئوتكۇزۇپ، ئاخچا قىلىۋېلىڭ، ـ دەپ ھەسلىھەت بېرىپتۇ ئۇلار. ۋە ئاز ـ تولا پۇل بەرسە، ئوزلىرىنىڭ ياردەم قىلىدىغانلىغىنى بىلدۇرۇشۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ھارام ئولگەن مالنىڭ گوشى ناھىيەمەركىزىدىكى كولباسا سېخىغا ئوتكۇزۇلۇپ، يەتتە مىڭ تەڭگىدەك پۇل بولۇپتۇ... سېختىكىلەر ئەرزەن ئالغىنىغا خوشال، مال ئېگىسى ھارام گوشنىڭ پۇل بولغىنىغا خوشال...

ھەي، قانداق زامان بولۇپ كېتىۋاتىدېكىنتاڭ. ئەشۇ ۋاقىەنى ئاڭلاپ، ئوزەمنىڭ بۇنىڭدىن ئۇچ ژىل بۇرۇن كولباسادىن زەھەرلىنىپ، ئولۇم ئالدىدا دوختۇرلارنىڭ قۇتقۇزۇۋالغىنىنى ۋە ئاغرىقخانىدا ئون بەش كۇن يېتىپ چىققانلىغىمنى ئۇ يەرگە تاماقتىن زەھەرلىنىپ چۇشكەنلەرنىڭ قىسمىتىنى ئەسلىدىم.

تونۇشۇمنىڭ سوزىگە قارىغاندا، ئۇنىڭ ئاپارغان گوشى ئەلا سۇپەتلىك ئېكەن. ئۇ يەرگە ئۇرۇق، قارىداپ كەتكەن، ئاغرىپ ئولگەن ماللارنىڭ گوشىمۇ كېلىدىغان ئوخشايدۇ. تەكشۇرەيدىغانلار يوق. دەمسىز؟ بار، ھەي، ئۇلارغىمۇ گەل كېرەكتە... كولباسا يېسىڭىز بايقاپ يەڭ، زەھەرلىنىپ ژۇرمەڭ، يەنە...

م. ئابابەكرى.

دۇنيا هېيتگىلار مۇبارەكلىرى بولسۇن، ئەھلى مۇسۇلمانلار!

ئىنسان ۋە ئىسمان

قۇرئان ھەققىدە بەزى مەلۇماتلار

قۇرئان ئەرەبچە سوز بولۇپ، قىرائەت، ئوقۇش دېگەن مەنىدە. ئۇ ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس كىتابى. قۇرئاندا ئىسلام ئەقىدىلىرى، ئېتىقات تەلەپلىرى، ھوقۇقى، ئەخلاقىي قائىدە - نىزاملىرى ۋە تەقىلىرى ئوز ئىپادىسىنى تاپقان. ئىسلام ئەنئەنىسىدە قۇرئان ئاللاھ تەرىپىدىن مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامغا 22 ژىل ئىچىدە پەرىشتە جەبرائىل ئارقىلىق ۋەھىي قىلىنغان دەپ تەسەۋۋۇر قىلىنىدۇ. مۇھەممەد پەيغەمبەر ھايات ۋاقتىدا قۇرئان تېخى كىتاپ قىلىپ تۇزۇلمىگەن ئىدى. ئۇنىڭ ۋاپاتىدىن كېيىن، يەنى خەلىپە ئابۇبەكرى دەۋرىدە قۇرئان يېزىش قارار قىلىنغان ۋە بۇ ۋەزىپە پەيغەمبەرنىڭ كاتىۋى بولغان زەئىد بىننى سابىت، ئۇبەي ۋە ئەلىلەرگە تاپشۇرۇلغان. ئۇلار ئوزلىرى بۇرۇن يېزىۋالغان ۋەھىمەد پەيغەمبەرنىڭ ساھابىلىرىنىڭ يادىدا ساقلىنىپ قالغان سۇرىلەرنى توپلاپ رەتلىگەن. 632 - ژىلى تۇنجا قېتىم قۇرئان مەتنىسى (تېكىستى) مەيدانغا كەلگەن ھەم ئۇ «سۇھۇف» دەپ ئاتالغان. ئاندىن بىر ئاز ۋاقىت ئوتكەندە قۇرئاننىڭ باشقا توپلاملىرىمۇ مەيدانغا كەلگەن. بۇ قۇرئان توپلاملىرىنىڭ مەزمۇندا بەزى پەرقلەر كورۇلگەن. خەلىفە ئوسمان قۇرئان توپلاملىرىدىكى مەزمۇنلار بىرلىككە كەلگەن قۇرئان توپلاملىرىنى تۇزۇپ چىقىش ۋەزىپىسىنى زەئىد بىننى سابىت، سەئىد بىننى ئاس ئابدۇراخمان بىننى زۇبەيدىگە تاپشۇرغان.

651 - ژىلى تۇزۇلگەن بۇ توپلام «مۇسھەف» ياكى «ئوسمان مۇسھەفى» دېگەن نام بىلەن ئاتالغان. خەلىفە ئوسمان ئۇنىڭدىن پەرەقلىنىدىغان توپلاملارنىڭ بارلىغىنى، جۇملىدىن «سۇھۇ فىمۇ» يوقىتىشقا بۇيرۇق بەرگەن. ئۇ بۇ قېتىم رەتلەنگەن قۇرئاننى 7 نۇسخا يازدۇرۇپ، بىر نۇسخىسىنى ئوز يېنىدا، يەنى مەدىنىدە قالدۇرۇپ، قالغانلىرىنى كۇفا، بەسرە، دەمەشق، مەككە، يەمەن (سانا) ۋە بەھرەيىن قاتارلىق ئالتە جايغا ئەۋەتكەن. «ئوسمان مۇسھەفى» مۇقەددەس كىتاپ سۈپىتىدە رەسمىي ئېتىراپ قىلىنغان. ئۇ 11 - ئەسىرنىڭ قۇرئاننى ئوقۇشتىكى پەرقلىنىشنى يوقىتىش ئۈچۈن ئۇنىڭغا ئەرەپ يېزىقىغا خاس دىاكرىتىك بەلگىلەر (زىر - زەۋەر) قوشۇلغان. شۇنداق يېزىلغان قۇرئاندىن ھازىر قالغىنى موزېيلىدا بىر نۇسخا، تاشكەنتتە بىر نۇسخا ساقلانماقتا.

قۇرئان جەمئى 114 سۇرە بولۇپ، ھەر بىر سۇرە يەنە ئايەتلەرگە بولۇنگەن. ھەر بىر سۇرىنىڭ ناملىرى بار. مەسىلەن، 1- سۇرە «فاتىھە»، 10- سۇرە «يۇنۇس»، 20 - سۇرە «تاھا»، 36 - سۇرە «ياسىن»، 114 - سۇرە «ناس» دېگەنگە ئوخشاش ۋە باشقىلار. قۇرئاندا سۇرىلەر مەزمۇنىغا قاراپ ئەمەس، بەلكى ھەر بىر سۇرىدىكى ئايەتلەرنىڭ ئاز - كۆپلىگىگە قاراپ (چوڭ سۇرىلەر كىتابىنىڭ باش قىسمىدا، كىچىكلىرى ئاخىرىدا) ئورۇنلاشتۇرۇلغان. قۇرئاندىكى ئايەتلەرنىڭ سانى توغرىسىدا ئىسلام ئالىملىرىنىڭ قاراشلىرى ھەر خىل بولۇپ كەلگەن. كۇفا ئالىملىرىنىڭ ھېساپلىشچە 6236 ئايەت، مەككە ئالىملىرىنىڭ ھېساپلىشچە 6212 ئايەت، لىۋانلىق ئاتاقلىق تەتقىقاتچى فىلىپ خىتتىنىڭ ھېساپلىشچە 6216 ئايەت، 77934 كەلىمە، 671 مىڭ 323 ھەرىپ دەپ قارالغان. ھازىر پۈتۈن ئىسلام دۇنياسى ئەينى ۋاقىتدىكى ئىسلىم مەركىزىي كۇفا ئالىملىرىنىڭ 6236 ئايەت دېگەن قارىشىنى ئېتىراپ قىلىدۇ.

سۇرىلەر ۋەھىي ۋاقتى ۋە جايىغا قاراپ ئىككىگە: (610 - 622 - ژىللار، 90 سۇرە) ۋە مەدىنە (622 - 632 - ژىللار، 24 سۇرە) سۇرىلىرىگە ئايرىلغان. قۇرئان تەلىماتىنىڭ مەركىزىي بىر ئاللاھ توغرىسىدىكى تەلىمات. شۇنىڭ بىلەن مۇناسىۋەتلىك ھالدا ئۇنىڭدا پەيغەمبەرلەر، ئاخىرەت، تەغدىر ۋە باشقا ئەقىدىلەر بايان قىلىنىدۇ. قۇرئاندا ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي مەراسىم تەلەپلىرى (نامازى، روزا، زاكات، ھەج ۋە باشقىلار) بەلگىلەنگەن. ئۇنىڭدىن ئەخلاق ۋە ھوقۇق، قائىدە - نىزاملار كېيىنىرەك شەكىللەنگەن شەرىئەتكە ئاساسەن بەكتىلگەن. قۇرئاننىڭ مەتنىسىدىكى مەزمۇندا زىددىيەتلىك، بىر - بىرىگە قارىمۇ - قارشى بولغان كورسەتمىلەر كوپ ئۇچرايدۇ. قۇرئاندىكى مۇنداق زىددىيەتلەرنى ئاساسلاپ بېرىش ئۈچۈن ئىلاھىيەتتە «نەسىھ» (بېكار قىلىش) نەزەرىيەسى ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇنىڭغا بېنائەن بېكار قىلغۇچى («نەسىھ») ئايەتلەرنى رەت قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئورنىنى ئالىدۇ. ئەرەپ جەمئىيىتىدە ئېرى ئولگەن ئايالالار بىر ژىل ئىددەت ئوتاتتى. بۇ تۇزۇمنى قۇرئاننىڭ 2 - سۇرە 240 - ئايىتىدا توغرا تاپقان بولسىمۇ، لېكىن 234 - ئايەتتە يېنىكلىتىپ 4 ئاي 10 كۈن ئىددەت تۇتۇشنى بەلگىلىگەن. ئىسلامدا قۇرئاننىڭ تەپسىر قىلىش (ئىزاھلاش) ئەنئەنىگە ئايلانغان. تەپسىرلەردە ئالتىنسى سۇننىيلىكتە (تەبەري، سەئالىبىي، زەمەخشەرىي، بەيزاۋىي، فەخرىددىن رازى، جالالەيىن يەنى جالالىدىن مەھەللىي ۋە جالالىدىن سۇيۇتىي تەپسىرلىرى)، ئۇچىنشىلىكتە (تەبەرىسى، ھىللىي، ھۇسەينى تەپسىرلىرى) ئابروي قازانغان ۋە كەڭ تارقالغان.

قۇرئان مۇسۇلمان خەلقلىرىنىڭ پەلسەپەۋىي ئەخلاقىي ۋە ھوقۇقىي قاراشلىرىغا ھەل قىلغۇچ تەسىر كورسەتكەن، شۇنىڭدەك قۇرئان تارىخىي ۋە ئەدەبىي يادىكارلىق. ئۇنىڭدا ئەرەپ ئەلىفبەسىنىڭ 7 - ئەسىرىدىكى تۇرمۇشى ۋە تەسەۋۋۇرغا ئائىت مەلۇماتلار ھەم ئايرىم جۇغراپىيە، ئېتنوگرافىيە ۋە تارىخىي مەلۇماتلار ئۇچرايدۇ. قۇرئان ئەرەپ تىلىدىكى ئەڭ تۇنجا يازما يادىكارلىق، ئۇ ئەرەپلەرنىڭ ئەدەبىي تىلىنىڭ شەكىللىنىشىگە ئاساس سالغان. قۇرئان ئۇسلۇبى (ئۇنىڭ كوپ قىسمى قاپىيەلەشتۇرۇلگەن شېئىر شەكلى بىلەن يېزىلغان) كېيىنكى ئەرەپ ئەدەبىياتىغا، ئۇمۇمەن شەرق ئەدەبىياتىغا مەلۇم دەرىجىدە تەسىر كورسەتكەن. قۇرئان دىنىي كىتاب سۈپىتىدە بارلىق مۇسۇلمان مەملىكەتلىرىدە مەكتەپ، مەدرەسىلەردە دەرسلىك قىلىپ ئوتۇلگەن ۋە ئوتۇلمەكتە.

ئىسلام مۇتەپەككۇرلىرى قۇرئاننى ھازىرقى دەۋر تەلەپلىرىنى كوزدە تۇتقان ھالدا مودېرنىزم بويىچە ئىزاھلاشقا، شۇ يول بىلەن قۇرئان تەلىماتىنى ھازىرقى، ئىجتىمائىي، مەدەنىي، پەن - تېخنىكىنىڭ تەرەققىياتى بىلەن كېلىشتۈرۈشكە ئۇرۇنماقتا. قۇرئان 12 - ئەسىردىن باشلاپ ياۋروپا تىللىرىغا، جۇملىدىن لاتىن تىلىغا تەرجىمە قىلىنىشقا باشلىغان. 1547 - ژىلى ئىتالىيان تىلىغا، 1616 - ژىلى نېمىس تىلىغا، 1641 - ژىلى ئىنگلىز تىلىغا، 1658 - ژىلى گوللاند تىلىغا 1716 - ژىلى رۇس تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. ياۋروپادىكى باشقا تىللارغىمۇ كەينىدىن تەرجىمە قىلىنغان. قۇرئان 1333 - ژىلى تۇنجا قېتىم تۇرك تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. تاتار تىلىدىكى تەرجىمە 1905 - ژىلى نەشر قىلىنغان. خ خ ج دا قۇرئاننى تەرجىمە قىلىش ئىشلىرى چىڭ سۇلالىسى دەۋرىنىڭ باشلىرىدا قولغا ئېلىنىپ ھازىرغىچە 15 خىل تەرجىمىسى بارلىققا كەلگەن. خەنزۇچە 8 خىل تەرجىمىسى بولۇپ، 1927 - ژىلى نوپۇسلۇق ھەم تولۇق تەرجىمىسى بارلىققا كەلگەن. (ۋاڭ جىككەي تەرجىمىسى) 1980 - ژىلى ستامبۇلدا نەشر قىلىنغان «قۇرئان كەرىمنىڭ تەرجىملىرىنىڭ خەلىق ئارا بىبلىوگرافىيەسىدە» مۇنداق كورستىلگەن: «1515 - ژىلدىن 1980 - ژىلغىچە بولغان 465 ژىل ئىچىدە قۇرئاننىڭ تولۇق تەرجىمە قىلىنىپ بېسىلغىنى 829 خىل، تاللىنىپ تەرجىمە قىلىپ بېسىلغىنى 409 خىلغا يەتكەن». شۇ قېتىملىق ستاتىستىكىغا قارىغاندا، قۇرئان جەمئى 139 تىلغا تەرجىمە قىلىنغان.

موشۇ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ش ئۇ ئا ر دىكى دىنىي ئالىملاردىن تەجەللىي ھەزرەت ۋە شەمسىددىن داموللام قاتارلىق كىشىلەر قۇرئاننى تاللاپ تەرجىمە قىلغان. سابىت داموللا، زەرىپ قارى داموللا قاتارلىق كىشىلەر تولۇق تەرجىمە قىلغان. قۇرئاننىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى تولۇق تەرجىمىسى مۇھەممەد سالىھ تەرىپىدىن تەرجىمە قىلىنىپ، 1986 - ژىلى مىللەتلەر نەشرىياتىدا بېسىلىپ چىقتى.

فەرھات ئەزەم.

ش ئۇ ئار ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى، دىنى تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ ئىلمىي خادىمى، قازاقستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئۇيغۇرشۇناسلىق ئىنستىتۇتىنىڭ ئاسپىرانتى.

بارلىق مومۇن مۇسۇلمانلار بىر قېرىندىش

13 - فېۋرال كۈنى ئالمۇتا شەھىرىنىڭ ئابدۇللا روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153 - ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى خەيرىيە ئىسلام جەمئىيىتىنىڭ قازاقستاندىكى شوبىسى تەرىپىدىن ئېتىراپ ئۇيۇشتۇرۇلدى. ئېتىراپقا ئالمۇتا شەھەرلىك ۋە ئالتاغ ناھىيەلىك ئۇيغۇر مەدەنىيەت مەركەزلىرىنىڭ ۋەكىللىرى، روزا تۇتقان مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن مۇئەللىملەر، جامائەتچىلىك ۋەكىللىرى ئىشتىراك قىلدى.

ئېتىراپ ئالدىدا دۇئا تەكبىر ئوقۇلۇپ، ئەزەن ئېتىلدى. ئاندىن ئېغىز ئېچىلىپ، زىيافەتكە تەكلىپ قىلىندى. نامازشام نامىزىدىن كېيىن ئەرەپ تىلى مۇئەللىمەسى لايلا سابىتوۋا ئوز شاگىرتلىرى بىلەن «سالاۋات» ئوقۇپ بەردى.

ئاندىن مىسر ئەرەپ جۇمھۇرىيىتىدىن كەلگەن مېھمان قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئىسلام قانۇنى فاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇتقۇچىسى پروفېسسور ئەلى سەلەم ۋەز ئوقىدى. ئۇ ئوز سوزىدە: «قازاقستانلىق قېرىنداشلار ھاكىم مۇتلەق كوممۇنىستىك ھاكىمىيەت ھوكۈم سۈرگەن يەتمىش ژىلدىن ئوشۇق دەۋىر ئىچىدە ئىسلام دىنىغا نىسبەتەن ئاز چۇشىنىلەنگەن بولۇپ كەلگەن بولسا، ئەندى قازاقستان ئوز ئىستىقلالىيىتىنى قولغا ئالغاندىن بۇيان ئەھۋال ئوزگەردى. بىز بۇ يەردىمۇ مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ بار ئىكەنلىگىدىن خەۋەر تاپتۇق. ئىلاھىم بۇنىڭدىن كېيىن ئالاقىمىز تېخىمۇ زىچ بولسۇن. مۇسۇلمان كىشى مۇسۇلمانىنىڭ قېرىندىشىدۇر، ئۇنىڭغا زۇلۇم ۋە جاپا قىلىشقا بولمايدۇ. بالىلىرىڭلارنى ئوقۇتۇڭلار، ئۇلارغا ياخشى تەربىيە بېرىڭلار! ئىسلام دىنى ئادەملەرنى توغرا يولغا باشلايدۇ، ئۇلارنى بىلىم ئېلىشقا دەۋەت قىلىدۇ. راسۇلۇللاھ ھەزرەتلىرى ئوزىنىڭ يېقىنلىرىغا ۋە ئوز ھوزۇرىدىكى ناھايىتى يېقىن ۋە موتىۋەر ھەم ھورمەتلىك كىشىلىرىگە: «ماڭا ئىشىنىپ تۇرماڭلار. ئوزە ئاللاھ ئۈچۈن ياخشى ئەمەللەرنى ئىشلەڭلار»، - دېگەن مەزمۇندا نەسىھەت قىلاتتى. دېمەك، ئىنسانلار ئوزلىرى ئۈچۈن ئوزلىرى ياخشى ئىشلارنى قىلىشى كېرەك...

مەن 1980 - ژىلى خىتايغا بارغان ئىدىم. شۇ سەپىرىمدە ش ئۇ ئا ر پايتەختى ئۇرۇمچى شەھىرىنى زىيارەت قىلدىم. بۇ يەردە ئۇيغۇر دېگەن مۇسۇلمان قېرىنداشلارنىڭ ياشايدىغانلىغىنى، ئۇلارنىڭ ئەرەپ يېزىغىنى قوللىنىدىغانلىغىنى كورۈپ بەك خۇرسەنت بولغان ئىدىم. مانا بۇ يەردىمۇ ئۇيغۇر قېرىنداشلار بار ئىكەنلىگىدىن خەۋەر تېپىپ كەلدىم، - دېدى.

ئاندىن سوزگە چىققان قاھىرە ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى قازاقستان دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئەرەپ تىلى ئوقۇتقۇچىسى مۇھەممەت ھۇسەيىن، «ئابۇ دابى ئەل خەيرىيا» خەيرى ئىھسان تەشكىلاتىنىڭ ۋەكىلى نۇرىددىن ئىپتارغا گەلگەنلەرنى تەبرىكلەپ، بۇ ياخشى ئاي، ياخشى كۈنلەردە بارلىق ئىنسانلارغا ياخشىلىق بولۇشنى ئاللادىن تىلەپ دۇئا قىلدى.

يا. سابىتي،
مەخسۇس مۇخبىرىمىز.

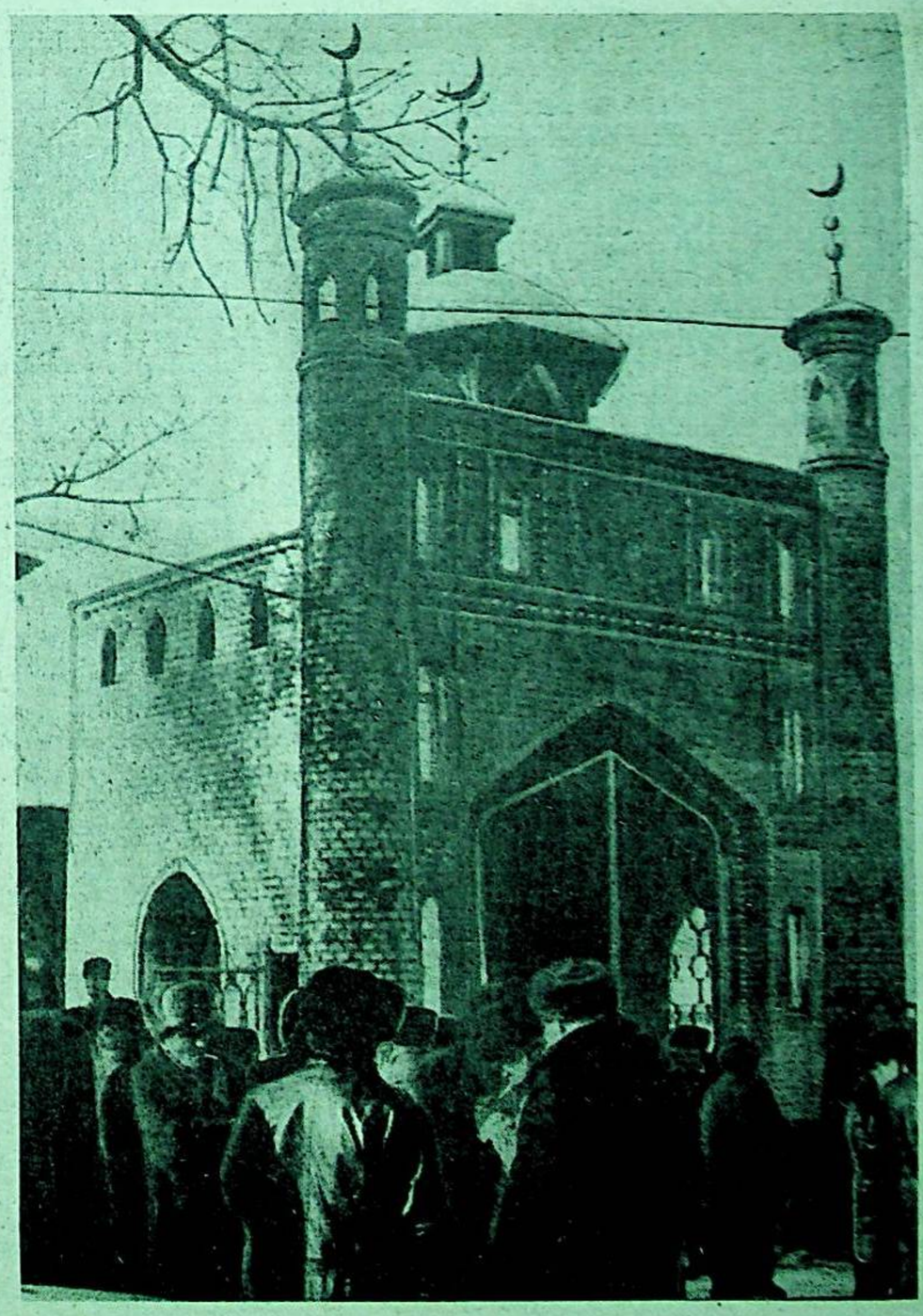

سۈرەتتە: ئالمۇتا شەھىرى كورنىي - گىگانت مەھەللىسىدىكى مەسچىت كورۈنۈشى.

ژىللار ۋە تەغدىرلەر

تەقىپلەنگەن ئادەم ياكى «خەلق دۈشمىنى» ئابدىرىم نەبىيېۋنىڭ سەرگۈزەشتىلىرى

ئۇتمۇش ھاياتىمىزنىڭ شاھىدلىرى بولغان مۇتىۋەرلەر قاتارى ئازىيىپ كېتىۋاتىدۇ. ھازىر ئارىمىزدا ژۈرگەنلەرگىمۇ ئانچىلا ئېتىۋار بەرمەيدىكەنمىز. ئەندى پەيتى كېلىپ، ئۇلار بىلەن سوھبەتلىشىپ قالسىڭىز، شۇ ئۇتمۇش تارىخىمىزنىڭ ئادەم ھەيران قالارلىق ۋاقىئەلىرىنى ئاڭلايسىز.

ماناشۇ ۋاقىئەلەرنىڭ تىرىك گۇۋاچىلىرىدىن بىرى — ئابدىرىم ئاكا نەبىيېۋ. ئۇ ھازىر قىرغىزستان پايتەختى بىشكېك شەھىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتىدۇ. ئۇ ئون ژىلدىن ئوشۇغىراق ۋاقىت جازا لاگېرىدا بولغان. بۈگۈنكى دېموكراتىيە ۋە ئاشكارىلىق شامىلى ئۇنىڭغا خېلە يېنىكچىلىك بەرمەكتە. شۇ موتىۋەر بىلەن ئۆتكەن ژىلنىڭ ياز كۈنلىرىنىڭ بىرىدە بىر جوزىدا ئولتىرىشقا نېسىپ بولۇپ قالدى. ئارىمىزدا باشلانغان ئادەتتىكى سوھبەتنىڭ ئاخىرى تەقىپلەش ژىللىرىغا ئۇلىشىپ كەتتى. مېنىڭ ئۇچچۇن كۈتۈلمىگەن ۋاقىئەلەر نامايەن بولدى. كەينى بېشىدىن ئەمەس، ئەينە شۇ ۋاقىئەدىن باشلاشنى توغرا كوردۇم.

— 1940 — ژىلنىڭ بىر كۈنى مەنمۇ ياركەنتتە ن ك ۋ د (ئىچكى ئىشلار خەلق كومىسسارىياتى) ئادەملىرى تەرىپىدىن قاماققا ئېلىندىم، — دەيدۇ يېشى توقسەندىن ئالقىغان ئابدىرىم ئاكا ئۇتمۇش ۋاقىئەلىرىنى ئەسلەپ. — 1937 — ژىلدىن باشلاپ بۇ تەۋەدە قانچە — قانچە بېگۇنا ئادەملەرنىڭ ھەر خىل توھمەتلەر بىلەن تۈرمىلەرگە سولانغانلىغىنىڭ، ئائىلە ئەزالىرىنىڭ قان ژۇغلاپ قالغانلىغىنىڭ گۇۋاچىسى بولغان ئىدۇق. ئەندى بۇ كۈلپەت مېنىڭ ئائىلەمگىمۇ يېتىپ كەلگەن ئىكەن. مەن ۋە قۇچىغىمدا بالىسى بار ئايالىمۇ تۇتقۇنغا ئېلىندۇق. ياركەنت شەھىرىدە خېلە سوراق قىلغاندىن كېيىن بىزنى ئالمۇتىغا ئېلىپ كېلىشتى. بۇ يەردىمۇ كۈندە سوئال — سوراق ئۇخلىساڭ چۈشۈڭگە كىرمەيدىغان توھمەتلەردىن باشلىناتتى. ھەقىقەتنى ئېيتسەمۇ دەپ قانچە تىرىش، ئىنتىل، يەرى بىر ن ك ۋ د ئادەملىرى ئۆزلىرىنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن مەخسىتىگە يەتمەي قويمايدۇ. ئېمىشكىدۇ. بىز بۇ يەردە خېلە تۇرۇپ قالدۇق. ئۇرغۇنلىغان ئادەملەرگە ھوكۈم چىقىرىلىپ، قاياقلارغىدۇ ئېلىپ كېتىلدى. مەن ئۇلاردىن: «بىزگە نېمىشكە ھوكۈم چىقىرىلمايدۇ؟» — دەپ سورىغىنىمدا، ئۇلار: «سىلەرنىڭ ھوججەتلىرىڭلار موسكۋاغا ئەۋەتىلگەن، شۇنى كۈتىۋاتىمىز، شۇ ياقتىن ھوكۈم چىقىرىلىدۇ» — دەپ جاۋاپ بېرىشتى. شۇنداق قىلىپ، بىر كۈنى ھوكۈم كەلگەنلىكى خەۋەرلەندى. مەن «جەت ئەل شپىونى» ئاتىلىپ، ئون ژىللىق تۈرمە جازاسىغا كېسىلدىم. ئايالىمغىمۇ شۇ جازا ھوكۈم قىلىندى. ئايالىم قىزىم بىلەن چىمولغاندىكى ئاياللار كولونىيىسىغا ئەۋەتىلدى.

ئابدىرىم ئاكا چوڭقۇر ئويغا پاتقان ھالدا سوھبىتىنى داۋام قىلدى.

— مېنى ئالمۇتىدىن توپ — توغرا كراسنويارسكى ئۆلكىسىگە ئېلىپ كەتتى. ئەلۋەتتە، يالغۇز ئەمەس ئىدىم. ئارىمىزدا جاۋاپكار خىزمەتلەردە ئىشلىگەن پارتىيە، كومسومول خادىملىرىمۇ بار. ئۇلار بىلەن ئۇزۇن يولدا كېلىۋېتىپ تونۇشتۇق. ئۇلارنىڭ بىرى بايغانىيېۋ — قاپال ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتىنىڭ كاتىۋى. يەنە بىر ياش ژىگىتنىڭ ئىسمى ئېسىمدا يوق، ئۇ جۇمھۇرىيەت كومسومولى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ خادىمى ئىكەن. ھەممىنىڭ ژۈرەكلىرى موجۇلغان، چىرايلىرى پۈچۈلغان، يەنە قانداق دەھشەتلەرنىڭ كۈتىۋاتقانلىغىنى ئويلاپ تەشۋىشلىنەتتى.

بۇ ژىراق ئۆلكىنىڭ ئىچكىرىسىگە كۆپلىگەن مەھبۇسلار لاگېرلىرى جايلاشقان ئىكەن. بىزنى شۇلارنىڭ بىرىگە ئاپىرىپ تاشلىدى. ئەتىمالىم، ئۇنىڭدا ئون مىڭدىن ئوشۇق مەھبۇس بولسا كېرەك. ئەتراپىنى ھېچ بىر ئىلغا قىلالمايمىز، قېلىن ۋە چەكسىز ئورمانلىق. تالاي شىددەتلىك ۋاقىئەلەرنىڭ گۇۋاچىسى — رۇس ئورمانلىغى خۇددى ھېچ نەرسە كورمىگەندەك پەرۋاسىز چايقىلىپ، سېخىرلىق شۇۋىرلاتتى.

ئازاپلانغان مەھبۇسلار تەغدىر يازمىشىنىڭ ئېغىر قىسمىتىنى باشتىن كەچۈرمەكتە. بۇ ۋاقىتتا ئۇلۇق ۋەتەن ئۇرۇشىمۇ باشلىنىپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭدىن لاگېر مەھبۇسلىرى خەۋەردار ئىكەن. نېمىشكىدۇ بەزىدە دەرت — ئەلەمگە چىدالمىغان مەھبۇسلار توپلىشىۋېلىپ، كېڭەش ھوكۈمىتىگە قارشى شارلارنى ۋاقىرىشاتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق مەھبۇسلارنى يەنە قاياقلارغىدۇ ئېلىپ كېتىشەتتى...

ئابدىرىم ئاكا سوزىنى توختاتتىدە، نېمىلەرنىدۇ كوز ئالدىغا كەلتۈرگەندەك ئويلىنىپ قالدى ۋە بىردىنلا چېھرىسىدە ئىللىق تەبەسسۇم ئالامەتلىرى پەيدا بولدى.

— بۇ يەردىمۇ، ئۇكام، يالغۇز بولمىدىم، — چۈنكى، ياركەنت شەھىرىدىكى قارى بىرساتوۋ نامىدىكى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چېغىمدا ئىمەر رازىيېۋ (چوكۈن) دېگەن كىشى بىزگە يونېر ۋوژاتى بولغان ئىدى. ئۇنىڭ كېڭەش ھاكىمىيىتىنى، پارتىيەنى مەدھىيلەپ ئېيتقان تەسىرلىك سوزلىرىنى ئاڭلىغان ئىدىم. بىزنى ۋەتەنگە، خەلققە سادىق خىزمەت قىلىشقا تەربىيلىگەن. ماناشۇ كىشىمۇ قولغا ئېلىنىپ، موشۇ لاگېرغا كەلتۈرۈلگەن ئىكەن. ئىمەر ئاكا بىلەن خېلە بىللە بولدۇق، ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئەتىسى — ئاخشىمى ئۇچرىشىپ، بىر — بىرىمىزگە موڭ - سىرىمىزنى ئېيتىشاتتۇق، يۇرتىمىزنى، بالا — چاقىمىزنى، ئەل — ئاغىنىلىرىمىزنى سېغىنىپ، كوز ياش قىلاتتۇق. ئىمەر ئاكا ناھايىتى مېھرىۋان، ئىشچان ۋە مېھماندوست كىشى ئىدى. لاگېردا ئۇ مونچىنىڭ باشلىغى بولۇپ ئىشلىدى. بىر كۈنى ئۇ ماكا مونچىغا ئۈچ ئادەمنىڭ كەلگەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئىچىدە ماخمۇت غوجامياروۋنى كورگەنلىكىنى ئېيتتى. مېنىڭدە قانداقتۇ ھاياجانلىنىش پەيدا بولدى، سورىدىم:

— سىز ماخمۇت ئاكىنى توناتتىڭىزمۇ؟

ئىمەر ئاكا مېيىغىدا كۈلۈمسىرىگەندەك قىلدى:

— ئەلۋەتتە، ماخمۇتنى بىز ياخشى بىلىمىز. ئۇمۇ مېنى كورۈپلا تونۇدى، قىسقىچىلا ھال — ئەھۋال سوراشتۇق، — دېدى.

مەن ماخمۇت ئاكا غوجامياروۋ بىلەن دەقەمدە ئولتىرىپ سوھبەتلەشمىگەن بولساممۇ، ئۇنى سىرتىدىن بىر نەچچە قېتىم كورگەن ئىدىم. ئۇ يودچىمىروۋ بىلەن يېقىن ئارىلىشاتتى، ئۇلارنىڭ ئۆيىگە بارغىنىمدا ماخمۇت غوجامياروۋنى بىر نەچچە قېتىم كورگەن ئىدىم. ئۇ ئوتتۇرا بويلۇق، قويۇق بۇرۇتلۇق، بەستى پالۋانلارغا ئوخشايدىغان كىشى ئىدى. ژىگىرمىنچى ژىللىرى ئۇنىڭ نامىلىكە ئاشۇرغان قەھرىمانلىغى يەتتىسۇدا رىۋايەت بولۇپ تارىلىپ كەتتى. چۈنكى، ماخمۇت غوجامياروۋ سۇيىدۇڭدە كېڭەش ھاكىمىيىتىنىڭ ئەشەددىي دۈشمىنى ئاتامان دۇتوۋنى ئۆز قولى بىلەن ئۇجۇقتۇرغان جاسۇر ژۈرەك ژىگىت ئىدى. ئاق گۋاردىيەچىلەر ئۆكسىنى يوقىتىشتىكى كورسەتكەن قەھرىمانلىغى ئۇچچۇن ئۇ موسكۋاغا چاقىرتىلىپ، ئالتۇن سائات بىلەن مۇكاپاتلانغانلىغىنى ئاڭلىغان ئىدۇق. كېيىنكى ۋاقىتتا ئۇ ئۇيغۇر ناھىيەلىك ماشىنا — تراكتور ستانسىيەسىنىڭ دىرېكتورى بولۇپ ئىشلىدى.

شۇ ژىللىرى دۇتوۋنىڭ جاللاتلىرى بىر كىچىدە ئۇنىڭ ئۆيىگە باستۇرۇپ كىرىپ، يالغۇز قالغان ئايالىنى ۋە بوشۇكتىكى قىزىنى ۋەھشىلەرچە ئۆلتۈرۈپ كەتكەن. چوك ئاتىسۇدا بولغان بۇ پاجىئە بىزگىمۇ ناھايىتى ئېغىر قايغۇ ئەكەلگەن ئىدى. ئەندى ماخمۇت ئاكىغا بۇ ئورنى تولماس قايغۇ — ھەسرەت ئاز بولغاندەك، ئۇنىڭ «خەلق دۈشمىنى» قاتارىدا تۇتقۇنغا ئېلىنغانلىغىنى ھەممىمىزنى ھەيران قالدۇردى.

ئەتىسى كەچقۇرۇنلىغى پۇرسەت تېپىپ، ماخمۇت ئاكىنىڭ يېنىغا بېرىپ سالام بەردىم. ئۇنىڭ قەددى پۈكۈلمىگەن ئىدى. ئوزىنى مەردانىلارچە تۇتقان ماخمۇت ئاكا ھەيران بولۇپ قارىدىدە، سالىمىمنى ئىللىق قوبۇل قىلدى ۋە:

— سەن قانداقلارچە تۈرمىگە چۈشۈپ قالدىڭ، مېنى توناماسەن؟ — دەپ سورىدى. مەن قىسقىچىلا ھەقىقەتنى ئېيتتىم. ماخمۇت ئاكا بىلەن ئۇزۇن ئولتىرىپ سوھبەتلىشىش ئىمكانىيىتى بولمىدى. چۈنكى، لاگېردا بىرەسى بىلەن يېقىنراق بولۇپ قالغىنىمىزنى نازارەتچىلەر بايقاپ قالسا، ئاخىرى ياخشىلىققا ئاپارماتتى. ئۇنى ماخمۇت ئاكىمۇ ياخشى بىلەتتى. ئۇ قېلىن قاشلىرى ئاستىدىن ئۆتكۈر كوزلىرى بىلەن ماڭا قانداقتۇ بىر مۇڭايىملىق بىلەن قارىدىدە، مۇنۇ سوزلەرنى ئېيتتى:

— ئامال يوق، ئىنىم، تەغدىرنىڭ يازمىشى شۇنداقتۇر. مېنىڭمۇ بۇ ۋاقىئەلەرنى چۈشىنەلمەي بېشىم قاڭگىرىدى. كېڭەش ھاكىمىيىتى ئۇچچۇن جان — تېنىڭ بىلەن خىزمەت قىلسەڭ، ئاخىرى «خەلق دۈشمىنى» ئاتىلىپ، تۈرمىدە ئازاپ چېكىسەن. ياق، بۇنىڭدا ھازىرچە بىز چۈشىنىپ بولالمايدىغان بىر خۇپىيانە سىر بار. ئاخىرى ئۇ پاش بولىدۇ، ئۇ چاغدا ئادەملەر مونۇ بېگۇنا ئازاپلىنىۋاتقان مەھبۇسلارنىڭ ئىسىملىرىنى، ئۇلارنىڭ قىلغان ئىش — خىزمىتىنى مەغرۇرلۇق بىلەن تىلغا ئالىدىغانلىغى چوقۇم. لېكىن شۇ كۈنگىچە جېنىمىز بولامدۇ، يوقمۇ، بەلگۈسىز. دېگەن بىلەن ھېچ قاچان روھىڭنى چۈشەرمە، چۈشكۈنلۈككە بېرىلمە، ئۇمۇت — ئىنتىلىش بىلەن ياشىغىن، ئىنىم. خاپا بولسام، مەن بولار ئىدىم...

بىز ياتقان لاگېردا ماخمۇت ئاكا غوجامياروۋ كوپ تۈرمىدى. بارى — يوقى ئىككى ھەپتىگە يېقىن بولدى. ئۇنىڭ بىلەن ئىككى قېتىم قىسقىلا سوھبەتلەشكەن ئىدىم. ئۇ دەھشەت ئوتى لاۋۇلىغان تۈرمىدىمۇ مەردانىلارچە قەددىنى تىك تۇتۇپ ژۈردى. كېيىن نەگە ئېلىپ كەتكەنلىكىنى بىلمەي قالدىم، بىراق ئۇنىڭ ئېيتقان يالقۇنلۇق سوزلىرى ماكا چوڭ كۈچ — قۇۋەت ئىرادە بېغىشلىدى...

ئابدىرىم ئاكا نەبىيېۋ ئون ژىلدىن ئوشۇغىراق ۋاقىت ھەر خىل لاگېرلاردا ئازاپ چېكىپ، ھەددىدىن ئاشقان ۋەھشىلىكلەرنى ئۆز كوزى بىلەن كوردى.

لاگېردا ھەقىقەت ئۇچچۇن سوزلىگەنلەرنى تېخىمۇ دەھشەتلىك كۈنلەر كۈتۈپ تۇراتتى، — دېدى ئا. نەبىيېۋ ئېغىر ئۇھ تارتىپ. — بىر كۈنى بىزنى — بىر گۇرۇپپا مەھبۇسلارنى ماگاداڭغا ئېلىپ كەتتى. ئۇ قىش پەسلى ئىدى. بۇ يەردە قار — بوران ھۇۋلاپ تۇرىدۇ. بەرىتىپ ناھايىتى قاتتىق، كۈزەت كۈچلۈك. كېڭەش ھوكۈمىتىگە قارشى بىرەر سوز ئېيتتىڭ، بولدى، دەررۇ ئوققا تۇتۇلىسەن. ئىش تولىمۇ ئېغىر، ئاچ — زېرىن مەھبۇسلار ئەتىگەن سائات يەتتىدىن كەچ سائەت سەككىزگە قەدەر ئىشلەتتى. ئەتراپ — دېڭىز. بۇ يەردىن قېچىپ قۇتۇلۇش مۇمكىن ئەمەس. شۇڭلاشقىمىكىن، بىزگە قارايدىغان كۈزەتچىلەر ئازايغاندەك كورۈنەتتى.

بىز رەگلىك مېتالل رۇدىسى چىقىدىغان كاندا ئىشلىدۇق. سوغىنىڭ كۈچى 60 گرادۇسقىچە يېتەتتى. لاگېردىن كانغا، ئاشخانىغا ئارغامچا تارتىلغان. شۇ ئارغامچىنى تۇتۇپ ماڭمىساق، ھۇۋلاپ تۇرغان شۇۋۇرغان ژۇتۇۋېتىشى مۇمكىن. بىز تەبەت ئاپتىكە ئۇچرىغان قانچە مەھبۇسلارنى كوردۇق.

لاگېر باشلىغى قارام، ھەقىقىي جاللاتلاردىن ئىدى. ئۇ ئوزى ئوخشاش ئادەملەرنى مەھبۇسلارغا يېتەكچى قىلىپ قويغان. بۇ يەردە ئانچىلىغان مەھبۇسلار ئېغىر ئەمگەك ۋە ئاچارچىلىققا چىدىماي ھايات بىلەن خوشلاشتى.

— مونۇ بىر ۋاقىئە ھېلىمۇ يادىمدىن چىقمايدۇ، — دەپ ئەسلەيدۇ ئابدىرىم ئاكا، — لاگېر تېرىتورىيەسىدىن چىقىدىغان يەردە تومۇرچىلىك ئىشخانىسى بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىككى مەھبۇس ئىشلەتتى. ئادەملەر بەلگۈلەنگەن جايدىن سەللا نېرى قەدەم تاشلىسا، ئېتىلاتتى. شۇنداق بولسىمۇ بىر كۈنى بىر مەھبۇسنىڭ يوقاپ كەتكەنلىكى توغرىلىق خەۋەر تارقالدى. باشلىق ھېلىمىزنى ئالدىغا چاقىرىپ، سوراق قىلدى، ئۇردى قىيىندى. لېكىن كورمىگەن، بىلمىگەن ئادەم توغرىلىق نېمە دېيىشىڭ مۇمكىن.

ئارىدىن ئىككى كۈن ئۆتكەندىن كېيىن ئەھۋال مەلۇم بولدى. بىر نازارەتچى تەسادىپ تومۇرچىلىك ئىشخانىسىغا كىرسە، كورىدا شورپا قايناۋاتقانلىغىنى كورىدۇ. تەكشۈرۈش نەتىجىسىدە بۇ ھېلىقى يوقاپ كەتكەن مەھبۇسنىڭ گوشى بولۇپ چىقىدۇ. ئاچلىقتىن ئادەم گوش يېيىشكە مەجبۇر بولغان ھېلىقى مەھبۇسلار دەرھال ئېتىلىدۇ. ئۇلارنىڭ جەسەتلىرى بىردەمدىلا قار بورىنى ئاستىدا قالدى...

ھە، ئۇتمۇشنىڭ رەھىمسىز ۋاقىئەلىرىنى ئەسلەش ھەر ئىككىمىزگە ئېغىر تەسىر قىلغان ئىدى.

ئابدىرىم ئاكا نەبىيېۋ 1953 - ژىلى، ئەلدى ئالى بولسا ئۇنىڭدىن بۇرۇنراق تۈرمىدىن بوشىتىلىپ، ئوز يۇرتى — پانفىلوۋ ناھىيەسىگە كەلدى. يۇرتداشلىرى قاتارىدا ئۇرۇش ۋاقتىدا ئارقىدا قالغان خەلق ئېگىلىگىنى تىكلەش يولىدىكى كۈرەشكە قىزغىن قاتناشتى. ئۇ ناھىيەنىڭ كالىنىن نامىدىكى كولخوزىدا ژىگىرمە ژىلدىن ئوشۇق ئىشلەپ، ئېگىلىك ئىختىسادىنىڭ يۈكسىلىشىگە بىر كىشىلىك توھپە قوشتى.

— ئەسلى بىز ياركەنتلىك، — دەپ سوزىنى باشلىغان ئىدى ئابدىرىم ئاكا سوھبىتىنىڭ بېشىدا. — دادام ئابدۇنەبى ياركەنت شەھىرىدە تونۇلغان كىشىلەردىن ئىدى. ئۇ زامان ئېقىمىنى خېلە ياخشى چۈشىنەتتى. ياركەنت تەۋەسىدە دەسلەپ تەشكىل قىلىنغان «ترۇد پاختىلىق» ئارتېلىنىڭ دەسلەپكى ئەزالىرىدىن بىرى بولغان، شۇنداقلا بىزنى ئوقۇتۇش تەربىيەلەش ئىشلىرىغا ئالاھىدە كوڭۈل بولگەن ئىدى.

ئابدۇنەبى ئاكا پەرزەنتلىرىنىڭ بىرى ئابدىرىم باشلانغۇچ مەكتەپنى تاماملىغاندىن كېيىن 1930 - ژىلى قوقەند شەھىرىدىكى رابفاكقا (ئىشچىلار فاكۇلتېتى) ئوقۇشقا ئەۋەتىلىدۇ. مەزكۇر ئوقۇش دەرگاھىنى مۇددىتىدىن بۇرۇن تاماملىغان ئابدىرىم نەبىيېۋ سەمەرقەند شەھىرىدىكى ئوتتۇرا ئاسىيا ئاۋتوموبىل يوللىرى ئىنستىتۇتىغا ئوقۇشقا تەكلىپ قىلىنىدۇ. بۇ ژىللىرى ئوزبېكستان دىيارىدا كېڭەش ھوكۈمىتىنىڭ دۈشمەنلىرى ھېسابلانغان باسمىچىلارغا قارشى جىددىي كۈرەش كېتىۋاتاتتى. ئابدىرىم ئاكا ئىككىنچى كۇرستا ئوقۇۋاتقان ژىلى بىر توپ ستۇدېنتلار بىلەن پەرغانە ۋادىسىدىكى باسمىچىلارغا قارشى كۈرەشكە ئەۋەتىلدى.

كېيىن ئۇ قاتتىق ئاغرىپ، سالامەتلىكى ناچارلىشىپ قالغانلىقتىن ئىنستىتۇتنى تاماملىماستىن يەركەنتكە قايتىپ كەلدى. ئوز يۇرتىدا خېلە ئۇزۇن داۋالىنىپ، ياخشى بولغاندىن كېيىن چوڭ جىغان يېزىسىدا تەشكىل قىلىنغان «پاختىچىلىق» سوۋخوزى دىرېكتورىنىڭ ئورۇنباسارى بولۇپ ئىشلىدى. ئېگىلىك ئىشلىرىنى يولغا قويۇشتا، ئەمگەكنى ئۇيۇشتۇرۇشتا تەشكىلاتچىلىق قابىلىيىتى بىلەن تونۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىن ئا. نەبىيېۋ ناھىيەلىك پارتىيە كومىتېتى ئاپپاراتىغا ئىشقا تەكلىپ قىلىنىدى. 1940 - ژىلى بولسا «خەلق دۈشمىنى» دەپ ئاتىلىپ، ناھەق قولغا ئېلىنىدۇ.

ئابدىرىم ئاكا بىر ئاز ئويلىنىپ، ئېغىر نەپەس ئالدىدە، سوزىنى داۋام قىلدى:

ئەشۇ بىر شەخسكە سېغىنىش ژىللىرىنىڭ پۈتكۈل خەلقىمىزگە، تەرەققىياتىمىزغا يەتكۈزگەن زىيىنى ناھايىتى ئېغىر بولدى. ھازىرقى دېموكراتىيە شارائىتىدا ئۇ نەرسىلەر پاش قىلىنىپ، ئەيىپلەنمەكتە. مىڭلىغان ياخشى ئادەملىرىمىزنىڭ ئىسىملىرى قايتىدىن تىكلەنمەكتە. ئۇلارنى خەلق پەخىرلىنىش بىلەن تىلغا ئېلىپ، مەرھۇملار روھىغا باش ئەگمەكتە. مىننەتدار ئەۋلاتلار قەھرىمان ئەجداتلىرىمىز خاتىرىسىگە يادىكارلىقلار ئورنىتىۋاتىدۇ.

ئابدىرىم ئاكىنىڭ قەلب سوزلىرى قەپەزدىن قۇتۇلغان قۇشنىڭ پەرۋازىدەك ئۇيۇلدى ماڭا...

ئابدۇكېرىم تۇدىياروۋ.
ياركەنت شەھىرى.

● يارقىن سىمالار

ئۇلۇغ ئۇيغۇر ئالىمى مۇھەممەد ھەيدەر

مۇھەممەت ھەيدەر 16 ـ ئەسىردە ياشاپ ئىجات قىلغان ئۇلۇغ تارىخچى، ئەدىب، سەيياھ ۋە سىياسىي ئەرباپتۇر. ئۇ شەرقنىڭ گوزگە كورۇنگەن تارىخچىلىرى قاتارىدىن ئوزىگە خاس يېتۈك ئورۇننى ئىگىلىگەن، ئەدەبىي تەخەللۇسى «ئاياز». (مۇھەممەد ھەيدەر نامى ئوتكەندە بىر قانچە خىل ئاتىلىپ كەلگەن، ئوزىنىڭ يېزىشىچە، مۇھەممەد ھەيدەر، «مىرزا ھەيدەر»، «بابۇرنامىدە» «ھەيدەرمىرزا»، «گۇلبادان بېگىم» «ھۇمايۇننامىسىدە» «مىرزا ھەيدەر قەشقىرى» دەپ ئاتالغان.) مۇھەممەت ھەيدەرنىڭ ئاساسىي ئىككى ئەسىرى بولۇپ، بىرى ئۇنىڭغا شوھرەت كەلتۈرگەن بولۇپ، موغۇلستان، شەرقىي تۈركىستان، مەركىزى ئاسىيانىڭ بەلگۈلۈك قىسمى تارىخىغا بېغىشلىنىپ، 1547 ـ ژىلى يېزىلغان كلاسسىك ئەسەر «تارىخى رەشىدى» (پارس تىلىدا) ۋە يەنە بىرى 1534 ـ ژىلى بەدەخشاندا خەلىق ئېغىز ئىجادىيىتى، ھېكايەتلەر ئاساسىدا يېزىلغان «جاھاننامە» داستانى (ئۇيغۇر تىلىدا) بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

مۇھەممەد ھەيدەر ۋە ئۇنىڭ ئاتا ـ بوۋىلىرى ئەسلى قەشقەرلىك، ئۇ چاغاتاي دولىتى دائىرىسىدە، قەشقەرىيەدە ئابرويلۇق دۇغلات قەبىلىسىدىندۇر. مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ كورسىتىشىچە، ئۇلارغا دەسلەپكى چاغاتاي خانلىرى، تۇغلۇق تۆمۈرخان ۋە ئۇنىڭ مىراسخورلىرى زور ئىمتىياز، ئىنئاملار، تىلىرخانلىق ھوقۇقىنى بەرگەن. ئۇنىڭ بوۋىلىرىدىن ئورتۇبېگە موغۇل خانلىرى مانگىلاي سويەنى بولۇپ بەرگەن. موغۇلستان ۋە شەرقىي تۈركىستان تارىخىدا ئۇلار چوڭ رول ئوينىغان. مۇئەللىپنىڭ چوڭ بوۋىسى ئەمىر سەيىد ئەلى موغۇلستان خانى ۋەيسخاننىڭ شەۋكەتلىك سەركەردىسى، تىمۇرىيلار (ئۇلۇغبەگ) نايىبىنى قەشقەردىن چىقارغاندىن كېيىن ئۇززۇن بىر مۇددەت (قەشقەردىكى قەبرى ئۇستىدىكى خاتىرە بويىچە 1434 ـ 1458 ـ ژىللار) قەشقەرىيەنى باشقۇرغان، چوڭ دادىسى (ئاتىسىنىڭ ئاكىسى) مۇھەممەت ھەيدەر مىرزىمۇ خېلە بىر مۇددەت (1465 ـ 1480 ـ ژىللار) قەشقەرىيەنى ئىدارە قىلغان. ئۇ ئۇززۇن مۇددەت موغۇلستان خانى يۇنۇسخاننىڭ (1487 ـ ژىلى ۋاپات بولغان) سارىيىدا خىزمەت قىلغان ئىدى. مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ دادىسى مۇھەممەد ھۇسەيىن كوراگان موغۇلستان خانى يۇنۇسخانغا كۈيئوغۇل ئىدى، ئۇ موغۇلستان ھوكۇمىتى ئوردىسىدا ئوز مەۋقەسىگە ئىگە بولغان، ئىستىداتلىق شائىر موغۇلستان خانى سۇلتان ماھمۇتخان قەشقەرىي بىلەن باللىقىدىن دوست ئىدى. ئۇ ئومەر شەيخ سارىيىدا ئىككى ژىلدەك بولغان، ئۇرا ـ تۆپەدە سۇلتان ماھمۇد قەشقەرىينىڭ نايىبى بولۇپ ئىشلىگەن ۋە ئۇززۇن ۋاقىت ئۇنىڭ ئالدىدا تاشكەنتتە خىزمەتتە بولغان ئىدى. ئالىم ن. مىنگۇلوۋنىڭ تەكىتلىشىچە، مۇھەممەد ھەيدەر تۇغۇلغىنىدا دادىسى مۇھەممەد ھۇسەيىن قېدىمىي شاش ۋىلايىتىنىڭ مەركىزى تاشكەنتتە ھاكىم بولغىنىغا ئالتە ژىل بولغان ئىدى.

مۇھەممەد ھەيدەر مۇھاجىرلىقتا 1499 ـ ژىلى تاشكەنتتە تۇغۇلغان. مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ دادىسى مۇھەممەت ھۇسەيىن ئانا يۇرتى قەشقەردە ئومۇمىي بىلىم ئالغان. ئۇ ئوز دەۋرىنىڭ بىلىملىك ئادىمى، ماھىر ھەربىي باشلىق ئىدى، ئۇ پات ـ پاتلا ئۇستازى ھەزرىتى مۇھەممەد ئىبىن بۇرھاندىن بىلەن زامانىسىنىڭ ژىرىك شائىر ۋە ئالىملىرى ئابدۇراخمان جامى، ئەلشىر ناۋائىي ۋە باشقىلار دائىرىسىدە بولاتتى. ئۇ ئوز ئوغلىنىڭ پەم ـ پاراسەت، بىلىملىك ئادەم بولۇپ يېتىلىشىنى ئارزۇ قىلىپ، ياش ھەيدەرگە مۇرەببىي، مۇئەللىملەرنى تەكلىپ قىلغان ئىدى، ئوغلىنى ئوز سەپەرلىرىگە بىللە ئېلىپ چىقاتتى، شېئىرلارنى ياتقا ئالاتتى، رەسىم سىزاتتى، ئۇ زادى تىنىم تاپماي، كوپ ھەرىكەت قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ياشلىقى تىنچسىز، خوۋۇپ ـ خەتەرلەر ئىچىدە ئوتتى. دەشتى ـ قىپچاق قەبىلىلىرىنىڭ زور ئارمىيەسى، بۇ دەۋردە ئوزبەك خانى مۇھەممەد شەيبانى باشچىلىقىدا ماۋەرائۇننەھرگە بېسىپ كىرگەن، بۇخارا، سەمەرقەندنى ئىگىلىگەن. بۇ پەيتتە، 1500 ـ ژىللىرى ئەترابىدا سۇلتان ماھمۇتخان شەيبانىخاننى قوللىغان ئىدى. لېكىن شەيبانىخان ئوز ئىتتىپاقدىشىنىڭ يەرلىرىنى ئىگىلەشكە ئىنتىلدى. 1503 ـ ژىلى سۇلتان ماھمۇتخان شەيبانىي ئارمىيەسىدىن قاتتىق يېڭىلدى. ئوزبەكلەر تۇرە ـ تۇبە، تاشكەنتنى ئىشغال قىلدى. شەيبانىخان بۇيرۇغى بىلەن ئەسىر ئېلىنغان سۇلتان ماھمۇتخان ئالتە ئوغلى بىلەن بىللە 1508 ـ ژىلى قەتىل قىلىندى. خۇددى شۇ پەيتتە مۇھەممەد ھۇسەيىن قارا تېگىنگە، خۇسراۋ شاھ يېنىغا، سۇلتان ھۇسەيىن (بايقارا) تەكلىۋى بىلەن خۇراسانغا، ئاندىن كابۇلغا، بابۇر ھوزۇرىغا بارغان ئىدى، كېيىن مەلۇم سەۋەبلەر بىلەن پەرغانىغا قايتىپ كېلىشكە مەجبۇر بولغان، بۇ يەردە ئوزبەكلەر قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، شەيبانىخان بۇيرۇغى بىلەن 1508 ـ ژىلى ھىراتتا ئولتۈرۈلگەن.

«ئاتام بىلەن خۇسراۋ شاھ يېنىدا بىر ژىل بولدۇق» ـ دەپ يازىدۇ مۇھەممەد ھەيدەر ئاتىسى بىلەن بولغان ئاخىرقى پەيتلىرىنى ئەسلەپ. ـ «ئاندىن قىش بېشىدا شەيبانىلار خارەزمگە ژۈرۈش قىلغاندا بىز خۇراسانغا كەتكەن ئىدۇق، مەن كىچىك بولسامۇ بۇ ھادىسىلەر مېنىڭ خاتىرەمدە ساقلىنىپ قالغان.»

مۇھەممەد ھەيدەر ئاتىسى ئولتۈرۈلگەندە بۇخارادا ئىدى. ئۇنىڭ ئاتىسى ئاغىنىلىرىنىڭ ياردىمى بىلەن بىر ئاز ۋاقىت ئائىلى بىلەن يوشۇرۇنۇپ ژۈردى، كېيىن ئاتىسىنىڭ ئۇستازى مەۋلانە مۇھەممەد ئىبىن بۇرھاندىن بىلەن بەدەخشان خان مىرزا ئالدىغا، ئاندىن 1509 ـ ژىلى كابۇلدىكى بابۇر يېنىغا باردى، ئۇنىڭ سارىيىدا تۇردى.

بابۇر مۇھەممەد ھەيدەرگە ئانا جەھەتتىن يېقىن (بىر تۇغقاننىڭ باللىرى) ئىدى، بابۇرنىڭ ئاپىسى نىگارخانىم (يۇنۇسخاننىڭ ئىككىنچى قىزى) مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ئاپىسى خۇب نىگار خانىمنىڭ (يۇنۇس خاننىڭ 3 ـ قىزى) ھەدىسى ئىدى.

ئاتىسى ئەھمەد خان مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ چوڭ دادىسى (خۇب نىگار خانىمنىڭ ئاكىسى) بولىدۇ.

مۇھەممەد ھەيدەر قەشقەرىيەدە، يەكەن خانلىغى دەپ ئاتالغان خانلىقنىڭ ئاساسچىلىرىنىڭ بىرى، ئۇنىڭغا شوھرەت كەلتۈرگەن سۇلتان سەئىتخان ئالدىدا، بۇ ئائىلىنىڭ بىر ئەزاسى سۈپىتىدە 24 ژىل ياشىدى. بۇ ژىللار ئىچىدە ئۇ بۇ يەردىكى كەڭ ـ كۈشەدە ۋە ئوردا شارائىتىدا ھەر تەرەپلىمە ئومۇمىي ۋە ھەربىي تەلىم ئالدى، ھەر جەھەتتىن ۋايىغا يەتتى، يېتۈك ئالىم، ئەرباپ سۈپىتىدە كامالەتكە يېتىشتى.

بۇ ھەقتە مۇھەممەت ھەيدەرنىڭ ئوزىمۇ كەڭ دائىرىدە يازغان ئىدى. زاھىرىددىن بابۇرمۇ ئوزىنىڭ «بابۇرنامىسىدە» مۇھەممەد ھەيدەرگە ژۇقۇرى باھا بەرگەن. بابۇرنىڭ كورسىتىشىچە، «ھەيدەر مىرزا ... ئاتىسىنى ئوزبەكلەر ئولتەرگەندىن كېيىن كېلىپ، مېنىڭ مۇلازىمىتىمدە ئۈچ ـ تۆرت ژىل تۇرۇپ، ئاندىن ئىجازەت تىلەپ، قەشقەرگە، خان قېشىغا باردى.»

«باز گەردەد بە ئەسلى خۇد ھەمە چىز،
زەرى سافىيۇ نۇكرائۇ ئەرزىز».

يەنى: ھەممە نەرسە تاپىدۇ، ئوز ئەسلىنى، خاي كۈمۈچ، قوغۇشۇن، ساپ ئالتۇنى.

مۇھەممەد ھەيدەر ھەر تەرەپلىمە يېتىشكەن، مەسىلىلەرگە ئەتراپلىق قارايدىغان ئادەم ئىدى. ۋاقىئەلەرگە باي ھاياتىدا ئۇ ئورغۇن يەرلەر، كورۈلگەن مەملىكەتلەردە بولغان. تۇرلۇك خىزمەتلەرنى بەجىرگەن. ئۇ كىچىكىدىنلا تۇرلۇك تەبىقە ـ گۇرۇھلار دائىرىسىدە، ھەر خىل تۇرمۇش شارائىتلىرى ئىچىدە بولدى. ھەر خىل خەلقلەر ئارىسىدا ھاياتىنى چوڭقۇر ئۆگەنگەن، بىلگەن ئىدى.

ئۇ شەرقىي تۈركىستان، موغۇلستان، مەركىزىي ئاسىيەنىڭ بەلگۈلۈك دائىرىسىنىڭ ئىككىي ئەسىرلىك دەۋر ۋاقىەلىرى توغرىلىق، ئوز دەۋرى ئۇچۇنمۇ، ھازىرقى زامان ئۇچۇنمۇ يېتۈك بېگانە ئەسەر ياراتتى.

مۇھەممەد ھەيدەر ئوز دەۋرىگە نىسبەتەن كەڭ، چوڭقۇر پىكىر ژۈرگۈزىدىغان، زېھنى ئوتكۈر، پاراسەتلىك ئالىم ۋە شۇنداقلا دانىشمەن دولەت ئەربابى سۈپىتىدە تونۇلدى ۋە ئوزىدىن مۇناسىپ خاتىرە قالدۇرۇشقا ئىنتىلدى. ئەسەرنىڭ نامىنى باللىق دەۋرىدىن يېتىلگەن ئالىم ۋە دولەت ئەربابى مەرتىۋىسىگە يەتكىچە تەربىيەسىنى ئالغان ئائىلە ھورمىتىنى بەجا كەلتۈرۈپ، تاكى مۇھەممەت ھەيدەر بابۇرنىڭ سەمەرقەندكە قىلغان ژۈرۈشىدە بىللە بولدى، ھەمزە سۇلتان جېگىكە قاتناشتى.

1512 ـ ژىلى مۇھەممەد ھەيدەر سۇلتان سەئىتخان ئالدىغا كەلدى. (ئۇ بۇ ۋاقىتتا ئەنجاندا ئىدى).

سۇلتان سەيتخان مۇھەممەد ھەيدەرگە ئانا جەھەتتىن يېقىن تۇققان، سۇلتان سەئىتخاننىڭ ئومرىنىڭ ئاخىرقى كۈنلىرىگىچە قايتا كورۇشنى ئارزۇ قىلغان، ئانا يۇرتى قەشقەرىيەنىڭ ئەسىرى يېزىلغان دەۋرىدىكى خانى، ئوزى ئۇستاز بولغان، ئائىلىدە بىللە ئوسكەن مۇزەببەر ئابدۇرېشىت خان سۇلتان سەئىد خان ئوغلى نامى بىلەن ئاتىدى.

قەيد قىلىش كېرەككى، ئېيتىلغانلارنىڭ ھەممىسىنى مۇھەممەد ھەيدەر ياشىغان ۋە ئوسۈپ يېتىشكەن مۇھىت، شارائىتتىن ئاجرىتىپ قارىغىنى بولمىسا كېرەك، بۇ دەۋردە شەرقىي تۈركستان، ئوتتۇرا ئاسىيادە ئىلىم ـ مەرىپەت، مەدەنىيەت خېلىلا ئالدىغا كەتكەن، ئەدەبىيات، سەنئەت رىۋاجلانغان ئىدى. قەشقەرىيەدە مۇھەممەد ھەيدەرنى ئوز تەربىيەسىگە ئالغان سۇلتان سەئىد خاننىڭ ئوزى ئاتاقلىق دولەت ۋە مەدەنىيەت ئەربابى ھەم زامانىسىنىڭ زور بىلىملىك، سالاھىيەتلىك ئادەملىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۇ ماھارەت بىلەن ئۇيغۇر ۋە پارس تىللىرىدا شېئىرلار يازغان ئىستېداتلىق شائىر، زېھنى ئوتكۈر ئالىم، جوشقۇن ناتىق ئىدى.

مۇھەممەت ھەيدەر سۇلتان سەئىد خان سارىيىدا گوزگە كورۇنگەن ئەرباپ سۈپىتىدە مۇھىم دولەت ئىشلىرىنى ئورۇنلىغان ھالدا، سۇلتان سەئىد خان بىلەن بىر سەپتە تۇرۇپ دولەتنىڭ سىياسىي ھاياتى ۋە ھەربىي پائالىيىتىگە ئىشتىراك قىلدى. مۇھەممەد ھەيدەر ئوزىنىڭ ئىككىنچى مۇرەببىي ئاتىسى سۇلتان سەئىد خانغا تولىمۇ ئىخلاسمەن، سادىق ۋە مېھىر ـ مۇھەببىتى زور ئىدى. ئۇ سۇلتان سەئىد خاننىڭ كافىرستان لاداق، تىبەت، ئامۇدەريا ۋە باشقا ژۈرۈشلىرىگە قاتناشقان.

سۇلتان سەئىدخان ۋاپاتىدىن كېيىن مۇھەممەد ھەيدەر بۇ يەردىن كېتىشكە مەجبۇر بولدى. سۇلتان سەئىدخاننىڭ تىبەتكە قىلغان ئاخىرقى ژۈرۈشىدە ۋە ئۇ بۇ يەردىن قايتىۋېتىپ لاداقتا قازا بولغىنىدا (1533= ژىلى 9 ـ ئىيۇل) مۇھەممەد ھەيدەر ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئىدى. ئۇ بەدەخشانغا، ئاندىن بابۇرىيلار ئالدىغا باردى، لاخوردا بابۇرنىڭ ئوغلى كامران مىرزا ھوزۇرىدا بولدى. 1539 ـ 1540 = ژىللىرى ئاگرادا ھۇمايۇن بىلەن قوشۇلدى، ئۇنىڭ بىلەن كاننا ئۇرۇشىدا شىرشاھقا قارشى ئۇرۇش قىلدى. 1541 ـ ژىلى كەشمىرنى ئىگىلىدى. بۇ يەردە گەرچە، ئاۋال يەرلىك شاھزادە نازۇك شاھ ۋە كېيىن ھۇمايۇن پادىشا نامىدىن بىلەن تەككىلەر چىقارغان بولسىمۇ، ئەمەلىياتتا ئۇ مۇستەقىل دولەت تەسىس قىلغان ئىدى. كەشمىردىكى تاغلىق قەبىلىلەرنىڭ بىر توقۇنۇشىدا، مەنبەلەرنىڭ كورسىتىشىچە، مۇھەممەد ھەيدەر 1551 ـ ژىلى تەسادىپىي، ئوز تەرەپىنىڭ ئوقى بىلەن 52 يېشىدا ۋاپات بولغان.

ئانا ۋەتىنى شەرقىي تۈركىستاننى قايتا كورۇش ئۈمۈتىنى ئۇزمىگەن ۋەتەنپەرۋەر ئالىم، شائىر مۇھەممەد ھەيدەر ئوزى سىرتتا ژۈرسىمۇ، ئىجادىنى ۋەتىنىگە بېغىشلىدى. ئوزى كامال تاپقان ۋە قىزغىن سويگەن ۋەتىنىنىڭ گوزەللىكى، بايلىغى ۋە ئوتمۇشىدىن گۈۋالىق بەرگۈچى ئولمەس ئەسەرلەرنى ـ «تارىخى رەشىدى» ۋە «جاھاننامەنى» يېزىپ قالدۇردى. بىۋاقىت ئەجەل مۇھەممەد ھەيدەرنىڭ ئۇنۇملۇك ئىجادىنى ئوتتۇرا يولدا ئۇزۇپ قويدى.

مۇھەممەد زەھىدىي، تىلچى.
تاشكەنت شەھىرى

● ئانا تىلىم ـ دانا تىلىم

تىل ـ يېزىق ـ مىللەتنىڭ تامغىسى

تىل ـ يېزىق ھەر بىر مىللەتنىڭ تارىخىدىن، مەدەنىيىتىدىن دېرەك بېرىپلا قالماي، ئۇ ئاسەن ئادەملەرنىڭ كۈندىلىك ھاياتتا ئالاقە قىلىشىدىغان ئەڭ مۇھىم ۋاستىدۇر. تىلنىڭ بايلىغى، بولۇپمۇ يېزىقنىڭ قېدىمىيلىكى شۇ مىللەتنىڭ دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدا تۇتىدىغان ئورنىنى بەلگۈلەپ بېرىدىغان مۇھىم ئامىل.

خەلقىمىزنىڭ قېدىمىي دەۋرلەردىن تارتىپ ئاتىدىن بالىغا مىراس بولۇپ كېلىۋاتقان مۇقەددەس ئانا تىلى ۋە قېدىمىي تارىخقا ئىگە يېزىغى بار. خەلقىمىز ئەرەپ گرافىكىسى ئاساسىدىكى ئۇيغۇر يېزىغىنى قوللىنىپ كېلىۋاتقىنىغىمۇ قانچە ئەسىرلەر بولدى. 11 ـ ئەسىردە ئوتكەن ئۇلۇغ ئەللامىلىرىمىز مەھمۇت قەشقەرىي بىلەن يۇسۇپ بالاساغۇنى ۋە ئەھمەد يۈگنەكىلەر دۇنيا مەدەنىيەت غەزىنىسىگە بىباھا تۇھپە بولۇپ قوشۇلغان «تۈركىي تىللار لۇغىتى»، «قۇتادغۇ بىلىك»، «ھەقىقەتلەر سوغىسى» قاتارلىق ئەسەرلىرىنى ئەشۇ قېدىمىي ئۇيغۇر يېزىغىدا يېزىپ، بىزگە مىراس قىلىپ قالدۇرغان. شۇ قېدىمىي ئۇيغۇر يېزىغىدا پۈتۈلگەن ئەسەرلەر بولمىغىنىدا ئەۋلاتلىرىمىزغىمۇ مەنىۋىي ئوزۇق بولماتتى.

بىزنىڭ بۇ قېدىمىي مۇقەددەس يېزىغىمىز ئارىدا بىر دەۋر روسچىغا، لاتىنچىغا ئوزگەرتىلىپ باققان بولسىمۇ، بەرى بىر خەلقىمىز يەنىلا شۇ يېزىغىنى ئەۋزەل كورۇپ، ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ كەلمەكتە. ھازىر ئۇيغۇرلارنىڭ ئانا ۋەتىنىدە گېزىت ـ ژۇرنال ۋە مىڭلىغان كىتاپلار ئەشۇ يېزىقتا نەشىر قىلىنىدۇ. چەت ئەللەردە «شەرقىي تۈركستان»، «شەرقىي تۈركستان ياشلىرى» گېزىتلىرى بىلەن بىشكەكتە «ئىتتىپاق»، ئالمۇتىدا سۆيۈملۈك «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىمىزمۇ شۇ يېزىقتا چىقىپ، خەلقىمىزنىڭ قەلبىنى يورۇتۇۋاتىدۇ. شۇنىمۇ ئالاھىدە تەكىتلىشىمىز كېرەككى، بەزى ئۇيغۇر مەكتەپلىرىدە ئوزىنىڭ ئەسلى ئۇيغۇر يېزىغىنى ئۆگىنىش يولىغا قويۇلدى. بۇ خوشاللىق ئىش، ئەلۋەتتە.

بىراق قىرغىزستاندا ئۇيغۇر مەكتەپلىرى بولمىغانلىقتىن، ئۇ يېزىقنىڭ دەرس جەدۋىلىگە كىرگۈزۈلمەسلىكى، ئۇ يېزىقنى بىلىدىغانلارنىڭ ۋاقىت ئوتۇشى بىلەن ئازىيىۋاتقانلىغى كىشىنى تەشۋىشكە سالىدۇ، ياشلار ئوز تىلىنى بىلسىمۇ، ئەسلى ئۇيغۇر يېزىغىنى ئوگەنمەي چوڭ بولغاچقا، ئوز يېزىغىدا چىققان گېزىت ـ ژۇرناللاردىن پايدىلانمايدۇ. بەزىلىرى بولسا ئوزى ئۇيغۇر تۇرۇپ، بىرى بىلەن رۇسچە پاراڭ سېلىشىدۇ. نەۋرىلەر بولسا باغچىلاردا ئۇيغۇرچە تەلىم ـ تەربىيە كورمىگەنلىكتىن رۇسچە سوزلەشنى ئادەت قىلغان. ياش ـ ئوسمۇرلەرنىڭ كىچىكىدىنلا غەيرىي تىلدا سوزلىشىشكە ئاتا ـ ئانىلىرىمۇ جاۋاپكەر. بەزىلەر ئويدە باللىرى بىلەن رۇسچە گەپلىشىشنى ئوزىچە بىر «مەدەنىيەت» دەپ چۈشىنىدۇ. ھەتتا بەزىلەر ئەزان چاقىرىپ قويغان بىر ئوبدان ئىسمىنى ـ ئالىمجاننى ـ ئالىك، گۇلبوستاننى ـ گۇلە، ماھىرەمنى ـ مايا دەپ ئەركىلىتىپ گەپ قىلىپ، ئوزلىرى غەيرىچە سوزلەشكە رەغبەتلەندۇرۇپ قويىدۇ.

ئوز ئانا تىلىنى پەرزەندىگە ئۆگىتىش ھەر قانداق ئاتا ـ ئانىنىڭ ۋەزىپىسى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ. چۈنكى ئوز ئانا تىلىنى مۇكەممەل بىلمىگەن ئادەم ئوزىنىڭ مىللىتىگە ۋارىسلىق قىلالمايدۇ.

تىل ـ يېزىقنى پۇختا بىلگەنگە نېمە يەتسۇن. جانابىي ئاللا ئاخىر زامان پەيغەمبىرى مۇھەممەت ئەلەيھىسساللامغا «ئەي، مۇھەممەت، ياراتقان پەرۋەردىگارىڭنىڭ ئۇلۇغ ئىسمى بىلەن ئوقۇغىن» دېگەن. چۈنكى ئاللاھ تائالا ئىنسانلارنى قايسى تىل، قايسى ئىلىم ـ ھۇنەر بولسا ئوقۇپ ـ ئۈگىنىپ، بەختىيار ياشاشقا ئۈندىگەن. مۇسۇلمانلارنىڭ بەختى ـ تەلىيىگە پاك دىنىمىزنى توسۇپ كەلگەن كېڭەش ھوكۈمىتى پارچىلىنىپ، قازاقستان، قىرغىزستان، ئوزبەكستان، تۈركمەنستان، تاجىكستان ۋە ئەزەربەيجانلار مۇستەقىللىق ئالغاندىن كېيىن، دىنىي ئىشلارغا داغدام يول ئېچىلدى. ھەر مىللەتكە پەننىي ۋە دىنىي بىلىم ئېلىش ئىمكانىيىتى تۇغۇلدى. ياش ئەۋلاتقا ئانا تىلى بىلەن يېزىغىنى ئۆگىتىش مەخسىتىدە قىرغىزستاندىكى «ئىتتىپاق» ـ ئۇيغۇر مەدەنىيەت جەمىيىتى تەشەببۇس كۆتىرىپ، بىشكەك شەھىرىدىكى 53 ـ مەكتەپ ۋە لېبېدىنوۋكا، پوكروۋكا، فرۇنزې، ئالاتاۋلاردىكى مەكتەپلەرنىڭ يېنىدا مىللىي سىنىپلار ئېچىلىپ، ئانا تىلىمىزدا دەرس ئوتۇلۇۋاتىدۇ. بۇ بىلىم ئوچاقلىرىنى تەشكىل قىلىشتا مەرىپەتپەرۋەر ئادەملەر، ۋەتەنپەرۋەر تىجارەتچىلەر مال ـ دۇنياسىنى ئايىمىدى. ئۇ بىلىم دەرگاھلىرىدا پەرزەنتلىرىمىزنى ئوقۇتۇش تېخىچە ژۇقۇرى تەلەپ دەرىجىسىدە بولمىسىمۇ، ھەر ھالدا ئۇلار ئانا تىلىدا سوزلەپ، ئوز يېزىغىدا يازالايدىغان بولۇشىدا شەك يوق.

ئوتكەن ژىلى پاكىستانلىق قېرىنداشلار بىلەن ئىسلام دىنىغا دەۋەت قىلىش ئۇچۇن قىرغىزستان بويلاپ سەپەرگە ئاتلىنىپ، ئوتكانلار ئىستىقامەت قىلىدىغان مى لەنفاك يېزىسىغا بارغىنىمىزدا مەسچىتتە ئوغۇل ـ قىزلار، ئايرىم ـ ئايرىم دىنىي ئوقۇش ئوقۇۋاتقانلىغىغا گۇۋاھ بولدۇق. ئۇستازى ئۇچۇن شاكىرتلىرىغا قۇرئاندىن بىرەر سۇرىنى ئوكەتمەكچى بولغان بولسا، ئاۋال ئەرەبچە ئوقۇپ، ئاندىن ئوتكانچە تەرجىمىسىنى ئوگىتىدىكەن. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇنىڭ رۇسچە مەناسىنى يېشىپ بېرىدىكەن. دېمەك، مۇنداق 3 تىلدا بىلىم بېرىش، پۇختا بىلىم ئېلىشقا ئىمكانىيەت تۇغدۇرىدىكەن. بۇ ئۇسۇلنى ئۇيغۇر پەرزەنتلىرى تەلىم ئېلىۋاتقان بىلىم يۇرتلىرىدا قوللىنىش، ئەلۋەتتە، پايدىلىق بولار ئىدى.

تۇرسۇن ھاجىم قۇربانى.
بىشكەك شەھىرى.

كەسپىي مىراسلىرىمىز.

مەدەنىي ھاياتىمىز ئاساسلىرىنىڭ بىر تارمىغى

ئەمەلىي سەنئەت ۋە ئۇلارنىڭ تۈرلىرى خەلقىمىز نىڭ كۈندىلىك تىرىكچىلىك ۋاستىسى بولۇپ، مەدەنىيەت تارىخىمىزدا مۇھىم ئورۇننى ئىگىلەيدۇ. دېمەك، بۈگۈنكى كۈندە ئۇيغۇر ئەمەلىي سەنئىتىنىڭ بارلىق ساھالىرىنى زەرگەرلىك تۆمۈرچىلىك، موزدۇزلۇق، مىسكەيچىلىك، تۆكمىچىلىك، جۇگازچىلىق، قولاچىلىق ۋە باشقىمۇ كۆپلىگەن ساھالىرىنى تەرەققىي ئەتكۈزۈش، ياشلىرىمىزغا ئەنئەنەۋىي سىڭدۈرۈش، ھەر تەرەپلىمە ئىلمىي ئاساستا تەتقىق قىلىشنىڭ ئىلىم ئۈچۈنمۇ،كوندىلىك تۇرمۇشىمىز ئۈچۈنمۇ ئەمەلىي ئەھمىيىتى زور. چۈنكى ھەر بىر خەلقنىڭ قېدىمىي مەدەنىيىتىنى، تۇرمۇش ئۆزگىچىلىكلىرىنى بەلگۈلەيدىغان ئاساسلارنىڭ بىر تارمىغى ئەينە شۇلاردىن ئىبارەتتۇر.شۇنداقلا قېدىمىي زامانلاردىن بۇيان مىراس رېتىدە كېلىۋاتقان كۆپ نەرسىلەر شۇ خەلقنىڭ ئەقىل - پاراستىدىن، ماددىي مەدەنىيىتىدىن دالالەت بېرىدۇ. ئەينە شۇنى ئاساس قىلىپ بىز ئەجدادلىرىمىزنىڭ تۇرمۇشىنى مەنالىق، لاياقەتلىك ئۆتكۈزگەنلىكىنى،خىلمۇ خىل ئۆزىگە خاس زىننەتلىك بۇيۇملارنى بەرپا قىلغانلىقىنى ۋە ئۇلارنىڭ ئارقىلىق مەنىۋىي ۋە ماددىي مەدەنىيىتىمىز غەزىنىسىگە ئۆچمەس ئۈلۈش قوشقانلىقىنى بىلىمىز.دېمەك، كەسپىي ھونىرىمىزنىڭ سىرلىرىنى ئۆگىنىش، ئۇلارغا باغلىق ئاتالغۇلارنى توپلاشنىڭ، ئىلمىي ئاساستا تەھلىل قىلىشنىڭ، مەخسۇس لىنگۋىستىكىلىق لۇغەت تۈزۈشنىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ئىلمى ئۈچۈنمۇ ئەھمىيىتى زور. بىز بۇ ماقالىمىزدا مەدەنىي، مەنىۋىي ھاياتىمىز ئاساسلىرىنىڭ تەركىبىگە كىرىدىغان زىننەتلىك بۇيۇملىرىمىز ھالقا، سىرغىلار، ئۇلارنىڭ ناملىرىنىڭ كېلىپ چىقىش ئېتىمالوگىيەسى، تۈرلىرى ۋە تۇرمۇشىمىزدا پايدىلىنىش ھەققىدە پىكىر قىلىشنى كۆزدە تۇتتۇق.

سىرغا، ھالقا سۆزلىرىنىڭ ئەسلى كېلىپ چىقىشى تۈركىي تىللار ئېتنوگرافىيەلىك ئۆزگىچىلىكلىرىگە مۇناسىۋەتلىك قىسمەن ئايرىمچىلىقلار بىلەن ئاتىلىپ كەلگەن. ئۇيغۇر تىلىدا توگگە،ھالقا، سىرغا دەپمۇ ئاتىلىدۇ. رۇس تىلىدىكى سېرگا، سېرگى سۆزلىرى كۆپلىگەن تىل ئىلمىي تەتقىقاتچىلىرىنىڭ پىكرىچە تۈركىي تىللاردىن كىرىپ ئۆزلەشكەن بولۇپ، بەزى ئالىملار ئۇنى رۇس تىلىدىن تۈركىي تىللارغا كىرگەن دەپ چۈشەندۈرىدۇ. لېكىن بۇ ھەققىدە ئېنىق پىكىر ھازىرچە تۇراقلاشمىغان. بۇ قېدىمىي تۈركىي تىلىغا خاس سىرغا سۆزىنىڭ ئىلگىركى نامى ئاسىرغا بولۇپ، ئۇنىڭ تۈپ ئاساسى ئىلىش، تاقاش مەنالىرىنى ئاڭلىتىدىغان ئاسماق، ئېسىش سۆزلىرى بىلەن باغلىنىشلىقتۇر.چۈنكى سىرغا، ھالقىنىڭ ھازىرقىدەك دۈگىلەك، چەمبەر شەكلىدىكى تۈرلىرى ياسالماي تۇرۇپ ئەجدادلىرىمىز ئېسىل تاشلارنى قۇلاقلىرىغا، بويۇنلىرىغا تاقاپ ژۈرگەن. كېيىنرەك ئەمەلىي سەنئىتىمىزنىڭ رىۋاجلىنىش تۈپەيلى ئۇ زىننەتلىك بۇيۇملار سۇيەكتىن، قەلەي بىلەن تومۇردىن، بارا - بارا ئالتۇن، كۈمۈچلەردىن ياسىلىدىغان بولدى. ۋاقىت ئۆتكەنسىرى ئۇنداق زىننەتلىك بۇيۇملارنى قۇلاققا ئېسىپ ژۈرۈش مۇۋاپىق تېپىلىپ، ئۇلارنىڭ قۇلاقتاتۇرۇش ئەپلىك بولۇشى ئۈچۈن قۇلاقنى تېشىپ،ئاندىن ئاسىدىغان،تاقايدىغان بولغان. شۇنىڭ ئۈچۈن سىرغىنىڭ قېدىمىي نامى ئاسىرغا، ئېسىپ ژۈرىدىغان بۇيۇمنىڭ نامى ئىكەنلىكىدە ھېچ قانداق شەك شۈبھە يوق. ئەندى كېيىنرەك سىرغا سۆزىنىڭ سىنونىمى رېتىدە ھالقا سۆزىمۇ تىلىمىزغا كىرىپ ئۆزلەشتى. بۇ سۆز ئەرەپ تىلىدىكى خالخا سۆزىنىڭفونېتىكىلىق ئۆزگىرىشكە كىرىشى بىلەن تىلىمىزغا ئۆزلەشكەن ئەرەپ تىلىدىكى خولغا سۆزى دۈگىلەك دېگەن مەنانى بىلدۈرىدۇ.

زىبۇ - زىننەت بۇيۇملىرى ئارىسىدا سىرغا ھالقىنىڭ بۈگۈنكى ھاياتىمىزدا بىر نەچچە تۈرلىرى مەۋجۇت. بۇلارنىڭ ياسىلىشى ۋە تاشقى كۆرۈنۈشلىرىنىڭ ھەر خىللىقىغاباغلىق.مەسىلەن،ئۇلارنىڭ يۇلتۇز ھالقا، ئىلان باش ھالقا، يۈپۈرماق ھالقا، ئاي ھالقا، ژۈرەك ھالقا، چېچەك ھالقا، توم ھالقا، كوز ھالقا، تەشقەر زىرىسى، پەيپەزە، مونچاق ھالقا، جالا ھالقا ۋە باشقىمۇ كۆپلىگەن تۈرلىرى بار. ئۇلارنىڭ ئىچىدە كۆپىرەك ئۇچرايدىغان پەيپەزە ھالقا.ئۇئالتۇن ياكى كۈمۈچتىن ياسىلىدۇ. بۇ ھالقا ناھايىتى نېپىز، نازۇك بولۇپ قۇلاققا سېلىشقا قولايلىقتۇر. ئۇنى كۆپىرەك قىز، جوكانلار تاقايدۇ.پەيپەزە ھالقىنىڭ ژۇقۇرى تەرىپىگە گۈل ياكى چېچەكلەر، ئۆززۈم يوپۇرماقلىرىنىڭ ۋە باشقا مېۋىلەرنىڭ شەكىللىرى سېلىنىدۇ.

بۇ خىل ھالقا بولۇپمۇ سوقىچاق، ئات ئۇزلۈك تاكشالىق. بوتا كوزلۈك قىز جۇگانلارغا تولىمۇ يارىشىدۇ. مونچاق ھالقا سەدەپ مارجاندىن ياكى قاش تېشىنىڭ ئۈستىگە ئالتۇن زىق بەكتىلىپ ياسىلىدىغان ھالقىدۇر. بۇ ھالقىنى كىچىك قىزلارنىڭ قۇلىقىنى تېشىپ تاقاپ قويىدۇ. ئۇنىڭ كوزىگە ئېسىل مارجانلار ئورناشتۇرۇلىدۇ. زەر ھالقا(ئالتۇن ھالقا) ئاياللار، قىزلار، سەتەڭ جانانلارنىڭ سۆيۈپ تاقايدىغان زىننەتلىك بۇيۇمى بولۇپ، ئۇ ئېغىرراق كېلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن مەزكۇر ھالقىنى ئۇلار توي - توكۇن، چوڭ ئورۇنلاردا، سەنەلەردە تاقايدۇ. ژۇقۇردا قەيت قىلىنغان ئۇيغۇر خانۇم، قىزلىرىنىڭ مىللىي زىننەتلىك بۇيۇملىرىدىن بولغان ھالقىلارنى ھازىرقى زامانىۋىي (مودىلىق) كىيىم - كېچەكلەر بىلەن قۇلاققا تاقىسا ئاياللارنىڭ ھوسنىگە ھوسن قوشىدۇ.

مەنىۋىي، مەدەنىي، ھاياتىمىز ئاساسلىرىنىڭ بىرى بولغان زىننەتلىك بۇيۇملىرىمىزنىڭ ناملىرىنى ئەۋلاتلار تىلىغا سىڭدۈرۈش، ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىگە خاس خۇسۇسىيەتلىرىنى تونۇشتۇرۇشنىڭ ئەھمىيىتى دىققەت نەزىرىمىزدىن چەتتە قالماسلىقى لازىم

ش. ئايۇپوۋ.

ئەلگە خىزمەت - ئالىي ھىممەت

ئۆزىنى سورىغان خار بولماس

كۆپ ژىللاردىن بۇيان چېلەك ناھىيەلىك پوچتا بولۇمىدە ئىشلەپ ئاھالىنىڭ رەخمىتىگە، رەھبەرلىكىنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىپ، ھالال ئەمگىكى تۈپەيلى ئەل ئارىسىدا ئابروي تاپقان پوچتا ئالاقە خادىملىرىنىڭ بىرى سانىيە ئەختەموۋادۇر. ئۇ ھازىر ناھىيەلىك پوچتا بولۇمىنىڭ كاپالەتلەندۈرۈش ئۇچاستكىسىنى باشقۇرىدۇ. مەزكۇر ئۇچاستكىدا قاچانلا بارسىڭىز ئىش تۈگىمەيدۇ.ئۇلار كەلگەن خەت - چەكلەرنى تاپشۇرۇپ ئالىدۇ ۋە ئېگىلىرىگە چاپسانىراق يەتكۈزۈشكە تىرىشىدۇ. بەزىدە كېچىلىرى زۈرۈر تېلېگراممىلار كېلىپ قالىدۇ.ئۇنى كېچىلەپ بولسىمۇ ئېگىسىگە تاپشۇرماسا بولمايدۇ. ئەڭ مۇھىم بۈگۈنكىدەك قەھەتچىلىك زاماندا قېرى - چۆرىلەرنىڭ پېنسىيە پۇلىنى دەرھال قوللىرىغا تاپشۇرمىسا بولمايدۇ.ئاكالارنىڭ يولى تېخىمۇ نازۇك، ئۇلار قاچان ياردەم نەپىقە كېلىدىكىن دەپ، ئىشىككە تەلمۈرۈشۈپ ئولتۇرىدۇ.

سانىيە ئەختەموۋا، - دېدى سوھبەت ئارا ناھىيەلىك پوچتا بولۇمى باشلىقىنىڭ مۇئاۋىنى گۈلنۇر سۇلايمانوۋا، - بىزنىڭ پوچتا بولۇمىنىڭ ئەڭ ئىشچان، تىرىشچان، ئۆزىگىمۇ، باشقىغىمۇ تەلەپچان خادىملىرىمىزنىڭ بىرى. ئۇ ئەڭ ئېغىر ئۇچاستكىنى كۆپتىن بېرى كامچىلىقسىز باشقۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ.چېلەك ناھىيەسىدىكى 11500 ئادەمگە نەپەقە تارقىتىدۇ. ئۇ بىرەر قېتىممۇ ھېساۋات ئىشلىرىدا ئارتۇق - كاملىق كورۈنمىدى. چېلەك يېزىسىدىلا 30 مىڭدەك ئاھالە بولۇپ، ئۇلارغا ھوكۇمەت تەرىپىدىن بېرىلىدىغان ئىمتىيازلار،ياردەم پۇللار موشۇ تەجرىبىلىك سانىيەنىڭ قولىغا ئىشەش بىلەن تاپشۇرۇلغان.

چېلەك ناھىيەسىدە 28 پوچتا ئالاقە بولۇمچىلىرى بولۇپ، ئۇلاردا قىرىققا يېقىن پوچتالىئون ئىشلەيدۇ. سانىيە بولسا شۇلار بىلەن ئىش ژۈرگۈزىدۇ، خەت - چەك ۋە گېزىت - ژۇرنال، بولۇپمۇ نەپەقە پۇلىنىڭ كىشىلەرنىڭ ئۆز قوللىرىغا تېگىشىنى دايىم نازارەت قىلىپ تۇرىدۇ.

شۇنىمۇ ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى،ماناشىنىڭ ئازلىقى، ئىشنىڭ ئېغىرلىقى ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلار تۈپەيلى ماشىنىنىڭ يوقلىقى سەۋەۋىدىن بىرىېزىدىن يەنە بىرسىگە پىيادە ژۈرۈپ خەت-چەك، گېزىت تارتىشلار ئالاقە خادىملىرىنىڭ كۈندىلىك ئىشىغا ئۆز تەسىرىنى كورسەتمەي قويمايۋاتىدۇ، پوچتالىئونلار يوقيېزدلار بارلىققا كېلىۋاتىدۇ.

ھەر كۈنى دېگىدەك شەھەرلەردىن كېلىدىغان مۇھىم خەت - چەكلەرنى، خالتىلارنى، گېزىت - ژۇرناللارنى قوبۇل قىلىدۇ، دەل ۋاقتىدا ئېگىلىرىگە يەتكۈزۈش ئۈچۈن ناھىيەدىكى 28 پوچتا ئالاقە بولۇم خادىملىرىنى سەپەرۋەرلىككە كەلتۈرۈش پەقەت ئەينە شۇ سانىيەگە ژۈكلەنگەن. ئۇز ئىشىغا چىن ۋىژدانى بىلەن كىرىشىپ ئىشلەيدىغان س. ئەختەموۋا بەزىدە ۋاقتى بىلەن ھېساپلاشماي ئىشلەشكە ئادەتلىنىپ قالغان ئۇ ۋۇجۇدىغا سىڭگەن ئىشچانلىق، خادىملار بىلەن سىلىق سىپايە مۇناسىۋىتى، كىچىك پېئىللىغى ئارقىسىدا كوللېكتىۋ ئارىسىدا چوڭ ھورمەتكە سازاۋەر.

ت. تۇردىيېۋ.
قازاقستان ژۇرنالىستلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى.
چېلەك ناھىيەسى.

تەسادىپىي ئۇچرىشىش

بىز ئۇنداق مۇتەخەسسىسلەر بىلەن پەخىرلىنىمىز

مەن ئۆتكەن ژىلى كۈزدە مۇشتىرى تويپلاش ئىشلىرى بىلەن جامبۇل ناھىيەسىنىڭ ئۈززۈناغاچ ۋە قارغالى يېزىلىرىغا بارغان ئىدىم. بۇ يەرلەرگە دەسلەپكى قېتىم بارغانلىقىمدىن، ھە دېگەندە ئۈزۈناغاچ يېزىسىدىكى ئۇيغۇرجامائەتچىلىكىنىڭ ژىگىت بېشى تۇرسۇن تۇردىيېۋنى ئىزدەپ،ئاندىن ئالاقە بولىمگە يولۇقتىم. بۇ يەردە تۇرسۇن ئاكا مۇشتىرى تويلاش ئىشىغا يېقىندىن ياردەم بېرىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. مەن ئۈززۈناغاچتىكى ئىشلىرىمنى پۈتتۈرۈپ قارغالى يېزىسىغا راۋان بولدۇم. بۇ يەردىمۇ بىرىنچى بولۇپ ژىگىت بېشى ئابلىكىم سىراۋدىنوۋ بىلەن ئۇچرىشىپ «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە ئۇنىڭ قوشۇمچىسى «يېڭى ھاياتقا» مۇشتىرى تويلاش ئىشلىرىنى ئۇيۇشتۇرۇش توغرىلىق پاراڭلاشتۇق. ئاساسىي ئىش پۈتكەندىن كېيىن سىراۋدىن ئاكا قارغالى سۈكنو كومبىناتىدا ئۇيغۇرژىگىت - قىزلىرىنىڭ خېلە كوپ ئىشلەيدىغانلىقى ھەققىدە ئېيتىپ، ئۇ يەردە شۇنداقلا ياش مۇتەخەسسىس،ئىختىساتچى ئارزىگۈل تۇرداخۇن قىزى ئىمىنوۋا بارلىقىنى،ئۇنىڭ كومبىنات كوللېكتىۋى ئارىسىدا ھورمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىدىغانلىقىنى سوزلەپ بەردى. مەندە ئارزىگۈل بىلەن ئۇچرىشىپ، ئۇ توغرىلىق گېزىتكە ماقالە يېزىش ھاھىشى پەيدا بولدى.

مەن ئابلىكىم ئاكامنىڭ تەۋسىيەسى بىلەن سۈكنو كومبىناتىغا بېرىپ، ئارزىگۈلنى ئىزدىدىم.ئارزىگۈل كومبىناتنىڭ مەھسۇلات سېتىش بولۇمىدە ئىختىساتچى بولۇپ ئىشلەيدىكەن. مەن ئۇ ئىشلەيدىغان بولۇمگە كىرىشىمگە كوززۇمگە ئىسسىق كورۇنگەن ئۇيغۇر قىزىنى بىردىنلابايقىدىم موشۇ مەن ئىزدىگەن ئارزىگۈل بولۇشى كېرەك دەپ، سالاملىشىپ ئۆزەمنى تونۇشتۇردۇم.

ئارزىگۈل ئالمۇتا خەلىق ئېگىلىكى ئىنستىتۇتىنى پۈتىرىپ قازاقستان گېولوگىيە مىنىسترلىكىدە ئىختىساتچى، بۇخگالتېر بولۇپ ئىشلىگەن. ياش ئىختىساتچىنىڭ ئۆزىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنىڭ ھوددىسىدىن چىقىپ، باشقىلارغا ئۈلگە بولارلىق دەرىجىدە ئەمگەك قىلىۋاتقانلىقىنى بايقىغان مىنىسترلىك مەمۇرىيىتى ئۇنى مۇتەخەسسىسلىگىنى تېخىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش ئۈچۈن موسكۋاغا ئوقۇشقا ئەۋەتىدۇ.

بازار ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرىگە كوچۈش بارلىق ساھالارغا تەسىر يەتكۈزدى، - دەيدۇ ئارزىگۈل. - لېكىن موشۇ ئىختىسادىي بوھرانچىلىق داۋام قىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئىشنى توغرا ئۇيۇشتۇرۇشنى بىلىش، ھازىرقى بازارنى جىددىي ئۆگىنىپ، ئاھالىنىڭ ئېھتىياجىغا لازىملىق ياخشى سۈپەتلىك مەھسۇلات يېتىشتۈرۈش ئۆز نەتىجىسىنى بەرمەي قالمايدۇ. بىزنىڭ مەھسۇلاتىمىز ئا ق ش، تۈركىيە ۋە باشقا ئەللەرگە، شۇنداقلا م د ھ ئەللىرىگە چىقىرىلىدۇ. بۇنىڭ ئوزى بىزنىڭ مەھسۇلاتىمىزنىڭ جۇمھۇرىيىتىمىزدىلا ئەمەس، بەلكى چەت ئەللەردىمۇ ياخشى مەلۇم ئېكەنلىكىنى بىلدۈرىدۇ.ھازىرقى شارائىتتا رىقابەتچىلىك بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. ئەگەر مەھسۇلات سۈپىتى ئۆز دەرىجىسىدە بولمىسا ئۇنى چەت ئەللەرگە ئەمەس، بەلكى ئۆز مەملىكىتىمىزدىمۇ سېتىش مۇمكىن ئەمەس. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن مەھسۇلات سۈپىتىگە ۋە ئۇنىڭ تەننەرقىگە ئالاھىدە كوڭۈل بولۇمىز.

ئارزىگۈل توغرىلىق ئۇنىڭ كەسىپداشلىرى كۆپلىگەن ئىجابىي ئىنكاسلىرىنى قىلدى. ئارزىگۈلنى قانچىلىك ماختاپ يازسىڭىز ئەرزىيدۇ، - دېدى ئۇنىڭ خىزمەتدىشى سېرىك توربايېۋ. ئۇ كومبىناتىمىز مەھسۇلاتىنىڭ سىرتقا چىقىرىلىش مەسىلىلىرى بىلەن كوپ شۇغۇللاتماقتا. ئەينە شۇنىڭ ئۈچۈن كومبىنات مەمۇرىيىتى ئۇنى بىر نەچچە قېتىم پايتەختتىكى ئىش بابىدىكى مەمكارلىق مەركىزى «ئاتاكېنتقا» ئەۋەتتى بۇ يەردە ئۇ كومبىناتىمىزغا ۋاكالەتلىك قىلىپ، كارخانىمىز ئۈچۈن كوپلىگەن پايدىلىق شەرتنامىلارنىڭ تۈزۈلىشىگە تۈرتكە بولدى. كەمتەر، ئوزىگە تاپشۇرۇلغان ۋەزىپىنىڭ ھوددىسىدىن چىقىش ئۈچۈن بارلىق كۈچ - قۇۋۋىتىنى سەرىپ قىلىپ ئىشلەۋاتقان ئارزىگۈل ئوخشاش مۇتەخەسسىسلەر بىلەن بىز پەخىرلىنىمىز.

يۇسۇپجان جولايېۋ.
جامبۇل ناھىيەسى.

رەھىمسىز ئەجەل ئارىمىزدىن بېمەزگىل ئېلىپ كەتكەن مەرھۇم يازغۇچىمىز نەسىردىن داۋۇت ئوزىگە خاس ئىجادىي ئۇسلۇبقا ئېگە قەلەم سەھىپىلىرىمىزنىڭ بىرى ئېدى. قىرغىزستاندا ياشاپ ئىجات قىلغان بۇ ئەدىپنىڭ ھېكايە، پوۋېستلىرى كىتاپخانلار تەرىپىدىن ئوزىنىڭ مۇناسىپ باھاسىنى ئالغان.

مەرھۇمنىڭ كوزىنىڭ تىرىگىدە بىرەر نەشىردە بېسىلىپ ئۇلگىرمىگەن «ئالتۇن تاۋاقلىق گادايلار» ناملىق ھېكايىسىنى دىققىتىڭلارغا تەغدىم قىلىۋاتىمىز.

نەسىردىن داۋۇت

ئالتۇن تاۋاقلىق گادايلار

(ھېكايە)

- شىنجاڭغا بارىمەن دېگىنە؟ - ۋىجىككىنە كەلگەن ۋىگىت قەدەھنى بېشىدىن ئېگىز كوتىرىپ سوھىبەتدىشىغا باقتى.

- ھەئە، - دېدى ئىنچىكە ئېگىز كەلگىنى تىكتۇرما ئۇستەلگە يولەنگەن ھالدا.

- ھەجەبا، پۇلى بارىنمۇ، يوقىنمۇ ئوزىگە تارتىپ تۇرىدىغان ئۇ يۇرتىنىڭ قۇمى ئالتۇنمىكىنە؟ - دېدى ۋىجىك كەلگىنى.

- شۇنداق دېسەڭمۇ بولىدۇ، ئۇ يەر دۇنيانىڭ كوزىدە. بىراق مەن پۇل ئۇچۇن ئەمەس، قېرىندىشىم ئۇچۇن بارىمەن.

- تاپالارسەنمۇ؟

قىزىقسەن، جىڭمىڭ، - دېدى ئىنچىكە - ئىگىز كەلگىنى ياراتمىغان قىياپەتتە كۇلۇمسىرەپ، - ئىشەنچىم بولمىسا بارارمىدىم.

- ھەي تاڭەي، شىياۋشۇ، ئويلىنىپ ئىش قىلساڭ بولاتتى.

- ئويلىنىدىغان نېمىسى بار؟ - سوئال نەزىرىدە قارىدى سوھىبەتدىشىغا.

- يېقىندا شىنجاڭدىن كەلگەن كىچىك دادامنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، بۇرۇنقىدەك ئەمەس ئېكەن. كىچىك دادام «ئۇ ھايۋانلاردىن تويدۇم، يەتتە ياشتىن، يەتمىش ياشقىچە بىزگەئالىيىپ قارايدۇ، شىنجاڭ ھازىرخەۋىپلىك سۇكۇنات ئىچىدە تۇرغاندەك» - دەيدۇ.

بۇ قېتىم شىياۋشۇ ئۇنچىقمىدى. دېڭىز سۇيىنىڭ قىرغاقنى يالاپ ئۇرۇلۇشىلا جىملىقنى بۇزۇپ تۇراتتى.

- شۇ شىنجاڭنى قويغىنا، شىياۋشۇ، غەرىپكەكېتىشنىڭ ئامالىنى قىلايلى، - دېدى جىڭمىڭ تەرىنى تۇرۇپ، - يۇرتۋازلىق، مەنسەپدارلىق، پارىخورلۇق ئىشلىرى بارغانچە جانغا پېتىپ كېتىۋاتىدۇ.

- قىزىق، قۇمى ئالتۇن زىمىننىڭ خەلقى قۇللۇققا چىدىماي، كۇرەش قىلسۇنۇ، بىز قاچايلى... جىڭمىڭ كالپۇگىنى ئومەللەپ قالدى. چۇنكى بۇ سوزلەر باش كېتىدىغان سوزلەر بولغاچقا، ئويۇندىن ئوت چىقىپ كېتىشى ئېھتىمال.

شىياۋشۇ كوزلىرىنى ژىراققا تىكىپ ئويلانماقتا ئېدى، «بىز شىنجاڭغا نىمانچە يېپىشىمىز؟ ئالتۇن تاۋاق بولغىنى ئۇچۇن، يەر ئېگىلىرىنى نىمانچە قاقىمىز؟ ئۇلاردىن شۇ تاۋاقنى ژۇلۇپ تارتىپ ئېلىش ئۇچۇن، ئەجداتلىرىمىز يېتەلمىگەن مەخسەتلىرىگە يېتەلەرمىزمۇ؟ ياق! دەۋىر يېڭىلىنىۋاتىدۇ. تيەنئەنمىننى ھالەيكۇنگە سالغان دېموكراتلار ھوكۇمەتنى ئالچاڭلىتىپ قويدى. شىنجاڭدا يەرلەشكەن قېرىنداشلىرىمىزنى ئويلىساق ئۇيغۇرلار ژۇر گىدىكى مۇزنى چىن مېھىر - شەپقىتىمىز بىلەن ئېرىتىپ، ئوز يېرىنى ئوزىگە بوشىتىپ بېرىشىمىز كېرەك.

- شىياۋشۇ، - دېدى جىڭمىڭ ئۇنىڭ خيالىنى كېسىپ، - كەيپىياتىمىزنى چۇشكۇنلەشتۇرۇۋالدۇق، كوڭۇل كوتەرگىدەك يەرگە يوتكىلەيلىچۇ! شىياۋشۇ ئۇيقىسىدىن ئوخانغاندەك بېشىنى كوتەردى. ئىزغىرىن شامال تەسىرىدىن دېڭىزسۇيى بۇژغۇرۇپ ئۇرۇلماقتا. غازدەك تىزىلىشىپ، مەنزىلگە ئالدىراپ كېلىۋاتقان يەلكەنلەر تىۋىشى، نەلەردىندۇ نەرتارتىپ يېقىنلىشىۋاتقان پاراخودلارنىڭ ھوكۇرەشلىرى ئاڭلانماقتا. يېرىم سائاتتىن كېيىن «شەرىق شامىلى» يېنىك ئاۋتوماشىنىسى ئۇلارنى «گاۋجى فەندىيەن» گە ئەكىلىپ قويدى.

***

جىڭمىڭ بىلەن شىياۋشۇخېنىملار يېنىدىن ئاۋايلاپ ئوتۇپ، بوش ئورۇنغا ئولتىرىشقا، رەسسام سىزغان سۇرەتكە ئوخشاپ قالغان تەڭجاڭ ئايال تولغىنىپ كېلىپ:

- كوڭلۇڭلار قانداق تاماقنى خالايدۇ؟ - دېگەندە جىڭمىڭنىڭ ژۇرۇگىگە ئوت چۇشكەندەك بولدى. ھايال ئوتمەي ئوركېسترنىڭ چىقىراق ئۇنى يېقىملىق ئۇيغۇر سازلىرىغا يوتكەلدى. ئاسماندىن چۇشكەن پەرىشتەدەك نازاكەتلىك ئۇيغۇر قىزى مەيدانغا چۇشۇپ، ئېگىلىپ سالام بەرگەندىن كېيىن شوخ ئۇسسۇلغا چۇشتى. ئۇنىڭ چەبدەس ھەرىكەتلىرى توردىن چىقىشقا ئىنتىلگەن بېلىقنى ئەسلىتەتتى.

لاچىن سوققان توشقاننىڭ
جاڭگالدا ئۇگاسى بار
مەندەك بىر مۇساپىرنىڭ
بۇ يۇرتتا نېمەسى بار.

دېمىنى ژۇتۇپ ئولتارغانلار ياڭراق ئاۋازدىن ئوندەرىگەندەك:

- شىنجاڭ گوزىلى! شاڭفى ئىپارخان - دەپ ۋاقىراۋەتتى. قىز ناخشىنى تۇگەتكەن زامان، كەينىگە شوخشىدىدە، ژۇمران قوللىرىدا خۇددى ئېچىلىۋاتقان گۇلنىڭ ئىزناسىنى قالدۇرۇپ، مۇزىكىنى ئوگە - ئوگىلىرى بىلەن يېزىۋاتقاندەك ئەۋىرشىم ھەرىكەتلەرنى بەجا كەلتۇردى. شىياۋشۇ ئوزىنى قەپەزگە سولانغان چىرايلىق قۇشنى تاماشە قىلىۋاتقاندەك سېزىپ، كوز ئەينىگىنى ھېلدىن - ھېلىغا سۇرتىۋاتقان جاجىسەننىڭ ئاغزى كالچىيىپ كەتكىنىنى كوردى.

- ئاھ، بىرسى ئار - نومۇس دەردىدە ئورتىنىدۇ، بىرسى تاپاۋەت ئىلىكىدە كالچىيىدۇ، - دېدى ئۇ ئىچىدە، - ئانا سۇتى ئاغزىدىن كەتمىگەن بۇ قىز سازاڭغا ئالدانغان بېلىقتەك قولغا چۇشكىنىنى سېزەمدىكىن؟ شۇ مىنۇتتا مېنىڭ سىڭلىم نېمە كۇنلەر كورۇۋاتىدىكىن!

- سەن ئۇچۇن قۇرۇپ - قاخشال بولسام ئەرزىم يوق جانان! جىڭمىڭنىڭ كېلەڭسىز ھەرىكەت بىلەن ئۇستەلگە تايىنىشى شىياۋشۇنىڭ دىققىتىنى تارتتى.

- ھوي، مەدەنىيەتسىز! باغلاقتىن ئۇزۇلگەن بۇ قىدەك قىلماي، كانىيىڭنى باسساڭچۇ! - دېدى يېنىدىكى ياسانچۇق ژىگىت ژىركىنىش قىياپەتتە. شىياۋشۇغا بۇ سوز تازىمۇ تىك كېلىپ كەتتى. بىراق ئورنى ئەمەس، ئۇ چاندۇرماي جىڭمىڭنىڭ قولتىغىدىن ئالدى.

- ئەپەندىم، قىزىپ قالدىڭىز، سەگىپ كېلەيلى

- شىياۋشۇ، قەدىرەانىم، - جىڭمىڭ ساچاڭگىلىغا چۇشكەن جۇجىدەك ئىختىيارسىز سورىلىپ ماڭدى. ئۇلار چىقىپ كېتىۋاتقاندا كىمنىڭدۇ؛

- ھەي، ئالتۇن تاۋاقتا تىلەمچىلىك قىلىدىغان شىنجاڭلىقلار، - دېگىنى شىياۋشۇنىڭ مىڭسىدىن تۇتۇن چىقىرىۋەتتى. ئۇنىڭ كوزئالدىغا شىنجاڭ گوزىلىنىڭ قارقاتتەك كوزلىرى، تۇم قارا چېچى، غۇنچىدەك لەۋلىرى، سەدەپتەك چىشلىرى، تالچىۋىقتەك بېلى، ئوڭ مەڭزىدىكى دانە خالى، ئالمىدەك كوكرەكلىرى كېلىپ تۇرۇۋالدى.

- ئۇنىڭ تەغدىرى جاجىسەننىڭ قولىدا، جاجىسەننىڭ قەستى پۇلدا. ئەندى «كىم ئارتۇق»، بازىرى باشلىنىدۇ، - دەپ جەزم قىلدى شىياۋشۇ، - مۇنداق چاغلاردا شاڭگاڭ ئاۋمىنىڭ ئادەم سودىگەرلىرى ئاۋۇپ كېتىدۇ. چۇنكى ئۇلار شىنجاڭ گوزەللىرىنى قەشقەر ئانارىدەك سىقىپ ئىچىپ ئۇگەنگەن. مەنچۇ؟ مەن ئۇ گوزەلنى بىر ئومۇرىيار قىلىمەن. ئۇنىڭ يۇرتىدا چوڭ بولىۋاتقان سىڭلىم ھورمىتى ئۇچۇن، پاك مۇھەببىتىم ئۇچۇن، كوڭلىگە زىنھار تەگمەيمەن!

- شىياۋشۇ جىڭمىڭنى ئويگە يەتكۇزۇپ قويۇپ كەلگەندە، جاجىسەن بىلەن گاۋجى فەندىيەن ئالدىدا دوقۇرشۇپ قالدى. قاپاقلىرى يەر سۇپۇرۇپ، كوتمەك شالاڭ ساقىلىنىڭ تىترەۋاتقىنىغا قاراپ كەيپىياتىنى مولچەرلەپ ئۇلگەرگەن شىياۋشۇ؛

- تاغا، موجىزە ياراتتىڭ جۇمۇ! - دېدى ئۇنىڭ كوڭلىنى كوتىرىپ.

- ھەي شىياۋشۇ، ئادەم دېگەن ياخشىلىققا توزەتتىمۇ، - دېدى ئۇ قوللىرىنى خالار. خالىماس شىلتىپ.

- نېمە بولدۇڭ تاغا، كىم سېنى رەنجىتتى؟

- ساڭا قايسى بىرىنى ئېيتىپ ئولتىراي، شىياۋشۇ، مەدەنىيەت دېگەن نېمىنى بىلمەيدىغانلار فەندىيەننى بېشىغا كىيىپ شىنجاڭ گوزىلىنى ئۇر كىتىۋەتتى. ھېلىقى تىڭ - تىڭچى دېگەنلەرجاماۋەت خەۋىپسىزلىك خادىملىرىنى باشلاپ كەپتۇ. ئۇلارنىڭ يانچۇقلىرىنى ھوللىدىم، قارا - جاجىسەن بېچارىلەرچە تەلمۇرۇپ قويدى، - شۇنىڭدىن كېيىن تەرتىپكە رىايە قىلماي، مەخپىيەتلىكنى ئاشكارىلاپ قويساڭ. دۇكىنىڭنى تاقايمىز، ئوزەڭ جازاغا تارتىلىسەن! - دەپ چىقىپ كەتتى.

بۇ گەپ - سوزلەردىن ئازارىيىگەندەك كورۇنۇش ئالغان شىياۋشۇ، ئىچىدە ئالتۇن تېپىۋالغاندەك خۇش بولۇپ كەتتى.

- ئەندى نېمە قىلاي دەيسەن، تاغا؟ - شىياۋشۇ ھېسداشلىق ئۇن بىلەن ئۇنىڭ ژۇرۇگىگە قول سېلىپ كوردى،

- نېمە قىلاتتىم، بەرى بىر مۇنداق گوزەللەرخېرىدارىنى تاپىدۇ.

- ئۇنىڭدىن نېمە قورقاتتىڭ؟

- ئۇيغۇر دېگەن توسۇن ئاتتىن بەتەر، قىيان سۇدىن يامان خەلىق، ئۇلارنى كوندۇرۇشكە داداڭ رەمىتى ئۇستا ئېدى. مەن بۇنىمۇ ئوتمەس ماتا قىلىۋالمىسام بولاتتىغۇ.

- تاغا، سەن دادامنىڭ ئىنقىلاۋىي يولدىشى ھەم يۇرتدېشىغۇ، داشىزىدىكى دۇكاننى بېرەي ئاز كورسەڭ، يەنە لايىغىدا بىرنېمە بولۇپ قالار. شىنجاڭ گوزىلىنى ماڭابەر. قانۇنىي نېكارىمغا ئالىمەن؟

جاجىسەن قۇدۇققا چۇشكەن تاشتەك جىمىپ كەتتى. «داشىزىغا ئالتۇن ئۇزۇككە ياقۇت كوزدەك ياراشقان دۇكانغا ئېگە بولۇش، نيۇشۇچى تۇلكىنىڭ ژىققان - تۇككەنلىرىنى قولغا كىرگۇزۇش، پايدىنىڭ ئۇستىگە پايدا ئەمەسمۇ، ئاشىق بولغان ئېكەن بۇ خۇمپەر» دەپ ئويلىدى ئۇ ھەم نەق سودىغا كوچتى.

- شاھىنشاھمىز شاڭفىنى كوندۇرەلمەپتىكەن، سەن شوخۇزىنىڭ بۇنىڭغا چامى يېتەرمۇ؟ - دېدى ئۇ سىناپ.

- خاتىرجەم بول، تاغا، قالغىنى ئوزپېشانەمدىن، ساڭا پۇل ماڭا گوزەل كېرەك!

- شۇنچىلا دۇنيارىڭنى چېچىپ، ئازاپتا قېلىپ ژۇرمە.

- ئاتا بالىسىغۇبىز، بىر ئامالىنى تاپىمەن.

- ئىشىڭ چاك باسمىسا، ئارقىغا يول يوق.

- قانداق خالىساڭ شۇ يول بىلەن تولەمنى قانۇنلاشتۇرۇپ بېرىمەن. ئاندىن...

جاجىسەننىڭ چىرايى لاتقىدىن ئادالانغان كولدەك پاقىراپ كەتتى.

- بوپتۇ، ئوغۇلچىغىم، بوپتۇ.

بۇ كېچە شىياۋشۇ تۇزۇگىرەك ئۇخلىيالمىدى. شىنجاڭ گوزىلى نامايەن قىلغان ئەجايىپ كارامەتلەر ئۇنى سويگۇ قۇدرىتىگە تۇتقۇن قىلىپ، ئوزىگە پۇتۇنلەي باغلاۋالغاندى. «كەينىگە سوزۇشنىڭ ھاجىتى يوق، دەپ ئويلاتتى ئۇ - بۇ ئىشلاردىن جىڭمىڭنى خەۋەردار قىلىشىم كېرەك. ساراڭلىق قىلىغى بولغىنى بىلەن ماڭا زىيان يەتكۇزىدىغانلاردىن ئەمەس ئۇ». جىڭمىڭ ئاغىنىسىنى كورگەندە:

- شىياۋشۇ، نېمە بولدى ساڭا؟ - دېدى ئوتۇقۇپ قىزارغان كوزلىرىنى رەڭگى تاتىرىپ، قان قالمىغان ئوزلىرىگە تىكىپ.

- ھېچ نېمە، - دېدى ئاستا شىياۋشۇ.

- چىرايىڭنىڭ ئوكسۇلى يوق، تاتىرىپ كېتىپسەن، - دېدى جىڭمىڭ، - يامان خەۋەر ئاڭلىدىڭمۇ يە؟

- ياق، ئاداش، ئالدىڭغا ياخشىلىق بىلەن كېلىۋاتىمەن. شىنجاڭ گوزىلىنى نىكارىمغا ئېلىشقا ياردىمىڭ كېرەك؟

- نېمە دەۋاتىسەنوي؟ - جىڭمىڭ جىددىيلەشتى، - باش - پاناسىز ئۇ ياۋايىغا باغلىنىپ كەتكىدەك، ئوزىمىزنىڭ گوزەللىرى قۇرۇپ كەتكەنمۇ؟

- جىڭمىڭ، بىسىمغا قاقما. جاجىسەنگە بېرىدىغان تولەمنىڭ ئۇستىدە تۇرۇپ بەرسەڭ بولىدى. ئامما بۇ گەپ سىرتقا چىقماسلىغى كېرەك.

- توۋۋا، جەمىيەتتىكى مەرتىۋەڭگە مۇناسىپ كەلمەيدىغان پاھشە ئايالغا شۇنچىلا كويۇپ - پىشىپ كەتكىنىڭ ئالىجاناپلىق بولارمۇ؟

- پاھشە ئايال! - شىياۋشۇ قىزىشىپ سوزلەشكە باشلىدى، - ھېچ قانداق ئەھمىيتى يوق قۇرۇق سوز. ئۇ ئانا سۇتىدەك پاك، پەرىزاتتەك گوزەل. جەمىيەتتە ئۇنداق خورلۇق كورۇۋاتقانلار ماڭدا مدا بىر ئۇچرايدۇ. بىز ئۇنى كورسەكمۇ، كورمەسكە سېلىپ ژۇرۇمىز. بۇ ۋۇجۇدىمىزغا سىڭگەن مېرەزلىك.

- ئۇنداق قاتتىق كەتكىلى بولمايدۇ، شىياۋشۇ، ئەقلىڭنى ژىغىپ ئويلاپ كور. بېكارغا دۇنيارىڭنى چېچىپ ژۇرمە يەنە.

- ياق، مەن ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن نۇر يېغىپ تۇرغانلىغىنى كوردۇم. ئۇنى ئومۇر بويى ياخشى كورۇمەن، - دېدىدە، - جۇر، جاجىسەنگە بارايلى - دەپ جىڭمىڭنى ئالدىغا سېلىپ ماڭدى. ئۇنىڭ رايى بىلەن تۇزۇلگەن توختاملارغا قول قويۇپ، گۇۋالىق بېرىۋاتقاندا، جىڭمىڭنىڭ ئىچى كويۇپ كەتتى.

- بوپتۇ ئاداش، - دېدى ئۇ قايتار چېغىدا، - سەنغۇ بۇ ئىشنى كوڭۇل يۇمشاقلىغىدىن قىلىۋاتىسەن، بۇلاردىن ۋاپا كەلمەيدۇ، - دەپ چىقىپ كەتتى.

شىياۋشۇ ئۇچۇن ھالقىلىق پەيتلەر يېتىپ كەلمەكتە ئېدى. ئۇ ئوزى بىلەن شىنجاڭ گوزىلى ئۇتتۇرسىدىكى ھاڭنىڭ نە قەدەر چۇڭقۇرلىغىنى مولچەرلىيەلەتتى. تون. يېپىپ، گوزەلنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىغان شىياۋشۇ مەلەڭزىنى كوتەردى. بىر بۇلۇڭدا سىقىلىپ ئولتارغان گوزەل سەسكىنىپ قارىدى.

- سىزگە نېمە كېرەك؟ - گوزەل خۇددى ئولۇم ئالدىدىكى نالىدەك ئىڭىرىدى، شىياۋشۇنىڭ تېنىدە تىترەك پەيدا بولدىدە، تىزلىرى ئېگىلىپ كەتتى؛

- مىلى، مىلى خانىم، - دىيەلىدى ئارانلا.

- مەن مىلى ئەمەس! - بۇ سوز جالاقلاپ تىترەپ كەتكەن گوزەلنىڭ ئاغىزىدىن ژىغا ئارىلاش چىقتى.

- ۋاي خۇدا، نېمە تىترەيدىغانسىز، چىرايىڭىز بولەكچىلا بولۇپ كېتىۋاتىدىغۇ. مەندىن قورقماڭ، ئېيتىڭا، كىمسىز؟

- تەتۇرپېشانىمەن، كاۋ تەلەيمەن!

«نېمە دېگەن دەھشەت، - ئويلىدى شىياۋشۇ، - ئېگىسىز بېچارە». ئۇ جۇدۇندا قالغان يولۇۋچىدەك شۇمشەيدى. شۇ دەققىدە سىڭلىسى يادىغا كەلدى. ئۇ نېمە كۇنلەرنى كورۇۋاتىدىغاندۇ؟ - دېگەن سوئاللار شىياۋشۇنىڭ نەپسىنى بېسىپ، قېرىنداشلىق تۇيغۇسىنى تېخىمۇ ئۇلغايتتى.

- خىتايلار ئىچىدە ئىنسانىيەتلىكنى قوغدايدىغان مەردانلار يوقاپ كەتكىنى يوق، سىڭلىم. تەندە جان بولىدېكەن سىزنى قوغدايمەن!. بۇ سوزلەر گوزەلنى بىر ئاز ئويلاندۇردى ۋە بوشاتقاندەك قىلدى.

شىياۋشۇ قىزنىڭ ژىغىسىنى توختىتىپ، خاتىرجەم قىلىپ تۇرۇپ سوزلىشىشكە باشلىدى؛

- ئوزىڭىزنى تۇتۇڭ، سىڭلىم. ئېيتىڭا، بۇ يەرگە قانداق كېلىپ قالدىڭىز؟

- ئوقۇشقا دەپ ئالدىغانلار ئارقىلىق.

- كىم ئەكەلدى؟

- گېزىتلاردا تەققى - تۇرقى كېلىشكەن، ناخشا - ئۇسسۇلغا ماھىر مىللىي قىزلارنى ئىچكى ئولكىلەرگە ئوقۇشقا قوبۇل قىلىش كونكۇرىسى جەرىيالاندى. ئۇرۇمچىگە كېلىپ، ئوقۇشقا چۇشەلمەي گاڭگىراپ قالغان قىزلار دەررۇ كونكۇرسقا قاتناشتۇق، بىزلەرنى تاللاپ ئالغان ئېدى.

(ئاخىرى بار)

مەدەنىي مىراسلىرىمىز

كالېندار ـ ۋاقىت ئۆلچىمى

(داۋامى. بېشى ئۆتكەن ساندا)

پارسلار بىلەن تۈركلەر يان خوشنا ياشىغانلىقتىن ۋە بۇلار ئاساسى ماكانى ئوتتۇرا ئاسىيا بولغانلىقى ئۈچۈن، ۋاقىت ھېساپلاشلىرى، كالېندارلىرى بىر-بىرىگە يېقىن بولغان. «نەۋرۇز» ئاتالمىلىرى ئەينە شۇنداق يېقىنلىقىدىن كېلىپ چىققان. پارسلار ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن باشلىنىدىغان يېڭى ژىلنى «نەۋرۇز» دەپ ئاتىسا، كۈزلۈك تەڭ كۈنلۈكنى «مېھران» دەپ ئاتىغان. «نەۋرۇز» بىلەن «مېھران» پارسلاردا ئاساسىي بايرام ھېساپلانغان: پارسلاردا «ئاي بىلەن كۈن ئاسماننىڭ ئىككى كوزى «نەۋرۇز» بىلەن «مېھران» ۋاقىتنىڭ ئىككى كوزى» دېگەن ماقال بار.

ئوتتۇرا ئاسىيالىكلەر «نەۋرۇزنى» چوڭ داغ ـ دۇغلۇق بىلەن بايرام قىلىپ ئۆتكۈزۈپ كەلگەن. لېكىن ژىلنىڭ ئۇزۇنلۇقى بەزىدە ئاي كالېندارى بويىچە 354 ـ 355 كۈندىن. بەزىدە كۈن كالېندارى بويىچە 365 ـ 366 كۈندىن قىلىپ بەلگۈلەنگەندىن كېيىن «نەۋرۇز» ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈكتىن ئۆزگىرىپ، باشقا ۋاقىتلارغا ئۆتۈپ كەتكەن.

سەلجۇقىيلار ئىمپېرىيەسىنىڭ سۇلتانى مالىك شاھ جالالىدىن، ۋەزىرى نىزامول مولۇكنىڭ تەكلىۋى بىلەن ئۆمەر ھەييامنى (1132ـ1048) ئەسفەھانغا چاقىرىپ كېلىپ، «نەۋرۇزغا» ئاساسەن ئۆزىتىش كىرگۈزۈپ، كالېندار تۈزۈشنى تەكلىپ قىلىدۇ. ئۆمەر ھەييام ـ ئوتتۇرا ئاسىيە خەلقلىرىنىڭ ئاتاقلىق شائىرى، ئۇلۇق ئالىمى بولۇشى بىلەن ھەممە پەنلەرنى تولۇق ئېگىلىگەن ۋە پەنلەرنىڭ ھەر ساھالىرى بويىچە ئەللىكتىن ئوشۇق كىتاپ يازغان. ئۆمەر ھەييامنى بىز رۇبائىيلىرى ئارقىلىق تونۇپ كەلگەن، ئەسلىدە ئۆمەر ھەييام ئۇلۇق ماتېماتىك، بۈيۈك ئاسترونوم دۇنيانى، ھاياتنى تەھلىل قىلغۇچى پەلەسوپ بولۇشى بىلەن تىببىي ساھادىمۇ ژۇقۇرى بىلىمگە ئېگە بولۇپ، ئىسلام دىنىنى، ئىسلام شەرىئەتنى چوڭقۇر بىلگەن ئۆلىمالاردىن بولغان.

تارىخىي مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئۆمەر ھەييام بايىقى تەكلىپ بويىچە ئەسفەھانغا كېلىپ، ئوبسېرۋاتورىيە (رەسەتخانە) قۇرىدۇ. 1074ـ ژىلدىن 1079ـ ژىلغىچە شۇ ۋاقىتتىكى مەشھۇر ماتېماتىكلاردىن، ئاسترونوملاردىن 7 ئادەم بىلەن بىرلىكتە يېڭى كالېندار تۈزۈپ چىقىدۇ. بۇ كالېندار تروپىك ژىلغا ئەڭ يېقىن كېلىدىغان كالېندار بولۇپ، ھەقىقىي تروپىك ژىلدىن 19 مىنۇت پەرىق قىلىدۇ. ئۆمەر ھەييام كالېندارىنىڭ دەلسىزلىكى 4400 ژىلدا بىر كۈنگە يېتىدۇ. ئۆمەر ھەييام كالېندارى بويىچە ھەر بىر33 ژىلنىڭ 25 ژىلى ئاددىي 365 كۈندىن، 8 ژىلى 366 كۈنلۈك ـ كەبىسىيە ژىلدىن ئىبارەت بولغان (8،4، 12، 16، 20، 24، 28، 33) ژىللار 366 كۈنلۈك چوڭ ژىل(كەبىسە) ژىللار بولۇپ قالغان 25 ژىل 365 كۈنلۈك ئاددىي ژىللاردىن ھېساپلانغان.

12053 : 33 = 365 ك 5 سا 49 م؛

365 . 25 + 366 . 8 = 12053

دېمەك، ئۆمەر ھەييام كالېندارىدا : بىر ژىل 365 كۈن 5 سائات 49 مىنۇت 5 سېكۇند قىلىپ ئېلىنغان. ھەقىقىي تروپىك ژىل 365 كۈن 5 سائات 48 مىنۇت 46 سېكۇند بولۇپ، بۇ ژىللار ئوتتۇرىسىدىكى پەرىق 19 سېكۇند.

ژۇقۇرىدا كورۇپ ئوتكەن بۇرچلۇق كالېندار ھازىر ئاۋغانىستاندا، ئىران، پاكىستاندا، ئىسلام دۆلەتلىرىدە قوللىنىدۇ. ئۇلاردا بۇ كالېندار بىلەن بىرلىكتە ئاي كالېندارى ۋە گرېگوريان (مىلادى) كالېندارىمۇ قوللىنىدۇ.

بۇرچلۇق كالېندارىدا ژىل 12 ئايغا ۋە ئاددىي ژىلدا 365 كۈنگە، كەبىسىيە ژىلدا 366 كۈنگە تەڭ بولىدۇ.

1. قوزا (ھەمەل) 31 كۈن
2. ئوي (سەۋر) 31 كۈن
3. قوش كىزەك (جەۋزا) 31 كۈن
4. تىمساق (سەرەتان) 31 كۈن
5. يولۋاس (ئەلسەت) 31 كۈن
6. باشاق (سۇمبۇلە) 31 كۈن
7. تارازا (مىزان) 30 كۈن
8. چايان (ئەقرەپ) 30 كۈن
9. ياچاق ئوقيا (قەۋس) 30 كۈن
10. ئوغلاق (جەدى) 30 كۈن
11. سوغا (دەلۋى) 30 كۈن
12. بېلىق (ھۇت) 29 كۈن كەبىسىيە ژىلدا 30 كۈن.

جەمى 186 + 179 ياكى (180) = 365 (كەبىسىيە ژىلدا 366) كۈن.

ئوتتۇرا ئاسىيادە ياشاۋاتقان تۈركىي تىللىق خەلقلەر (ئۇيغۇر، قازاق، ئۆزبەك، قىرغىز، تۈركمەن، تاتار ۋە باشقىلار) ۋە ئۇلار بىلەن يانمۇ ـ يان ياشاپ كېلىۋاتقان پارسلار، ئىرانلار، تاجىكلار، ئۇردۇلار، ئاۋغانلار، قىسمەن ھىندلار، ئەرەپلەر، قەدىمىي زامانلاردىن تارتىپ بۇرچلۇق زودىئاك كالېندارىنى بىرلىكتە قوللىنىپ كېلىشى بىلەن «نەۋرۇز» بايرىمى بىللە تويلاپ، بىللە ئويناپ كەلگەن. ئۇيغۇر خەلقىدە بۇرچ ئايلىرىغا ئاساسەن ئېيتىلىپ كېلىۋاتقان ماقال ـ تەمسىللەر ناھايىتى كوپ. مەسىلەن : «ھوت ياخشى كەلسە قوت، يامان كەلسە جۇت»، «قوزا توغسا قوي ئولمەس»، «تىمساقتا تېرىق چاچ»، باشاق توغسا ئات سەمرىدۇ، ھاماقەت ئېلىدە يات سەمرىدۇ»، «ئوغلاق بىلەن سوغىدىن ساقلان ـ قەھرىتاندا كەلگەن دوغىدىن».

ژۇقارقى ماقاللاردىن شۇنى كورۇمىزكى، بۇرچلۇق ئايلار ـ دېخانلار ئېيى ھېساپلانغان.

3. ئاي، كۈن كالېندارى

ئىنسانىيەت دۇنياسى ۋاقىتنى ھېساپلاشتا ئەڭ ئاۋال كۈن كالېندارىنى قوللانغانمۇ ياكى ئاي كالېندارىنى قوللانغانمۇ دېگەن سوئالغا ھازىرچە ئېنىق جاۋاپ يوق. بىراق ژىلنى ئېنىقلاشتا ئاي ۋە كۈنلەر ھېساپقا ئېلىنىدۇ. ئاي پازىلىرىنىڭ يەنى ھەر تۈرلۈك كورۇنۇشلىرىنىڭ ئوزىنى، ۋاقىتنى ھېساپلاشقا ئىمكانىيەت يارىتىپ بەرگەن.

ئىنسانىيەت ئالىمىنىڭ دەسلەپكى دەۋرلىرىدە ئاي پازىلىرىغا قاراپ، ۋاقىتنى ھېساپلاش ژۇرگۈزۈلگەن بولسىمۇ، ئىنسانىيەتنىڭ تەرەققىي قىلىشى، چارۋىچىلىق، دېخانچىلىقنىڭ تەرەققىياتى پەسىللەرنى ئېنىقلاشقا ئېلىپ كەلگەن. ئاي پازىلىرىغا قاراپ، پەسىللەرنى ۋە ۋاقىتنى توغرا ھېساپلاش مۇمكىن بولماي قالغان. شۇنىڭ ئۈچۈن ئايغا ئاساسلانغان ژىلنى ئاي كالېندارى، كۈنگە ئاساسلانغان ژىلنى،كۈن كالېندارى ياكى شۇنىڭغا يېقىن كالېندارغا ئۆزگەرتىشكە توغرا كەلگەن.

ژۇقۇرىدا كوردۇق، ئاي ھېساۋىدىكى ژىل 354 كۈن ۋە 355 كۈن. كۈن ھېساۋىدىكى ژىل 365 ۋە 366 كۈن بولۇپ، تەخمىنەن 10 ـ 11 كۈن پەرىق قىلىدۇ. كۈن كالېندارى تەخمىنەن 4،12 ئاي بولىدۇ. كۈن كالېندارىدىكى ئايلارنى (ئاي كالېندارى بويىچە) پۈتۈن سانغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن مەلۇم قوشۇمچە 13 ـ ئاينى كىرگۈزۈش تەكلىپ قىلىنىدۇ. ئەينە شۇ ئاساستا 11 ئاي ـ كۈن كالېندارى مەيدانغا كېلىدۇ. بۇنىڭدا ئاي كالېندارى ۋە كۈن كالېندارى مەلۇم قانۇن بىلەن (كومبىناتسىيە) بىلەن بىرلەشتۈرۈپ ھېساپلىنىدۇ. «ئاي، كۈن كالېندارى» ژىل پەسىللىرىنىڭ ۋاقىتنى بىر قەدەر توغرا ھېساپلاش ئىمكانىيىتىنى تۇغدۇرۇپ بېرىدۇ.

باشلاپقى دەۋرلەردە ئاي كالېندارىنى قوللانغان ۋاۋىلونلۇقلار ھايات تەلۋى ۋە پەسىللەرنى توغرا ھېساپلاش مەجبۇرىيىتى بىلەن ئاي كالېندارىنى قوللىنىشقا باشلايدۇ. ۋاۋىلون پادىشاسى ھامورابى (مىلادىدىن بۇرۇنقى 2025 ـ 2067 ـ ژىللار) پەرمانى چىقىرىپ، ئاي، كۈن كالېندارىنى قوللىنىشنى ژۈرگۈزىدۇ. بۇنىڭدا، كۈن كالېندارىدىكى كۈنلەر سانى بىلەن، ئاي كالېندارىدىكى كۈنلەر سانى بىردەك ياكى يېقىن بولۇشى ئاساسىي تەلەپتۇر. چۈنكى شۇنداق بولغاندا پەسىللەر، مەۋسۇملەر ئوز ۋاقتىدا كېلىپ، باشقا مەزگىللەرگە يوتكىلىپ كەتمەيدۇ.

ۋاۋىلونلار 8 ژىللىق سىستېمىنى قوللانغان بولۇپ، ئاي كالېندارى بويىچە 8 ژىلنىڭ 5 ژىلىنى 12 ئايدىن، قالغان 3 ژىلنى 13 ئايدىن ھېساپلىغان. بۇنىڭدا 2ـ5ـ7ـ ژىللار 13 ئايدىن، 1ـ 3 ـ 4 ـ 6 ـ 8 ـ ژىللار 12 ئايدىن ھېساپلانغان. ئاي كالېندارى بويىچە بىر ژىلدا 12 ئاي بولغاندا، 354 كۈن، 13 ئاي بولغاندا بولسا، 384 كۈن بولىدۇ.

2422= 384.3 +5. 354 كۈن كالېندارى بويىچە بىر ژىل 365،242195 كۈن بولسا، 8 ژىللىق سىستېما بويىچە ئاي كالېندارى كۈن كالېندارىغا ماسلاشتۇرۇشى بىلەن ئاي كالېندارى بويىچە ھېساپلىغاندىمۇ 8 ژىللىق كۈنلەر سانى بىلەن كۈن كالېندارىدىكى 8 ژىللىق كۈنلەر سانى يېقىنلىشىدۇ، بۇ دېگەنلىك ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈك ئاي كالېندارى ھېساپلىغاندىمۇ بىر ۋاقىتقا توغرا كېلىدۇ. ئوزگىرىپ كەتمەيدۇ.دېمەك، پەسىللەر، مەۋسۇملەر ئوز ۋاقتىدا ئوزگىرىشكە ئۇچرىمايدۇ. مۇنداق كالېندارنى ئاي، كۈن كالېندارى دېيىشتىكى سەۋەپ: ئاي كالېندارىغا 13 ـ ئاينى قوشۇپ، كۈن كالېندارىغا ئۇيغۇنلاشتۇردى. 8 ژىللىق سىستېما دەل بولمىغىنى ئۈچۈن مىلادىدىن بۇرۇنقى 1 ـ مىڭ ژىللىقتا خىتايلار ۋە مىلادىدىن بۇرۇنقى 380 ـ ژىللاردا غالدايلار 19 ژىللىق سىستېمىنى قوللانغان. بۇنىڭدا:

12 ژىلنى 12 ئايلىق، 7 ژىلنى 13 ئايلىق قىلىپ ئالغان ئاي.

12.12+7.13 =235

29.530.588.235=6939.6882 كۈن

365.242.195.19=6939.6017 كۈن

0865

كورۇنۇپ تۇرىدىكى،19 ژىلدىكى پەرىق 0,0865 كۈنگە (سۇتكىغا) ياكى تەكمىنەن 2 سائاتقا باراۋەر بولىدۇ.

بۇ يەردىكى 19 سانى «ئاي پېرىودى» (ئاي دەۋرى) دەپ ئاتىلىدۇ. مۇنداق ئاي،كۈن كالېندارىنى ۋاۋىلونلۇقلار، خىتايلار، يېھۇدىيلار،يۇنانلار، رىملىقلار ۋە باشقىلار ھەر تۈرلۈك سىستېمىلار بىلەن قوللىنىپ كەلگەن.

ھازىرقى ئاي،كۈن كالېندارىنى،شەرقىي ئاسىيادىكى خىتاي كورېيە، ياپونىيە، ۋېيتنام، موڭغۇلىيە، تىبەتكە ئوخشاش دولەتلەر قوللىنىپ كېلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، كورېيە تىلىدىكى (كورېيە ئىلبۇ) گېزىتىنىڭ 1993 ـ ژىلى 27 ـ مارتتىكى ساندا كورسىتىلگەن ـ كورېيە ئاي، كۈن كالېندارى بويىچە 1993 ـ ژىلدىكى ئايلار سانىنى 13 ئايلىق ژىل قىلىپ ئېلىپ،3 ـ ئاينى ئىككى قېتىم تەكرار ئالغان. (3 ـ ئاي، يەنە ئۈچىنچى ئاي دەپ ئالغان).

خىتاي كالېندارى ـ ئاي، كۈن كالېندارى بولغىنى ئۈچۈن خىتايلارنىڭ باھار بايرىمى (چۈنچى) ھەر ژىلى ئوزگىرىپ كېلىدۇ.13 ئايلىق سىستېمىنى قوللانغانلىقىدىن باھار بايرىمى 21 ـ يانۋاردىن 19 ـ فېۋرال ئارىلىقىدا ھەر ژىلى ئالمىشىپ كېلىدۇ. ئوتكەن 1993 ـ ژىلى 23 ـ يانۋاردا باھار بايرىمى بولغان بولسا، 1994 ـ ژىلى 10 ـ فېۋرالدا باھار بايرىمى بولدى ئەندى 1995 ـ ژىلى 1 ـ فېۋرالدا، 1996 ـ ژىلى 19 ـ فېۋرالدا باھار بايرىمى بولىدۇ.

4ـ مۇچەللىك(تىسكىل) كالېندارى

ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيادا ياشىغۇچى خەلقلەر مۇچەللىك ۋە مۇچەلگە ئاساسلانغان تىسكىللىك كالېندارىنى قوللىنىپ كېلىۋاتىدۇ.

تۈركىي خەلقلەردە، جۈملىدىن، ئۇيغۇرلاردا ژىللارنى 12 ھايۋان نامى بىلەن ئاتاش ۋە 12 ژىللىق ـ دەۋر بىلەن ۋاقىتنى ھېساپلاش ئەنئەنىسى قېدىمىي زامانلاردىن بېرى قېلىپلاشقان. بۇ سىستېمىنى ئۇيغۇرلار«مۇچەل» دەپ ئاتايدۇ، مۇچەل ئۇزۇن تارىخقا ئېگە بولۇشى بىلەن ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىمۇ تۈرلۈك پەرەز ۋە رىۋايەتلەر مەۋجۇت. بۈيۈك مۇتەپەككۇر مەھمۇت قەشقەرىي ئوزىنىڭ ئالەمگە مەشھۇر دىۋانىدا مۇنداق بىر رىۋايەتنى كەلتۈرىدۇ:

«تۈرك خانلىرىدىن بىرى ئوزىدىن بىرى قانچە ژىللار بۇرۇن ئوتكەن بىر ئۇرۇش تارىخىنى ئوگەنمەكچى بوپتۇ. شۇ ۋاقىتتا ئۇرۇش بولغان ژىلنى ئېنىقلاشتا يېڭىلىپ قاپتۇ. بۇ مەسىلىدە خاقان قوشۇنلىرى بىلەن مەسلىھەتلىشىپ، بىز بىر تارىخىي ئېنىقلاشتا قانچىلىك خاتالاشقان بولساق، بىزدىن كېيىنكىلەرمۇ شۇنداق يېڭىلىشىدۇ. ئۇنداق بولغاندىن كېيىن بىز 12 ئاي ۋە 12 بۇرچىغا ئاساسلىنىپ، 12 ژىلغا ئات قويايلى.

بىزدىن كېيىنكى ژىل ھېساۋى شۇلارنىڭ ئايلىنىش دەۋرىگە قاراپ ئېنىقلانسۇن، دەپ خاقان بىر كۈنى ئوۋغا چىقىپتۇ ئادەملىرىگە ھايۋانلارنى ئىلى دەرياسى تەرەپكە ھايداشنى بۇيرۇپتۇ. شۇ ۋاقىتتا 12 ھايۋان سۇدىن ئوزۇپ، ئەڭ ئالدىدا چاشقان سۇدىن چىقىپتۇ. شۇ سەۋەپتىن مۇچەل ژىلنىڭ بېشى ـ چاشقان دەپ ئاتالغان. مۇنىڭدىن باشقا ھىندلار بىلەن خىتايلاردا مۇچەلنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىلىق ھەر خىل رىۋايەتلىرى مەۋجۇت.

ئۇيغۇرلاردا يەنە بىر رىۋايەت بار:«خاقان يېڭى ژىلنى(نەۋرۇزنى)قارشى ئېلىشتا كىم ئۇنى بىرىنچى بولۇپ كورسە، مۇچەلدىكى بىرىنچى ژىلنى ئۇنىڭغا بېرىشنى ۋەدە قىپتۇ. ھەممە ھايۋانلار نەۋرۇز ـ يېڭى ژىلنى بىرىنچى بولۇپ كورۇشنى ئارزۇ قىلىپ، كۈننىڭ چىقىشىنى كۈتۈپتۇ. شۇ ۋاقىتتا توگىنىڭ قۇلىغىغا چىقىۋالغان چاشقان نەۋرۇزنى بىرىنچى بولۇپ كورۇپ، خاقانغا خەۋەر قىپتۇ. چاشقان شۇنداق قىلىپ، مۇچەل ژىلنىڭ بىرىنچى ژىلنى ئېگىلەپ،مۇچەل بېشى بوپتۇ. بويىغا ئىشەنگەن توگە رەنجىپ، ژىلدىن قۇرۇق قاپتۇ.

ھەر قانداق رىۋايەتنىڭ ئاساسىدا بىر ھەقىقەتنىڭ بارلىقى ئېنىق. ئەتىياز كېلىشى بىلەن كەڭ ئېتىزلىقلارغا چىقىپ، سەپ سالىدىغان بولسىڭىز، بىرىنچى بولۇپ چاشقانلار ھەرىكەتكە كېلىپ، ئۇگا كولاپ، تويا دۇكلاپ قويغانلىرىغا كوزىڭىز چۈشىدۇ. تۈركىي خەلقلەر ـ ئۇيغۇرلار 12 مۇچەللىك سىستېمىغا ئاساسلىنىپ، ئايلارنىمۇ شۇ ناملار بىلەن ئاتىغانلىقىنى ـ ئەبۇرەيھان بىرۇنىي«ئوتمۇش يادىكارلىقلىرى» كىتاۋىدا، ئۇلۇغبەك ئوز ئەمگەكلىرىدە كورسىتىپ ئوتىدۇ. مۇچەلنىڭ نېمىگە ئاساس تۈزۈلگەنلىكى ئۈستىدىمۇ ئوتمۇش ئالىملار ئىزدىنىش ئېلىپ بارغان. ئەبۇرەيھان بىرۇنىي(1031ـ 1036ژىللىرى يېزىلغان)«تارىخىي مەسئۇدىيە» دېگەن ئەسىرىدە«شەرىق خەلقلىرى، تۈركلەر، خىتايلار ئوز ژىللىرىنى 12 ئىبارەت مۇچەل بىلەن ئولچەيدۇ ۋە ئۇلارنى ھايۋانلار نامى بىلەن ئاتايدۇ. ھەمدە مەلۇم تەرتىپتە جايلاشتۇرىدۇ.لېكىن مەن ئۇنىڭ كۈن ۋە ئاينىڭ ھەرىكەتلىرى بىلەن ئېنىقلىنىدىغان بىرەر ئولچەملەردىن كەلتۈرۈپ چىقىرىلغانمۇ، بۇنى ئېنىقلالمىدىم» دەيدۇ. گەرچە بىرۇنىي مۇچەل ھېساۋىنىڭ ئەسلى سەۋەۋىنى ئېنىقلىمىغان بولسىمۇ،تەخمىنەن ھالدا ھەقىقەتكە يېقىن كەلتۈرگەن.مۇچەل ھېساۋى ئون ئىككى ئاي ۋە ئون ئىككى بۇرج ئاساسىدا تۈزۈلگەنلىكى ئوزئوزىدىن كورۇنۇپ تۇرىدۇ. 12 دەۋر سىستېما (مۇچەلنى) بەزىلەر كۈننىڭ يەرگە بەرگەن نۇرى ۋە ئىسسىقلىقىنىڭ دەۋرىگە(بۇ 11ـ 12 ـ ژىلغا تەڭ دەۋرنى تەشكىل قىلىدۇ). تۈزۈلگەن دېسە بەزىلەر يۇپىتېرنىڭ(مۇشتەرىنىڭ) كۈننى بىر ئايلىنىپ چىقىش دەۋرىگە(بۇ862، 11ژىلنى تەشكىل قىلىدۇ). يەنە بەزىلەر ـ 12 بۇرج(زادىئاك) يۇلتۇزلار تۈپىنىڭ ھەرىكىتىگەئاساسلانغان دەيدۇ.

مىلادىنى ھىجرىيەگە، ئەكسىنچە ھىجرىيەنى مىلادىغا ئايلاندۇرۇش تەكلىمىسى

ھ = م ـ 622 + (م ـ 622) : 32

م = ھ ـ ھ : 33 + 622

ئاكا ـ ئۇكا شاۋدۇن،
غىلاجىدىن ئايۇپوۋلار.
(داۋامى بار).

تەيۋەن چوڭ ئۇرۇشقا، ئەندى بېجىن بولسا ئۇلۇق بىرلىششكە تەييارلانماقتا

تەيۋەندە – پاراكەندىچىلىك. ئارالنىڭ ھەربىي كېمىلەر كېلىۋاتامدىكىن، ئەجەل ئېلىپ كېلىدىغان راكېتىلار كېلىۋاتامدىكىن دەپ پايانسىز دېڭىز بېتىدە شۇنداقلا ئاسمانغا چوچىگەندەك قاراپ قويىدۇ، قورۇقلۇق خىتايدىن ھوجۇم قىلىش خوۋپى توغرىلىق تەيۋەنلىكلەرنى ئا ق ش مۇداپىيە مىنىستىرىنىڭ سابىق ياردەمچىسى چارلىز فرىمان ئاگاھلاندۇرغان. ئۇنىڭ سوزلىرىگە قارىغاندا، «مەخپىي پىلاننىڭ» مەۋجۇت ئىكەنلىكى توغرىلىق ئۇنىڭغا خىتاي خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ ژۇقورى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرىدىن بىلىش مۇمكىن بولغان.

يېقىندا «نيۇ- تايمس» گېزىتى چارلىز فرىمان بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن سوھبەتنى باسقان. شۇنىڭدىن كېيىن پاراكەندىچىلىك ئۇۋج ئېلىپ كەتتى. تەيۋەننىڭ ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئاھالىدىن تەرتىپ – ئىنتىزامغا رىئايە قىلىشقا، ئارمىيەنىڭ تەجاۋۇزغا زەربە بېرىش قابىلىيىتىگە ئىشىنىشكە چاقىرماقتا.

چارلىز فرىمان يېقىندا بېجىندا بولۇپ، بۇ يەردە خىتاي گېنېراللىرى بىلەن سوھبەتلەشكەن. ئۇلارنىڭ نېمە ئاساستا ئامېرىكىلىق ئۆز سىرىنى ئېچىشنى قارار قىلغانلىقى چۈشۈنىكسىز. ئارالغا ھوجۇم قىلىش 23- مارتتا بەلگۈلەنگەن تەيۋەندىكى پرېزىدېنت سايلىمىدىن كېيىن دەرھال باشلىنىشى كېرەك. پىلان بىر ئاي داۋامىدا ھەركۈنى بىر راكېتىدىن ئېتىپ زەربە بېرىشنى كوزدە تۇتىدۇ.

لېكىن فرىماننىڭ سوزلىرىگە قارىغاندا، تەيۋەننىڭ ئامان قېلىشىغا ئازغىنا پۇرسىتى بار ئوخشايدۇ. بېجىندا ئارالنىڭ يېڭىدىن سايلىنىدىغان رەھبىرى ئوزىنى قانداق تۇتىدىغانلىقىغا قاراپ باھا بېرىدۇ. ئەگەر تەيۋەننىڭ يېڭى لىدېرى (تەيۋەننىڭ ھازىرقى پرېزىدېنتى لى دېڭخۇئېينىڭ قايتىدىن سايلىنىش ئاساسى بار) بولگۈنچى ۋە سېپاراتچى سىياسەتتە ھەرىكەت قىلسا، ۋەتەن بىلەن بىرلىشىشتىن باش تارتىدىغان بولسا، ئۇ جازادىن قۇتۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس.

ئېيتماقچى، بۇنىڭ ھەممىسى فرىمان تەرىپىدىن بېجىندا ئىشەش بىلدۇرۇش ئاساسىدا ئېلىنغان ۋە ئۇ ئا ق ش قا قايتىپ كەلگەندە ئېلان قىلىنغان گويايەقەت «مەخپىي ئەخباراتلار» خالاس. خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ رەسمىي ۋەكىلى چېن سىزيان خىتاي ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى ئامېرىكىلىق مېھمان ئارقىلىق پويىزلار ۋە ئاگاھلاندۇرۇشلار بىلەن ھېچ قانداق مەكتۇپلەرنى ئەۋەتمىگەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، «نيۇ- يورك تايمسنىڭ» ۋە فرىماننىڭ سەپسەتالىرىنى قەتئىي رەت قىلغان.

«تەيۋەننىڭ ھاكىمىيەت ئورۇنلىرى قانداق ھەرىكەتلەرنى قىلمىسۇن، – دەپ بىلدۈردى خ خ ج تاشقى ئىشلار مىنىستىرلىكىنىڭ ۋەكىلى. – بۇ تەيۋەننىڭ خىتاينىڭ ئايرىلماس قىسمى ئىكەنلىكى فاكتىغا ھېچ قانچىلىك تەسىر يەتكۈزمەيدۇ. خىتاينىڭ ۋەتەننى بىرلەشتۈرۈشنى قولغا كەلتۈرۈشكە نىسبەتەن بولغان قەتئىي نىيىتىنى ھېچ نەرسە تەۋرىتەلمەيدۇ» شۇنىڭ بىلەن بىللە چېن سىزيان: تەيۋەن بوغۇزىدا يۈز بېرىۋاتقان ۋاقەلەرنىڭ ھەممىسى، خىتاينىڭ ئىچكى ئىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ ۋە بېجىن سىرتنىڭ بۇ ئىشلارغا ئارىلىشىشىغا يول قويمايدىغانلىقىنى ئاگاھلاندۇردى.

خىتاي گېنېراللىرى ھەقىقەتەنلا مۇنداق بولۇپ كورۇلمىگەن قەدەم تاشلاپ، ئامېرىكىلىق مېھمان بىلەن ئوچۇق – ئاشكارە پاراڭلاشقانمۇ ياكى تەيۋەنگە ھوجۇم قىلىش «مەخپىي پىلان» ئا ق ش مۇداپىيە مىنىستىرى سابىق ياردەمچىسى خىيالىنىڭ مەھسۇلىمۇ؟ بېجىندىكى بايقىغۇچىلار بۇ توغرىلىق ئۆز تەخمىنلىرىنى ئوتتۇرغا قويماقتا. بەزىلەر خىتاي خەلق ئازاتلىق ئارمىيەسىنىڭ ژۇقورى دەرىجىلىك ئەمەلدارلىرى بىرلىشىش توغرىلىق بېجىن بىلەن مۇزاكىرىلەرنى ئېلىپ بېرىشنى خالىمايدىغان ھازىرقى پرېزىدېنتقا ئاۋاز بەرمەسلىكنى قولغا كەلتۈرۈش ۋە توغرا يولنى تاللاپ ئېلىشى ئۈچۈن تەيۋەنلىكلەرنى سەل پويىزا قىلىپ قويۇشنى قارار قىلغان، دەپ ھېسابلىماقتا. تەيۋەنگە قارشى ئۇرۇش ھەرىكىتى، بېجىن ئوزىنى باشقىلارنىڭ ئەتتىي ئەيىبلەشلىرىگە ۋە شۇنداقلا ئوزىنى ژىتىم قالدۇرۇشقا دۇچار قىلغىدەك دەرىجىدە ھاماقەت ئەمەسلىكى ئۈچۈنمۇ مۇمكىن ئەمەس، – دەپ ھېساپلايدۇ بايقىغۇچىلار. باشقىلار، خىتاي ھەربىيلىرىنى روسسىيە تەجرىبەسى رەغبەتلەندۇرمەكتە: روسسىيە ئارمىيەسى چېچەن سېپاراتچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئېلىپ بېرىۋاتىدۇ ۋە ئۇلارنى ھېچ كىم ئەيىپلىگىنى يوق نېمە ئۈچۈن خىتاي ئارمىيەسى ۋەتەننى بولگۈنچىلەردىن تازىلىشى مۇمكىن ئەمەس، — دەپ ھېساپلىماقتا.

بىر ژۇقۇرى دەرىجىلىك خىتاي ئەمەلدارى بىلەن بولغان سوھبەتتە، ئۇ ئوز ئىسمىنى ئاتىماسلىقنى ئىلتىماس قىلدى، مەن يەنە بىر تەخمىننى ئاڭلىدىم. مەسىلە ھازىر ئا ق ش ھەربىي – سانائەت كومپلېكسى ۋاشىنگتوندىكى رەسمىي مەھكىمىلەردىن تەيۋەنگە كوپ مىقداردا قورال – ياراق ۋە تېخنىكا يەتكۈزۈپ بېرىشكە رۇخسەت ئېلىش ئۈچۈن تەيۋەن بوغۇزىدا كەسكىن ۋەزىيەتنى قەتئىي ئۆۋج ئالدۇرۇشقا مەنپىيەتدارلىقىدىن ئىبارەت. «تىجارەت دېگەن تىجارەت ۋە بۇنىڭ بىلەن بىزنى ھەيران قالدۇرۇش مۇمكىن ئەمەس»، – دېدى ئۇ ئەمەلدار.

ئا. پلاتكوۋسكىي.
«ئىزۋېستىيە» مۇخبىرى.
بېجىن

ستالىننىڭ قىزى موناخىندا

سۋېتلانا ئاللىلۇيېۋا موناخىندا چېچىنى چۈشۈرىۋېتىپ، ھازىر ئىتالىيە موناستىرلىرىنىڭ بىرىدە ياشىماقتا. بۇ يېڭىلىقنى ئىتالىيە دىنىي زاتى دىۋۋاننى كاربولىنوغا ستالىننىڭ قىزى يازغان خەتلەرنى باسقان مىلان ھەپتىلىكى «كى» («كىم») خەۋەر قىلغان.

«بېيىل 70 ياشقا كىرىدىغان سۋېتلانا مۇرەككەپ ھاياتنى باشتىن كەچۈردى. ئۇ تورت قېتىم ئەرگە تەگدى، ئۈچ بالىسى بار، – دەپ يازىدۇ ژۇرنال. – ئۇ 1967 – ژىلى س س س ر دىن قاچتى ۋە ئا ق ش تىن سىياسىي باشپانا تىلىدى. شۇنىڭدىن ئانچە كوپ ۋاقىت ئوتمەي، سۋېتلانا غەرپتە پەيدا بولدى ۋە ئۇ دىنىي زات دىۋۋان بىلەن تونۇشتى، كېيىن دىۋۋان ئۇنىڭ مەنىۋى ئۇستازى بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ قەلبىدە ئېتىقات ئىشىكىنى ئاچتى، كېيىن بولسا ئۇنى دىنىي تاللاشقا ئېلىپ كەلدى».

كاربولىنو ئاتا ئىلگىرى ھېچ قاچان ئاللىلۇيېۋانىڭ شەخسىي ئىلتىماسى بويىچە ئۇنىڭ ھازىرقى تەغدىرىگە مۇناسىۋەتلىك فاكتلارنى ئېلان قىلىشقا قوشۇلمىغان، دەپ تەستىقلەيدۇ «كى». لېكىن ھازىر «بۇ توغرىلىق يازىدىغان بولسا، سۋېتلانا خوشال بولىدۇ» دەپ بىلدۇرگەن دىنىي زات ژۇرنالىستلارغا.

جىنايەتنى پاش قىلغاندىن ئۇنىڭ ئالدىنى ئالغان ياخشى

يېقىندا مەخسۇس مۇخبىرىمىز يا. سابىتىي ئالمۇتا شەھىرى ئاقساي ئاھىيەلىك ئىچكى ئىشلار بولۇمى 54- تەرتىپ قوغداش جامائەتچىلىك پۇنكتىنىڭ باشلىقى مىلىتسىيە مايورى ئابلىكىم ئايىتباقىيېۋ بىلەن سوھبەتلەشكەن ئېدى. تۆۋەندە دىققىتىڭلارغا ئەينە شۇ سوھبەتنى تەغدىم قىلىۋاتىمىز.

– ئابلىكىم، سىز رەھبەرلىك قىلىۋاتقان 54 – تەرتىپ قوغداش جامائەتچىلىك پۇنكتىنىڭ دائىرىسىگە قەيەرلەر كىرىدۇ؟

– بىزنىڭ ئۇچاستكىمىز دائىرىسىگە دروۋبا مەھەللىسى (ئاھالىسى 14مىڭ ئادەم)، تاۋكۇل (ئاھالىسى 9مىڭ ئادەم)، ئالتىن بېسىك مەھەللىسى دروۋبىنىڭ تۆۋەنكى قىسمى، (ئاھالىسى 3مىڭ ئادەم) كىرىدۇ. شۇ 26مىڭ ئاھالىي ياشايدىغان بۇ ئۇچاستكىغا بىزنىڭ تەرتىپ قوغداش پۇنكتىمىز خىزمەت قىلىدۇ. مەزكۇر پۇنكتتا مەن بىلەن شۇنداقلا ئىنسپېكتورلار، مىلىتسىيە لېيتېنانتلىرى ك. ساتىبالدىيېۋ، ئى. ئېيسپېنبېتوۋ ۋە م. ئېيسپېنبېتوۋ ئىشلەيدۇ. ئەندى شتات بويىچە 8-7 ئادەم، ئىختىيارىمىزدا ئاۋتوماشىنا بولۇشى كېرەك، لېكىن ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلارغا باغلىق ھازىرقى شتات بىلەن ئىشلەۋاتىمىز.

– سىلەرنىڭ ئاساسىي ۋەزىپەڭلار نېمىدىن ئىبارەت؟

بىزنىڭ ئەڭ ئاساسىي ۋەزىپىمىز ھەر قانداق جىنايەتنىڭ ئالدىنى ئېلىشتىن ۋە سادىر بولغان جىنايەتلەرنى پاش قىلىشتىن ئىبارەت. جىنايەتنى بولغۇزماسلىق، يەنى ئۇنىڭ ئالدىنى ئېلىش ياخشى. چۈنكى ھەر قانداق ۋاقەنىڭ ئالدى ئېلىنسا ئورغۇنلىغان كوڭۈلسىز ئاقىۋەتلەر يۈز بەرمەسلىكى شۈبھىسىز. ئەينە شۇ مەخسەت بىلەن بىز بىرىنچى نوۋەتتە جامائەتچىلىك بىلەن زىچ ئالاقە باغلىغان ھالدا ئىش ئېلىپ بارىمىز. مەسىلەن، ئوتكەن ژىلى بىز دروۋبا ۋە باشقا مەھەللەردىكى ئاقساقاللار ۋە ۋېتېرانلار كېڭەشلىرى ئالدىدا ھەر ئايدا قىلىنغان ئىشلار توغرىلىق ھېساۋات بېرىپ، موپسەپىتلەرنىڭ تەرتىپ ئىنتىزامنى تېخىمۇ ياخشىلاش توغرىلىق پىكىر- تەلەپلىرىنى تىڭشىدۇق ۋە ئۆز پائالىيىتىمىزدە ئۇلاردىن پايدىلاندۇق. ھازىرقى دىنغا بولغان ئېتىقات كۈچىيىۋاتقان شارائىتتا ياشلىرىمىزمۇ چوڭلارنىڭ سوزىنى تىڭشايدىغان بولدى. بولۇپمۇ ئۇيغۇرلار زىچ ئولتىراقلاشقان دروۋبا مەھەللىسىدە ھەر خىل بايراملار، سايلام ۋە باشقا سىياسىي - ئىجتىمائىي چارە - تەدبىرلەر خاتىرجەم، ھېچ بىر كوڭۈلسىز ھادىسىلەرسىز ئوتمەكتە. بۇ، ئەلۋەتتە، ئادەمنى خوشال قىلىدىغان ئەھۋال.

– ئوتكەن ژىلقى ئىش پائالىيىتىڭلار توغرىلىق توختىلىپ ئوتسىڭىز.

– 1995- ژىلى ئۇچاستكىمىزدا ھەممەسى بولۇپ 39 ھەر خىل جىنايى ئىش يۈز بەرگەنلىكى روېيخەتكە ئېلىنىدى. بۇ 1994- ژىل بىلەن سېلىشتۇرغاندا خېلە تۆۋەن كورسەتكۈچ. ئەينە شۇ 39 جىنايى ئىشنىڭ 28نى ئوي ئوغرىلىقى تەشكىل قىلىدۇ، بۇنىڭدىن 26جىنايەت تولۇق پاش قىلىندى، يەنى جىنايەتچىلەر سوتلاندى، ئەندى بۇنىڭدىن 2جىنايەت تېخى پاش قىلىنمىدى. ناركوتىكلارنى تارقاتقانلىقى ئۈچۈن جىنايى ئىشلار كودېكسىنىڭ 214- ماددىسى بويىچە ئەيىپلەنگەن 4 ئادەمنىڭ جىنايىتى تولۇق پاش قىلىنىپ، ئۇلار سوتلاندى. شۇنداقلا قانۇنسىز قورال ساقلىغانلىقى ئۈچۈن 4ئادەمگە، ئويدە ساموگون تەييارلىغانلىقى ئۈچۈن 8 ئادەمگە جەرىمانە سېلىندى، ئۇششاق لوكچەكلىك، يەنى جامائەتچىلىك ئورۇنلىرىدا ۋە ئويدە جېدەل چىقىرىپ، باشقىلارنى بىئارام قىلغانلىقى ئۈچۈن 23ئادەمگە ئالتاغ ئاھىيەلىك مەمۇرىيەت ھەر خىل جازا چارىلىرىنى كوردى، يەنى ئۇلارنىڭ بىر قىسمىغا جەرىمانە سېلىنسا، يەنە بىر قىسمى 15سوتكا قامالدى. پاسپورت تەرتىۋىگە خىلاپلىق قىلغانلىقى ئۈچۈن 179 ئادەمگە ۋە بەلگۈلەنمىگەن جايلاردا سودا قىلغانلىقى ئۈچۈن 94 ئادەمگە، قىمار ئويۇنلىرى بىلەن مەشغۇل بولغان 27 ئادەمگە مەمۇرىي جازا چارىلىرى قوللىنىلدى.

ئوتكەن ژىلنىڭ بېشىدا دروۋبا مەھەللىسىنىڭ قۇرمانغازى كوچىسىدىكى بىر ئويدە تۇرۇۋاتقان ش. ئۇئارلىق تىجارەتچىلەرنى ئۇرۇپ، بارلىق مېلىنى ئېلىپ كەتكەنلىكى توغرىلىق خەۋەر تاپتۇق. بىز دەرھال گۇمان قىلىنغان شەخسلەرنى كوزدىن كەچۈرۈپ، ژۇقۇرىدا تەكىتلەنگەن گوچىدا ئۇرغان بىرىنى سوراق قىلدۇق. نەتىجەدە ئۇ ئوزىنىڭ باشقا شېرىكلىرى بىلەن بىللە ئوغرىلىق قىلغانلىقىغا ئىقرار بولدى. شۇنداق قىلىپ، بىر سوتكا ئىچىدە قالغان ئۈچ جىنايەتچى قولغا ئېلىنىدى، تىجارەتچىلەرنىڭ مال-مۇلكى تولۇقى بىلەن قايتۇرۇلدى.

ئوتكەن ژىلى شۇنداقلا دروۋبا مەھەللىسىدە بىر ئادەمنىڭ ئويىدىن كوپ مىقداردا ناركوتىك تېپىلدى، ئۇ كىشىنىڭ جىنايى ئىشى سوتقا ئاپىرىلدى.

– سىلەرنىڭ ئۇسۇۋاتقان ئەۋلاتنى تەربىيەلەشتە مەكتەپلەر بىلەن ئالاقاڭلار قانداق؟

– ئاغرىقنىڭمۇ ئالدى ئېلىنسا چاپسان ساقايغىنىدەك، ھەر قانداق جىنايى ئىشنىڭ ئالدى ئېلىنسا ئاقىۋەت ياخشى بولىدۇ. ئەينە شۇ مەخسەتتە بىز بىرىنچى نوۋەتتە ياشلار بىلەن، مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئىشلەشكە، ھەمكارلىششقا مۇھىم ئەھمىيەت بېرىمىز. بىز پات – پات ئا. روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153 — ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋى، 155 – رۇس ئوتتۇرا مەكتىۋى ئوقۇغۇچىلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ تۇرىمىز، ئۇلار بىلەن ھەر خىل ماۋزۇلاردا سوھبەتلەر ئوتكۈزىمىز، 20 – ئەسىرنىڭ ۋاپاسى بولغان ناركومانىيەنىڭ بالىلار ۋە ئۇلارنىڭ ئائىلىلىرى ئۈچۈن قانچىلىك پاجىئەلىك ئاقىۋەتلەرگە ئېلىپ كېلىدىغانلىقى ھەققىدە ئېنىق ئەمەلىي فاكتلار ئاساسىدا سوھبەتلەرنى ئېلىپ باردۇق. بۇ، ئەلۋەتتە، ئۇزىنىڭ ئىجابىي نەتىجىسىنى بەرمەي قويمايدۇ. ئا. روزىباقىيېۋ نامىدىكى ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋى ئوقۇغۇچىلارنىڭ تەرتىپ – ئىنتىزامى بويىچە شەھەردىكى ئەڭ ئىلغار مەكتەپلەرنىڭ بىرى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.

– سوھبىتىڭىز ئۈچۈن رەھمەت.

ئالمۇتا شەھىرى «قازاقفىلم» مىكرورايونى، ئالاتاۋ سوۋخوزىنىڭ ۋە باغاناشىل مەھەللىسىنىڭ ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى
كامالدىن يۇسۇپوۋنىڭ
مەزگىلسىز ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە – تاۋابىئاتىغا، ئۇرۇق – تۇققانلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى ئوربىتامىكرورايونىنىڭ يۇرت – جامائىتى يۇرتىنىكى موتىۋەر كىشىلەرنىڭ بىرسى
ئابدۇلەتىپ قوربان ئوغلى ئارزۇيېۋنىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن مەرھۇمنىڭ ئائىلە – تاۋابىئاتىغا، ئۇرۇق – تۇققان، قومىي - قېرىنداشلىرىغا چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

ئالمۇتا شەھىرى 109- ئوتتۇرا مەكتىۋىنىڭ كوللېكتىۋىنىڭ ئەھمەم يەھيارووۋاغا يولدىشى
شامىل يەھياروۋنىڭ
ئۇزاققا سوزۇلغان ئېغىر ئاغرىقتىن كېيىن ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇرۇپ تەزىيە بىلدۈرىدۇ.

تۈزىتىش

گېزىتىمىزنىڭ 10 – فېۋرال 6 – سانىنىڭ ئۈچىنچى بېتىدىكى «سەئىدىيە خانلىقىنىڭ مۇنقەرىز بولۇشى» سەرلەۋھەلىك ماتېرىيالدا نوۋەتچى ۋە كوررېكتورلارنىڭ ئەيۋىدىن خاتاغا يول قويۇلغان. سۇرەت سوزى «ئاپپاق غوجام مەقبىرىسى» ۋە ماتېرىيال مۇئەللىپىنىڭ ئاستىدىكى «تارىختىن قىسقىچە بايانلار كىتاۋىدىن» دەپ تۈزىتىپ ئوقۇلسۇن.

باش مۇھەررىرى. ئازاماتوۋ

يېڭى ھايات

ئالمۇتا، 480044
ئېپەك يولى كوچىسى
50 بىنا، 8 – قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى – قازاقستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەتبۇئات ۋە ئامموۋى ئەخبارات ئىشلىرى بويىچە مىللىي ئاگېنتلىقى.

تىراژى 5692

تېلېفونلار: قوبۇلخانا – 59 – 84 – 33، باش مۇھەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01 – 92 – 33، مەسئۇل كاتىپ – 27 – 86 – 33، ئىجتىمائىي - سىياسىي، مەدەنىيەت بولۇملىرى – 81 – 86 – 33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بولۇمى – 06 – 86 – 33، ئىختىسات بولۇمى 50 – 86 – 33.

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 62359, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство №480, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.

Газета отпечатано в республиканском газетно-журнальном Издательство «Дәуір», Алматы, 480044, пр. Достык,7/4

گېزىتىمىز سەھىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقەسى تەھرىراتىمىزنىڭ مەۋقەسى بولۇپ ھېساپلانمايدۇ. تەھرىراتتىن ماتېرىياللار قايتۇرۇلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.

ئانا يۇرتۇڭ ئامان بولسا، رەڭگى ـ رويۇڭ سامان بولماس

يېڭى هايات

Жаңа Өмір

1996
ژىل
24 ـ فېۋرال
(هوت)
شەنبە
№8
(4019)

جۇمهۇرىيەتلىك ئىجتىمائىي ـ سىياسىي «ئۇيغۇر ئاۋازى» گېزىتىنىڭ هەپتىلىك قوشۇمچىسى 1970 ـ ژىلى 1 ـ يانۋاردىن باشلاپ چىقىۋاتىدۇ.

شەنبىدىن ـ شەنبىگىچە

هەمكارلىقنى كۇچەيتمەي، ئىلگىرلەش يوق

21ـ فېۋرال كۇنى قازاقستان پرېزىدېنتى نۇرسۇلتان نازاربايېۋنىڭ تەلىۋى بىلەن ئالمۇتىغا كەلگەن روسسىيە فېدېراتسىيەسىنىڭ تاشقى ئىشلار مىنىسترى يېۋگېنى پرىماكوۋ جۇمهۇرىيەت رەهبىرىنىڭ يېڭى رېزىدېنتسىيەسىدە پرېزىدېنت بىلەن يەككە ـ يىگانە سوهبەتلەشكەندىن كېيىن ئۇلار يەرلىك ۋە چەت ئەل ئاممىۋىي ئەخبارات ئورۇنلىرىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن ئۇچراشتى.

قازاقستان بىلەن روسسىيە مۇناسىۋەتلىرىنىڭ ئىستىقبالى ناهايىتى چوڭ. ئۇنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۇچۇن ئىنتېگراتسىيەلىك هەمكارلىق دائىرىسىنى تېخىمۇ كەڭەيتىش كېرەك.

ن. نازاربايېۋ يې. پرىماكوۋنىڭ ئالمۇتىغا كېلىش مەخسىتىنى چۇشەندۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ـ هازىرقى كۇندە سابىق كېڭەش ئىتتىپاقىنى ئەكسىگە كەلتۇرۇش توغرىلىق سوز بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. بىز يې. پرىماكوۋ ئىككىمىز قازاقستان بىلەن روسسىيەنىڭ ئىختىسادىي، سىياسىي، مەدەنىي ۋە باشقا جەهەتلەردىكى هەمكارلىقنى تېخىمۇ كۇچەيتىش توغرىلىق كېلىشتۇق.

هوكۇمەتكە هېساپ بەردى

پرېمىيېر ـ مىنىستر ئەكىژان قاژىگېلدىننىڭ رىياسەتچىلىگى بىلەن ئوتكەن هوكۇمەت ئەزالىرىنىڭ مەجلىسىدە جۇمهۇرىيەتنىڭ دولەتلىك ئېكسپورت ـ ئىمپورت بانكىسىنىڭ 1995 ـ ژىلقى پائالىيىتى توغرىلىق مەسىلە مۇهاكىمە قىلىندى. ئېكسىمبانك باشقارمىسىنىڭ باشلىغى بېنباي ئىزتىلېئۇۋ هېساپ بەردى. مۇهاكىمىگە ۋىتسى ـ پرېمىيېرلار ۋىكتور سوبولېۋ بىلەن ناغاشباي شايكېنوۋ، مىللىي بانكىنىڭ رەئىسى ئوراز ژاندوسوۋ، مالىيە مىنىسترى ئالېكساندر پاۋلوۋ ۋە ئىختىسات مىنىسترى ئومىرزاق شەكىيېۋ قاتناشتى.

قازاقستان دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتىغا ئەزا بولماقچى

پرېمىيېر ـ مىنىستر ئەكىژان قاژىگېلدىننىڭ نامىغا دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتىنىڭ باش دىرېكتورى رېناتو رۇدژىيېرودىن قازاقستاننىڭ دۇنياۋىي سودا تەشكىلاتى توغرىلىق كېلىشىمگە قوشۇلۇش نىيىتىنى تەبرىكلىگەن خەت كەلدى. «سىزنىڭ هوكۇمىتىڭىزنىڭ بۇ قارارى، دەپ تەكىتلەنگەن تەبرىك خەتتە، ئۇنىڭ كوپ ساهالىق سودا مۇناسىۋەتلىرى پروگراممىسىدىكى ئىختىسادىي ئىنتېگراتسىيە يولى بىلەن مېڭىش ئىنتىلىشىنى قۇۋەتلەيدۇ».

سېلىق ساهاسىدىكى هەمكارلىق

ئالمۇتىدا قازاقستان جۇمهۇرىيىتى بىلەن ئوزبەكستان جۇمهۇرىيىتى هوكۇمەتلىرى ئوتتۇرسىدا سېلىق تولەشكە مۇناسىۋەتلىك تەرتىپ بۇزۇش بىلەن قىلمىشقا قارشى كۇرەش ساهاسىدىكى هەمكارلىق ۋە ئەخبارات ئالماشتۇرۇش توغرىلىق كېلىشىمگە قول قويۇلدى. هوججەتتە ئىككى مەملىكەتنىڭ سېلىق خىزمەتلىرىنىڭ ئوز ئارا بىرلەشكەن ئىش ـ هەرىكىتىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشنىڭ مېخانىزملىرىمۇ قاراشتۇرۇلغان. كېلىشىم بەش ژىلىق مۇددەتكە تۇزۇلگەن.

بۇ كېلىشىم خوشىندارچىلىق مۇناسىۋەتلىرىنى يەنىمۇ تەرەققىي ئەتكۇزۇپ، ئىككى مەملىكەت خەلىقلىرىنىڭ مەنپىيىتىگە خىزمەت قىلىدىغان بولىدۇ.

فوتو ئېتىيۇد. دۇتار چېلىپ ئولتارسام...

بۇگۇنكى هايات كورۇنۇشلىرى

ئادەملەر پارلاق كېلەچەككە ئۇمۇت بىلەن ياشايدۇ

ئادەملەر هاياتتا هەر دايىم كېلەچەككە ئۇمۇت باغلاپ، بۇگۇن بولمىسا، بەلكى ئەتە ياخشىلىق بولۇپ قالار، ئۇمۇتسىز شەيتاننىڭ ئىشى، دەپ ياشايدۇ. موشۇ ئەۋلات كوممۇنىزمدا ياشايدۇ، دەپ ۋەدە قىلغان كوممۇنىستلار هەر بىر ئادەم قابىلىيىتىگە قاراپ ئىشلەيدۇ، هەر بىر ئادەم ئېهتىياجىغا قاراپ تەمىنلىنىدۇ دېگەن شىارنى ئوتتۇرغا قويغان ئېدى، لېكىن ئۇنداق بولمىدى. ئەندى بولسا، بىزنىڭ رەهبەرلىرىمىز بۇنى چۇشىنىپ، ئەهۋالنى تامامەن ئوزگەرتتى. كوممۇنىزىمنىڭ ئورنىغا ئالدىراشلىق بىلەن كاپىتالىزم قۇرۇشقا باشلىدۇق.

مانا، ئۇچ ژىلدىن ئوشۇق ۋاقىتتىن بۇيان بازار ئىختىسادىي مۇناسىۋەتلىرىنى جارىي قىلىۋاتىمىز، هەممىنى ئوزگەرتىۋاتىمىز، لېكىن هايات كە چۇرۇش بارغانسىرى ناچارلاشماقتا. هە، ئادەملەر هاياتنىڭ مۇنداق ئېغىرچىلىقلىرىغا كونۇپ قالغاندەك كورۇنىدۇ.

توختىماي داۋام قىلىۋاتقان ئىختىسادىي بوهرانچىلىق، رىقابەتچىلىك ناهايىتى كوپلىگەن كارخانىلارنىڭ يېپىلىشىغا ئېلىپ كەلدى، نۇرغۇنلىغان زاۋود ـ فابرىكىلاردا ئارانلا بىر، ئىككى سېخ ئىشلىمەكتە. ئەندى مۇنداق ئەهۋال مەملىكەتتە ئىشسىزلار سانىنىڭ بارغانسىرى كوپىيىشىگە ئېلىپ كەلمەكتە. جۇمهۇرىيەت ئەمگەك مىنىسترلىگىنىڭ مەلۇماتلىرىغا قارىغاندا، ئوتكەن ژىلنىڭ ئاخىرىدا رەسمىي تۇردە رويخەتكە ئېلىنغانلارنىڭ سانى 203 مىڭ ئادەمنى تەشكىل قىلغان. 1994 ـ ژىل بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئىشسىزلار سانى 1,8 هەسسە كوپەيگەن.. لېكىن ئادەمنى تاڭ قالدۇرىدىغان بۇ رەقەملەر جۇمهۇرىيەتتىكى ئىشسىزلارغا باغلىق هەقىقىي ئەهۋالنى ئەكىس ئەتتۇرمىسە كېرەك. ئىشلەپچىقىرىش ئورۇنلىرىنىڭ ئۇمۇمىيۇزلۇك دېگىدەك توختاپ قېلىۋاتقانلىغى ياكى تولۇق قۇۋىتىدە ئىشلىمەيۋاتقانلىغى ئاقىۋېتىدىن ئۇلارنىڭ مەمۇرىيەتلىرى 700 مىڭدىن ئوشۇق ئادەمنى دەم ئېلىشقا چىقىرىۋېتىشكە مەجبۇر بولماقتا. دېمەك، ئەمگەككە قابىلىيەتلىك ئاهالىنىڭ ئون پروتسېنتى ئىشسىز قالدى دېگەن سوز.

هوكۇمەتمۇ خەلىقنىڭ ئىجتىمائىي ـ ئىختىسادىي ئەهۋالىنىڭ ئېغىر ئېكەنلىگىنى چۇشەنگەن هالدا 1996 ـ ژىلنىڭ بېۋدژېتىدا ئىجتىمائىي ئوزگىرىشلەر تەرىپىگە قارىتىلغان خېلە چارىلەرنى بەلگۇلىدى. جۇمهۇرىيەت پرېزىدېنتىنىڭ «قازاقستان جۇمهۇرىيىتى ئاهالىسى هاياتىنىڭ ئىجتىمائىي شارائىتىنى ياخشىلاش بويىچە چارىلەر توغرىلىق» پەرمانىغا مۇۋاپىق 1996 ـ ژىلى دولەت بېۋدژېتى تەمىناتىدىكى تەشكىلاتلار خادىملىرىنىڭ ئوتتۇرا هېساپتىكى ژىللىق ئەمگەك هەقىقىنى ئىككى هەسسە كوپەيتىش كوزدە تۇتۇلغان. لېكىن بۇ بىردىنلا بولماي، بەلكى پەيدىن ـ پەي، هەر كۋارتالغا بولۇپ ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىكەن. دېمەك، ئەگەر مائاشىڭىز 2000 تەڭگە بولسا، يانۋاردا 25 پروتسېنت قوشۇلۇپ 2500 تەڭگە ئالىدىغان بولىسىز. شۇنداق قىلىپ، ژىل ئاخىرىغىچە مائاشىڭىز 4000 تەڭگىگە يېتىدۇ.

لېكىن ژۇگرۇك باهالار بىر ئورۇندا توختاپ تۇرمايدۇدە! كىم ئۇنىڭغا يېتىشەلەيدۇ؟! بولۇپمۇ ئەڭ كېرەكلىك ئوزۇق ـ تۇلۇك مەهسۇلاتلىرى باهالىرى هەر كۇنى دېگىدەك ئوسۇپ، ئەندى كوپلىگەن ئادەملەر ئۇلاردىن بەهىر ئېلىش خائىشىدىن قالسا كېرەك.

هە، جەمىيەتتىكى كوپلىگەن سەلبىي هادىسىلەر، ئوغرىلىق، ناركومانىيە، بۇلاڭچىلىق ۋە هاكازىلارنىڭ بارغانسىرى كوپىيىشى ئەينە شۇ ئىشسىزلىققا تۇرمۇشنىڭ بارغانسىرى ئېغىرلىشىپ كېلىۋاتقانلىغىغا توغرىدىن ـ توغرا باغلىق بولۇشى تەبىيدۇر.

بارلىق ماگازىنلار بىلەن دۇكانلار، بازارلار پۇكەيلىرىدە باشتىن ئاياق چەت ئەل توۋارلىرى تولۇپ كەتكەن، ئۇلارنىڭ سۇپىتى گۇمانلىقتۇر، ئوزىمىزنىڭ ۋە م د ھ ئەللىرىنىڭ توۋارلىرى يوقىنىڭ ئورنىدا. بۇ چۇشىنىشلىك، بىزدە ئىختىسادىي بوهرانچىلىق، كارخانىلاردا ئىش توختىغان.

لېكىن، باشتا ئېيتقاندەك، كېلەچەككە بولغان ئۇمۇتنى يوقىتىشقا بولمايدۇ، ئادەم هامان پەقەت ياخشى ئارمان، ئۇمۇت بىلەن ياشايدۇ. چۇنكى بۇ ئوتكۇنچى دەۋىر مەڭگۇ داۋاملىشىشى مۇمكىن ئەمەس.

يا. سابىتىي.

شەنبىدىن ـ شەنبىگىچە

نوۋوگروزنېسكىيدىكى پاجىە

چېچەنستاننىڭ ئون مىڭغا يېقىن تۇرغۇنى بار نوۋوگروزنېسكى پوسيولكىسىدا روسسىيە قۇراللىق كۇچلىرى بىلەن چېچەن ئەسكەرلىرى ئوتتۇرسىدا قانلىق ئۇرۇش داۋام قىلماقتا. چېچەنستان جۇمهۇرىيىتى هاكىمىنىڭ مەتبۇئات كاتىۋى ئا. مارتاگوۋنىڭ مەلۇماتى بويىچە بۇ يەردىكى ئۇرۇشتا 170 دەك چېچەن ئەسكىرى بىلەن روسسىيەنىڭ 30 دەك سولداتى هالاك بولغان.

روسسىيە ئەسكەرلىرى پوسيولكىدا تېچ ئاهالى قالمىدى دەپ ئۇنى رەهىمسىزلىك بىلەن ئوققا تۇتماقتا. راتا ـ تاس س نىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، بۇ يەردىن قېچىپ چىققانلار پوسيولكىدا ئوز قېرىنداشلىرىنىڭ قالغانلىغىنى بىلدۇرمەكتە. فېدېرال ئەسكەرلەر ئۇنىڭغا ئېتىۋار بېرىۋاتقىنى يوق. تېچ ئاهالى ئارسىدا قانچە ئادەمنىڭ هالاك بولغانلىغى نامەلۇم.

تېچلىق شەرتنامىسىغا خوۋۇپ يوق

«قوشما شتاتلار بوسنىيە، خورۋاتىيە ۋە سېربىيە پرېزىدېنتلىرىنىڭ رىمدىكى ئۇچرىشىشىنىڭ نەتىجىلىرىنى قوللاپ ـ قۇۋەتلەيدۇ». ـ ئاق ش نىڭ دولەت كاتىبى ئۇ. كرىستوفېر شۇنداق دەپ بىلدۇردى.

موستار شەهىرىگە باغلىق مۇسۇلمانلار بىلەن خورۋاتلار ئارسىدىكى جاڭجال سېرب ئوفىتسېرلىرىنىڭ خەلىق ئارا تربىۇنالغا بېرىلىشى بىلەن تېخىمۇ كۇچىيىدۇ دەپ پەرەز قىلغان بەزى مەملىكەتلەرنىڭ گۇمانىدىن هازىرچە هېچ نەرسە چىقمىدى. ئۇرۇشنى پاراسەت باسماقتا.

يېڭى مەسچىتتە هېيت نامىزى ئوقۇلدى

مۇسۇلمانلارنىڭ ئۇلۇق بايرىمى روزا هېيتى مۇناسىۋىتى بىلەن تۇنجى قېتىم ئاقساي مەسچىتىدە هېيت نامىزى ئوقۇلدى. يېڭى مەسچىتكە «ئاقساي» ۋە «ژېتىسۇ» مىكرورايونلىرى بىلەن ساين كوچىسىدا تۇرىدىغان مۇسۇلمانلاردىن 500 دىن كوپىرەك ئادەم ژىغىلدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە چەت ئەللەردىن كەلگەن مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىمىزمۇ بار.

هېيت نامىزىنى يۇرت موتىۋەرى ئومەر قارىم ئوقىدى. نامازدىن كېيىن مۇسۇلمانلار بىر ـ بىرىنى ئۇلۇق روزى هېيتى بىلەن مۇبارەكلەشتى ۋە مەسچىتكە ئاتىغان سەدىقە پۇللىرىنى بەردى. بۇ سەدىقە پۇلنىڭ 7.000 تەڭگىسى ئابدۇللا روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153 ـ ئۇيغۇر ئوتتۇرا مەكتىۋىگە، 7.000 تەڭگىسىنى مەسچىت قۇرۇلۇشىغا قاتناشقان قۇرۇلۇشچىلارغا رەغبەتلەندۇرۇش هېساۋىدا بېرىلدى.

ئاقساي مەسچىتىنى سېلىش ئۇچۇن مەغلەغنى بىرلەشكەن ئەرەپ ئەمىرلىگىنىڭ خەيىرى ئىهسان «ئابۇ دابى ئەلخەيرىيە» خەلىق ئارا تەشكىلاتى قازاقستان شوبىسىنىڭ خادىملىرى باخوش، خالىل دېگەن كېشىلەر بېرىپ، ئىككى قەۋەتلىك بېنا تۇرغۇزۇلدى.

ئاقسايلىق ژىگىت باشلىرى ئابدۇۋەلى هاجى ئاتاخانوۋ، ئىمرەمزى ئىسمائىلوۋ، قاسىم مەمەتوۋلار مەسچىت قۇرۇلۇشى ئۇچۇن خالىسانە خىزمەت قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

شۇنىمۇ تەكىتلەپ ئوتۇش كېرەككى، جامائەتچىلىكتىن روزا ئېيى ئىچىدە ژىغىلغان پىتىر ـ سەدىقە پۇلىدىن يەنە 8500 تەڭگە ئا، روزىباقىيېۋ نامىدىكى 153 ـ مەكتەپكە، 8000 تەڭگە زارەۋوستوك مەهەللىسىدىكى مۇرات هەمرايېۋ نامىدىكى مەكتەپكە هەدىيە قىلىندى.

خۇرشىدە ئىلاخۇنوۋا.
ئالمۇتا شەهىرى.

• ياخشىنىڭ ياخشىلىغىنى ئېيت

قېينىچىلىقنىمۇ يېڭىشنى بىلىش كېرەك

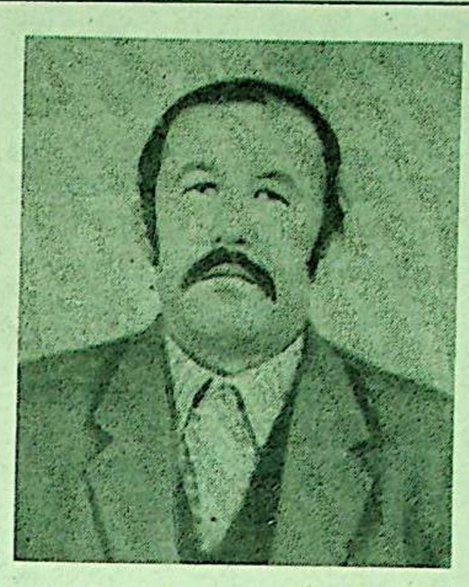

جاك ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونىنىڭ ئىلى ۋىلايىتىگە قاراشلىق غۇلجا ناھىيەسىنىڭ موللاتوختى يۇزى يېزىسىدا دىنىي ئائىلىدە دۇنياغا كەلدى. ئۇ باشلانغۇچ مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، ئوقۇشنى داۋام ئالماشتۇرالمايى كوممۇنىدا ئىشلەشكە مەجبۇر بولدى.

خىتايدا ژۇرگۈزۈلگەن خاتا سىياسەت، قاششاقلىق، گادايلىق، ئاچارچىلىقتا باشلايدىغان ئاممىۋىي ھەرىكەتلەردىن بىزار بولغان پۇخرالارنىڭ چىدىمى تۈگەپ، ئۇلار ئاممىۋىي يوسۇندا چەت ئەلگە كېتىشكە مەجبۇر بولدى. شاكىرنامەنوۋمۇ ئائىلىسى بىلەن 1963 ـ ژىلى قازاقستانغا كوچۇپ چىقىپ، دەسلەپ جېزقازغانغا ئورۇنلىشىپ، بىر ئاز ئىشلىگەندىن كېيىن، چەملەك ناھىيەسىگە قاراشلىق ئوزۇم سوۋخوزىغا كېلىپ ئورۇنلىشىدۇ. بۇ يەردە تراكتورستلارنى تەييارلاش كۇرسىنى ئوقۇپ، مېخانىزاتورلار قاتارىغا قوشلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ سوۋخوزدا 20 ژىل مېخانىزاتور بولۇپ ئىشلەپ كوزگە كورۇنىدۇ ۋە مۇكاپاتلارغا سازاۋەر بولىدۇ.

1985 ـ ژىلى تالغىر ناھىيەسىگە قاراشلىق تۇرار رىسقۇلوۋ نامىدىكى كولخوزغا كوچۇپ كەلگەن شاكىرنامەنوۋ «بېساغاچ» فىرمىسىدا كوپ ۋاقىت تراكتورست بولۇپ ئىشلىدى. مال ئوزۇغى، ئوت ـ چوپ توشۇش جەريانىدا قىش ـ ياز دېمەي، يوللارنى ژىراق كورمەي ئوز ئىشىنى ئادا قىلىپ تۇردى. ۋە ئىشچانلىغىنى نامايان قىلدى. ئۇجان دىلى بىلەن ئىشلەپ زور ئۇتۇقلارغا ئېرىشكەنلىگى ئۈچۈن كولخوز ئۇنى چەت مەملىكەتلەرگە ئېكسكۇرسىيەگە ئەۋەتتى.

كىشىلەر بىلەن قويۇق تارىلاشقاندىن كېيىنلا دېققەت نەزىرىگىدىكى ئادەمنىڭ قانداقلىغىنى ياخشى بىلىدىكەنسەن. شاكىرنامەنوۋ قېرىنداش، دوست ـ بۇرادەرلىرى ۋە ئەھلى جامائىتكە مېھرىۋان، غەمخورئۇلار ئارسىدا ئىززەت ـ ئابرويىنى تاپقان ئىنساندۇر. ئۇ يۇرت ئېچىدە جامائە تىنىڭ ھەر قانداق ئىشلىرىغا قاتنىشىدۇ. ئومۇر ـ لۈك يولدىشى خاسىيەت بوۋى بىلەن 5 پەرزەنتكە ئاتا ـ ئانادۇر. ئۇلارنىڭ تەربىيىسىدە ئوسكەن پەرزەنتلەر ئوزلىرىنىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاقى، ئادەمگەرچىلىگى بىلەن باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. چوڭ قىزى بۇخەلجەم تۇرمۇشلۇق بولۇپ ئوز ئورنىنى تېپىپ ئىشلىسە، سىدىقجان بىلەن بەختيار ئىشكتە، تالغىر ناھىيەلىرىدىكى ئېلىكتىرستانسىيەسىدە خىزمەت قىلماقتا، ئەخمەتجان، دانىيار بولسا مەكتەپتە ئوقۇۋاتىدۇ.

ـ سىز خېلىلا خاتىرجەم، ياخشى تۇرمۇشتا ئومۇر سۈرۈۋېتىپسىز، باشقىمۇ ئارمانلىرىڭىز بار مۇ؟ دەپ سورىغىنىمدا ئۇ:

ئارمانسىز ئادەم بولمىسا كېرەك. كېيىنكى ژىللاردىكى ئوزگىرىشلەر مېنى ئويلاندۇرۇپ، تەۋرىتىپ قويدى. بىز ئۇيغۇرلارمۇ تۇركىي خەلقىنىڭ بىرى. بىز نېمىشكە ئىستىقلالىيەت ئالالمايمىز ـ دېگەن سوئال كاللامدا ھوكۇمران. شۇ كۇنلەر كەلسە مەن ئارمىنىمغا يەتكەن بولار ئېدىم.

ئا. قاسىمىي.
تالغىر ناھىيەسى.

• يۇرت موتىۋەرلىرى

كوبۇمچان ئىنسان

ھەر بىر يۇرتنىڭ ھورمەتلىك ئادەملىرىنى شۇ يۇرتنا ياشاۋاتقان چوڭ ـ كىچىك كىشىلەرنىڭ ھەممىسى دايىم ئىززەت ـ ئېھتىرام بىلەن تىلغا ئالىدۇ. ئەينە شۇنداق ئادەملەرنىڭمىزنىڭ بىرى ـ پېتىلىتكا مەھەللىسى بىلەن «كازاخفىلم» مىكرورايونىدا ئىستقامەت قىلىۋاتقان ئۇيغۇر جامائەتچىلىكىنىڭ ژىگىت بېشى ئۇرسۇن ئىمەمزىيىۋتور.

ئۇ 1932 ـ ژىلى ياركەنت ناھىيەسىگە قارا شلىق ئۇيغۇر يېزىلىرىدىن بىرى بولغان خوتىخانىدا ئوغۇلغان بولسىمۇ، بالىلىق دەۋرى ئاتا ۋەتەن شەرقىي ئوركىستانىنىڭ قورغاس مازارىدا ئوتىدۇ. يېزا مەكتەبىنى 7 ـ سىنىپقىچە ئوقۇغان ئۇرسۇن ئوزىنىڭ ئىلىم ـ بەنگە بولغان قىزغىنلىقى تېخىمۇ كۈچىيىدۇ، ئۇ 1951 ـ ژىلى ئۇرۇمچى شەھىرىگە كېلىپ، سىياسىي ـ قانۇن بىلىم يۇرتىغا چۈشىدۇ. مەزكۇر مەكتەپتە ئوقۇش جەريانىدا ئۇنىڭ دۇنياغا بولغان كوز قارىشى ئوسۈپ، كەڭىيىدۇ. بۇ لۇيمۇ، ئۇ دەۋىردە ئۇيغۇر ياشلىرىنىڭ بىلىم ئېلىشىغا بولغان تەلىپۇنۇشى، قىزغىنلىقى ئالاھىدە ئىدى. چۈنكى ئولكىگە مىللىي كادىرلارنىڭ سۈدەك كېرەكلىكى ناھايىتى سېزىلەرلىك ھالەت بولۇپ، ئۇرۇمچى ئىمەمزىيىۋتا ئوقۇش ياشلار ئوقۇش، بىلىم ئېلىش ئىشتىياقىدا ھەر خىل ساھالار بويىچە تەلىم ـ تەربىيە ئېلىشقا تىرىشاتتى.

1952 ـ ژىلى ئۇرسۇن ئىمەمزىيىۋتىنى ئوقۇشتىن بوشىتىپ، جەنۇبىي شىنجاڭغا خىزمەتكە ئەۋەتىدۇ. يەنى «دېموكراتىك ئىسلاھەت» دېگەن نىقاب بىلەن ژۇرگۈزۈلگەن يەر ئىسلاھىتىگە قاتناشتۇرۇلىدۇ. ئۇ يەردە ئىككى ژىل ئىشلىگەندىن كېيىن ئۇرۇمچىگە قايتىپ كېلىپ، ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرىدۇ. 1955 ـ ژىلى ئوقۇشنى پۈتەرگەن ئۇرسۇن ئىمەمزىيىۋتىنى شىنجاڭ ـ ئۇيغۇر ئاۋتونوم رايونلۇق جامائەت بېخەتەرلىكىنى ساقلاش ئىدارىسىگە خىزمەتكە ئەۋەتىدۇ.

بۇ دەۋىردە خىتاي كومموئنىستلىرى ئوز مۇستەملىكىلىك سىياسىتىنى ژۇرگۈزۈش بىلەن بىللە مىللىي ئولكىلەردە خىتايلاشتۇرۇش، كوممۇنىستىك ئىدىكىنى تۇرىنى بارلىق ساھالار بويىچە كۈچەيتىشكە باشلايدۇ.

1957 ـ ژىلى دېكابىر ئېيىدا ئۇرۇمچى ـ مىللە تچىلىككە قارشى ژۇرگۈزۈلگەن سىياسىي كۈرەش كامپانىيەسى ئاساسەن، مىللىي زىيالىلار ئوستىدىن ئېلىپ بېرىلغان سىياسىي "تەقىپلەشلەر ئېلىندى، ـ دەپ ئەسلەيدۇ. ئۇرسۇن ئىمەمزىيىۋ. ـ بۇ دەۋىردە خىتاي كومموئنىستلىرى شەرقىي تۈركىستانغا بولغان ئوز مۇستەملىكىلىك سىياسىتىنى تېخىمۇ مۇستەھكەملەش مەخسىتىدە ئالدى بىلەن ئولكىدىكى نامى ھورمەت بىلەن تىلغا ئېلىنىدىغان بىلىملىك مىللىي كادىرلار ئوستىدىن سىياسىي كۈرەش ئېلىپ، بارىدۇ. مىللىي ئۇرۇرى كۇچلۇك مەكتىغان ئۇيغۇر زىيالىلىرى ئوكچى ـ مىللە تچى بولۇپ تەقىپلىنىدۇ. شۇلار قاتارىدا مەنمۇ 1958 ـ ژىلى تەقىپلەشكە ئۇچراپ، خىزمەتتىن چەتلەشتۈرۈلدىم...

ئۇرسۇن ئاكا ئىمەمزىيىۋ باشقا ۋەتەنداشلارغا ئوخشاش ئوز ئېلىنى تەرك ئېتىپ، قازاقستان دېيارىغا 1962 ـ ژىلى ئائىلىسى بىلەن كوچۇپ چىقىدۇ. بۇ يەرگە كەلگەندىن كېيىن ئالدى بىلەن خەشكىلەك ناھىيەسىگە قاراشلىق قازاقستان يېزا ئېگىلگىلىگى ئىنستىتوتىنىڭ تەجرىبە ـ ئىشلەپ چىقىرىش ئۇچاستكىسىدا سوچى بولۇپ ئىشلەيدۇ.

1971 ـ ژىلى ئۇ «ئالاتاۋ» سوۋخوزىغا كوچۇپ كەلگەندىن كېيىن ئېگىلگىنىڭ باغۋەنچىلىك بىرىگادىسىدا ئىشلەيدۇ. بۇ يەردە ئۇ 1975 ـ ژىلىغىچە مېۋە ھەم كوكتات ئوستۈرۈشتە ئەملىي تەجرىبىگە ئىگە بولۇپ ئالمۇتا شەھىرى كالىنىن ناھىيە ئىستمالچىلار جەمىيىتىدە سودا خادىمى بولۇپ ئىشقا ئورۇنلىشىدۇ. بۇ يەردە ئۇ دەم ئېلىشقا چىققىچە ئىشلەيدۇ.

ـ بىزنىڭ موشۇ پېتىلىتكا مەھەللىسىدە ئىلگىرى ئۇيغۇر ئائىلىلىرى ئاز ياشاتتى، ـ دەپ سوز ئىنى داۋاملاشتۇردى. تۇرسۇن ئاكا. ـ ژىلار ئوتۇپ، مەھەللە ئاۋاتلىشىشقا باشلىدى. بۇنىڭدىن تاشقىرى «كازاخفىلم» مىكرورايونى قۇرۇلدى. ھازىرقى زىيالىلىرىنىڭ كۆپ قىسمى ئۇ چاغلاردا ئىشقا ئورۇنلاشتا، يۇرت خىزمەتچى ـ ئوز ئىلىنى تاپتى.

بىز مەھەللە جامائەتچىلىكى تارىخىدا مىللىي ئۇيغۇر ـ ئادەتلەرگە ئەمەل قىلغان ھالدا، توي ـ تۆكۈن، نەزىر ـ چىراقلارنى دەۋىر تەلەپكە لايىق، ئىختىسانچانلىق بىلەن ئوتكۈزۈش، ياشلار ئارسىدا يەلىم ـ تەربىيە ئىشلىرىنى ژۇرگۈزۈش، بۇ لۇيمۇ، ئانا تىلىمىزدا چىقىۋاتقان كېزىتىمىزغا مۇشتىرى توپلاش ئىشلىرىنى ژۇرگۈزۈشتە مەھەللىمىزنىڭ مۇستەقىل يۇرت مۇتىۋەرلىرى ئوسمان زايىروۋ، مەھەللە ئاكتىۋىستى كامالدىن يۇسۇپوۋلار بىلەن بىرلىكتە ئىش ئېلىپ بېرىۋاتىمىز دەيدۇ تۇرسۇن ئاكا.

تۇرسۇن ئىمەمزىيىۋ يۇرت مۇتىۋەرى، ژۇرنالىست ئوسمان تاپ ـ شۇرۇلغان ۋەزىپىلەرنى ئورۇنلاشتا، يۇرت خىزمەتى ـ ئوز خىزمىتىم دەپ بىلىپ، دايىم يۇرت خىزمىتىدە بولماقتا.

يالقۇن سەمەدىي،
ئالمۇتا شەھىرى.

• بىزنىڭ سوھبەت

پېنسىيە ـ خەيىر ـ سەدىقە ئەمەس

مىڭ پېنسىونېر، 24 مىڭ ناكا، 22 مىڭ كوپ بالىلىق ئانا، 122 مىڭ يارىدەم ھەققى ئالىدىغان بالىلار بار. شۇنداقلا خەلقنىڭ بالىلىرىغا سالامەتلىكىنى ساقلاش، مەدەنىيەت ساھالىرى خىزمەتچىلىرىنىڭ بىر قىسمى ئىجتىمائىي يارىدەمگە مۇھتاج.

ھازىر قېرىلىغىغا باغلىنىۋاتقان پېنسىيەلىنىڭ ئوتتۇرا مولچەرى 1800 تەڭگىنى، ئورۇش ناكالىرىغا بېرىلىدىغان پېنسىيەنىڭ مىقدارى 4000 تەڭگىنى تەشكىل قىلىدۇ. پېنسىيە ۋە ئىجتىمائىي يارىدەم ئۈچۈن ۋىلايەت بولگەن ئاخچا 270 مىللون تەڭگىدىن ئاشتى. 1995 ـ ژىلى يانۋارىدا قېرىلىق پېنسىيەسى ـ 920 ، ئورۇش ناكالىرىغا بېرىلىدىغان پېنسىيە 1700 تەڭگىنى تەشكىل قىلغان ئىدى. شۇنداقلا تۇرمۇشى ناچار ئائىلىلەرگە قوشۇمچە يارىدەم بېرىش ئىشمۇ بىزنىڭ يوينۇمىزدا تۇرىدۇ. ۋىلايەت بويىچە 4 مىڭغا يېقىن تۇرمۇشى ناچار ئائىلىلەرگە ئوتكەن ژىلى 2 مىللون تەڭگە يارىدەم بېرىلدى.

موشۇ كۇنلەردە ئالمۇتا ۋىلايىتىدە 6126 ئورۇش قاتناشچىسى، ئۇنىڭ ئىچىدە 2115 ئورۇش ناكاسى، 1394 ۋاپات بولغان جەڭچىلەرنىڭ ئائىلىسى بار. پرېزىدېنت پەرمانىغا بىنائەن ئۇلارنىڭ ھەممىسى تېگىشلىك يېنىكچىلىكلەردىن پايدىلىنىدۇ. شۇنداقلا ئىجتىمائىي تەمىنات ئورۇنلىرى 2 مىڭغا يېقىن باققۇچىسىي يوق قېرى ـ چۈرىلەرنى «قېرىلار ئويىدە» كۈتىدۇ. شۇنداقلا تالغىر، قاپچىغاي، ئىشكىتە شەھەرلىرىدىكى قېرىلار ۋە ئاغرىقچان بالىلار ئىنتېرناتلىرىدا 1000 غا يېقىن ئادەم بېقىپ كۈتۈلىدۇ.

ئوتكەن ژىلى تىببىي كومىسسىيەنىڭ كۈۋالىق بېرىشچە 10 مىڭ ئادەم ناكالىق كۈۋانامىسى ئالغان. بۇنىڭ ئاساسىي سەۋەبى ئەمگەكىنىڭ تېخنىكىلىق بېخەتەرلىكىگە دېققەت بولۇنمىگەن.

ـ پېنسىيە ـ خەيىر ـ سەدىقە ئەمەس، ئۇ پېنسىونېرلارغا بېرىلىشكە تېگىشلىك دولەتنىڭ قەرزى. موشۇ كۇنلەردە ئەل ئارسىدا «ئەندى ئەر ملىكەتلەرگە ئېكسكۇرسىيەگە ئەۋەتتى.

كىشىلەر بىلەن قويۇق تارىلاشقاندىن كېيىنلا دېققەت نەزىرىگىدىكى ئادەمنىڭ قانداقلىغىنى ياخشى بىلىدىكەنسەن. شاكىرنامەنوۋ قېرىنداش، دوست ـ بۇرادەرلىرى ۋە ئەھلى جامائەتكە مېھرىۋان، غەمخورئۇلار ئارسىدا ئىززەت ـ ئابرويىنى تاپقان ئىنساندۇر. ئۇ يۇرت ئېچىدە جامائەتنىڭ ھەر قانداق ئىشلىرىغا قاتنىشىدۇ. ئومۇر ـ لۈك يولدىشى خاسىيەت بوۋى بىلەن 5 پەرزەنتكە ئاتا ـ ئانادۇر. ئۇلارنىڭ تەربىيىسىدە ئوسكەن پەرزەنتلەر ئوزلىرىنىڭ ئەدەپ ـ ئەخلاقى، ئادەمگەرچىلىگى بىلەن باشقىلاردىن پەرقلىنىپ تۇرىدۇ. چوڭ قىزى بۇخەلجەم تۇرمۇشلۇق بولۇپ ئوز ئورنىنى تېپىپ ئىشلىسە، سىدىقجان بىلەن بەختيار ئىشكتە، تالغىر ناھىيەلىرىدىكى ئېلىكتىرستانسىيەسىدە خىزمەت قىلماقتا، ئەخمەتجان، دانىيار بولسا مەكتەپتە ئوقۇۋاتىدۇ.

ـ سىز خېلىلا خاتىرجەم، ياخشى تۇرمۇشتا ئومۇر سۈرۈۋېتىپسىز، باشقىمۇ ئارمانلىرىڭىز بار مۇ؟ دەپ سورىغىنىمدا ئۇ:

ئارمانسىز ئادەم بولمىسا كېرەك. كېيىنكى ژىللاردىكى ئوزگىرىشلەر مېنى ئويلاندۇرۇپ، تەۋرىتىپ قويدى. بىز ئۇيغۇرلارمۇ تۇركىي خەلقنىڭ بىرى. بىز نېمىشكە ئىستىقلالىيەت ئالالمايمىز ـ دېگەن سوئال كاللامدا ھوكۇمران. شۇ كۇنلەر كەلسە مەن ئارمىنىمغا يەتكەن بولار ئېدىم.

ئا. قاسىمىي.
تالغىر ناھىيەسى.

• تارىختىن بىر ئۇچۇر

مېنىڭ «سېرىق ئۇيغۇرلىرىم!»

ئوتكەن ژىلى راساچېچەك پەسلى - ئاپرېل ئېيىدا ئانا ۋەتەنگە قىلغان سەپىرىم ۋاقتىدا يولۇم چۈشۈپ، ئۈرۈمچىدە - قەلەمداش دوستلار ئارىسىدا بولۇدۇم. ئاتاقلىق ئالىم تۇرغۇن ئالماس بىلەن ئۇنىڭ قۇتلۇق خانىسىدا بولغان غېنىمەت ئۇچرىشىشتا ئۇمۇتەۋەر زات ماڭا: «ئوتكۇر ئەپەندىنى يوخلاپ قويسىڭىز بولىدۇ، ئۇنىڭ ئاغرىغى ئېغىر، ئۇ زىيارەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان ئادەم» دېدى. نېمىشكىدۇ سەل مەيۈسلىنىپ.

مەن شۇ كۈننىڭ ئەتىسىلا ژېقىلغان تاش تەرەپتىكى ئوسمە كېسەللەر ئاغرىخانىسىغا يول ئالدىم. ئىز-دەپ - سوراپ، ئاق مىلەكۈزە تارتىلغان تارغىنا خانىغا كىرگىنىمدە، چاچلىرى تال-تال ئاقارغان ئابدۇرېھىم ئاكام بىر كىشى بىلەن سوزلىشىپ ياتقان ئېكەن. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، قۇچاقلىشىپ كورۈشتى. ئاتونۇش كىشى بىلەنمۇ قول ئېلىشىپ سالاملاشتۇق. بولمىدە پەقەت ئىككىلا كرىسلو بولغاشقا، ئاتونۇش ئادەم ماڭا ئورۇن بوشتىپ بېرىپ، ئۇزۇر خالىق قويۇپ خوشلاشتى. ئۇ ئۇيغۇر چىراي بولسىمۇ، خىتايچە سوزلەتتى. مەن ھەيران بولۇپ، تىكىر-قىپ قالدىم. بىز ئۇياق - بۇياقتىن گەپ قىلىپ، خېلە مۇددىشقاندىن كېيىن پاراكىنى بايىقى ئادەمگە يوتكىدىم.

- ئايدۇرېھىم ئاكا، بايىقى كىشى كىم بولىدۇ؟

- ئۇمۇ تەغدىرنىڭ تەنىسىگە ئۇچرىغان ئادەم، ئىسمى تومۇر، مېنىڭ قانداش، قېرىنداش «سېرىق ئۇيغۇرۇم!».

- سېرىق ئۇيغۇر دېدىڭىزمۇ؟!

ھە ئە، شۇنداق، ئاغرىپ قالغىنىمنى ئاڭلاپ، شۇنچە ۋىراقتىن دەريا، تاغۇ - چوللەرنى ئاتلاپ كەپتۇ بېچارە.

- ئۇ نېمىشكە خىتايچە سوزلىشىدۇ، ئۇزۇنىڭ تىلى يوقمۇ؟

- ئۇزۇنىڭ تىلىغۇ بار، ئۇز ئانا تىلىدا سوزلەشمەن ئۇنىڭ مەخسىتىنى يېرىم - يېتا ئو قالايدېكەن. ئەتە ئۇلار بىزدىن ئايرىلىپ قالغانغا 400 ژىلدىن ئېشىپ كەتتىدە، ئوكام، شۇكلاشقا ئوزىمۇ، مەنمۇ بىلمەيدىغان تىلدا سوزلەشتى.

- ئەگەر مالالىنىڭ كەلمىسە، قېرىنداش «سېرىق ئۇيغۇرلار» توغرىلىق بىلگىنىڭىزنى دەپ بەرسىڭىز، ئاكا؟ - دەپ ئىلتىماس قىلدىم.

- چاي ئىچىڭ، ئوكام، دەپ بىر پىيالە ئىسىق چاينى سۇنۇپ، ئوزىنىڭمۇ زېرىكىپ پۇخانى تۇتقان چېغى بىلىشىچە دەپ بېرەي دەپ، سوھبەتكە كىرىشتى.

- ئۇيغۇرلار بىر قېتىمقى ھەيۋەتلىك ئۇ يول تاغ بولسا، ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ، قاڭقىپ چىقىپ كەتكەن بىرتال تاش ئەينە شۇ «سېرىق ئۇيغۇر» قېرىنداشلىرىمىز. ئۇلار بىزدىن بولىنىپ، شەرققە قاراپ كوچەندە، خېلىلا كوپ ئېكەن. ئاتا - بوۋىمىز «بولۇنگەننى بورە يەر» دەپ بېكار ئېتمىغاندە، ئوز ئېلىدىن ئايرىلىپ قاناتلىرى قايرىلىپ، ئۇنىڭ - بۇنىڭغا يەم بولۇپ كېتىپ ھازىر ئون مىڭدىن ئارتۇق ئادەمى قالغان. ئۇلار تېخى يېقىنغىچىلا ئوزلىرىنى «سېرىق ئۇيغۇرلار» دەپ ئاتىشىپ كەلگەن ئېدى. 1953 - ژىلى مىللەت نامىنى ئۇيغۇر دېگەن نامنىڭ خەنزۇچە تەلەپپۇزىغا ئاساسلانغان «يۈيگو» نامىغا ئوزگەرتىپ، ئوزلىرىنى ئۇيغۇر مىللىتى دەپ ئاتايدىغان بولۇشتى.

ئۇيغۇرلار تارىم ۋادىسىدىن كۆچكەندىن كېيىن خوشنا گەنسۇ ئولكىسىنىڭ چېگىدىكى باغرىدىكى بېپايان ئوتلاقلىققا يېتىپ بارغاندا ماكانلىشىپ قالغان ئېكەن. سۈيى مول، ئوت - چۆپى باياشات بولغان بۇ كوزەل يايلاق مۇساپىر كۆچمەن قېرىنداشلىرىمىزغا پانا بولغان. موشۇ كۆنلەردە ئۇيغۇرلار گەنسۇ (كەڭ سۇ) ئولكىسىنىڭ سۇنەن ئۇيغۇر ئاۋتونوم ناھىيەسىنىڭ كاڭلى، داخى، خان شەھرى، دوستلۇق، سېرىق لاي قەلئەلىرىدە ئىستىقامەت قىلىشىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ ئەڭ قەدىمقى ئاتا - بوۋىلىرى ئۇيغۇرلارغا چېتىلىدۇ. مۇنداق ئېتىقاندا سىلادىدىن بۇرۇنقى 3 - ئەسىردىكى دېڭىلىڭلارغا، 4 - ئەسىردىكى تېلىلارغا ۋە موڭغۇلىيە خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى سېلىنگا، ئورخۇن دەريالىرى ۋادىسىدا ياشىغان قېدىمقى ئۇيغۇرلارغا تۇتىشىدۇ. سىلادى 9 - ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا ئۇيغۇر خانلىغى تەبىئي ئاپەت ۋە تاشقىي دۈشمەنلەرنىڭ ھۇجۇمى ئارقىسىدا غۇلىغاندىن كېيىن بىر توپ ئۇيغۇرلار ئوزلىرىنىڭ قېدىمقي ئېلى تارىم ۋادىسىغا كوچكەن بولسا، بىر قىسمى خېشى كارىدورىدىكى كەنجۇغا ئورۇنلىشىپ، ئوزلىرىنى كەنجۇ ئۇيغۇرلىرى دەپ ئاتاشقان. ئەينە شۇ قېدىمقي زامانداشلىرى ئۇيغۇرلار يۇغۇرلارنىڭ بېۋاستە ئەجدادى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

يۇغۇرلار ئۇچ خىل تىلنى قوللىنىدۇ. ئۇلار شەرقي يۇغۇرلار تىلىنى، غەربىي يۇغۇرلار تىلىنى ۋە خەنزۇ تىلىدىن پايدىلىنىشىدۇ. غەربىي يۇغۇر تىلى ئالتاي تىل سېستىمىسى تۈركىي تىل گرۇپپىسىغا كىرىدۇ. ئۇ قېدىمقي ئۇيغۇر تىلى ئاساسىغا ۋارىسلىق قىلىدۇ. ئامما ئۇلارنىڭ ھازىرغىچە ئوز يېزىغى يوق. ئارىدىن بەش ئەسىرگە يېقىن ۋاقتىنىڭ ئوتۈشى بىلەن يەرلىك شارائىتقا بېقىپ، يۇغۇرلار ئوزلىرىنىڭ ئەجدادلىرى بولغان ئۇيغۇرلاردىن ئالاھىدە پەرقلەرگە ئىگە بولۇپ قالغان.

يۇغۇرلار بۇرۇنقى زامانلاردىن تارتىپلا شامان دىنىغا، بۇددا دىنىغا ئېتىقات قىلغان. ئۇلار لايىقىن ئوي ياساپ ئولتۇرىشىدۇ، چارۋىچىلىرى بولسا كېگىز ئويلەردە ياشايدۇ. ئۇلار ئەزىز مېھمانلىرىغا پۈتۈن قوي كاۋاپىنى تارتىدۇ، چايىنى كوپ ئىچىشىدۇ. يۇغۇلار ئات، ئېشەك، خېچىر، ئىشىت، توگە، توخۇ گوشلىرىنى يېيىشنى ئوزلىرىگە راۋا كورمەيدۇ، ئۇلارنىڭ ئەرلىرى تىك ياقىلىق كىيىم كىيىپ، كوك بەلۋاغ باغلاپ ژۇرىشىدۇ. بېشىغا تاۋاردىن پەۋاز تۈتۈلغان قالپاق كىيىشىدۇ، ئاياللىرى بولسا قۇلىغىغا يەتكەدەك تىك ياقىلىق كوينەك، كەمزۇل، پۈتىغا ئۇزۇن قونچلىق ئوتۇك كىيىپ، بېلىغا قىزىل، يېشىل بەلۋاغ باغلايدۇ. ئۇلار مېھمانغا بېرىپ، ئويگە كرىشىدۇ. تاماق تارتىلغاندا ئوره تۈرۈۋېلىشنى، ۋاراڭ - چۇرۇك قىلىشنى يامان كورۈشىدۇ، شۇنداقلا مېھمانلارنىڭ ئويىگە قۇرال - ياراق بىلەن كىرىشى قەتئىي مەنئىي قىلىنىدۇ. بالا - چاقىلارنىڭ ئاتا - بوۋىسىنىڭ ئىسمىنى چاقىرىپ گەپ قىلىشقا يول قويۇلمايدۇ.

يۇغۇرلار جايلاشقان ناھىيە تەۋەسى سۇغا مولچىلىق بولۇپ، ئۇ يەرلەردىن خېخى تولەي، لېۋەن دەريالىرى شاقىراپ ئېقىپ ئوتىدۇ، سۇ نەن يۇغۇر ئاۋتونوم ناھىيەسىي 22 مىڭ چاسا كىلومېتر زېمىنغا ئېگە، ئۇ دېگىز يۈزىدىن 5 مىڭ مېتىر ئېگىزلىككە جايلاشقان تاغ، ئىدىر-دوڭلەردىن تەشكىل تاپقان. كىلىماتى يازدا سالقىن، قىشتا سوغاق بولىدۇ. ئېگىز تاغ چوققىلىرىدىن قىشى - ياز ئاپاق قار كەتمەيدۇ.

يۇغۇرلار ئاتا - بوۋىلىرىغا ئوخشاش ئارپا - بۇغداي تېرىپ جان-بېقىشىدۇ، شۇنداقلا چارۋىلىق بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدۇ. ئۇلۇق بوۋىمىز مەھمۇت قەشقەرىي تەرىپلىگەندەك ئۇيغۇرلار - ئوزى تېپىپ، ئوزى يەيدىغان جەڭگىۋار خەلق بولغاشقا بىزنىڭ ئەشۇ بىر شېخىمىز بولغان يۇغۇرلارمۇ كوچۇپ بارغان يېرىنى ئاۋاتلاشتۇرۇپ، ئوز كۆچىگە تايىنىپ، كۈن كەچۈرمەكتە.

- ئۇلار نېمىشكە بىزدىن بولۇنۇپ ئەشۇ ياقا يۇتلارغا كېتىپ قالغان؟ ئاساسىي سەۋەب نېمە؟

- سىلادىدىن بۇرۇنقى چاغلاردىلا ئوزىنى «مەن ئۇيغۇرلارنىڭ خاقانى» دەپ ئاتاپ، ئەتراپىغا ئۇيۇشقانلارغا ئۇيغۇر نامىنى بەرگەن مەشھۇر سەركەردە ئوغۇزخان بالىلىرىدىلا ئانىسىغا «سەن مۇسۇلمان بولمىساڭ، مەن سېنى ئەممەيمەن» دېگەن ئېكەن. ئوغۇزخان دادىسى قارىخاننىمۇ كاپىر دەپ تونۇپ، ئۇنىڭغا قارشى چىققان. ئۇ چاغلاردا يول تاپالمايمۇ، ھاسىرىدە قالغان ئۇيغۇرلارنى تاغ غارلىرى ئارقىلىق يول باشلاپ مېڭىپ، ئولۇمدىن قوتۇلدۇرغان كوك بورىنى تۇتەم قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىشەنگەن. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇيغۇر خانلىرى بايرىغىغا بورىنىڭ رەسمىنى سالىدۇرغان. ئۇنىڭدىن سەل كېيىنرەك ئادەملەر ئوقتا چوقۇنۇشقان. بىرلىرى كوك تەڭرىسى دەپ ئايغا ئىشەنسە، بىرلىرى يۇلتۇزلارغا سىغىنىشقان. بەزىلەر ھاياتلىقنىڭ مەنبەسى بولغان يۇرۇقلۇققا - كۈنگە سىغىنسا، بەزىلەر قاراڭغۇ زۇلمەتنىڭ نىشانىسى بولغان ئاي - يۇلتۇزغا ئىشىنىپ، ھەتتا ئۇلارنى بايرىغىغا قاداپ ئېلىشقان... ئوتتۇرا ئەسىرلەردە ئوزلىرى قولى بىلەن ياسىغان بۇتلار غىمۇ ئىشىنىپ، بىر دەۋىر بۇتقا چوقۇنۇش ھوكۇم سۈرگەن.

مىلادىنىڭ 840 - ژىلى ئۇرخۇن ئۇيغۇر خانلىغى يېمىرىلگەندىن كېيىن غەربىكە كوچكەن ئۇيغۇرلار ئوزلىرىنىڭ قېدىمقي ماكانلىرىغا جايلىشىپ، قاراخانىلار سۇلاسىنى قۇرغان ئېدى. ئۇنىڭ قۇرغۇچىسى بىلگىگ كۇل قادىرخان ئېدى. ئۇ ۋاپات بولغاندىن كېيىن ئۇنىڭ نەۋرىسى سۇتۇق بۇغراخان ھوكۇم سۈرگەن دەۋىردە سامانىلار سۇلالىسىنىڭ شاھزادىسى ئەبۇناسر بىلەن تاغدا خۇپيانە ئۇچرىشىپ، ئۇنىڭ دەۋەت قىلىشى بىلەن سۇتۇق بۇغراخان دەسلەپ ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلدى ۋە ئوزىنى ئابدۇكېرىم سۇلتان سۇتۇق بۇغراخان دەپ ئاتىدى (942 - 955 - ژ). شۇنىڭدىن كېيىن ئۇيغۇر ئېلىدا بىر خۇداغا ئىشىنىدىغان ئىسلام دىنى تارقىلىشقا باشلىدى. ئىسلام دىنىغا بەيئەت قىلدۇرۇپ، ئۇيغۇرلارنى مۇسۇلمان (ئىشەنگۈچى، بوي سۇنغۇچى) قىلىش ئۇچۇن قانلىق جەڭ - جېدەللەر بولدى. ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغانلار باشقىلارنى «كاپىر» دېمە، «كاپىرلار» ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغانلارنى دىنسىدىن ئازغانلار، دەپ ئاتاشتى. بۇ مالجرالار 1514 - ژىلى سەئىدخان ئوتتۇرا ئاسىيادىن لەشكەر باشلاپ كېلىپ ئاۋال قەشقەرنى، ئاندىن يەكەننى بېسىۋالغاندا تېخىمۇ ئوۋچ ئالدى. يەكەن سەئىدىيە خانلىغى دىنىي شەرىئەتنى ئاساس قىلىپ، ئۇنى دولەت باشقۇرۇش سىياسىتى دەرىجىسىگە كوتەردى. ئىسلام دىنىغا ئېتىقات قىلمىغۇچىلارغا رەھىم - شەپقەت قىلمىدى. يەكەننىڭ ئاخىرقى خانى ئىسمائىلخان دەۋرىدە بولسا ساتقۇن ئاپاق خوجىنىڭ كاساپىتىدىن سەئىدىيە خانلىغىنى جوكۇنارلار بېسىۋالدى ۋە ئاپاق خوجىنى قورچاق خان قىلىپ كوتەردى. 1680 - ژىللىرى غوجا ھىدايەتۇللا (ئاپاق غوجا) بوۋىسى مەختۇم ئەزەمنىڭ ۋەسىيتى بويىچە سوفىزمنى كەڭ تەشۋىق قىلىدۇ. ئۇ بوۋىسىنىڭ تەركىي دۇنياچىلىققا دەۋەت قىلىدىغان بۇ سوفىزم غايىسىنى نەچچە ئون مىڭلىغان مۇرتىلىرى ئارقىلىق پۈتۈن ئۇيغۇر ئېلىدا ئەملگە ئاشۇرۇپ، ئىسلام دىنىنى مەجبۇر قىلىچ كۈچى بىلەن تاڭىدۇ. ئەينە شۇ قانلىق ماجرالار ئوۋچ ئالغان بىر چاغدا ئوزىنىڭ بۇددىي دىنىدىن تايمىغانلار ئەل - يۇرتىدىن ئائىلاج ئايرىلىپ، شەرققە كەڭسۇ تالمانغا كوچىدۇ، ئۇلار ئوزلىرىنىڭ بۇددىي دىنىدىن كەچمىگەن بىزنىڭ قان - قېرىنداشلىرىمىز. «سېرىق ئۇيغۇلاردۇر»...

مەن ئوتكۇر ئەپەندىنى زىيارەت قىلىش ئارقىلىق كاتتا بىر مەنىۋي بايلىققا ئېگە بولۇپ قالغاندىم. ئۇ بايلىغىم مېنىڭ قېرىنداشلىرىم - يۇغۇرلار - «سېرىق ئۇيغۇرلار» ئېدى. ئۇستاز ئەدىپ مېنى قۇرۇق قول قايتمىسۇن دېگەندەك قىلىپ، ھېلىقى تومۇر دېگەن كىشىنىڭ ماقالىسىي چىققان «مىللەتلەر ئىتتىپاقى» ژۇرنالىنى ماڭا سۇنىدى. مەن موھتەرەم كېزىتخانلىرىمىزغا شۇ ماقالىنىمۇ ھاۋالە قىلىشنى لايىق تاپتىم. چۈنكى ئۇ ئەللامىا ئۇستازنىڭ ئېيتقانلىرىنىڭ چىنلىغىنى تەستىقلەتتى.

مېنىڭ يۇغۇر مىللىتىم،
مېنىڭ يولەنگەن تېغىم

ئالدىمىزدا تۇرغان جاي مېنىڭ مىللىتىمنىڭ يۇرت - ماكانى، يەنى چىلىيەنشەن تېغىنىڭ شىمالىي باغرىدىكى ئوتلاق. ئۇنىڭ جەنۇپ تەرىپى بەلەن شىمال تەرىپى چەكسىز كەتكەن چۆلخەي - شىزاڭ (تىبەت) ۋە موڭغۇلىيە ئېگىزلىكلىرى. چىلىيەنشەن تېغى ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىن غەربتىن شەرققە قاراپ كېسىپ ئوتىدۇ.

سۇنەن يۇغۇر ئاۋتونوم ناھىيەسى خېشى كارىدورىغا جايلاشقان. بۇ يەر مېنىڭ يۇرتۇم. چىلىيەنشەن تېغىدىكى سۇيى مول، ئوتلىغى كەڭ - تاشا گوزەل بولغان يايلاق مۇساپىر كوچمەنلەرگە تەسەللى بېرىش ئۈچۈنلا مەۋجۇت بولغاندەك قىلاتتى. خۇددى قان بىلەن ئوتتەك تەسىرلىك كوچۇش تارىخى ئەينە شۇ يەردە ئاخىرلاشقاندەك.

شۇ بىر ژىللىرى شەرققە كوچكەن كىشىلەر، «سېرىق ئۇيغۇرلارنى» ئاساس قىلغان كوپ مىللەتلىك گروھ ئېدى. موڭغۇللار، قىرغىزلار، تاتارلار ۋەكىلەرنىڭ ھەممىسى ئوزلىرىنى «سېرىق ئۇيغۇلار» بىلەن بىرلىكتە «ئۇيغۇرلار» دەپ ئاتايدىكەن. شۇنىڭ ئېتىبارەن بىزنىڭ مىللىتىمىز ئەينە شۇ چىلىيەنشەن تېغى باغرىدا ياشاپ كەلگەن ئېكەن. بىزنىڭ قېدىمقي ئەنئەنىمىزدە ئۇيغۇرلارنىڭ يالدامىسىمۇ، زاكۇزۇلارنىڭ تەسىرىمۇ بار. مېنىڭ يۇغۇر قېرىنداشلىرىم 10 مىڭدىن ئارتۇقلا بولسىمۇ، ئۇلار قېدىمقي ئەنئەنىسىنى ساقلاپ قالغان، مېنىڭ مىللىتىم ناخشا ئېيتىشنى ياخشى كورىدۇ. كىشىلەر ھەتتا ناخشا ئارقىلىق 2000 نەچچە ژىل ئىلگىركى نەپىس ئاھاڭلاردىن لەززەتلىنەلەيدۇ. بۇ ئاھاڭلارنى ھۇنلار بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز بولغان تېلىلار ۋە ئۇيغۇرلارغا قالدۇرۇپ كەتكەن. ئۇيغۇلار ئۇنى يەنە ئەۋلادتىن ئەۋلادقا داۋاملاشتۇرۇپ، تا ھازىرقىي يۇغۇرلارغا قالدۇرغان. تارىخنى ئەسلىسەم، مەڭگۈ يۇغۇر مىللىتىم ئۇچۇن ناخشا ئېيتىمەن...

ئابدۇغوپۇر قۇتلۇق.

بىزنىڭ سوھبەت

ئۆتكەن ژىلى ماي ئېيىدا قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتىدە خەلقىمىزنىڭ غېمىدا كۆيۈنۈپ ژۈرگەن ئون نەچچە ژىگىتنىڭ تەشەببۇسى بىلەن ياش تىجارەتچىلەر ئاسسوتساتسىيەسى قۇرۇلۇپ ئۇنىڭ پرېزىدېنتى ئىلدان (دەنىك) ئابدۇللا ئوغلى ئاباسوۋ سايلانغان ئىدى. ئاسسوتساتسىيەنىڭ ئىش - پائالىيەت دائىرىسى كەڭىيىپ، ئۇ قىرغىز ستان ئۇيغۇر ئاسسوتساتسىيەسى دېگەن نام بىلەن رويخەتتىن ئۆتكەن.

ئۆز دەۋرىدە تۈرك خەلقىنىڭ دانىشمەن پەرزەندى ئاتا تۈرۈك: «مىللەتكە غوجايىنلىق قىلىشقا بولمايدۇ ئۇنىڭغا خىزمەت قىلىشقىلا بولىدۇ» دېگەن ئىكەن. بۇ سۆزنى نەقىل قىلىشتىكى مەخسەت قىرغىزستان ئۇيغۇر ئاسسوتساتسىيەسى خەلقىگە خىزمەت قىلىشتەك ئۇلۇغ غايە بىلەن تىلغا ئالسا ئەرزىگۈدەك ئىشلارنى ئاتقۇرۇپ، خەلقىنىڭ ھىمايىسىگە، قوللاپ - قۇۋۋەتلىشىگە ئېگە بولماقتا. موشۇ ھەپتە مۇخبىرىمىز ئاسسوتساتسىيەنىڭ پرېزىدېنتى ئىلدان ئاباسوۋ بىلەن سوھبەتلەشكەن ئىدى. تۆۋەندە شۇ سوھبەتنى دىققەتلىرىڭلارغا ھاۋالە قىلدۇق.

ئىلدان ئاباسوۋ: «ھەممىگە بىردەك دوستلۇق كۆزى بىلەن قارايمەن»

ئىلدان ئابدۇللا ئوغلى، سوھبىتىمىزنى قىرغىزستان ئۇيغۇر ئاسسوتساتسىيەسى نېمە مەخسەتتە، قانداق ۋەزىيەتتە قۇرۇلغانلىقىدىن باشلىساق؟

— خەلقىمىزدە «بالا ژىغلىمىسا ئانا ئەمچەك سالمايدۇ» دېگەن ماقال بار. بۈگۈنكى كۈندە ئۆز ژىغاكنى ئۆزەڭ ژىغلىمىساڭ، ئۆزگىلەرنىڭ سېنىڭ بىلەن كارى چاغلىق بولۇپ قالدى. بۇنىڭدا ھېچ كىمگە خاپا بولمايسەن. ھېچ كىمگە ئەيىپمۇ قويالمايسەن. سەۋەۋى، ھازىر قايسىلا جۇمھۇرىيەتنى ئالمايلى، ھەممىلا يەردە قىيىنچىلىق، قەھەتچىلىك بىلەن قىممەتچىلىك، يوقسۇزچىلىق بىلەن ئىشسىزلىق ئېتەك ييىپ كەلمەكتە.

مەن ئېيتمىساممۇ ھەممىگە ياخشى مەلۇم، ھازىر بارلىق نەرسىنى ئىختىسات بەلگۈلەيدىغان زامان كەلدى. ھۆكۈمەتنىڭ ئۆزى قانداق قىلىپ بولمىسۇن پۇل تېپىشنىڭ يوللىرىنى ئىزدەشتۈرۈش بىلەن ھەلەك. ھەممە نەرسە شەخسىي ئىگىلىكلەر يوللىرىغا ئۆتتۈۋاتىدۇ. دېمەك، مۇنداق شارائىتتا ئۆز غېمىڭنى ئۆزەڭ قىلىشىڭ كېرەك! بۇنىڭ ئۈچۈن نېمە قىلىش ھاجەت؟ قىرغىزستاندىكى ئۇيغۇرلار ئۈچۈن مۇستەھكەم ئىختىساتقا ئېگە بىرەر تەشكىلاتنى قۇرۇشنى ھاياتنىڭ ئۆزى تەلەپ قىلدى. بىزنىڭ ئاسسوتساتسىيە ئەينە شۇنداق بىر ۋەزىيەتتە قۇرۇلدى.

بۇ يەردە مەن بىر نەرسىنى ئالاھىدە مەغرۇرلىنىش بىلەن ئېيتقۇم كېلىدۇ. بىز ئۇيغۇرلاردا ئەجايىپ بىر ياخشى خىسلەت بار، ئۇ بولسىمۇ خەلقىمىزگە مۇناسىۋەتلىك بىرەر خەيرلىك ئىش بولۇپ قالغان تەغدىردە، يانچۇغىدا بىر سوم ئاخچىسى بولسىمۇ شۇنىڭ يېرىمىنى بېرىشكە تەييار تۇرىدۇ. دېمەك: بىزنىڭ خەلقىمىز سېخىي - ساخاۋەتلىك خەلق! مەن ئۆزەم شۇ خەلقنىڭ پەرزەندى بولغانلىقىم بىلەن پەخىرلىنىمەن. مېنىڭ ئېيتماقچى بولغىنىم، «سەن ئۇيغۇر بولغاندىن كېيىن پالانچى ئىشقا مۇنچە ياردەم قىل» دەپ خەلقنى ھازىرقى قىيىنچىلىق زامانىدا قىيناۋېرىشنىڭ ھاجىتى بولمىسا كېرەك. ئۇنىڭسىزمۇ خەلقىنىڭ تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە ئېغىرلىشىۋاتىدۇ. بىز، قىرغىزستاندىكى بىر توپ ھاللىق تىجارەتچى ژىگىتلەر ئۆز ئارا مەسلىھەتلىشىپ، ئۆزىمىزنىڭلا قارا بېشىنىڭ غېمىنى ئويلىماي خەلقىمىزنىڭ غېمىنى ئويلايلى، ۋەتەننىڭ غېمىنى ئويلايلى، خەلقىمىز ئۈچۈن ئازدۇ - تولا بولسىمۇ خىزمەت قىلايلى، بۇنىڭ ئۈچۈن ئىختىساتنى بىر يەرگە توپلاپ، بىر تەشكىلات قۇرايلى، قولدا ئىختىسات بولغاندىن كېيىن ھازىرقى زاماندا كۆڭلىگەن ئىشلارنى قىلىشقا بولىدۇ، دېگەن مەخسەت بىلەن ئاسسوتساتسىيە قۇردۇق.

ئاسسوتساتسىيەنىڭ قۇرۇلغىنىغا تېخى ژىل تولغىنى يوق. ئاكلىمىزچە، موشۇ قىسقا ۋاقىت ئىچىدە خېلە ئىشلارنى ئاتقۇرغان كورۇنىسىلەر. شۇ ھەقتە قىسقىچە ئېيتىپ ئۆتسىڭىز؟

— بىز ۋەتەن تەغدىرىنى، خەلقىمىز تەغدىرىنى ئويلايدىكەنمىز، ئالدى بىلەن بالىلىرىمىزنى ئوقۇتۇپ، ئۇلارنىڭ ئىلىم - پەننىڭ چوققىلىرىنى ئىگىلىشىگە مەنىۋى ھەم ماددىي جەھەتتىن يار - يولەكتە بولۇشىمىز كېرەك دەپ ھېساپلايمەن.

موشۇ مەخسەتتە ئاسسوتساتسىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن قىرغىزستان دولەت ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ئۇيغۇر فاكۇلتېتىغا 16 مىڭ سوم (بىر ئامېرىكا دوللىرى 10 - 11 سوم) تولەپ تورت بالىنى كىرگۈزدۇق ۋە كېلەچەكتىن زور ئۈمۈتلەرنى كۈتىدىغان ئەشۇ تورت ستۇدېنتنى بەش ژىل ئىختىسات بىلەن تەمىنلەشنىمۇ ئۈستىمىزگە ئالدۇق. شۇنداقلا مىسىر بىلەن تۈركىيەگە ئىككى بالىنىڭ دىنى ئوقۇشقا بېرىشىنىڭ يول خىراجىتىنى ئاسسوتساتسىيە تولىدى. ئىنتايىن تالانتلىق، مەكتەپنى ئەلا باھاغا تاماملىغان، لېكىن ئالىي ئوقۇش ئورۇنلىرىدا ئوقۇشقا ئىختىسادى يار بەرمەيدىغان ژىگىت - قىزلىرىمىزنى بېيىلقى ژىلدىمۇ ئۇنىۋېرسىتېتقا كىرگۈزۈشنىڭ، ئىمكانىيەت بولسا جەت ئەللەرگە چىقىرىپ ئوقۇتۇشنىڭ يوللىرىنى قاراشتۇرىۋاتىمىز.

ئاسسوتساتسىيە خەلقىمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلغانلارنى ۋە قىلىۋاتقانلارنى قوللاپ - قۇۋۋەتلەيدۇ ھەم ئۇنداق كىشىلەرنى قەدىر تۇتۇپ، باھالاشنىمۇ بىلىدۇ. بىر - ئىككى مىسال كەلتۈرەي: بىزنىڭ بىشكېك شەھىرىدە شەرقىي تۈركىستان مىللىي ئارمىيەسىنىڭ سابىق ئوفىتسېرى، ئەجايىپ ۋەتەنپەرۋەر ئىنسان زاكىر ئاسىروۋ دېگەن كىشى ئىستىقامەت قىلاتتى. زاكىر ئاكا ئاسسوتساتسىيەنى قۇرۇشنىڭ ئىلھامچىسى ۋە ياردەمچىلىرىنىڭ بىرى ئىدى. ئۆتكەن ژىلنىڭ ئاخىرىدا زاكىر ئاكا ئالەمدىن ئۆتتى. بۇ بىز ئۈچۈن چوڭ قايغۇ ۋە جۇدالىق بولدى. مەرھۇمنىڭ يەتتە ئەزىرىنى بىز ئۆتكۈزۈپ بەردۇق. بۇيەردە شۇنى ئالاھىدە تەكىتلەپ قويۇش كېرەككى، زاكىر ئاكىنىڭ بالىلىرىنىڭ قولىدا يوق ئادەملەر ئەمەس، بار، ئەزىرنى ئاسسوتساتسىيەنىڭ ئۆتكۈزۈشى ئۇ كىشىگە بولغان بىزنىڭ ھۆرمەت - ئېھتىرامىمىز دەپ ھېساپلايمىز.

ئاسسوتساتسىيە قۇرۇلغاندىن كېيىن بىزنىڭ ئاكتىۋ ئەزالىرىمىزدىن بىرسى يازغۇچى نەسردىن داۋۇتوۋ مەزكىلسىز ۋاپات بولدى. ئائىلى بەش - ئالتە بالا بىلەن قالدى. بۇ ئائىلىگە ئاسسوتساتسىيە نامىدىن ھەر ئايدا ئىختىسادىي ياردەم بېرىپ كېلىۋاتىمىز. موشۇ ئورۇندا مەن بىر نەرسىنى ئالاھىدە تەكىتلىمەكچىمەن؟ ھەر قانداق بىر جايدا ئولۇم بولسا، بىز، ئاسسوتساتسىيە ئەزالىرى بىلەن بېرىپ، تەزىيە بىلدۈرىمىز ھەمدە قولىدا يوق كىشىلەر بولسا ئىختىسادىي جەھەتتىن ياردەم بېرىپ تۇرىۋاتىمىز.

يوشۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق، ھازىرقى ئىختىسادىي قىيىنچىلىق زاماندا بىر كىلوگرام گوش ئېلىپ بېيىشكە ئاتچا تاپالماي يۈرگەن ئادەملەرمۇ بار. كوچىغا چىقىپ قارىسىڭىز، ھەممە ياقتا تەلمۈچىلەر. خۇداغا مىڭ قەتلىك شۈكرى، ھازىرچە ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بىزنىڭ مىللەتتىن يوق. بىز بۇنىڭغا يول قويماسلىقىمىز كېرەك! ئاسسوتساتسىيە ئىختىسادى ئىنتايىن تۆۋەن ئائىلىلەرگە ھەر ئايدا ئاخچا ياردەم قىلىپ كېلىۋاتىدۇ.

قىرغىزستاندا ياشاپ ئىجات قىلىۋاتقان شائىر جامالدىن قاسىموۋنىڭ 60 ژىللىق يۇبىلېينى ئۆتكۈزۈشكە ئاسسوتساتسىيە كوپ كۈچ چىقاردى. شائىرنىڭ يۇبىلېيىغا بېغىشلاپ تەرجىمە ھال كىتابچىسى بىلەن تەكلىپنامىلىرى ئاسسوتساتسىيەنىڭ خىراجىتى بىلەن چىقىرىلدى ھەمدە تارقىتىلدى. شۇنداقلا يۇبىلېيلىق زىياپەتنى ئۆتكۈزۈشكىمۇ بىز ئىختىسادىي ۋە مەنىۋىي ياردەمدە بولدۇق.

ئالمۇتىدىكى بىزنىڭ بىردىن - بىر تىياترىمىزنىڭ بۈگۈنكى تەغدىرى ھەممىمىزگە ياخشى مەلۇم. تىياترىمىزنىڭ بېناسىز قېلىشى سەنئىتىمىزنىڭ زاۋاللىققا يۈز تۇتۇشىدۇ. تىياتر رەھبەرلىرىنىڭ تەشەببۇسى بىلەن پانفىلوۋ، ئۇيغۇر، چېلەك ناھىيەلىرىدە تېلېمارافون ئۆتكۈزگەندە، سەنئەتنى سۆيىدىغان سەنئەتخۇمار خەلقىمىزنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىشنى قانچىلىك قوللاپ - قۇۋۋەتلىگەنلىكىنى ھەمدە ئىختىسادىي ياردەمدە بولغانلىقىدىن ياخشى خەۋرىمىز بار ئىدى. تىياتر رەھبەرلىرى نوۋەتتىكى تېلېمارافوننى بىشكېك شەھىرىدە ئۆتكۈزۈش مەخسىتىنى ئاسسوتساتسىيەگە بىلدۈرگىنىدە، بىزنىڭ ئەزالار ئۇنى قىزغىن قوللاپ - قۇۋۋەتلىدى. تىياتر كوللېكتىۋى تېلېمارافوننىڭ ياخشى ئۆتكەنلىكىدىن ئۇيغۇر قېرىنداشلىرىدىن، ئاسسوتساتسىيەدىن چەكسىز مىننەتدار بولۇپ قايتىشتى.

سىلەر ئاسسوتساتسىيەنى قۇرغان ۋاقىتتا يازغۇچى - شائىرلارنىڭ، ئالىملارنىڭ كىتاپلىرىنى چىقىرىش، كىلاسسىكلىرىمىزنىڭ نادىر ئەسەرلىرىنى باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلىش ئوخشاش ئېزگۈ ئىشلارنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش نىيىتىڭلارنى كۆپچىلىككە بىلدۈرگەن ئىدىڭلار. موشۇ ھەقتە قانداق ئىشلار قىلىنىدى؟

— سوئالىڭىزغا جاۋاپ بېرىشتىن ئىلگىرى، سوئالغا مۇناسىۋەتلىك بىر نەرسىنى ئېيتىپ ئۆتسەك ئارتۇق بولماس دەپ ئويلايمەن. قىرغىزستان جۇمھۇرىيىتىدە ھازىر ئەللىك مىڭدىن ئوشۇق ئۇيغۇر ئىستىقامەت قىلىۋاتىدۇ. جۇمھۇرىيەت پرېزىدېنتى ئاسقار ئاقايېۋ بىز ئۇيغۇرلارنى ياخشى بىلىدۇ. ئۇ كىشى ئۆتكەندە ئۇيغۇر جامائەتچىلىكى بىلەن ئۇچرىشىشمۇ ئۆتكەزدى. ئاسقار ئاقايېۋنىڭ توغرا، دانا سىياسىتى ئارقىسىدا جۇمھۇرىيەتتە باشقا مىللەتلەر قاتارىدا ئۇيغۇرلارغىمۇ غەمخورلۇق ئالاھىدە. ئەشۇ ئۇچرىششتا بولسۇن، ياكى ئۇنىڭدىن ئىلگىرى - كېيىن بولسۇن، «ئۇيغۇر - قىرغىز تومۇر يىلتىزىمىز بىر خەلقىمىز» دېگەن سوزنى قىلغان دولەت رەھبىرىمىزگە، ئۇمۇمەن قېرىنداش قىرغىز خەلقىگە بولغان ئۇيغۇرلارنىڭ ئىززەت - ئېھتىرامى سۈپىتىدە ئۆتكەن ژىلى ئۇلۇغ ماناسنىڭ مىڭ ژىللىق يۇبىلېيىدا ئىنگلىز تىلىدا نەشىر قىلىنغان ماناس كىتاۋىنى ئاسسوتساتسىيە 10.500 دوللارغا سېتىۋېلىپ، پرېزىدېنت ئاسقار ئاقايېۋقا ئۇيغۇرلار نامىدىن تەغدىم قىلدۇق. ئۇ كىتاپلار يۇبىلېيغا تەنتەنىلىرىگە قاتناشقانلارغا، جەت ئەللىك مېھمانلارغا سوغا قىلىنىدى. بۇ ئىشتىن پرېزىدېنت ئىنتايىن مىننەتدار بولغانلىقىنى بىلدۈردى. بۇ ئىشىمىز ئاسقار ئاقايېۋ ئۆزى ئېيتقاندەك، يىلتىز تومۇرىمىز بىر قىرغىز خەلقىنىڭ خوشاللىقىغا ئورتاق بولغانلىقىمىز دەپ ئويلايمەن.

ئەندى سىزنىڭ سوئالىڭىزغا كەلسەك، ئاسسوتساتسىيە ئەجايىپ ۋەتەنپەرۋەر تىجارەتچى ژىگىتلىرىمىز بىلەن بىرلىشىپ 30 مىڭ دوللاردە سىمايا سېلىپ، دۇنيادىكى مەشھۇر ئەدىبلەرنىڭ ئىككى يۈز توملۇق كىتاۋىنى چىقىرىۋاتىمىز. بۇ كىتاپلار بېيىلقى ژىلدىن باشلاپ ئۆزبەكستاندىكى نەشرىياتتىن رۇس تىلىدا چىقىشقا باشلايدۇ. يەنە بىر ئۆتۈق ۋە خوشاللىق - بۇنى كېيىنرەك ئېيتساقمۇ بولاتتى، لېكىن مۇنداق ياخشى خەۋەرنى خەلقىمىزگە ئاڭلاتماي مۇمكىن ئەمەس. كىلاسسىكلىرىمىزدىن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قۇتادغۇبىلىك» ئەسەرىنى ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ ئېلىپ كەلدۇق. ئۇنى خۇدا بۇيرىسا، بېيىلقى ژىلدا نەشىر قىلدۇرىمىز دەپ تۇرىمىز. موشۇلارغا ئۇلاپلا ئۇلۇغ ئەللامە مەھمۇد قەشقەرىينىڭ «دىۋانۇ لۇغەت تۈرك» بىباھا ئەسەرىنى ئىنگلىز تىلىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ، چىقىرىشنى پىلانلاۋاتىمىز.

دېمەك، بىز قېدىمىي تارىخىمىز بىلەن مەدەنىيىتىمىزنى، ئەدەبىياتىمىز بىلەن سەنئىتىمىزنى ئەينە شۇنداق نامايەندىلىرىمىزنىڭ ئەسەرلىرىنى رۇس، ئىنگلىز، تۈرك، ئەرەپ ۋە باشقا تىللارغا تەرجىمە قىلدۇرۇش ئارقىلىق ئۆزىمىزنى دۇنيا ئەھلىگە تونۇشتۇرماقچىمىز. بۇ ئاسسوتساتسىيەنىڭ ئالدىغا قويغان مەخسەتلىرىنىڭ بىرسى.

— ئاسسوتساتسىيەنىڭ ھەل بولمايۋاتقان مۇئەممالىرى بارمۇ؟ بار بولسا، ھەل قىلىشنىڭ يوللىرى قانداق؟

— ژۇقۇرىدا ئېيتقىنىمدەك، ھازىرقى شارائىتتا ھەممە نەرسە پەقەت ئىختىساتقا باغلىق بولۇپ قالدى. ئاسسوتساتسىيەنىڭ تىجارەت ئىشى ھازىر بەزى بىر سەۋەبلەر بىلەن توختاپ قالغانلىقتىن كېلەچەكتە چوڭ پايدا بېرىدىغان ئىشلارنى قىلالمايۋاتىمىز. بۇ، ئەلۋەتتە، ۋاقىتلىق نەرسىلەر. ئىشىمىزنىڭ كېلەچەكتە ياخشى بولۇپ كېتىشىگە ئىشەنچىمىز كامىل.

بىز ئاسسوتساتسىيە قارمىقىدا بىر تۈگمەن ئاچىمىز دېگەن نىيەت بار ئىدى. شۇنداقلا نان پىشۇرۇش زاۋۇدىنى، قۇشخانا، كولباسا تەييارلاش سېخىنى ئېچىشنى پىلانلىغان ئىدۇق. ئەگەر شۇ ئىشلارنى موشۇ كۈنگىچە قىلىۋالغان بولساق، ھازىر خەلقىمىزنى ئەرزەن ئۇن، نان، گوش، كولباسا ۋە باشقىمۇ ئوزۇق - تۈلۈك مەھسۇلاتلىرى بىلەن تەمىنلەپ تۇرغان بولار ئىدۇق. بىراق، بۇ ئىشلارنى بىز ئاللا تائالا نەسىپ قىلسا بىيىل ئەمەلگە ئاشۇرىمىز دەپ ئۈمۈت قىلىۋاتىمىز.

ئاسسوتساتسىيەنىڭ ئالدىكى ۋاقىتتا قىلىدىغان ئىشلىرىدىن بىرىنچى نوۋەتتە خەلقىمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان مىللىي تىياتىرخانىسى، مىللىي كىيىم - كېچەك تىكىش سېخلىرىنى ئېچىش ئىشلىرى تۇرىدۇ. ھازىر مىللىي تىياتىرخانا بىلەن تىكىنچىلىك سېخلىرى ياسىلىۋاتىدۇ. خۇدا بۇيرىسا ئۇلار بىيىل ئىشقا چۈشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىللە بىشكېك شەھىرىدە ئۇيغۇر ئانسامبىلىنى تەشكىل قىلىش ئىشىنىمۇ ئاسسوتساتسىيە ئۆز ئۈستىگە ئالغان ئىدى. ئالدىكى ۋاقىتتا بۇ ئىشنىمۇ ئەمەلگە ئاشۇرىمىز، دەپ ئويلاۋاتىمىز.

ھەر قانداق مۇئەمما، ئۇ ئاسسوتساتسىيە ئەزالىرى، ئاكتىۋىستلىرى ۋە خەلقىمىز بىلەن بىرلىكتە ئالاقە — مۇناسىۋەتتە بولۇپ ئىش ئېلىپ بارساق، چوقۇم ھەل بولىدۇ.

— ئىلدان، جۇمھۇرىيەتلىك «ئۇيغۇر ئاۋازى» ۋە «يېڭى ھايات» گېزىتلىرىغا قىرغىزستاندا ئالاقە بولۇملىرى ئارقىلىق مۇشتىرى بولۇش ئىمكانىيەتىنىڭ يوقلىغىدىن 1996 - ژىلغا مۇشتىرى توپلاش ۋە گېزىتلارنى تارقىتىش ئىشلىرىنى ئاسسوتساتسىيە ئۆز ئۈستىگە ئالغانلىقىدىن گېزىتخانلىرىمىز ياخشى خەۋەردار. موشۇ ھەقتە قىسقىچە ئېيتىپ بەرسىڭىز؟

— سابىق كېڭەش ئىتتىپاقى بەربات بولۇپ، جۇمھۇرىيەتلەر ئۆز مۇستەقىللىكىنى قولغا ئالغاندىن كېيىن، ھەر قايسى جۇمھۇرىيەت ئۆزىنىڭ مىللىي ۋالىيوتىسىنى — ئاقچىسىنى چىقىرىشقا باشلىدى. شۇنىڭدىن كېيىن بىزنىڭ گېزىتلىرىمىزغا قىرغىزستاندا ئالاقە بولۇملىرى ئارقىلىق مۇشتىرى بولۇش توختىدى. ئاندىن بۇ ئىشنى تەڭرى تاغ ئۇيغۇر مەدەنىيەت فوندى ئۆز زىممىسىگە ئېلىپ ژۈرگۈزۈپ كەلگەن ئىدى. بىر ژىللىرى ئۈچ مىڭ نۇسخىغا يېقىن تارقىلىدىغان «ئۇيغۇر ئاۋازى» بىلەن «يېڭى ھايات» ئۆتكەن ژىلى بارى — يوقى ئالتە يۈز نۇسخىغا چۈشۈپ قالدى.

1996 — ژىلغا مۇشتىرى توپلاش ۋاقتى ئاياقلىششقا ئاز ۋاقىت قالغاندا، رېداكسىيەدىن مەخسۇس ۋەكىللەر كېلىپ، قانداق قىلىپ بولمىسۇن قىرغىزستاندا مۇشتىرىلار سانىنى كەسكىن كۆپەيتىش، ئاتاپ ئېيتقاندا، «يېڭى ھايات» گېزىتىنى ئىككى مىڭ نۇسخىغا يەتكۈزمىسە، بۇ گېزىتىنىڭ كېلەچەك تەغدىرى خەۋۇپ ئاستىدا ئېكەنلىكىنى ئېيتىپ ئىلتىماس قىلدى. بىز دەرھەل ھەرىكەتكە كەلدۇق. ئاخىر بۇ ئىككى گېزىتىمىزدىن باشقا نېمىمىز قالدى ھازىر. شۇڭا بىز ئاسسوتساتسىيە ئەزالىرى بىلەن ژىگىت باشلىرىنى، يۇرت ئاقساقاللىرىنى، گېزىت ئاكتىۋىستلىرىنى، تىجارەتچىلەرنى ژىغىپ ژىغىن ئۆتكۈزدۇق. ژىغىندا ئېنىق چارە — تەدبىرلەر بەلگۈلىنىپ، مۇشتىرى توپلاش ئىشىنى قىزغىن ژۈرگۈزدۇق. ۋەتىنىنى سۆيىدىغان، خەلقىنى سۆيىدىغان ئاكىلىق تىجارەتچى ژىگىتلىرىمىزنىڭ خالىسانە ياردىمىگە تايانغان ھالدا مۇشتىرىلىرىمىزغا يېڭىچىلىك يارىتىپ، ھەر ئىككى گېزىتنى يېرىم باھاسىدا مۇشتىرى قىلدۇق. نەتىجىدە قىرغىزستان بويىچە ئىككى مىڭ نۇسخا «يېڭى ھايات» ۋە ئىككى يۈز نۇسخا «ئۇيغۇر ئاۋازىغا» مۇشتىرى توپلاندى. ھازىر گېزىتلارنى ئالمۇتىدىن ئېلىپ كېلىش ۋە جاي - جايلاردىكى مۇشتىرىلارغا ئۆز ۋاقتىدا يەتكۈزۈش ئىشلىرىنى ئاسسوتساتسىيە ئەزالىرى ئۆز زىممىسىگە ئېلىپ ژۈرگۈزىۋاتىدۇ. مانا بۇمۇ بىزنىڭ خەلقىمىز ئۈچۈن قىلىۋاتقان ئىشلىرىمىزنىڭ بىرسى دەپ ئويلايمىز.

— ئىلدان، سىز توغرىلىق ھەر خىل گەپلەرنى ئاڭلاپ ژۈرىمىز. بەزىلەر سىزنى ئۇيغۇر خەلقى ئۇچۇن ناھايىتى كوپ ئىشلارنى قىلغان ۋە قىلىۋاتقان تىجارەتچى سۈپىتىدە تونۇۋاتسا، بەزىلەر ئۇنىڭغا زىت پىكىرلەرنى ئېيتىپ ژۈرگەنلىكى قۇلاققا كىرىپ قالىدۇ. سىز بىر - بىرىسگە ئوخشىماس بۇنداق ئىنكاسلار ھەققىدە نېمىلەرنى ئېيتقان بولار ئېدىڭىز؟

— سىز ئېيتقان بىر — بىرىسگە ئوخشىماس ئىنكاسلارغا مېنىڭ كوز قارىشىم: مېنى ياخشى دېگەنلەرگە ۋاي، مەندۇرمەن دەپ، ئوزەمنى چوڭ توتۇپ، ئاسمانغا ئۇچۇپ كەتمەيمەن. ئەندى يامان دېگەنلەرنىڭ پىتنە - پاساتلىرىغا خاپا بولۇپ، ئوزەمنى ئۇپرىتىپ كەتمەيمەن. ھەر ئادەم ئوزىنىڭ پاكلىغىنى، ھالاللىغىنى، قانداق نىيەتتە ئېكەنلىكىنى ئوزى بىلىدۇ، ئاندىن قالسا خۇدا! خۇدانىڭ قۇدرىتى ئۇلۇق، ئۇيغۇر خەلقىمۇ ئۇلۇق. ۋاقتى — سائاتى كەلگەندە خەلقىمنىڭ قىلغان ھەر بىر ئىشىنى، گەپ - سوزنى تارازا قىلىپ ئولچەۋېلىشىغا مەن ئىشىنىمەن. مەن خەلقىمگە ئىشەنمىگەن بولسام، خەلقىم ئۇچۇن خىزمەت قىلىمەن دەپ مەيدانغا چىقماتتىم. ھەر ئادەمنىڭ ئوزىنىڭ خۇدا دىلىغا سالغان بىر مەخسەت - مۇددىئاسى بولىدۇ. مېنىڭ مەخسەت- مۇددىئارىم يەنە قايتىلايمەنكى، خەلقىمگە خىزمەت قىلىشتۇر. سىزنىڭ سوئالىڭىزغا بىر ئېغىز سوز بىلەن جاۋاپ بەرسەم، ماختىغانغىمۇ ھاقارەت قىلغانغىمۇ چىداشنى بىلىش كېرەك!

— سىزنىڭ خەلق ئۇچۇن خىزمەت قىلىشتەك شەرەپلىك يولنى تاللاۋېلىشىڭىزدا تاغىڭىز ئۇيغۇر خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر پەرزەندى ئابدۇكېرىم ئابباسوۋنىڭ تەسىرى بار دەپ ئېيتىش مۇمكىنمۇ؟

— ئەلۋەتتە، بار دېيىشكە بولىدۇ. تەسىرى بولماسلىغى مۇمكىن ئەمەس. بۇ تۇغقۇم، قان مەسىلىسى. ھازىر 20 - ئەسىردە دۇنيا ئالىملىرى بۇ ھەقتە چوڭ ئىلمىي ئەمگەكلەر يېزىۋاتىدۇ ھەممە ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەجداتلاردىن ئەۋلاتلارغا سوزسىز ئوتۇشنى ئىسپاتلىماقتا. مەرھۇم تاغام ئابدۇكېرىم ئابباسوۋ ئوزىنى ۋەتەن مۇستەقىللىكى، خەلق ئازاتلىغى يولىدىكى كۈرەشكە بېغىشلىغان ۋە موشۇ يولدا قۇربان بولغان كىشى. مەن تۇغۇلغاندا ئەلنىڭ داناسى بولسۇن، ئەلنىڭ ئەزىزى بولسۇن، ئەل ئۇچۇن خىزمەت قىلىدىغان ژىگىت بولسۇن، دەپ مېنىڭ ئىسمىمنى «ئىلدان» دەپ ئەشۇ تاغام قويغان ئېكەن. تاغامنىڭ ئىزىغۇ نىيەت — مەخسەتلىرىگە ۋارىسلىق قىلغان ھالدا مەن خەلقىم ئۇچۇن خىزمەت قىلىش يولىنى تاللاۋالغانمەن.

— ھازىر خەلقىمىزدە ئويغىنىش، مۇستەقىللىككە ئىنتىلىش جەرياني يۈز بېرىۋاتىدۇ. بۈگۈنكى شارائىتتا بۇ ئىنتىلىش مۇرەككەپ ۋە جاۋاپكەرلىك مۇئەمما. موشۇ ھەقتە نېمىلەرنى ئېيتقان بولار ئېدىڭىز؟

— بۇ ناھايىتى چوڭ مەسىلە. بۇ مەسىلىنى دۇنياۋىي مەسىلە دېيىشكە بولىدۇ. مېنىڭ ئېچىنىدىغان يېرىم، ۋەتەن مۇستەقىللىگى يولىدىكى ئاخىرقى ئىنقىلاپتىن كېيىن ئەللىك ژىل ئوتتى. موشۇ ۋاقىت ئىچىدە بىز ئۇيغۇرلار رەھبەر لىدېرنى يېتىشتۇرۇپ، ئۇنى تۇغ قىلىپ كوتىرىپ، ئۇنىڭ ئەتراپىغا ھەممىمىز بىرلىشىپ، شۇ ئارقىلىق ۋەتەن داۋاسىنى دۇنيا سەھنىسىگە ئېلىپ چىقالمىدۇق. ھازىرمۇ بۇ مەسىلە شۇ پېتىچە قېلىۋاتىدۇ. ئەگەر ھەر قايسىمىز لىدېرلىقنى تالىشىپ، قورۇق ھاۋۋۇنى تاراقلىتىپ، قىزىل سوزلەر بىلەن خەلقنى پاراكەندىلىككە سېلىپ ژۈرۈۋېرىدىغان بولساق، يەنە ژۈرۈۋېرىمىز. بۈگۈنكى كۈندە تىبەتلىكلەرنىڭ دالاي لامىسىغا ئوخشاش بىز ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيا تونۇيدىغان ئەقىل - پاراسەتلىك، ئىرادىلىك، قەيسەر سىياسىئون لىدېرىمىز بارمۇ؟ بار! ئۇ بۈيۈك مۇجاھىد ئەيسا يۈسۈپ ئالىپتېكىننىڭ ئوغلى ئەركىن ئالىپتېكىندۇر! دېمەك، بىز بار نەرسىنىڭ نېمىشكە قەدىر - قىممىتىگە يەتمەيمىز؟ بىز، ئەركىن ئالىپتېكىندەك لىدېرىمىزنىڭ ئەتراپىغا جىپسلىشىپ، ئۇنى ئەگەشمىسەك، ئۇنى ماددىي ۋە مەنىۋىي جەھەتتىن قوللاپ - قۇۋەتلىمىسەك، ھەر قايسىمىز ئوزئالدىمىزغا لىدېرلىقنى تالىشىپ ژۈرىدىغان بولساق، يەنە ئەللىك ژىل ئۇيقۇدا ياتىۋېرىمىز. ئۇنىڭدىن كېيىن ۋەتەننىڭ مۇستەقىللىگىنى ئويلاشنىڭ، ئارمان قىلىشنىڭمۇ ھاجىتى بولماي قالىدۇ.

— ھازىرقى كۈندە ھەر قايسىمىزنىڭ ئېيتىدىغىنىمىز: «بىزدە بىرلىك يوق، ئىتتىپاقلىق يوق، ئىناقلىق يوق» دېگەنلا سوز بولۇپ قالدى. موشۇ ھەقتىكى سىزنىڭ پىكرىڭىز؟

— ئەشۇ سوزنى سىزمۇ ئېيتىسىز، مەنمۇ ئېيتىمەن، باشقىسىمۇ ئېيتىدۇ. شۇ چاغدا بىزنى بىرلەشتۇرمەيۋاتقان نېمە ۋە كىم؟ ئۇ ئوزىمىز! «بىر تال قۇمۇلاق بىر قېرىن ماينى چىرىتىپتۇ» دېگىنىدەك، ئاز ساندىكى شۇنداق بىر يارىماس كىشىلەر باركى، ئۇلارنىڭ ئويلايدىغىنى ۋە قىلىدىغان ئىشى ئادەملەر ئارىسىغا پىتنە - پاسات ئۇرۇغىنى چېچىش، ياخشىلارنىڭ ئورىسىنى كولاش، بىرلىك، ئىتتىپاقلىق، ئىناقلىقنىڭ يىلتىزىغا پالتا چېپىش، خالاس. بەزىدە بىزنىڭ ئاق كوڭۇل، تازا نىيەتلىك خەلقىمىز ئەشۇنداق پىتنە - پاساتچىلارنىڭ سوزلىرىنى تىڭشاپمۇ قالىدۇ. بۇ ھەممىمىزنى ئەپسۇسلاندۇرماي قويمايدۇ.

قىسقىچە ئېيتقاندا، بىرلىشىش مۇھىم نەرسە. بىز شۇ كۈنگىچە بىرلىشەلمىگەنلىگىمىزدىن بايا ئېيتقىنىمىزدەك، ئەللىك ژىلنى بوشقا ئوتكۇزىۋەتتۇق. توتالىتارلىق تۇزۇم بىزنى بىرلەشتۇرمەي قويدى. مانا ئەندى بىرلىشىش ۋاقتى كەلدى.

— بىرلىكنى قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىنمۇ؟

— ئەلۋەتتە، مۇمكىن. ئىدىيە بىرلىكى، پىكىر بىرلىگى، مەخسەت بىرلىگى بىر بولغاندا، بىرلىكنى قولغا كەلتۈرۈش مۇمكىن. كوز ئالدىدا بولىۋاتقان ياخشى ئىشلارنى كورۇپ تۇرغان ھەر قانداق ۋىژدانى تازا كىشى بىرلىككە كەلمەي مۇمكىن ئەمەس. بىزدە تالىشىدىغان ھېچ نەرسە يوق. كىمكى توغرا، ھالال ئىش قىلىدىكەن، خەلق شۇنىڭ ئارقىسىدىن ماڭىدۇ ۋە ئۇ يەردە بىرلىك، ئىناقلىق، ئىتتىپاقلىق بولىدۇ دەپ ئىشىنىمەن.

— ئوزىڭىز ھەققىدە قىسقىچە ئېيتىپ بەرسىڭىز؟

— 1947 — ژىلى شەرقىي تۈركىستاننىڭ غۇلجا شەھرىدە تۇغۇلغانمەن. دادام ئابدۇللا، ئانام ئايىمخان. بىز كوپ باللىق ئائىلە ئېدۇق. مەن غۇلجا شەھرىدىكى ستالىن مەكتىۋىدە ئوقۇپ، 1959 - ژىلى ئاتا- ئانام بىلەن كېڭەش ئىتتىپاقىغا كوچۇپ چىقتۇق. قىرغىزستاننىڭ فرۇنزې (ھازىرقى بىشكېك) شەھرىگە كېلىپ ئورۇنلاشتۇق. ئائىلىدىكى ئىختىسادىي قىيىنچىلىقلار تۇپەيلى مەن 1962 — ژىلىغىچە مەكتەپتە ئوقۇدۇمدە، ئاندىن كەچكى مەكتەپكە يوتكىلىپ، كۇندۇزى ئىشلىدىم. بالا ۋاقتىمدىن تارتىپلا ئەمگەككە ئارىلىشىپ ئوستۇم. ئوتتۇرا مەكتەپنى تاماملىغاندىن كېيىن، سودا تېخنىكۇمىنىڭ كەچكى بولۇمىدە ئوقۇپ، تېخنىكۇمنى تاماملىدىم. ئوقۇشنى تاماملاپ 1975 — ژىلى ئوزەم ئون ژىل ئىشلىگەن ئومۇمىي تاماقلىنىش مەھكىمىسىگە دىرېكتور بولۇپ بەكىتىلدىم. مەھكىمىدە 470 ئادەم ئىشلەتتى. ئۇلاردىن 63 ئالىي بىلىملىك مۇتەخەسسىلەر ئېدى. ماختانغىنىم ئەمەس، شۇنداق بولۇپ تۇرغۇلۇق يېڭى ئوقۇش تاماملىغان مېنى دىرېكتور قىلىپ بەكىتتى. دېمەك، رەھبەرلىك مېنىڭ قولۇمدىن ئىش كېلىشىنى كورگەن، ماڭا ئىشەنچ بىلدۈرگەن دەپ ئويلايمەن.

مەن ئىشلەپ ژۈرۈپ يەنە ئوقۇشنى داۋاملاشتۇردۇم. سەمەرقەنت كوئوپېراتىۋ ئىنستىتۇتىنىڭ ئىختىسات فاكۇلتېتىغا سىرتتىن ئوقۇشقا چۈشتۇم. 4 — كۇرسقا كەلگەندە ھاياتتىكى بەزىبىر كېلىشمەسلىكلەر تۇپەيلى ئىنستىتۇتنى پۇتۇرەلمەي تاشلاپ كەتتىم...

— سىزدە رەنجىش مۇھىم ئورۇندا تۇرامدۇ ياكى ساۋاقمۇ؟

— ھاياتتىن ئالغان ساۋاقلىرىم بىرىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ. رەنجىش بولسا، ئۇ ئىككىنچى مەسىلە.

— دوستلۇق ھەققىدىكى پىكرىڭىز قانداق؟

— بۇ دۇنيادا ئىنسانلار بىر — بىرسىنىڭ قەدرى- قىممىتىگە يېتىپ، ئۇنى باھالاشنى بىلىش ئارقىلىق دوستلۇق پەيدا بولىدۇ، دەپ ئويلايمەن. مەن ھەممىگە بىردەك دوستلۇق كوزى بىلەن قارايمەن. شۇڭا مەن موشۇ كۈنگىچە، ھەر قانداق شارائىتتا، ۋەزىيەتتە ھەر بىر ئادەمگە دوستلۇق كوزى بىلەن قارىغاچقا، مېنى يامان دەپ، ئارقامدىن پىتنە — پاسات تارقىتىپ ژۈرگەن ھەسەتخور، كورەلمەسلەرمۇ ماڭا دوستلاردەك كورۇنىدۇ.

— مەزمۇنلۇق سوھبىتىڭىز ئۇچۇن رەخمەت. بۈيۈك مەخسەتلىرىڭىزگە يېتىشىڭىزگە ئاللاتائالا يار يولەكتە بولغاي!

— رەخمەت. ئېيتقىنىڭىز كەلسۇن.

سوھبەتنى ژۈرگۈزگەن مەخسۇس مۇخبىرىمىز ئالىمجان باۋدىنوۋ.

ئىلىم — پەن ئادەملىرى

خەلقىنىڭ تارىخىغا خۇشتارلىق

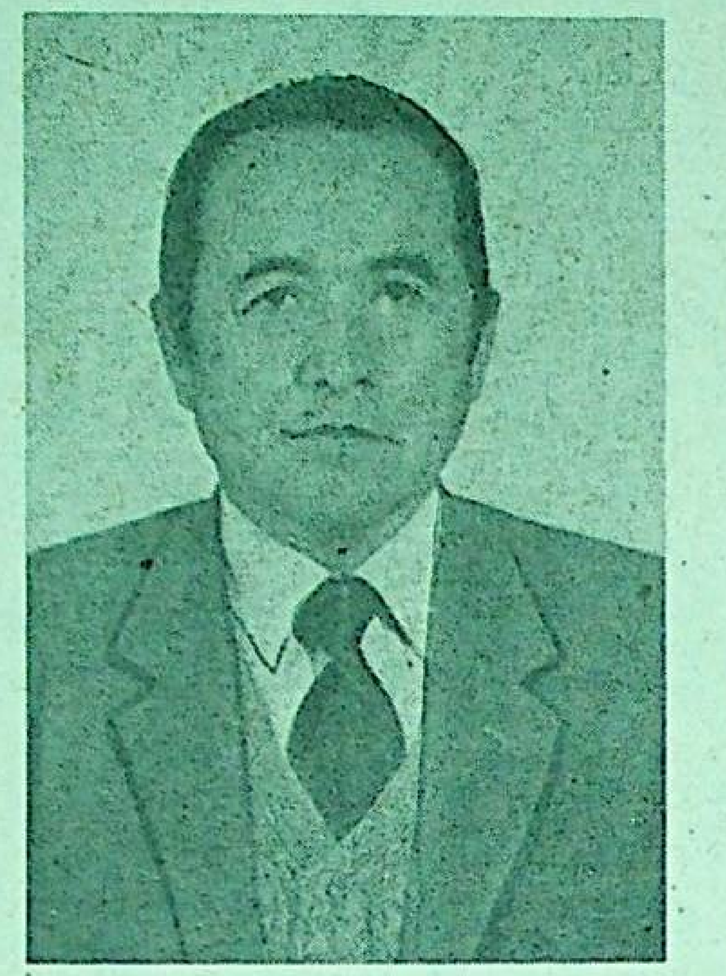

ۋەتەن بوسۇغىدىن باشلىنىدۇ، دېيىشىدۇ كونىلار. بوسۇغا دېگىنى تۇغۇلغان ئويۇڭ، ئۇلغايغان مەھەللەڭ بولسا كېرەك. شۇڭلاشقىمۇ كىشىلەر تۇغۇلغان يېرى ھەققىدە تولاراق گەپ قىلىدۇ. مەنمۇ غۇلجا شەھرىدىكى ھەرەمباغ مەھەللىسى ھەققىدە گەپ چىقسا، زوق بىلەن تىڭشايمەن. ئۇ مەھەللىدىن يېتىشىپ چىققان كىشىلەردىن ئىمىناخۇن تارىخچى، داموللام رازىيېۋ، ھاپىز ئاۋزەر خەلپەم، كومپوزىتور ئابلىكىم ئابدۇللايېۋ ۋە ئازاتلىق يولىدىكى بولغان شىددەتلىك جەڭدە قەھرىمانلىق كورسەتكەن باتۇر ئوغۇل - قىزلار توغرىلىق پەخىرلىنىپ سوزلەيدىغان ئادىتىم بار. كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇ كىشىلەرنىڭ قاتارىغا ئامانبەگ جەلىلوۋنىڭمۇ نامىنى قوشۇدىغان بولۇپ قالدىم. ئۇنداق بولغىنى ئامانبەگ 1935 — ژىلى تۇغۇلۇپ، باللىق ژىللىرىنى ئەشۇ ھەرەمباغدا ئوتكۇزگەن. شۇ ژىللىرى يۇرت ئىچىدە ئۇلانىڭ ئائىلىسى ھەققىدە ياخشى پاراكلار تولا بولىدىغان. چوڭلارنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، قوشقار بوۋىسى جېلىل يۈز ئۇتۇڭگە باشچى بولۇپ، ئىلى تەۋەسىدە بىر يېزا پەيدا قىلغان ئېكەن. ھازىر ئۇ يېزىنى ئۇنىڭ نامى بىلەن جېلىل يۈزى دەپ ئاتىشىدۇ. ئامانبەگنىڭ دادىسى ھۇسەيىنبەگ ئەشۇ جېلىل دېگەن ئادەمنىڭ نەۋرىسى ئېكەن. ئۇ ئوز زامانىسىنىڭ كوزى ئوچۇق، ئىش بىلەرمەن ئادىمى بولغاچقا، بالىلىرىنى ئوقۇمۇشلۇق قىلىش يولىدا كوپ ئەجىر سىڭدۇرگەن ئېدى. ئامانبەگ ئوز تەكتۇشلىرى ئىچىدە دەسلەپكى بولۇپ، ئەخمەتجان قاسىمى نامىدىكى بىلىم يۇرتىدا تەھسىل كوردى. ئۇ 1952 — ژىلى ئورۇمچىگە ئوقۇشقا بېرىپ، شىنجاڭ دارىلفۇنۇنىدا تەلىم ئالدى. تەغدىرنىڭ تەقەززاسى بىلەن ئامانبەگ 1955 - ژىلى ئوزبەكىستان دىيارىغا كوچۇپ چىقتى. ئۇ شۇ ژىلىلا تاشكەنت شەھرىدىكى نىزامىي نامىدىكى پېداگوگىكا ئىنستىتۇتىنىڭ تارىخ فاكۇلتېتىغا ئوقۇشقا كىردى. ئىنستىتۇتنى ئۇتۇقلۇق تاماملىغان ئامانبەگنى ئوزبەكىستان پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئابۇرەيخان بېرۇنىي نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى ئىشقا تەكلىپ قىلدى. شۇندىن بۇيان ئومرىنى ئىلىمگە ئاتىغان بۇ ئوغلان ئەشۇ بىلىم دەرگاھىدا ئىشلەپ كېلىۋاتىدۇ. ئىلىمگە بېرىلگەن ئامانبەگنى ھەر قېتىم كورگىنىمدە ئۇنىڭغا نىسبەتەن ھورمىتىم ئاشاتتى. ئۇ ئوزى تاللىۋالغان تارىخشۇناسلىققا ھورمەت ۋە مۇھەببەت بىلەن قارايتتى. 1988 - ژىلدىن بۇيان ئامانبەگ مەزكۇر ئىلمىي تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ «ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە خىتاي تارىخى مەدەنىيىتى ئالاقىلىرىنى ئۆگىنىش بولۇمىنىڭ» يېتەكچى ئىلمىي خادىمى بولۇپ ئىشلەۋاتىدۇ.

ئامانبەگ جەلىلوۋنىڭ تارىخ ساھاسىدا ئەمەلگە ئاشۇرغان ئىلمىي ئىجادىيىتىگە نەزەر سالساق، ئاسىيا بۇرۇندىنلا توران زېمىنى ئېكەنلىكى ۋە بۇ تەۋەدە ياشاۋاتقان خەلقلەرنىڭ ئاساسى تۈركىي قوۋمغا باغلىنىدىغانلىغىنى تەن ئېلىش غايىسى بىلەن ياشاۋاتقان ئالىم ئېكەنلىكىنى سېزىمىز. ئۇ شۇ نىيەت بىلەن بىر تۈركۈم ماتېرىياللارنى يازغان بولسىمۇ، ئاما ئۇلارنى كوممۇنىستىك تۇزۇم شارائىتىدا يورۇققا چىقىرالمىدى. چۈنكى شۇ دەۋرنىڭ ھەقىقەتنى ئىنكار قىلىدىغان سىياسىتى بۇ خىلدىكى مۇددىئالارنى ھەزىم قىلىشتىن، ئېنىغىراقى ئېيتقاندا، ھەقىقەتنىڭ ئاشكارە بولۇشىدىن چوچۈتتى.

ئامانبەگ يازغان ئەسەرلىرى نەشر قىلىنمىغىنىغا روھسىزلانماي، ھەقىقىي ئالىمغا خاس ئىرادە بىلەن تارىخنى ھېچ قانداق ساختىلاشتۇرماي ئىلمىي ئەسەرلەرنى يېزىپ، ئەۋلاتلارغا قالدۇرۇش يولىدا زېرىكمەي ئىشلىدى. ئۇ ئۇزاق ژىللار مابايىندا خىۋا ۋە بۇخارا خانلىقلىرىنىڭ ئارخىۋ ھوججەتلىرىنى، ۋاقىپنامىلىرىنى تەتقىق قىلىش ۋە نەشرگە تەييارلاش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولدى. شۇنداقلا ئۇ قاراقالپاق خەلقىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتىنى ئىلمىي تەتقىق قىلدى. ئۇنىڭ «ئەسپەندىيارخان ئەرەبمۇھەممەتخان ئوغلى» ناملىق تارىخىي ئەسەرى ئالىملارنىڭ دىققىتىنى ئوزىگە تارتتى ۋە ئۇلارنىڭ ژۇقۇرى باھاسىغا سازاۋەر بولغان ئېدى. موشۇ كۈنلەردە تارىخچى ئالىمنىڭ قولىدا شۇ بىر ژىللاردا يېزىلغان ۋە نەشر قىلىنىشنى كۈتۈپ تۇرغان 50 باسما تاۋاق ھەجمىدە ئىلمىي ئەسەرلىرى بار.

ئامانبەگ جەلىلوۋ بۈگۈنكىدىن چارەك ئەسىر بۇرۇن «19 - ئەسىرنىڭ ئىككىنچى يېرىمى ۋە 20 — ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى قاراقالپاق تارىخى» دېگەن ماۋزۇدا دىسسېرتاتسىيە ياقلاپ، تارىخ پەنلىرىنىڭ نامزادى ئىلمىي دەرىجىسىگە ئېگە بولغان ئېدى. شۇنىمۇ ئالاھىدە تەكىتلەش كېرەككى، ھەر قانداق تارىخچى ئەڭ ئالدى بىلەن ئوز خەلقىنىڭ تارىخىنى بىلىمدانىدۇر. ئامانبەگ جەلىلوۋ باللىق چاغلىرىدىلا ئوز خەلقىنىڭ تارىخىغا قىزىقىپ، ئاتاقلىق تارىخچى ئىمىناخۇن ئاكىنىڭ ھوزۇرىدا پات - پاتلا بولىدىغان. ئۇ كېيىندىن ئىلى تارىخىغا ئائىت ئۇرغۇنلىغان ۋاقىئەلەرنى ئاڭلىغان ئېكەن. كېيىنكى ژىللاردا ئۇ تارىخچى ئالىم ماخمۇت قۇتلۇقوۋنى ئوزىگە ئۇستاز توتۇپ، ئۇنىڭدىن ئۇيغۇرلارنىڭ 16 - 18 - ئەسىرلەردىكى سىياسىي، ئىجتىمائىي، مەدەنىي ھاياتىغا ئائىت ئۇرغۇنلىغان بىلىملەرنى ئۆگەندى. پېشقەدەم تارىخچى ئۇستازىمۇ ئوز شاگىرتىدىن ھېچ نېمىنى ئايىماي، تەپسىلىي سوزلەپ بېرەتتى. ماخمۇت قۇتلۇقوۋ ئويۇقسىز ۋاپات بولۇپ، ئۇنىڭ «شەرقىي تۈركىستان 16- 18- ئەسىرلەردە» دېگەن تارىخىي ئەسەرى پۇتمەي چالا قالدى. ئامانبەگ ئۇستازىغا سادىقلىق بىلەن ئۇنىڭ ئەسەرىنى يېزىپ تاماملىدى. ئۇيغۇرلار ئېلىدىكى 16- 18- ئەسىرلەر ۋاقەلىكلىرى ئەڭ سىرلىق ئېدى. ئۇ دەۋر ۋاقەلىرىنى ماخمۇت قۇتلۇقوۋتىن ئېرىنمەي ئۆگەنگەن ئامانبەگ ئۇستازىنىڭ كىتاۋىنى داۋاملاشتۇرۇپ، ھەقىقىي شاگىرتلىق بۇرچىنى ئادا قىلدى. ئۇ شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمىي تارىخى ۋە تارىخىي مەشھۇر شەخسلەر توغرىلىقمۇ ئىلمىي ماقالىلارنى يازدى. ئۇ قاراقالپاق تارىخىغا ئائىت ئىككى مونوگرافىيەنىڭ شۇنداقلا «مۇسا سايرامىي» قاتارلىق ئىلمىي ئەسەرنىڭ مۇئەللىپىدۇر.

ئا. جەلىلوۋ ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىنى ئۆگىنىش ۋە ئىلمىي تەتقىق قىلىش ئىشلىرى بىلەنمۇ شۇغۇللاندى. بۇ ھەقتە گەپ بولغاندا ئۇنىڭ خوشھال غەرىبىي ھاياتى ۋە ئىجادىغا بېغىشلانغان ماقالىسى دىققەتكە سازاۋەر. ئامانبەگ خوشھال غەرىبىينىڭ «قۇللىيات غەرىبىي» ناملىق توپلىمىنى ئىزدەپ تاپتى. ئۇ 271 غەزەل، 53 مەسنەۋىي، 37 رۇبائىي، 14 مۇخەممەس، 14 ساقىنامە، 3 مۇستەھزات، 3 قىتئە ۋە بىر تارىخىي ئەسەردىن تەركىپ تاپقان. ئالىم قۇللىياتىنى تەتقىق قىلىش ئارقىلىق خوشھال غەرىبىينىڭ تۇغۇلغان يۇرتى قەشقەر ئېكەنلىكىنى ئېنىقلىدى. شائىرنىڭ كېيىنكى ئومرى ئوز ۋەتىنىدىن ژىراقتا ئوتكەن. ئۇنداق بولغىنى 19 — ئەسىرنىڭ ژىگىرمەنچى ژىللىرى، يەنى 1828 — ژىلى جاھانگىرخان قوزغىلىڭى چىن باسقۇنچىلىرى تەرىپىدىن قانلىق باستۇرۇلغاندىن كېيىن شائىر ۋەتىنىنى تەرك قىلىپ، قوقەنت خانلىغىغا ئوتكەن. ئۇ مەزكۇر قۇللىياتىنى 1845 — ژىلى يېزىپ تاماملىغان.

تارىخچى ئالىم ئامانبەگ جەلىلوۋ مانا 60 باھارنى كوردى. ئەمگەكچان ئالىم مۇھەممەت ھەيدەر دوغلاتىينىڭ «تارىخىي رەشىدىي» ناملىق ئەسەرىنى نەشرگە سۇندى. ئۇنىڭدىن باشقا «ياركەنت تارىخى»، «قاراخانىيلار» قاتارلىق ئەسەرلىرىنىمۇ يېزىپ تاماملىدى.

ئاتمىش ژىل بېھۇدە ئوتمىدى، ئۇ ئائىلى ئەسمەخان بىلەن ئۈچ پەرزەنتنى ئالىي بىلىملىك ياراملىق ئادەملەردىن قىلىپ تەربىيەلىدى. بىز ئامانبەگ جەلىلوۋنى 60 ياشلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن چىن قەلبىمىزدىن تەبرىكلەپ، ئىشلىرىغا يېڭىمۇ زور مۇۋەپپەقىيەتلەر تىلەيمىز.

يەھيا تايىروۋ،
ئوزبەكىستان يازغۇچىلار ئىتتىپاقىنىڭ ئەزاسى.
تاشكەنت شەھرى.

نەسردىن داۋۇت

ئالتۇن تاۋاقلىق گادايلار

(ھېكايە)

(ئاخىرى، بېشى ئۆتكەن ساندا)

ـ بىزلەر دېگىنىڭىز كىمۇ؟
ـ بىرىنچى قېتىم ئۇنىمىزنى ماڭغۇزدى.
ـ قالغانلار قېنى؟
ـ بىلمەيمەن، ھەر كىمنى ھەر ياققا ئېلىپ كېتىشتى. بۇ سۆزلەرنى ئېيتىپ، شىنجاڭ گۈزىلى ئۆپكىسىنى باسالماي ھۆكۈرەپ كەتتى. شىياۋشۇنىڭ ژۇرەك ـ باغرى ئۆرتىنىپ،« مەن بۇمەزلۇمغا ياردەم قىلىشىم كېرەك. خىتاي ئارىسىدىلىرىنى كوكسىگە بېسىپ ئۇستەرگەن ئەلنىڭ قەرزىنى ئادا قىلىشىم كېرەك» دېگەن قارارغا كەلدى. ئاگىنچە ئىشىك ئېچىلىپ، مەلەكزە كەيندىن:
لازىمەتلىك نېمىلەرنى ئەكەلدىم، ـ دېگەن ئايالنىڭ نازلىق ئاۋازى ئاڭلاندى.
كىر، كىرىۋەر لەنخۇا، ـ دېدى شىياۋشۇ ئۇنى ئاۋازىدىن تونۇپ. مەيىن دەسسەپ كىرگەن ئايال ئۆي ئىچىدە داڭ قېتىپ قالدى.
قىز تارتىنچاق، ژىگىت كەپ قىلماس بولۇۋالسا مەسىلىنى كىم ھەل قىلىدۇ؟ـ دېدى ئۇكوزلىرىنى ئوينىتىپ، يارائىتىغان ئەلپازدا.
لەنخۇامۇ ئۇيغۇر، ـ دېدى شىياۋشۇ شىنجاڭ گۈزىلىگە قاراپ.
لەنخۇا ئۇيغۇر؟ ـ شىنجاڭ گۈزىلىنىڭ ئۈنى چاراكلاپ كەتتى.
ـ ھە، مەن ئارزىگۈل ئىدىم، لەنخۇا بولۇپ قالدىم، ـ دېدى ئۇ پەرۋاسىزلا. كەينىگە يېنىپ چەقىپ كېتىۋاتقان ئارزىگۈلنى گۈزەل بىردىنلا قۇچاغلىۋالدى.
ـئۇيغۇر،ئۇيغۇرۇم، بۇ نېمە كۈن، بىز نېمە بولدۇق؟
ـ بارسا كەلمەس دېگەن شۇـ دېدى ئارزىگۈل ـ ئەندى ئەرشى ئەلاغا چىقىپ، ئابىناۋات ئىچكەندەك ياشايسەن. شىياۋشۇ ئەپەندىنىڭ كۆڭلىنى ئال!
ـ ئارزۇگۈل، نېمە دەۋاتىسىز؟سىزدىن بولەك بۇ يەردە كىمىم بار، شەپقەت قىلىڭ. ـ گۈزەل ئارزۇگۈلدىن كېلىۋاتقان يات ھىدلارنى سەزمىگەن ھالدا ئۆزىگە ـ ئۆزىنى يېقىپ زارلاتتى.
ـ لەنخۇا، تاش ئەمەسقۇ سەن، قېرىنداشىڭغا ئۇلاق سال!
ـ ھوي ئەپەندىم، ئۇنىڭ ئۇچۇن شەربىتىمدىن (ناركوتىك) ئايرىلالمايمەن، بۈگۈن، بۈگۈن ژىغلىسا ئەتە كۈلىدۇ.
ـ بولدى، شەربەتلىرىڭ مەندىن، قېرىنداشىڭغا رەھىم قىل.
ـ مەندىن رەھىم؟ ھا، ھا، ھا، ماڭا ھېچ نېمە كېرەك ئەمەس، ھەممىسى كويۇپ كۈل بولسۇن! ـ ئۇ ژۇلقۇنۇپ مېڭىۋىدى، شىياۋشۇ ئۇنى قۇچاغلاپ تۇتۇۋالدى. شۇ زامان ئارزىگۈل «ئاھ» دېدىدە ھېسياتىغا بېرىلىپ كەتتى...
ـ قويۇڭ، ئارزىگۈل، ئىپپەتلىك قىز ئىدىڭىزغۇ، ئۇيات بولىدۇـ بۇ قېتىم شىياۋشۇ لەنخۇانى سىزلەپ ئۆز ئىسمى بىلەن ئاتىدى.
ـ قىز، ئۇيات! ـ ئارزىگۈل ھوكۇرەپ ژىغلاپ كەتتى.
ـ ئارزىگۈل، ئۆزىڭىزنى تۇتۇڭ، سەۋىر قىلىڭ، بۇ كۆنلەرمۇ ئۆتۈپ كېتىدۇ، ھازىر بىزگە سىزنىڭ ياردىمىڭىز كېرەك. غوجايىنغا بىزنى ئاپاق ـ چاپاق بولۇپ كېتىپتۇ دەپ چىقىڭ. قالغىنىنى ئۆزىڭىز ئەپلەڭ، ياخشىلىغىڭىزنى ئۇنتۇمايمىز. ـ ئۇ بىر تۇتەك پۇلنى ئارزىگۈلگە تۇتقازدى.ئارزۇگۈل ھودۇقۇش ئىلكىدە تالاغا چىقىپ كەتتى.
ـ بۇ نېمە ئىش، ئەندى نېمە بولىدۇ؟ ـ ژىغلامسىرىغان ئاۋاز شىياۋشۇنى ئېتىكلەشتۇرۇپ قويدى
ـ سىزگە قويغان كۆزەتچى شۇمۇ؟
ـ ھەئە.
ـ سىز ھازىر غوجايىنىنىڭ پۇللۇق تاۋىرى، كۆزەتچىڭىز بىزنى ۋەزىپىسىنى ئادا قىلماپتۇ دەپ چىقسا، غوجايىن مەندىن جىقراق پۇل تولەيدىغان ئادەمگە سىزنى سېتىۋېتىدۇ.
ـ ياللا، نېمە كۆنلەرگە قويدۇڭ مېنى، خۇدا!...
ـ داتلاش، كوز ياشتىن پايدا يوق. زادى ئېتىڭىز نېمە؟
ـ باھارگۈل.
ـ باھارگۈل، ئارزىگۈل بىزنى غوجايىنغا«ئەر ـ خوتۇن بوپتۇ» دەپ چىقىدۇ.
ـ ۋاي رەسۋاچىلىق! ـ ئۇ ژىغلىغىلى كېتىۋاتقاندا دەررۇ قېشىغا كەلگەن شاۋشۇ قۇچاقىغا ئالدى. باھارگۈلنىڭ ئىللىق نەپىسى شىياۋشۇنىڭ تېنىگە توكتەك ئېقىپ ئۆتتىدە، جېنىنى راھەتلەندۈرگۈچى سېزىمدىن مەس بولۇپ، گۈزەلنىڭ باغرىغا چاپلىشىپ كەتكىنىنى تۇيماي قالدى.
ـ ئۆياتسىز، مەلئۇن!ـ ئېسىغا كەلگەن باھارگۈل ئۇنى غەيرى ـ تەبىي كۈچ بىلەن ئىتتىرىۋېتىدى، سەنتۈرۈلۈپ بېرىپ، تامغا يۆلىنىپ قالدى.
ـ سىزگە يامان نىيىتىم يوق، بۇ ئىبلىس ماكاندىن قۇتۇلغىڭىز كەلسە، ئېيتقانلىرىمغا كونۇڭ.ئىشىنىڭ، مەن سىزگە چېقىلمايمەن. مەن غۇلجا ئەتراپىدىكى كوكدالا كوسخوزىدا تۇغۇلغانمەن.
ـ كوكدالا؟ـ قايتىلىدى باھارگۈل.
ـ ھەئە، كوكدالادا. ـ شاۋشۇ ئاتاـ ئانىسى، سىڭلىسى ھەققىدە ھەممە بىلىدىغانلىرىنى ئېيتىپ كېلىپ، مەخستىم سىزنى ئاتاـ ئانىڭىزغا ئامان ـ ئېسەن تاپشۇرۇپ، بىر تال سىڭلىمنى تېپىش، ـ دېدى.
بۇ سوزلەردىن كېيىن باھارگۈلنىڭ سارغايغان چىرايىغا بىر ئاز قىزىللىق پەيدا بولدى.
ـ كەچۈرۈڭ، مەن سىزنى چۈشەنمەپتىمەن.يۇرتۇمغا سالامەت بارسام، بېشىمچە مېڭىپ خىزمىتىڭىزنى قىلىمەن.
ـ ئارزىگۈلدىنمۇ رەنجىمەڭ، ئۇمۇ بىر دەرتمەن. ئۇرۇمچىلىك ئىكەن.ئۇ ھەم سىزدەك ئوغرىلانغان
ـ ئاكا، سىزنىڭ ئېتىڭىز نېمە؟ـ دەپ سورىدى باھارگۈل يېقىملىق ئۈندە، خىجالەت بىلەن.
ـ شىياۋشۇ.
ـ بوپتۇ، شىياۋشۇ ئاكا، بۇ رولنى ئوينىماسقا چارەم يوق، سىزنى چۈشەندىم.
شىياۋشۇ بىر تەرەپتىن باھارگۈلنى ئۇمۇتلەندۈرۈپ ،يەنە بىر تەرەپتىن جاجسەنگە يالۋۇرۇپ، سوغاتلار بېرىپ، باھارگۈل بىلەن دېگىنىز شاھلىنغا بېرىشقا ئاران رۇخسەت ئالدى.
ـ ھەي بالىجان، ئېيتخى ئۇنىڭغا ئىشىنىشكە ئەتكەن، ـ دېدى جاجسەن ئامالسىزلىقىدىن كەدىنىنى تاتلاپ، ـ بوپتۇ، پەخەس بول، يۇرتداشلىرىڭنىڭ كوزىگە چۈشەرمە، خەنزۇچە كىينسۇن.
ـ خوپ.
ـ مانا، كۆللەر يۈزىدىكى ئاق تۇمان پەردىسى تارقىلىپ، قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى سۇ بېتىنى ئەينەكتەك قىلىۋەتكەن چاغدا ئۇلار يېتىلىشىپ ساھىلغا كېلىشتى.
ـ قولۋاق يالالايمۇ؟ ـ دېدى شىياۋشۇ.
ـ ھاجىتى يوق، ئۇنىڭسىزمۇ بۇ كەڭ ـ تاشالقتا سىزگە رەخمىتىمنى ئىزھار قىلالايمەن.
ئۇ ئىختىيارسىز باھارگۈلنىڭ كوزلىرىگە باقتى. باھارگۈل ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن ئەيمىنىپ، يەرگە قارىدى. بۇنىڭدىن خىجالەت چەككەن شىياۋشۇ
ـ باھارگۈل، مەن سىزنى ئۆزەمگە ئوخشاتقاندەك قىلىمەن، ماڭا قاراڭا، ـ دېدى.
باھارگۈل ئىختىيارسىز يۈزلەندى.
ـ ۋىيەي، تووۋا، ئېيتقىنىڭىز راستەك قىلىدۇ. بۇ بىر يۇرتتا تۇغۇلۇپ، بىر ھاۋادىن نەپەسلەنگىنىمىزنىڭ خاسىيىتى بولسا كېرەك. ئۇنىڭسىزمۇ موشۇ ئەجدىھار ئېغىزدىن ئامان ـ ئېسەن قۇتۇلسام سىزنى ئۇمۇرۋايەت قېرىندىشىم، ئاكام دەپ ئوتۈمەن!
شىياۋشۇ بۇ قېتىم ئۇنچىقمىدى. چۈنكى ئۇنىڭ شەھۋانە ھسياتلىرى يەنە كويۇنۇش، ئاياش، قېرىنداشلىق بىلەن ئالماشماقتا ئىدى، ـ تووۋا بۇ بىر موجىزىغۇ، ـ دەۋەتتى ئۇ.
ـ نېمە؟ ـ باھارگۈل لەپپىدە قارىدى.
ـ دېگىنىز بويىغا ئەتكەن چىقىپ، كەچ يانايلى، جاجسەنگە ئۆزىمىزنى بەختىيار كورستەيلى دەيمەن.
ـ چۈشەندىم.
ـ مەخسەت جاجسەننى ئالداپ قېچىش.
ـ قاچىمىزمۇ؟ قاچان! ـ باھارگۈلنىڭ ژۇرۈگى ئوينىپ،كوزلىرى چاقناپ كەتتى.
ـ ئايروپىلان بىلىتى ساتقۇچىلار بىلەن مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى، ھاياجانغا بېرىلمەي، ئۆزىڭىزنى تەييارلاپ تۇرۇڭ، بىزنى قوغدايدىغانلار بار. ئۇلار ساھىلدىن يانغاندا «شۇنچىمۇ ژۇركەن بارمۇ؟»ـ دەپ جاجسەن كاكىراپ قارشى ئالدى
ـ تاغا، چىلىمىڭنى چېكىپ ياتىۋەرگىنە، بىز نەگە كېتەتتۇق، ـ دىگىنىچە شىياۋشۇ باھارگۈلنى قولتۇقلاپ ياتاقخانىغا كىرىپ كەتتى.

***

باھارگۈل ئايروپىلان دېرىزىسىدىن يەركە قارىدى. بىراق كەڭ مەيدان ئىچىدىكى خوشلىشىش ئۇچۇن كەلگەن كىشىلەر ئارىسىدا تاقىتى ـ تاقياشلارغا نەزەر ئاغدۇرغىنى يوق. ئۇنىڭ ئويى چاپسانىراق ئۇچسىكەن، ئەھۋال ئۆزگىرىپ كەتمىسىكەن، دېگەن قورقۇنۇچلۇق دەكە دۇكىگە بەنت.«ئاھ، غەمگۇزار ئاتا ـ ئانام، سىلەرنى كورۇپ، قۇچىغىڭلارغا ئۆزەمنى ئېتىپ، ئاندىن ئۇلۇپ كەتسەم ئارمىنىم يوق»دېگەنلەرنى پىچىرلاتتى.
موتورنىڭ كۈچلۈك ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى ئۇزۇۋەتتى. ئۇلار لەپپىدە كوتىرىلگەندە «خۇدا ئاغامنىڭ قەتلە شۈكرى» ـدېدى باھارگۈل ئىچىدە...
بۇ كېچە شىياۋشۇلارنىڭ سەيلىدىن كەلمىگىنى جاجسەننى ھودۇقتۇرۋەتتى.ئاخىرى ئارزىگۈلنى چاقىرتىپ كىردى؛
شىياۋشۇ بىلەن مىخۇا نەگە يوقالغىنىنى بىلەمسەن؟
ـ مەن نەدىن بىلەي، ـ ئېيخى كەيپى تارمىغان ئارزۇگۈل ئالاقزادە قاراپ، بوشلا جاۋاپ بەردى.
ـ نىمشكە بىلمەيتتىڭ، بىل دېگەندىمغۇ؟
ـ ئۆزىڭىز ساھىلغا ئەۋتىپ...
جاجسەن تەلۋىلەرچە ئۇنىڭ كاچىتىغا بىرنى سالدى:
ـ ئېيتە قانجۇق، بەرىبىر مىخۇا ئىككىڭ بىر ئىشتىنىڭ كۈچىگى! زەردە بىلەن ئۇرۇلغان بىر كاچات ئارزۇگۈلنى ئېسىغا كەلتۈردى. ئۇنىڭ شىكەستىلەنگەن قەلبى ھەر قىسما سوزلەرنى ئاغزىغا سالدى:
ـ ئۇلار شاڭخەيگە بارىمىز دەپ بىلېتلىرىنى ماڭا كورسەتكەن.
ـ نېمشكە ماڭا ۋاختىدا ئېيتمىدىڭ، سېسىق قۇرۇت!
ـ ئۇ ئەتىنىڭ بىلېتى، ھازىرمۇ ۋاختى، ـ دېدى تىترىگەن ھالدا قىز. جاجسەن ئۇنى بىر تەپتىدە، ئۆزىنى تالاغا ئاتتى. باھارگۈل بىلەن شىياۋشۇ شۇ كۈنى بېيجىنغا كەلدى. بېيجىندىن غۇلجىغا ماڭىدىغان بىلېتلار تەييارلانغان ئىدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى شىياۋشۇنىڭ يېقىنلىرى ـ خىتاي دېموكراتىك ياشلىرىنىڭ ئورۇنلىشى بىلەن پۈتتى.
ئۇلارنىڭ يولىنى جامائەت خەۋپسىزلىكى خادىملىرى توراپ چىققاندا، شىياۋشۇ بىلەن باھارگۈل تېيج ـ ئامان غۇلجا ئايرودرومىغا قونغان ئىدى. بىراق ئۇلار دەرھال شەھەرگە قوپۇپ بېرىلمىدى. چۈنكى شەھەردە توپىلاڭ بولىۋاتاتتى. شۇ چاغدا باھارگۈل:
ـ شىياۋشۇ ئاكا، ئەھۋال شۇنداق ئىكەن،بىز پەنجىم ئارقىلىق جېلىلىيۈزىگە پىيادە كېتەيلى، ـ دېدى. بۇ گەپتىن شىياۋشۇنىڭمۇ كوڭلى يورىغاندەك قىلىپ ماقۇل بولدى. باھارگۈلمۇ خوشاللىغى ئىچىگە پاتماي كېتىۋاتاتتى. بىر چاغدا ئۇلار ئايرودرومدىن خېلە ژىراقلىشىپ، كىرىپ كەلگەن يېزىدىن بىر ئېشەك ھارۋىسىنى يالالاپ، ئاندىن كۈن پاتماي تۇرۇپ مەنزىلگە يەتتى.
ـ مانا بىزنىڭ ئۆي! ـ باھارگۈل ئوقتەك ئېتىلىپ، ھارۋىدىن چۈشتىدە، ھويلىغا ژۈگەردى.ـ ئاپا ـ دادا! بارمۇ سىلەر، سىلەرنى كورۇدىغان كۈن بولىدىكەنغۇ! ـ دەپ ھوكۇرەپ ژىغلىدى.
بۇ غەيرى كىينىۋالغان قىزنى ئاۋال تونۇماي، كېيىن ھوشىنى ژىققان ئانا قايتىدىن ھوشىنى يوقىتىپ قويدى.
ئۇياق ـ بۇياقتىن كىرىپ كېلىشكەن خولۇم ـ خوشنىلار قىز بىلەن ئانىنى بىر ـ بىرىدىن زورغا ئاجرىتىپ، ئۇز ـ كوزلىرىگە سوغ سۇ چېچىپ، چايخانىغا ئورۇن ھازىرلاشتى.
ـ شىياۋشۇ ئاكا، ژۇقۇرى ئوتۇڭ، ـ دېدى ئۆزىنى ئەندى ئوڭشاۋالغان باھارگۈل. ئورە ـ توپە بولۇشۇپ، ئەندىلا ئېسىغا كەلگەن خوشنىلار بىر ـ بىرىگە مەنىلىك ۋە ھەيران بېقىشتى.باھارگۈل ئېغىر كەچمىشلىرىنى بايان قىلىپ كېلىپ:
ـ مەنغۇ شىياۋشۇ ئاكام ياردىمىدە ئەل ـ يۇرتۇمغا قېتىلدىم، ئالدىنىپ ئازاپ چېكىۋاتقان قىزلار ئىچكىرىدە يەنە بار، ـ دەپ ژىغلاپ كەتتى. باھارگۈلنىڭ سوزلىرىدىن موشلىرى تۇكلىپ، چىشلىرى كىرىشكەن خوشنىلار غەزەپ.
ـ نەپرەتكە تولغان ئىدى. ژىغلىغانلار ئارىسىدىن بىر ئۇرانىي بوۋاي مۇنداق دەپ قالدى:
ـ قىزىم، دىلىڭىزدا ئىنساپ، ئىمانىڭىز بار ئىكەن، ساق ـ سالامەت باغرىمىزغا كەپسىز،
ـ ئوقۇبەتلەرنى كورۇپسىز. بىزمۇ بۇ يەردە دەرت ـ ئەلەملەرگە مۇپتىلا بولۇپ كۈن كەچۈرىۋاتىمىز. كورۇۋاتىسىز، قىزىم، مەلىمىزدە ماغدىرسىز بوۋاي ـ موماي، ئۇششاق باللىق ئاياللاردىن باشقا ھېچ كىم يوق. شەھەردە ئىش ئىزدەپ، سەرسان ـ سەرگەردان بولغان كۈرمىڭ باللىرىمىز ژۈرىدۇ. ئىچكىرىدىن مىللىونلىغان كوچمەنلەرنى ئەچىقىپ، ئىسسىق ماكانىمىزدىن يەرلىك خەلىقنى توزدۇرماقتا. بۇ نېمە دېگەن ئاپەت، ھوكۇمەت دىگەن ئاھ ـ پەريادىمىزغا باقمايدۇ. ئەسلىمىزنى قۇرۇتۇشقا ھەر تۈرلۈك يوللار بىلەن ھەرىكەت قىلماقتا. شۇنىڭغا«تۇشقاندەك يۈز ژىل ياشىغىچە يولۋاستەك بىر ژىل ياشىغان ئەلا» دېگەن ئەل مۇستەملىكچىلىككە قارشى، ئىنسان ھوقۇقى ئۇچۇن كۈرەش قىلىپ شەھەردە نامايىش قىلىۋاتىدۇ...
بۇ گەپلەر شىياۋشۇنىڭ ژۈرەك ـ باغرىنى ئۆرتەۋەتتى.
ـ بوۋا، ـ دېدى باھارگۈل شۇ چاغدا، ـ ھېلىقى سوۋېت خوۋېي ژىللىرى شىياۋشۇ ئاكامنىڭ سىڭلىسى بىزنىڭ غۇلجىدا قالغان ئىكەن. ئۆمرىنى قۇتۇلدۇرۇپ، شۇ سىڭلىسىنى تاپقىلى مەن بىلەن بۇ ياققا كەلدى.
ـ ۋاپاغا، ۋاپا بالام، يەرنىڭ ئۇستىدە بولسىلا تاپىمىز! ئولتارغانلار تەۋرىنىپ، چۇۋۇلداشتى.
ـ قەيەردە تۇرغانكىنە؟ ـ دېدى كوپچىلىكتىن بىرى.
ـ كوكدالا كوسخوزىدا، ـ دېدى شىياۋشۇ.
ـ چىراي بەلگۈلىرىنى بىلىدىغانسەن، بالام؟
شىياۋشۇ سەپەر خالتىسىدىن ھاۋارەڭ يېشىل گۈللۈك توگا چاپاننى چىقىرىپ يايدى.
ـ ماڭىدىغان چېغىدا ئاپام ئىككىسى ئوخشاش رەختلىك موشۇ چاپاننى كىيگەن ئىكەن.
ھەممە چاپانغا سىنچىلاپ قاراپ كوڭلىگە تۇگۇلغۇسى كېلىپ تۇراتتى. بىر كەمدە باھارگۈلنىڭ ئاپىسى ئورنىدىن ئاستا تۇرۇپ ئويىگە ماڭدى. خېلىدىن كېيىن بىر تۇگۇننى ئەچىقىپ، بايىقى چاپاننىڭ يېنىغا يايدى.
ـ مانا، مانا بۇ مېنىڭ ئاپامنىڭ چاپىنىنىڭ بىر پارچىسى، بۇ مېنىڭ قېرىندىشىم، ـ شىياۋشۇ چاپانغا ئۆزىنى ئاتتى.
ـ بالام، سېنىڭ قېرىندىشىڭ باھارگۈل.
ھەممە تەئەججۇپتە تىكىرقىپ قالغان ئىدى، ئۇلار باھارگۈلگە قاراشتى.
ـ ئاپا، ئۇ نېمە دېگىنىڭ؟ مەن سېنىڭ قىزىڭ ئەمەسما؟
ـ جېنىم قىزىم، كوكرەك سۇتى بەرمىگەن بولسامۇ، ئىلىك سۇتى بېرىپ ئوستەرگىنىم راست باھارگۈل ئاران يېتىشكەن ئانىسىنىڭ باغرىدىن بىرسى ژۇلۇپ ئېلىپ كېتىۋاتقاندەك ئانا بويىنغا چىرماشتى.
ـ شۇ ھەقىقەتنى ئاڭلاپ، بىلىپ قالسا دىلى ئاغرىمىسۇن دەپ كوكدالادىن كوچۇپ كەتكەندىمىز، قىزىم، ئەندى يوشۇرالمايمەن، سىلەر قېرىنداش!...
شىياۋشۇنىڭ كوزلىرىدىن ياش تامچىلىرى ئېتىلىپ چىقماقتا ئىدى. ئۇ غەيرى مۇناسىۋەتلەرگە ئىنتىلگەن كوڭلىدىن ئازار چېكىپ كەينىگە يانىدى، ئىھ، ئىستىقلالىيەت گادايلىرى، سېخى قەلب ئىنسانلار، ئالتۇن تاۋاقلىق سەركەردانلار، ـ دەپ پىچىرلىدىدە، ئاخىرىدا ئولتارغانلارغا قاراپ، ئۇنلۇك قىلىپ، ـ ئەجدادىمنىڭ كۈناسىنى ژۇماي تۇرۇپ سىلەرگە قارالمايمەن!
ـ دېدىدە ئۆزىنى تالاغا ئاتتى. كەينىدىن ژۈگرەپ چىققان باھارگۈلنىڭ:
ـ شىياۋشۇ ئاكا! ـ دەپ ژىغا ئارىلاش چىققان ئۈنى شۇ تاپتىكى قىزنىڭ ھاياجىنى قەلبىگە سىغدۇرالمايۋاتقىنى ئىپادىلەيتتى...

مەدەنىي مىراسلىرىمىز

كالېندار - ۋاقىت ئۆلچىمى

(ئاخىرى، بېشى ئۆتكەن ساندا).

ھەر بىر خەلقتە يېڭى مۇچەل— نەۋرۇز
ياكى باھار بايرىمى بىلەن باشلىنىدۇ. خىتاي-
لار شەرقىي — جەنۇبىي ئازىيە خەلقلىرى
ئۆزلىرىنىڭ باھار بايرىمى بىلەن، تۈركىي خە-
لقلەر - ئۇيغۇرلاردا ۋە مۇسۇلمان دۆلەتلىرىدە
«نەۋرۇز» بىلەن مۇچەل ئالىدۇ.1995 - ژىلى
21 - مارتتىن باشلاپ «توڭغۇز» ژىل مۇچىلى
بولغان بولسا، 1996 - ژىلى يەنە ئايلىنىپ
«چاشقان» ژىل مۇچىلى بولىدۇ.

ئۇيغۇرلارنىڭ دۇنيانى، تەبىئەتنى تونۇش فىلو
سوفىيەسىگە ئاساسەن تەبىي پەنلەردە ئاسترو-
نومىيەدە ۋە تىبابەتتە تۆرت ئۇنسۇر — ئوت، سۇ،
يەر، ھاۋا (شامال) ئاساس قىلىپ ئېلىنىدۇ.ئۇيغۇرلار
ئوتتىزىم (ئۇنىڭ نەسلى) دەۋرىدىن باشلاپ تو-
رت ئۇنسۇر ۋە «مۇچەلنى» بىرلەشتۈرۈپ، كالېن
دار تۈزۈپ ئىشلىتىپ كەلگەن.

ئوت — چاشقان — بېلىق — مايمۇن
يەر — كالا — ئىلان — توخۇ
شامال (ھاۋا) — يولۋاس — ئات — ئىشت
سۇ — توشقان — قوي — چوشقا

(«ئۇيغۇر كلاسسىك ئەدەبىياتى تارىخىدىن
ئوچېركلار» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 16—
بەت).

ئۇيغۇر خەلقىدە مۇچەلگە قاراپ، يېشىنى ئېنىقلاش
ۋە مۇچەلگە قاراپ ئادەملەرنىڭ مۇجەز -خۇلقىغا با
ھا بېرىش قېدىمدىن داۋام قىلىپ كەلمەكتە. بىر
مۇچەلدە 12 ياشقا، ئىككى مۇچەلگە كىرگەن-
دە 25 ياشقا، 5 مۇچەلدە 61 ياشقا كىرىدۇ. «توخۇ»
مۇچەلدە تۇغۇلغان ئادەمگە 5 مۇچەل تولسا، دېمەك،
ئۇ ئادەم 61 ياشقا قەدەم باسقان بولىدۇ.

مۇچەلگە قاراپ ئادەملەرنىڭ مۇجەز - خۇلقى
توۋەندىكىچە باھالىنىدۇ.

1. چاشقان مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — ھەرىكەت-
چان، چاققان، بىر ئاز چېچىلاڭغۇ كېلىدۇ.

2. كالا مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — سەۋىر — تاقەت-
لىك، مېھنەت سۆيەر، ئادەمگە يېقىن ژۈكاچ كېلىدۇ.

3. يولۋاس مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — سەزگۈر، باتۇر،
ئۈزىش — ھەرىكىتىنى ماقۇللىغۇچى رەھبەر سۈپەت
بولىدۇ.

4. توشقان مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — تەلەيلىك، قابى
لىيەتلىك، ئىسسىق—سوغقا چىدامىلىق، لېكىن يېنىك
مۇجەز كېلىدۇ.

5. بېلىق مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — مۇرۇۋۋەتلىك،
ئوچۇق كۆڭۈل، ئۆزىنى ئەمەس، ئىچىمدىكىنى تاپ كېل-
ىدۇ.

6. ئىلان مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — دانا، چىرايلىق،
ئالتىنچى ھېسسىيات (سېزىش) قابىلىتىگە ئېگە كېلىدۇ.

7. ئات مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — خوش تەبىئەتلىك،
جاپاكەش، كۆپ چاغلاردا ئامەتسىز بولىدۇ.

8. قوي مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — ژۈرۈش - تۇ-
رۇشى ئاددى، ژۈكاچ، تاتىنچاق كېلىدۇ.

9. مايمۇن مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — تاپقۇر، ئەپچىل،
قىيىن مەسىلىلەرنى تېز ھەل قىلغۇچى كېلىدۇ.

10. توخۇ مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — ئەمگەك سۆيەر،
كۆڭلى ئوچۇق، ئۆيچان كېلىدۇ.

11. ئىشت مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — ۋاپادار، ساد-
ىق، دوست كېلىدۇ.

12. چوشقا مۇچەلدە تۇغۇلغانلار — ھەرىكەت-
چان، ھېسسىياتى توۋەن كېلىدۇ.

ئۇيغۇرلار مۇچەل ژىللىرىغا قاراپ، شۇ ژىلدىكى
ياغمۇر -يېشىن، ئىسسىق - سوغ، تەبىي ھادىسىلەر،
ئادەملەرنىڭ ھاياتى ھادىسىلىرىگىمۇ باھا بېرىپ كەل-
گەن. ھازىر بىز ئۆزىمىزنىڭ تۇغۇلغان ژىلىمىزنى ملا
دى ھېسابى بويىچە بىلگىنىمىز ئۈچۈن، ئۆزىمىزنىڭ
قايسى مۇچەلدە تۇغۇلغىنىمىزنى بەزىلىرىمىز بىلمەي
قېلىشىمىز مۇمكىن. مۇچەلىمىزنى تېپىشقا جەدۋەللەر
تېپىلماي قالغاندا، بىر نەچچە تۈرلۈك مۇچەلنى تېپىش
ئۇسۇللىرى بار.شۇلاردىن ئەڭ ئاددىسى تۇغۇلغان ژى-
لىدىن 3 سانىنى ئېلىپ تاشلاپ قالغان سانىنى 12 گە
بۆلسەك، قانچە قالدۇق سان قالسا، مۇچەلدىكى ھاي-
ۋانلار سانىغا قاراپ تاپىسىز. مەسىلەن، بىر ئادەم
1925 - ژىلى 1 - سېنتەبىردە تۇغۇلدى دەيلى، قال-
دۇق 2.

.1925 − 3 = 1922 : 12 = 160

دېمەك بۇ ئادەمنىڭ تۇغۇلغان مۇچىلى كالا بو-
لىدۇ. چۈنكى بۇ ئادەم 1925- ژىلى 1- سېنتەبىر-
دە يەنى يېڭى ژىلدىن،(نەۋرۇزدىن« 21- مارتتىن»)
كېيىن تۇغۇلغان، ئەگەر 21- مارتتىن ئاۋال تۇغۇلغان
بولسا، ئالدىنقى ژىلدىكى مۇچەل بىلەن ھېسابلىنىدۇ.

مۇچەلنى ئۇيغۇرلار قېدىمى دەۋرىدىن قوللىنىپ
كەلگەن تارىخىي ھۆججەتلەر كۆرسىتىپ تۇرىدۇ، ئ-
ۇرخۇن - يېنىسەيدىكى مەڭگۈ تاشلاردىكى ۋاقىتلار
خۇددى شۇنداقلا.كونا ۋەسىقىلەر(ئېلىش،بېرىش ھۆج
جەتلىرى) مۇچەل ھېساۋىدا يېزىلغان.

5. مىلادى (يۇلىان - گرىگورىيان) كۈن كالېندارى

ھازىر بىز قوللىنىۋاتقان مىلادى كالېندارى -
رىملىقلار كالېندارىدىن ئېلىنغان. رىملىقلار ئۇنى مى-
سىرلىقلار(ئېگىپىت) كالېندارىدىن ئالغان. شۇنىڭ-
چە رىملىقلار ئاي كالېندارىمۇ ئەمەس،كۈن كالېندا-
رىمۇ ئەمەس، تروپىك ژىلدىن 10,25 سۇتكا كام كې-
لىدىغان ئاي كالېندارىغا يېقىن كېلىدىغان كالېندا-
رىنى، قوللانغان. ئۇ بويىچە كۈنلەر ئۆزگىرىپ،
يازلىق-بايراملار قىشتا، قىشلىق بايراملار يازدا كېلىپ
ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈك باشقا ۋاقىتلارغا كېلىپ، قا-
لايمىقانچىلىق مەيدانغا كەلگەنلىكتىن، كالېندارنى
ئۆزگەرتىش تەلەپ قىلىنغان. بۇ ئىسلاھەتنى مىلاد-
دىن بۇرۇنقى 46- ژىلى باش ھاكىمدارلىققا كوتى-
رىلگەن يۇلى تىسزار ئېلىپ بارغان، ئۇ مىسىرنىڭ
كۈن كالېندارىغا ئوخشاش 365 كۈندىن كېلىدىغان
كۈن كالېندارىنى كىرگۈزۈشنى تەكلىپ قىلغان ۋە
كومىسسىيە تۈزۈپ، كالېندار ئىسلاھەتنى ژۈرگۈز-
گەندە، ئاشدانوم سوزىگان 3 ژىلنى 365 كۈندىن،
تورتىنچى ژىلنى 366 كۈندىن قىلىپ، كۈن كالېندا
رىنى تروپىك ژىلغا يېقىنلاشتۇرغان. 366 كۈندىن
كېلىدىغان ژىللارنى بەلگۈلەشتە ژىل سانى 4 كە بو-
لۇنگەن ژىللارنى كەبىسە (ۋىسكوس) ژىلى دەپ ئا-
تاپ، 366 كۈنلۈك ژىل قىلىپ، 4 كە بولۇنمىگەن
ژىللارنى ئاددى ژىل دەپ 365 كۈندىن قىلىپ
بەلگۈلىگەن. شۇنىڭدا ژىل 365,25 كۈن قىلىپ
ئېلىنغان. ۋىسكوس ژىلىدىكى ئوشۇق بىر كۈننى 12
ئايغا ھېساپلانغان فېۋرالغا قوشقان.(ئۇ ۋاقىتتا
مارت بىرىنچى ئاي ھېساپلىناتتى).

رىملىقلار ئاي كۈنلىرىنى ھېساپلاشتا ئۈچ
كۈننى بەلگۈلەپ ئېلىپ،قالغان كۈنلەرنى شۇ كۈن-
لەردىن ئالدىنقى كۈن ياكى كېيىنكى كۈن دەپ
ئاتىغان. ھەر ئاينىڭ 1- كۈننى «كالېندامى» ، «
كالېندارىۇم» دەپ، 5- ياكى 7- كۈننى «نۇنى»
دەپ،13- 15 كۈننى «ئىدى» دەپ، باشقا كۈن-
لەرنىڭ ھەممىسى «كالېندى»،«نۇنى»،«ئىدى»كۈنلىرى-
نىڭ ئالدىنقى ياكى كېيىنكى كۈنلىرى دەپ ئا-
تالغان. مەسىلەن، 29- دېكابر دېيىشنىڭ ئورنى-
غا يانۋار كالېندىسىدىن ئالدىنقى 3- كۈن، 30-
دېكابر دېيىشنىڭ ئورنىغا يانۋار كالېندىسىدىن ئال
دىنقى 2- كۈن دېگەندەك. فېۋرالدىكى ئوشۇق
بىر كۈننى ۋىسكوس ژىلىدا 23- 24- فېۋرال ئا-
رىلىقىغا قوشقان. 23- فېۋرال - مارت كالېند-
سىغىچە 7- كۈنى 24- فېۋرال بولسا، مارت كا-
لېندىسىغىچە 6- كۈن بولىدۇ.

ئاددى ژىللاردا يەنى 365 كۈنلۈك ژىللاردا
23- 24- فېۋراللارنى ژۇقارقىدەك ئاتاپ كەل-
گەن بولسا، 366 كۈندىن كېلىدىغان ژىللاردا
مارت كالېندۇسىغىچە 6- كۈننى ئىككى قېتىم قا-
تار ئاتىغان. يەنى 24(- فېۋرالنى مارت كالېند-
سىغىچە 6- كۈن) دەپ ئاتاپ، قوشقان بىر كۈن-
نى«مارت كالېندسىغىچە يەنە بىر6- كۈن دەپ
ئاتىغان. لاتىن تىلىدا ئالتىنچى«سېكستۇس»يەنە
بىر ئالتىنچى«بىس سېكستۇس» دەپ ئاتالغان.
شۇنىڭ ئۈچۈن مۇنداق ئالاھىدە سانى بار ئاي
«سېكتىلىس» دەپ ئاتالغان. ئەينە شۇ سوزدىن
«ۋىسكوس» سوزى كېلىپ چىققان. يوقارقى كا-
لېندى سوزىدىن«كالېندار» سوزى چىققان. ھا-
زىر بىز قوللىنىۋاتقان ئاي ناملىرىمۇ رىملىقلاردىن
باشلانغان. ئۇ ۋاقىتتا ژىل بېشى ئەتىيازلىق تەڭ
كۈنلىكتىن يەنى مارتتىن باشلانغان.

1.مارت - 31كۈن - ئۇرۇش بۇتى مارسا -
مارتىۇسنىڭ نامىغا،
2.ئاپرېل 29كۈن - ئېچىلىش بۇتى - ئاپرېلىس-
نىڭ نامىغا،
3.ماي - 31كۈن - كوكلەم بۇتى - مايى - مايى-
ۇسنىڭ نامىغا،
4.ئىيۇن - 29كۈن ئاياللار بۇتى - يۇنونى - يۇ-
نوس نامىغا،
5.كۇنتىلىس - 31كۈن - بەشىنچى ئاي
6.سېكستىلىس - 29 كۈن - ئالتىنچى ئاي
7.سېپتېمبېر - 29كۈن - يەتتىنچى ئاي - سېپ-
تەبىر
8.ئوكتوبېر- 31كۈن - سەككىزىنچى ئاي ئوكتەبر
9.نوۋېمبېر- 29كۈن - توققۇزىنچى ئاي نويابر
10.دېسېمبېر - 29كۈن - ئونىنچى ئاي دېكابر
11.يانۇسا - 29 كۈن - ئالدى - ئارقىسىنى كو-
رۇپ تۇرغۇچى ئىككى تەرەپلىمىك ياخشىلىق
بۇتى (يانۋار)
12.فېۋال - 29كۈن - پاكلىنىش - فېبرۇم نامىغا.

يۇلىان رېفورمىسى بويىچە يانۋار بىرىنچى ئاي
قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. رىم سېناتى 5- ئاينى يۇ-
لى تىسزار نامىغا يۇلىۇس دەپ ئاتىغان. شۇنىڭ-
دىن ئىيۇل دېگەن نام كېلىپ چىقتى. يەنە شۇ
سېنات 6- ئاينى ئىمپېراتور ئاۋگۇستىنىڭ نامىغا
(ئاۋگۇستۇس) ئېپى دەپ ئاتىغان. شۇنىڭدىن
«ئاۋگۇست » نامى چىقتى. يۇلىان رېفورمىسى
بويىچە تاغ سانلىق 6ئاي 31كۈندىن،جۈپ سان
لىق5ئاي (فېۋرالدىن باشقا) 30كۈندىن، فېۋ-
رال ئاددى ژىلدا 29 كۈن ۋىسكوس ژىلدا 30
كۈن قىلىپ بەلگۈلەنگەن. 5- ئاينى«ئىيۇل»6-
ئاينى«ئاۋگۇست» دەپ ئاتاش بىلەن بۇ ئايلار
31كۈن قىلىپ ئېلىنغان. ئاۋگۇست ئېيىغا بىر
كۈننى فېۋرالدىن ئېلىپ، فېۋرال 28 ۋە 29كۈن
بولۇپ قالغان.

ژۇقۇرىدا بىز كورگەن يۇلىان كالېندارى ھەق-
قىي تروپىك ژىلغا توغرا كەلمىگەنلىكتىن،ژىللار
ئوتۇشى بىلەن ئەتىيازلىق تەڭ كۈنلۈك ئۆزگىرىپ
كېلىۋاتقانلىقى بايقالغان. سەۋەۋى، تروپىك ژىلى
365 كۈن 5سائەت 48مىنۇت 46,1سېكۇنت
بولغان بولسا، يۇلىان كالېندارى 365كۈن 6سا-
ئات قىلىپ بەلگۈلەنگەن.بۇھەقىقىي ژىلدىن
11مىنۇت 14سېكۇنت ئوشۇق دېگەن سوز.
ھەر ژىلى 11مىنۇت 14سېكۇنتتىن ئوشۇق ھې-
ساپلىنىپ، 1582- ژىلغا كەلگەندە، ئەتىيازلىق
تەڭ كۈنلۈك 21- مارت ئەمەس،11- مارتقا توغ-
را كېلىپ، ھەقىقىي تروپىك ژىلدىن، يۇلىان كا-
لېندارى بويىچە ھېساپلانغان ژىل10كۈن كېيىن
قالغان. بۇنى بايقىغان رىم پوپى گرىگورىيان ئاستى-
رونوملارنى ژىغىپ، كالېندارغا ئىسلاھەت ژۈر-
گۈزگەن. بۇنىڭدا 1582- ژىلى 4- ئوكتەبردىن
كېيىن كېلىدىغان 5نى ئوكتەبر ئورنىغا بىردىن
15- ئوكتەبر دەپ ژۈرگۈزۈش ۋە 400ژىلدا كا-
لېندارنى 3كۈن ئالدىغا سۈرۈشنى كىرگۈزۈش،بۇ-
نىڭ ئۈچۈن ئەسىرلەر سانى 4كە بولۇنگەن ژىل-
لارنى كەبىسە ژىلى دەپ، ژىللار سانى 4كە بو-
لۇنگەن بىلەن ئەسىرلەر سانى 4كە بولۇنمىگەن
ژىللارنى ئاددى ژىللار دەپ ئېلىپ،365 كۈن-
دىن ھېساپلاشنى كىرگۈزگەن. مەسىلەن1200.
-1600-2000- ژىللار(12-16-20- ئەسىر-
لەر)كەبىس ژىلى 366 دىن، ئەندى 1300 —
-1400 -1500- ژىللار(13-14-15-17-18.
-19- ئەسىرلەر) ئاددى ژىل 365كۈندىن(بۇ
ژىللار يۇلىان كالېندارىدا كەبىسە ژىلى ھېساپلىناتى)
قىلىپ بەلگۈلىدى. بۇ كالېندار ئىسلاھەتنى
ژۈرگۈزگەن گرىگورى بولغانلىقى ئۈچۈن گرىگو-
رىيان كالېندارى ياكى يېڭى ئىستىل دەپ ئاتى-
لىپ، يۇلىان كالېندارى كونا ئىستىل بولۇپ قال-
دى.

20- ئەسىرگە كەلگەندە يەنە ھازىر يېڭى ئىس-
تىل بىلەن كونا ئىستىل ئارىسىدىكى پەرق 13
كۈننى تەشكىل قىلىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ يېڭى
ژىل - يېڭى ئىستىل بويىچە 1- يانۋاردا نىشانلان-
سا، كونا ئىستىل بويىچە14- يانۋاردا نىشانلىنىدۇ
بۇ يېڭى ژىل - تەبىي - ئىلمىي،ئاسترونومىيەلىك
يېڭى ژىل بولماي،بەلكى شەرتلىك يېڭى ژىلدۇر
بۇ خرىستوسنىڭ يەنى ئەيسا پەيغەمبەرنىڭ تۇ-
غۇلغان كۈنى.ژۇقۇرىدىكى گرىگورىيان كالېندار-
نى دۇنيا بويىچە ھەممە دولەتلەر بىر ۋاقىتتا قولل-
ىنىپ كەتكەن ئەمەس. ھازىرچە دۇنياۋىي ئاسا-
سى خەلق ئارا كالېندارى بولۇپ ھېساپلىنىدۇ.
بىز ھازىر قوللىنىۋاتقان گرىگورىيان كالېندارى
ژۇقۇرقىدەك بىر قانچە ئۆزگىرىش، ئىسلاھەتلەر نە
تىجىسىدە بىر ئاز مۇكەممەل بولسىمۇ يەنە توۋەن-
دىكىدەك كامچىلىقلاردىن خالى ئەمەس.

1.ئايلاردىكى كۈنلەر سانى 28-29-30-31
بولۇپ ھەر خىل
2.بولۇنگەن پەسىللەر ھەر خىل90-91-92-
-93- كۈنلەرنى تەشكىل قىلىش بىلەن تەبىي پە
سىللەرگە توغرا كەلمەيدۇ.
3.بىرىنچى يېرىم ژىل قىسقا،ئىككىنچى يېرىم
ژىل ئۇزۇن.
4.ھەپتە كۈنلىرى - ئاي كۈنلىرىگە ماس كەلمەي-
دۇ.
5.ژىل بېشى يېڭى ژىل تەبىي يېڭى ژىلغا
ماس ئەمەس.
6.ئاي ناملىرى خەلققە چۈشىنىكسىز، رىم بۇتلى-
رىنىڭ نامىغا قويۇلغان.
7.ژىل، ئاي، كۈنلەر ھەر ژىلى ئۆزگىرىپ تۇر-
غانلىقتىن، ھەر ژىلى يېڭى كالېندار تۈزۈپ چى-
قىشقا توغرا كېلىدۇ ۋە باشقا كۆپلىگەن يېتىشسىز-
لىكلىرى بولغانلىقى ئۈچۈن 1923- ژىلى ژېنېۋ-
ۋادا مىللەتلەر لىگىسىنىڭ(ئىتتىپاقى) يىنىدا خە-
لق ئارا كالېندارنى ئىسلاھ قىلىش كومىتېتى قۇ-
رۇلغان. ئۇ يەردە 200دىن ئارتۇق ھەر تۈرلۈك
پىكىر، تەكلىپلەر چۈشكەن.

كۆپ مىللەتلەر ۋە كۆپ دىنلىق ھىندىستانغا
ئوخشاش دولەتلەردە قوللانغان كالېندارلار سانى
كۆپ بولۇپ، بىر- بىرى بىلەن ئالاقەباغلاش ئىش-
لىرىنى قىيىنلاشتۇرۇپ قويغان. ھىندىستان
1953- ژىلى بىرلەشكەن مىللەتلەر تەشكىلاتىغا
كالېندارنى ئىسلاھ قىلىش ھەققىدە مېمۇراندۇم
تاپشۇرغان.1954،1956- ژىللىرى ب م ت
نىڭ ژىغىنىدا بۇ مەسىلىنى مۇھاكىمە قىلدى.
جاۋاھارلال نېھرۇ بۇ ھەققىدە بىر نەچچەقېتىم پى-
كىر بىلدۈردى. ئۇنىڭ پىكرىچە: «ئۆزگەرمەس
ئۆمۈرلۈك يېڭى كالېندارقوبۇل قىلىشنى چاپسانلاشتۇرۇش
زۆرۈر» دېگەن. كۆپچىلىك دولەتلەر بىردەك قات-
ناشمىغانلىقى ئۈچۈن بۇ يەنە كېيىنگە قالدۇرۇل-
دى. يېڭى كالېندار لايىھەسى ئۈستىدە ئاساسەن
ئىككى خىل پىكىر بار. بىرىنچىسى، ژىلنى 13ئاي-
غا بولۇش، ئىككىنچىسى، ژىلنى 12ئايغا بولۇش.
ژىلنى 13ئايغا بولگەندە، بىر ئاي 28كۈندىن ئى-
بارەت بولۇپ، تولۇق تورت ھەپتىنى تەشكىل
قىلىدۇ، ژىل بېشى بىرىنچى يانۋاردىن، ھەر ئاي-
نىڭ دۈشەنبىسىدىن باشلىنىدۇ.مۇنداق لايىھىنى
فرانسۇز ئالىمى ، ئوگيۇس ، كونت(1798-1857
- ژىللىرى ياشىغان) ھەم ئوز ۋاقتىدا تەكلىپ قىل-
غان. فرانسۇز ئالىمى ئايلارغا، ھەپتىلەرگەمەشھۇر
ئادەملەرنىڭ ناملىرىنى - گومىر، ئارىستوتىل، فىلا-
تون، مۇھەممەت پەيغەمبەر، ئەيسا پەيغەمبەر، نيۇ-
تون قاتارلىق. ئارخىمېت ۋە باشقىلارنى كورسەت-
كەن. كونت تەكلىۋىدە 429 ئىسىم ئاتالغان. ئۇ-
نىڭدا 24 ئىش كۈنى، 4دەم ئېلىش كۈنى، ھەر
بىر 28 كۈندىن ئىبارەت 13ئايدا ژىل364كۈن-
نى تەشكىل قىلىدۇ.بۇ كالېندار ئاددى ژىلدا بىر
كۈن، كەبىسە ژىلدا 2كۈن پەرىق قىلىدۇ.بۇئىككى
كۈننىڭ نامى ۋە چىسلاسى يوق. بۇ كۈنلەردە خە-
لق ئارا بايرەم كۈنلىرى بولىدۇ.بىرىنچىسىنى دې-
كابىرنىڭ ئاخىرىغا قويۇپ، خەلق ئارا تېچلىق كۈ-
نى دەپ ئاتاش تەكلىۋىنى قىلغان. ئىككىنچىسى-
نى ئىيۇننىڭ ئاخىرىغا قويۇپ، كەبىسەكۈنى دەپ
ئاتاش كوزدە تۇتىلىدۇ.

بۇ كالېندارنىڭ ئەۋزەللىكى ئوز- ئۆزىدىن كورۇ-
نۇپ تۇرىدۇكى،ئايدىكى كۈنلەر،ھەپتىلەر ئۆزگەر
مەس بولۇپ تۇزىلىدۇ. كامچىلىقى ژىلنى تەڭ
ئىككىگە ۋە پەسىللەرگە بولۇش مۇمكىن بولماي
قالىدۇ.

ئىككىنچى لايىھە- ژىلنى 12ئايغا بولۇش.بۇنىڭ-
دا ژىل 182كۈندىن ئىبارەت ئىككى يېرىم ژىل-
غا 91كۈندىن ئىبارەت 4پەسىلگە بولۇنۇپ قى-
لىدۇ. ھەر بىر پەسىل 3ئايدىن، بىرىنچى ئاي31
كۈن، ئىككىنچى، ئۈچىنچى ئايلار 30كۈندىن ئى-
بارەت بولىدۇ. ژىلنىڭ بىرىنچى كۈنى دايىم يەك-
شەنبىگە توغرا كېلىدۇ. ھەر بىر پەسىلدە 13ھەپ-
تە بولىدۇ،پەسىللەر يەكشەنبە كۈندىن باشلىنىپ
شەنبە كۈنى ئاياقلىشىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا لايىھە
لەرمۇ بار.

خەلق ئارا كالېندارنى پۈتكۈل دۇنيا مەملىكەت-
لىرى ماقۇللىغاندىلا، قوبۇل قىلىش مۇمكىن بولى-
دۇ. مۇنداق خەلق ئارا كالېندار ھازىرقى كالېن-
دارلاردىن - ئېنىقلىق، قولايلىق، توغرا ۋە باشقا
جەھەتلەردىن ئۈستۈن، مۇكەممەل بولۇشى زورۇر.
كەلگۈسىدە ئەينە شۇنداق كالېندارنىڭ قوبۇل قى-
لىنىدىغانلىقى ھايات تەلەۋىدۇر.

ئاكا - ئۇكا شاۋدۇن،
غىلاجىدىن ئايۇپوۋلار.

ئابدۇخالىق تۇرپانىي

يۇرتتا تامچا سۇ ئىچمەي قانارىم يوق

غەزەللەر

ئاتا ماكان

ئايرىلىپ ۋەتەن سەندىن بۇزۇلدى كوڭلۇم يامان،
بالىدەك ژىتىم قالغان كوردىكمۇ رەڭگىم سامان.

ياقا يۇرتتا ماكان تۇتتۇم ئوتتى بىر ئەرنىڭ ئومرى،
ئېغىر كەلدى بۇ جۇدالىق كوزلىرىم هامان گىريان.

دەردى يوقلار يەتمەس ئېكەن دەردى بارنىڭ قەدىرىگە،
دەرتمەن بىلەن بېدەرتلەرنىڭ ئارىسى يەرۇ ـ ئاسمان.

تۇغۇلدۇققۇ پانىغا خۇش ياشاشنى ئارمان قىلىپ،
غۇربەتتە ئوتەرمىزمۇ تەندە تۇرۇپ كۇچ . دەرمان!

ۋەتەن، مىللەت موجۇت ئېكەن، ياراشمايدۇ بېچارىلىق،
ئۇيۇشسا تاقا بىل كۇچ ـ قولدىن كەتمەس ئاتا ماكان.

تاپالمايمەن

ياق، ياق، ئەندى بەدنىيەتنىڭ ئازابىنى تارتالمايمەن،
تەشۋىشىدىن بۇ دۇنيانىڭ ئەركىن قانات قاقالمايمەن.

چىلبورىلەر كېزەر هەر يان ئۇ زوق ئىزدەپ تىمىسقىلاپ ،
هەر خانىغا تىلەپ ئارام ئۇيقۇم قېچىپ ياتالمايمەن.

مىنىپ هىممەت دۇلدۇلىنى سەپەر چەكسەم ژىراقلارغا،
تەنهالىقنىڭ ئازابىدا ئىشەنچلىك ئات چاپالمايمەن.

كورمىدىم دۇنيا ئارا ئوزەمدەك كوپ غېمى بارنى،
يېشىم يەتمىشكەكەلگۇنچە ۋاپادار هېچ تاپالمايمەن.

زاۋال تاپمىغى هەقتۇر ئەلنى زار ـ زار قاخشاتقانلار
هەقىقەتنىڭ كۇچى ـ كەلكۇن، ئارتۇق كەپ ساتالمايمەن.

بولماس

سىر ئەمەستۇر ئادەمگە تۇن بولمىسا، سەهەر بولماس،
دېگىز ئاستىدا سۇزۇك تاشنىڭ هەممىسى گوهەر بولماس.

يۇت تىرەپ ئوزەڭگىگەبىز كېرىلىپ، كورەڭلەيمىز،
كوردۇم،بىلدىم دېگەن بىلەن يېزىپ باقساق دەپتەر بولماس.

هېيىقماستىن چوڭ سوزلەپ، «يو»ئاتار بەزىلەر كوپلەپ،
هەقىقەتنى سۇرۇشتۇرسەك مۇنداقلار كەمتەر بولماس.

ئەسلى كەمتەر، دىلى يۇمشاق ـ مومۇنلەرگە ئازا بېرىپ،
زوراۋانلىق كوچىسىدا كېدەيسىلا قەيسەر بولماس.

ۋەتەن، خەلىق نېمە هالدا، غېمىدا يوق، يەپ ـ ئىچىپلا،
بۇرۇت تولغاپ ژۇرگەن بىلەن ئۇ ماهىيەتتە ئەر بولماس.

ئېيتىڭچۇ دوست، ئەزىز باشقا چۇشمىگەن نەسەۋدا قالدى،
ۋەتەن ئوتى ژۇرىگىدە كويمىگەنلەر بەشەر بولماس.

بىز ئەر دېدۇق، بەل باغلىدۇق يۇرت ئىشقى دىلىدا دېدۇق،
بوشاپ كەتسەك، بەلۋىغىمىز ـ بوقۇش بولۇر، كەمەر بولماس.

بىر سەن

ۋەتىنىم، مىللىتىم،شانىم كوزۇم گوهىرىدە بىر سەن،
سەندىن ئوزگە سويەرىم يوق، ژۇرىگىم، كوكسۇمدە بىر سەن.

ئوزەم ژىراق كەتكەن بىلەن خىيالىم هامان ساڭا بەنت،
شېرىگى يوق بۇدۇنيادا بېغۇبار كوڭلۇمدە بىر سەن.

بەزەن ئۇچۇپ خىيال قۇشۇم كەزگىنىدە ئالەم ئارا،
گوزەللىگىم كوز ئالدىمدا پىكىر ـ زېهنىمدە بىر سەن.

ياشلىقتا بىلمىدىم، كەچۇر، ۋىسالىڭدىن جۇدا بولدۇم
دىلدا نۇر، ئومرۇمگە مەدەت ماڭلىيىم ـ چېهرىمدە بىر سەن

يېتىپ چەككە جۇدالىق ئاخىر ۋىسالغا يەتكەيمىز
كوز ئېچىپ كورگەن ۋەتەن، هاياتىم ـ ئومرۇمدە بىر سەن.

شاراپەتتىن

ئىشلىسەڭ خەلقىڭ ئۇچۇن سوز ئېچىپ ئادالەتتىن،
نۇر ياغار، ئالەمگە نۇر، خەۋەر بېرىپ سائادەتتىن.

هەر زامان تۇتساڭ قولىڭدا ئادالەت مىزانىنى،
ئەل هامان بولغاي ژىراق ئېغىر زۇلۇم، قاباهەتتىن.

ئېغىزدا چىرايلىق سوز ئەمەلدە يوقتۇر ئىجراسى،
ئەلگە نەپ تەگمەس بۇ خىل سىلىق ـ ساختا راپاۋەتتىن.

توقلاردىن ئاچلار كوپتۇر ، مۇهتاجىلىققا گرىپتاردۇر،
شۇلارغا باق چەتتە تۇر ئەيش ـ ئىشرەت زىياپەتتىن .

بىل ـ خەلىق ئاق سۇتتەك پاك ، ژۇقماس قازاننىڭ قارىسى،
سەن خەلىق پەرزەندى بولساڭ ژىراقتۇر خىيانەتتىن.

ئەي ئادەم، ئەل تىزگىنىن بەخىت ئىزدەپ چىن تۇتقىن،
ئامىتى كۇلۇپ ئەلنىڭ بەهىر ئالسۇن شاراپەتتىن.

قەدرىگە يەتكەنلەر

ئوگەي بولۇپ ئوز يۇرتىدا، كوپتۇر كوچۇپ كەتكەنلەر،
بىراق ۋەتەن نەپۇسىدىن ئەمەس ئوچۇپ كەتكەنلەر.

باغدىن ـ تاققا كوچىرىلىپ قۇرۇپ قالغان كوچەتتەك،
ئازمۇ چەتتە مۇساپىرلىق ئازابىنى چەككەنلەر!

ئويغاق ژۇرۇپ، ئاشمىدۇق چوڭ كوڭلىمىزنىڭ كوزىنى،
ئويغانمىساق دەۋرەن سۇرەر مەيدىمىزگە تەپكەنلەر.

كىملەردىن كام يارالغان بىز، قېنى هوقۇق ـ ئەركىمىز؟
ئەركى ـ تايتاڭ بولۇپ ژۇرەر يولىمىزنى ئەتكەنلەر.

چىكى يەتتى سەرگاردانلىق ـ سەرسانلىقنىڭ ئاخىرى،
دەكسىنى يېگەي چوقۇم زۇلۇم ئۇرۇغى سەپكەنلەر.

مۇرات هاسىل بولمىغىچە قايتماس ئۇلۇق نىشاندىن،
ۋەتەن، مىللەت، ئىستىقلالىيەت قەدرىگە يەتكەنلەر.

تىرىك جان قالدى

قىسىپ غەم ئىسكەنجىسى ژۇرەك باغرىمنى قان قىلدى،
ئېزىپ جىسىمىمنى تەشۋىش، كۇچۇمنى ئىمتىهان قىلدى.

ئالدىدى ئۇ، ئالدىدى بۇ تەغدىرىمنى ئويناتتى،
قۇۋلۇق، شۇملۇق سىرلىرىنى ئېچ، بىزدىن پىنهان قىلدى.

بولدۇققۇ غايىل ئۇ دوست ـ دۇشمەننى ئايرالمىغىدەك،
يەلكىمىزدە ئازاپ تېغى، كوزۇمىزنى گىريان قىلدى.

كوڭۇلچەك سايىپخاننى قۇۋ مېهمان باشقۇرغىدەك،
كەلگۇندىلەر بىزنى ئۇلتان، ئوزلىرىنى سۇلتان قىلدى.

قولدىن بېرىپ ئەڭگۇشتەرنى پۇشماننى ئالار قاچا يوق،
خەپ، تالاي ژىللار ئوتۇپ، ئورنى تولماس زىيان قىلدى.

ياق، ئاغىنە باشنى پۇركەپ «بولارىمىز شۇ» دېمە،
ئەرك يولىنى تاپ! دەپ خۇدا بىزنى تىرىك جان قىلدى.

بارىندىن
(مۇخەممەس)

پاتمىدى ئىچ ـ ئىچىگە ئورلىدى پۇغان بارىندىن،
ۋەتەن ئىشقى يالقۇنلاپ، پاهىياندى گۇلخان بارىندىن.
ئەرك ئۇچۇن ئاتلاندى باتۇر قىز هەم ئوغلان بارىندىن.
كۇرەشكە يول ئېچىلغاچ تۇغۇلۇپ ئىمكان بارىندىن،
پارتلىدى ئەلنىڭ نەپرىتى بولۇپ ۋۇلقان بارىندىن.

ئېگىپ باشنى كىممۇ تۇتۇپ بەرگەي قانلىق زۇلۇمغا،
چىداپ تۇرغايمۇ كىشى يەتكەندە پىچاق ژۇلۇنغا.
بېرىپ كەلگۇندىگە تورىنى تىقىلامدۇق بولۇكغا،
ئېيتىڭلارچۇ ۋەتەنداشلار هوكۇم يوقمۇ بۇنىڭغا،
دەككىسىنى يەيدۇ دۇشمەن كېلىپ قىيان بارىندىن.

تەشۋىشى يوق، توق، پاراۋەن ئېلىم ئەركىن ئەل ئېدى،
ئوز دىيارى، ئوز بايلىغى، توققۇزى هەم تەل ئېدى.
بوجا ـ تىزگىن ئوز قولىدا تۇرمۇشى گوزەل ئېدى،
ئوزگىلەرسىز هەر ئىشىمىز بۇنيات ئېدى هەل ئېدى،
ئەشۇ كۇننى تىكلىمەككە چىقتى چوقان بارىندىن.

تارىخىمىز ئەمەس بىزنىڭ قەهرىمانسىز باتۇرسىز،
كۇرەشچان باتۇرلىرىمدىن تاغ ـ داۋاندا باردۇر ئىز.
ئۇدۇم ئېلىپ ئەجداتلاردىن كېلەر ئەۋلات ـ ئوغۇل، قىز.
توكۇلۇپ قان، چىقسىمۇ جان نىجىسلارغا پۇكمەس تىز،
مەككۇ توختاتماس كۇرەشنى جەسۇر پالۋان بارىندىن.

كەلگۇندىلەر كەلدى ئەسلى بۇ دىيارغا قوغداپ جان،
ئوككۇرلەردە جان بېقىشقا قالمىغاچقا هېچ ئىمكان.
سەمىردىگدە رەقىپ، بۇگۇن بارىن بويلاپ توكتىڭ قان،
ۋاقىت يەتتى، تارت ئاياقنى چىققىن ۋەتەندىن چاپسان،
قىساس ئوتى كويدىرەر كۇل قىلىپ هامان بارىندىن.

ئەخمەتجان روزى

يېڭى شېىرلار

خام سانىما چۇشۇرىنى

دۇشمەن زېرەك قۇشلاردەك،
ژىراقلاردىن كورۇدۇ.
قىمىرلىغان قەدەمدىن،
كىملىكىنى بىلىدۇ.

تاش سانىساڭ ئويۇڭدا،
قۇم سانايدۇ تادانلار.
تۇنۇگۇنلا سەن كورگەن،
بۇگۇن يوقتۇر نادانلار.

ئەر چاغلىساڭ ئوزەڭنى،
باشقىلارنى شەر چاغلا.
مۇهەببەتتىن، هاياتتىن،
يۇرتنى ئەلا باهالا.

يۇرتتا چىڭىت دوسلۇقنى،
ئاندىن ئاتلان مەيدانغا.

خام سانىما چۇشۇرىنى،
ئوت ياقما ستىن قازانغا.

ئەشۇ بىر چاغلار

بۇگۇن تاڭغىچە ئۇخلالماي ياتتىم،
ئەركىنلىك چاغلار كېلىپ يادىمغا
هىجران ئىلكىدە دەرت ـ ئەلەم تارتتىم.
هېچ كىم يەتمىدى مېنىڭ هالىمغا.

مېنى ئېپ كەتتى شېرىن خىيالىم،
باغرىم قانمىغان ئانا يۇرتۇمغا.
مېهرى دەريادەك مېهماندوست خەلقىم،
رەيهاندەك پۇراپ كەتتى بۇرنۇمغا.

ئويۇمدا يۇرتنى زىيارەت قىلىپ،
ئەزىز توپراقنى كوزۇمگە سۇرتدۇم.
تاڭغا تەلمۇرگەن گۇلدەك ئېگىلىپ،
يۇرتداشلىرىمغا گۇلدەستە تۇتتۇم.

تەڭرى تېغىدا يەلپۇللەنگەندى،
بورە سورەتلىك يېشىل بايراقلار...
ئىمانىم كامىل قۇچاق ئاچىدۇ،
مۇستەقىل بولغان ئەشۇ بىر چاغلار.

ژىللار كېلىدۇ

ژىللار كېلىدۇ داپ ـ دۇمباق چېلىپ،
هەممە ئالقىشلاپ گۇللەر تۇتىدۇ.
ئادەملەر ئۇمۇت بىلەن ئالدىدا،
هەر بىر نەپەستىن بەخىت كۇتىدۇ.

ژىللار كېلىدۇ سوغىلار ئېلىپ،
ئىشچانغا بۇغداي، هورۇنغا سامان.
يۇرتتا دىيانەت كوتىرىلىپ كەتسە،
بۇلاڭ ـ تالاڭغا ئۇچرايدۇ خامان.

ژىللار كېلىدۇ، ئومۇر ئوتىدۇ،
بىرلىرى ژىغلاپ، بىرلىرى كۇلۇپ.
ئېغىر كۇنلەرمۇ ئوتۇپ كېتىدۇ،
ياشىغان ياخشى هەممىنى كورۇپ.

ئېگىز ـ پەسلىكنى ژىللاردىن كورمە،
دۇنيادىن هېچ كىم ئوتمەيدۇ تەكشى.
نەپسىڭگە ئەگەر سالمىساڭ ژۇگەن،
بېشىڭدا چوگلەر تۇگمەننىڭ تېشى...

گۇڭ بىلەن مۇڭ

دۇتارىم گۇڭدۇر، تەمبىرىم مۇڭدۇر،
گۇڭ بىلەن مۇڭدا ـ سازنىڭ خىسلىتى.

هەر بىرپەدىدىن سۇ ئىچىپ كوڭلۇم،
ئۇنتۇلار بىردەم قەلبىنىڭ هەسىرىتى.

بەزمە ـ جەمشىتتە مۇقام چالغاندا،
يۇرتنى ئەسلىتەر نەغمە ساداسى.
بەزمىگە بۇلبۇل قوشۇلسا تاڭدا،
مەهلىيا قىلار ئەجەم ناۋاسى.

توي ـ توكۇنلەردە، مەيلى سەهنىدە،
دۇتار ـ تەمبىرسىز چىلىنسا سازلار.
كوڭلۇم غەش بولۇپ، ئاڭلىنار گويا،
قىقاس سالغاندەك ياۋايى غازلار،

دۇتار، تەمبىرنى قوشۇپ چالمىسا،
ژىتىمسىرايدۇ نەغمە ـ ناۋالار.
ئارتۇق جاراڭلاش پەيزىمىزنى بۇزار،
مۇڭلۇق يايرىسۇن تەمبىر دۇتارلار.

ئالمۇتا شەهىرىدە ئىستىقامەت قىلىۋاتقان بىر توپ دوست ـ بۇرادەرلىرى شاۋكەت مېهراموۋقا ئايالى
پەرىدەمنىڭ
ۋاپات بولۇشى مۇناسىۋىتى بىلەن چوڭقۇر قايغۇ ـ رۇپ تەزىيە بىلدۇرىدۇ.

باش مۇهەررىري. ئازاماتوۋ

يېڭى هايات

ئالمۇتا، 480044
ئىپەك يولى كوچىسى
50 بېنا، 8 ـ قەۋەت

گېزىتنى تەسىس قىلغۇچى ـ قازاقستان جۇمهۇرىيىتىنىڭ مەتبۇئات ۋە ئاممىۋىي ئەخبارات ئىشلىرى بويىچە مىللىي ئاگېنتلىغى.

تراژى 5692

تېلىفونلار: قوبۇلخانا ـ 59 ـ 84 ـ 33، باش مۇهەررىرنىڭ ئورۇنباسارى 01 ـ 92 ـ 33، مەسئۇل كاتىپ ـ 27 ـ 86 ـ 33، ئىجتىما ـ ئىي ـ سىياسىي،مەدەنىيەت بولۇمىلىرى ـ 81 ـ 86 ـ 33، ئەدەبىيات ۋە سەنئەت بولۇمى ـ 06 ـ 86 ـ 33،ئىختىسات بولۇمى 50 ـ 86 ـ 33.

«Йени хаят» (Новая жизнь) индекс 62359, приложение республиканской общественно-политической газеты «Уйгур авази», регистрационное свидетельство №480, выдано Министерством печати и массовой информации Республики Казахстан.
Газета отпечатано в республиканском газетно-журнальном Издательство «Дөуір», Алматы, 480044, пр. Достык,7/4

گېزىتىمىز سەهىپىلىرىدە بېسىلغان ماقالىلار مۇئەللىپلىرىنىڭ مەۋقىەسى تەهرىراتىمىزنىڭ مەۋقىە سى بولۇپ هېساپلانمايدۇ. تەهرىراتتىن ماتېرىا للار قايتۇرىلمايدۇ ۋە جاۋاپ بېرىلمەيدۇ.